

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KONJONKTÜR TEORİLERİ IŞIĞINDA
TÜRKİYE’DE İŞ ÇEVİRİMLERİ VE
UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

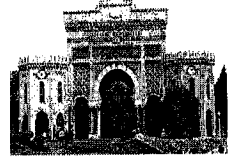
Kerim KARTAL
2501060357

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Gökhan KARABULUT

İstanbul 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **İKTİSAT TEORİSİ** Bilim Dalı'nda ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501060357** numaralı **KERİM KARTAL**'ın hazırladığı "**Konjonktür Teorileri Işığında Türkiye'de İş Çevrimleri ve Uygulanan Ekonomi Politikaları**" konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **29.09.2010 ÇARŞAMBA** günü saat **13:00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*Kartal*.....'ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.KAYA ARDIÇ	<i>Kabul</i>	<i>Kaya Ardic</i>
DOÇ.DR.DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ	<i>Kabul</i>	<i>Demiröz</i>
DOÇ.DR.GÖKHAN KARABULUT	<i>Kabul</i>	<i>Karabulut</i>
DOÇ.DR.SERDAR ONGAN	<i>Kabul</i>	<i>Serdar Ogan</i>
YRD.DOÇ.DR.BARIŞ ALTAYLIGİL	<i>Kabul</i>	<i>Altayligil</i>

Konjonktür Teorileri Işığında Türkiye’de İş Çevrimleri

ve

Uygulanan Ekonomi Politikaları

Kerim KARTAL

ÖZ

Konjonktürel dalgalanmalar veya diğer adıyla iş çevrimleri piyasa ekonomilerine özgü bir özelliktir. Konjonktürel dalgalanmalar ve karakteristik özellikleri modern ekonomik literatürdeki araştırmalarda önemli bir alandır.

Konjonktürel dalgalanma gibi karmaşık bir olgu birçok faktör tarafından meydana gelir. Bu tezde farklı zamanlarda ve durumlarda oluşturulan bir çok konjonktür teorisine yer verilmiştir. Birkaç teorisyen iş çevrimlerinin nedenlerini ve onların çözüm yollarını kendi teorileriyle açıklamaya çalıştı. Fakat hiçbiri iş çevrimlerini tamamı ile açıklamada yeterince başarılı olamadı. Bu çalışmada mümkün olabildiğince ekonomi literatüründe önde gelen birçok teori incelenecektir. Bu çalışmada global konjonktürel dalgalanmaları ve gelişmekte olan ülkelerdeki son zamanlarda meydana gelen başlıca konjonktürel dalgalanmaları teorik ve deneysel bir bakış açısı ile inceleyeceğiz.

Türk ekonomisi ile ilgili bazı bilgileri verdikten sonra Türkiye’de son zamanlarda meydana gelen yerel ekonomik krizleri inceleyeceğiz. Bu bağlamda yerel krizlerle diğerlerinin benzerliklerini bulmaya ve Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarını açıklamaya çalışacağız.

Business Cycles and Economy Policies in Turkey in the Light of Business Cycle Theory

Kerim Kartal

ABSTRACT

Business cycles or in other word trade cycles are an endemic feature of market economies. The analysis of business cycles and their characteristics features an important area of research in the modern economics literature.

A complex phenomenon such as the business cycle is caused by a large number of factors. There are many business cycles theories which were generated at different times and conditions in this thesis.

Few theorists have tried to demonstrate the cause of business cycle and its solution with their theories. But none of them could be enough to explain business cycles perfectly. Even if the same theory holds good for all cycles, there is still room for a multitude of different explanations which need not all be logically exclusive and contradictory. Hence we will give different theories in different perspectives.

In this study, we will examine global business cycles and recent major business cycles in developing countries from an empirical and a theoretical perspective.

After giving some knowledge about Turkish economy, we will examine recent local economic crises in Turkey. We will try to find similarities between local business cycles and others.

ÖNSÖZ

A.Vincent'ın belirttiği gibi, eğer ekonomik olayları kavramak ve onlar önünde eğilmek değil, onlara egemen olmak istiyorsak, kriz çalışmaları hareket noktası olarak alınmalıdır.

Bu yüksek lisans tezinin amacı ekonomideki konjonktürel dalgalanmaları kavramak, ekonomik krizler öncesinde ve sırasında verilen sinyalleri dikkate almak suretiyle, konjonktürel dalgalanmaların ekonomiye olası zararlarını mümkün olabildiğince azaltmak için hangi ekonomi politikaların uygulanabileceği araştırmaktır.

Konular mümkün olduğu kadar şekil ve tablolar ile desteklenerek konuya ilişkin ampirik çalışmalar yapılmıştır. Buna göre; öncelikle krizlerin tanımları ve devreleri incelenmiştir.

Bundan sonra kriz türleri incelenmiş ve böylece ortaya çıkan veya çıkabilecek kaç tür ekonomik krizin olduğu ortaya konulmuştur. Hemen ardından ekonomik krizleri açıklamaya yönelik yaklaşımlarla, bugüne kadar birçok kişi ve kurumlarca ortaya konan ve ekonomik krizleri teorik bir zemine oturtan yaklaşımlar belli bir sistematik içinde ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri son 100 yıldır dünyanın en gelişmiş ekonomisi olmasından itibari ile global konjonktürel dalgalanmalarda öncü ülke konumundadır. Özellikle son yarım asırda ABD ekonomisi adeta dünya ekonomisinin bir aynası özelliğini almıştır. Aynı zamanda 100 yıldır veri sağlama bakımından da en güvenilir ülke kabul edildiğinden çalışmamızda bu ülkeye dair verilere sık sık yer verilmiştir.

Çalışma sırasında konu ile ilgili özellikle Türkiye'ye ilişkin istatistiki verilere ulaşma zorluğu gibi sorunlar ile karşılaşmıştır.

Bu çalışmaya yorum ve önerileri ile katkıda bulunan tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Gökhan Karabulut'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

KONJONKTÜR ve KONJONTÜREL DALGALANMALAR

1.1.DEVRESEL DALGALANMA TEORİSİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	3
1.1.1.İŞ ÇEVİRİMLERİ NEDEN GELİŞMİŞ ÜLKELERDE DAHA BELİRGİNDİR?.....	4
1.1.1.1.İş Çevrimi, Konjonktür Teorisi, Devresel Dalgalanmalar.....	6
1.1.2.EKONOMİK KONJONKTÜR NEDEN TÜM DÜNYAYI ETKİLER?.....	7
1.2.EKONOMİK FAALİYETLERDEKİ DALGALANMA TÜRLERİ.....	8
1.2.1.TREND (GENEL EĞİLİM).....	8
1.2.2.KONJONTÜR DALGALANMALARI.....	8
1.2.3.MEVSİMSEL DALGALANMALAR.....	9
1.2.4.TESADÜFİ (RASSAL) DALGALANMALAR.....	9

1.3. TANIMLAR.....	9
1.3.1.KONJONKTÜR.....	9
1.3.2.KONJONKTÜREL DALGALANMA (İŞ ÇEVİRİMLERİ).....	11
1.3.3.EKONOMİK KONJONKTÜR.....	13
1.3.4.KRİZ.....	13
1.3.5.DEPRESYON, DARBOĞAZ ve DARALMA(RESESYON).....	17
1.4.KONJONKTÜREL DALGALANMALAR.....	19
1.4.1. KONJONKTÜREL DALGALANMALARA TARİHSEL BAKIŞ.....	22
1.4.2.KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN ÖZELLİKLERİ.....	26
1.4.3.KONJONKTÜREL DALGALANMA ÇEŞİTLERİ.....	27
1.4.4.KONJONKTÜR DALGALANMALARIN MEYDANA GELME SEBEPLERİ.....	28
1.4.5.KONJONKTÜR GÖSTERGELERİ.....	29
1.4.5.1.Öncü Göstergeler.....	30
1.4.5.2.Eş Anlı Göstergeler.....	30
1.4.5.3.Takipçi Göstergeler.....	31
1.4.6.NBER.....	32
1.4.7.EKONOMİK KRİZİN OLUMLU YÖNLERİ.....	32
1.4.8.KONJONKTÜREL DALGALANMA EVRELERİ.....	33
1.4.9.KUZNET DALGALANMALARI.....	35
1.5.KONJONKTÜR TEORİLERİNE KATKIDA BULUNANLARIN GÖRÜŞLERİ.....	35
1.6.KONJONKTÜREL DALGALANDIRMALARIN SINIFLANDIRILMASI.....	36
1.6.1.REEL VE PSEUDO FİNANSAL KRİZLER.....	36
1.6.2.REEL İKTİSADİ KRİZ KURAMLARI (KONDRATİEFF DALGALANMALARI).....	38

İKİNCİ BÖLÜM

KONJONKTÜR TEORİLERİ

2.1.BÜYÜK BUHRAN ÖNCESİ GELİŞTİRİLEN TEORİLER.....	47
2.1.1.AŞIRI ÜRETİM (SURPRODUCTION).....	47
2.1.2.EKSİK TÜKETİM TEORİLERİ.....	48
2.1.3.YATIRIMLARLA İLGİLİ TEORİLER.....	49
2.1.4. KONJONKTÜREL DALGALANMALARDA GİRİŞİMCİLERİN ROLÜ ÜZERİNDE DURAN YAKLAŞIMLAR.....	52
2.1.4.1. Schumpeter'in Yaklaşımı.....	52
2.1.4.2. Veblen ve Konjonktürel Dalgalanma.....	54
2.2.KONJONKTÜRE İLİŞKİN TOPLAM TALEP TEORİLERİ.....	54
2.2.1.KEYNES'İN KONJONKTÜREL DALGALANMA TEORİSİ.....	56
2.2.1.1.Çarpan Hızlandıran Modeli.....	58
2.2.1.2.Keynesyen Teoride Durgunluk ve Genişleme.....	63
2.2.2.PARACI KONJONKTÜR TEORİLERİ.....	65
2.2.3.YENİ KLASİK KONJONKTÜR TEORİLERİ.....	70
2.2.3.1.Eksik Bilgi Teorisi.....	71
2.2.3.2. Sektörel Değişim Teorileri	71
2.2.3.3.Rasyonel Bekleyişler Teorisi.....	72
2.2.3.4. Reel Konjonktür Teorisi(Yeniliklerle İlgili Teoriler).....	70
2.2.4.YENİ KEYNESÇİ KONJONKTÜR TEORİLERİ.....	78
2.3.DİĞER TEORİLER.....	81
2.3.1.DIŞSAL KONJONKTÜR TEORİLERİ.....	79
2.3.1.1.Tarımsal ya da Fiziksel Teoriler.....	81
2.3.1.2.Psikolojik Teoriler.....	82
2.3.2.DENGESİZLİK TEORİSİ ve DEVRESEL DALGALANMALAR.....	83
2.3.3.SALT PARASAL TEORİ.....	83
2.3.4.FAİZ ORANINA DAYALI TEORİLER.....	84
2.3.5.AŞIRI YATIRIM TEORİLERİ.....	84

2.3.6.AVUSTURYA OKULU ve HAYEK’İN PARASAL DENG	
YAKLAŞIMI.....	85
2.4.İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI FİNANSAL KRİZ MODELLERİ...85	
2.4.1.BANKACILIK KRİZLERİ.....	85
2.4.2.KREDİYE DAYALI TEORİLER.....	86
2.4.3.ASİMETRİK BİLGİ YAKLAŞIMI.....	86
2.4.4.KABARCIKLAR TEORİSİ(SPECULATIVE BUBBLES).....	87
2.4.5.PARA VE DÖVİZ KRİZLERİ.....	88
2.4.5.1.Birinci Nesil Modeller.....	88
2.4.5.2.İkinci Nesil Modeller.....	91
2.4.5.3.Üçüncü Nesil Modeller.....	92
2.4.6. SÜRDÜRÜLEMEZ EKONOMİK POLİTİKALARIN NEDEN OLDUĞU	
KRİZLER.....	94
2.5.POLİTİK PARASAL KONJONKTÜR HAREKETLERİ.....95	
2.5.1.POLİTİK EKONOMİK DALGALANMALARIN TANIMI ve	
TARİHÇESİ.....	95
2.5.2.POLİTİK-EKONOMİK DALGALANMALARA GENEL BAKIŞ.....	97
2.5.3.FIRSATÇI MODEL.....	98
2.5.4.PARTİZAN MODEL.....	98
2.6.RESESYONU ÖNGÖRME MODELLERİ.....99	
2.6.1.LOGİT MODELİ	100
2.6.2.PROPİT MODELİ.....	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM GLOBAL DENGESİZLİKLER

3.1. SANAYİ DEVRİMİNDEN 1980 ÖNCESİ DÖNEME KADAR GELİŞEN GLOBAL DENGESİZLİKLER.....	102
3.1.1. 1929 ÖNCESİ DÜNYADA GELİŞEN KONJONKTÜREL DALGALANMALAR.....	104
3.1.2. 1929 BÜYÜK BUHRANI.....	104
3.1.2.1. Büyük Buhran Öncesi Amerikan Ekonomisi.....	104
3.1.2.2. Florida Gayrimenkul Spekülasyonu.....	106
3.1.2.3. Kriz Öncesinde Avrupa.....	106
3.1.2.4. Kara Perşembe.....	107
3.1.2.5. 1929 Büyük Buhranı.....	109
3.1.2.6. Krizden Çıkma Çabaları.....	114
3.1.2.7. Krizin Avrupa'daki Yansımaları	114
3.1.2.8. Krizin Türkiye'ye Etkileri.....	114
3.1.2.9. Büyük Buhranın Sona Ermesi.....	115
3.1.2.10. Krizin Avrupa'ya Bıraktığı Miras	120
3.1.2.11. Krizin Türkiye'ye Bıraktığı Miras.....	121
3.1.2.12. Büyük Buhran Sonrası Kuramsal Değişme.....	122
3.1.2.13. Bretton Woods Konferansı ve Alınan Kararlar.....	123
3.1.2.14. Neden Müdahale Etmeliyiz?	124
3.1.3. II. DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA 1970'LERE KADAR GÖRÜLEN KONJONKTÜREL DALGALANMALAR.....	124
3.1.4. 1970'LERDEKİ ENERJİ KRİZLERİ.....	125
3.1.4.1. Bretton Woods'un Sonu.....	125
3.1.4.2. I. Petrol Krizi.....	126
3.1.4.3. II. Petrol Krizi.....	127

3.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE GELİŞEN GLOBAL DENGESİZLİKLER.....	128
3.2.1. 1987 BORSA KRİZİ.....	128
3.2.2. FİNANSAL SERBESTLEŞME POLİTİKALARI.....	130
3.2.3 1992-1993 AVRUPA DÖVİZ KURU(ERM) KRİZİ.....	132
3.2.4. 1994-1995 LATİN AMERİKA ÜLKELERİ KRİZLERİ.....	135
3.2.4.1. Meksika Krizi.....	136
3.2.4.2. Arjantin Krizi.....	140
3.2.4.3. Brezilya Krizi.....	142
3.2.5. ASYA KRİZİ.....	144
3.2.5.1. Asya krizinden Alınması Gereken Dersler.....	151
3.2.5.2. Krizlerin Bulaşması.....	152
3.2.5.3. Ahlaki Tehlikenin Yol Açtığı Krizler.....	155
3.2.5.4. Finansal Paniğin Yol Açtığı Krizler.....	155
3.2.5.5. Sürü Psikolojisi.....	156
3.2.5.6. IMF'nin Rolü.....	158
3.2.5.7. Para Krizleri Önlenebilir mi?.....	159
3.2.6. RUSYA KRİZİ	160
3.2.6.1. Rusya Federasyonu ve Ekonomik Yapısı.....	160
3.2.6.2. Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Ekonomik Politikalar...	161
3.2.6.2. Asya Krizi Sonrası Ekonomik Durum.....	162
3.2.7. MORTGAGE KRİZİ (2008 KÜRESEL KRİZİ).....	164
3.2.7.1. Mortgage Küresel Finansal Krizin Nedenleri.....	167
3.2.7.1.1. Likidite Bolluğu ve Özensiz Krediler.....	168
3.2.7.1.2. Menkul Kıymetleştirme.....	168
3.2.7.1.3 Saydamlık Eksikliği.....	169
3.2.7.1.4. Derecelendirme Kuruluşları.....	170
3.2.7.2. Küresel Finansal Krizin Sonuçları.....	171
3.2.7.2.1. Konut Fiyatlarındaki Düşüş.....	171
3.2.7.2.2 Büyüme Oranlarında Düşüşler.....	172

3.2.7.2.3. İşsizlik Oranlarında Artışlar.....	173
3.2.7.2.4. Enflasyonist Etki.....	173
3.2.7.2.5. Regülasyonlar ve Müdahaleci Yaklaşımlar.....	174
3.2.7.3.Sonuç.....	175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İŞ ÇEVİRİMLERİ

ve

UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

4.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEM.....	177
4.1.1. 1923-1946 Dönemi.....	177
4.1.1.1. Dışa Açık Ekonomi Dönemi: 1923-1929.....	177
4.1.1.2. Devletçi Dönem: 1930-1939.....	179
4.1.1.3. Savaş Yılları: 1940-1945.....	182
4.1.2. 1946-1980 Dönemi.....	183
4.1.2.1. Yeni Dünya Düzeni (Serbest Dış Ticaret): 1946-1960.....	183
4.1.2.2. Planlama ve İthal İkamesinde İlk Aşama : (1960-1970).....	185
4.1.2.3. Planlama ve İthal İkamesinde İkinci Aşama: (1970-1980).....	186
4.2. 1980 SONRASI DÖNEM.....	188
4.2.1. 1980-1994 Arası Dönemin Genel Değerlendirmesi	188
4.2.2. Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi.....	194
4.2.2.1.GSMH ve Büyüme Hızı Üzerine Etkileri.....	195

4.2.2.2.İstihdam Üzerine Etkileri.....	202
4.2.2.3.Yatırımlar Üzerine Etkileri.....	202
4.2.2.4.Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri.....	203
4.2.2.5.Dış Ekonomik İlişkiler Üzerine Etkileri.....	205
4.2.3. 5 Nisan 1994 Krizi.....	206
4.2.4. 2000 Kasım ve 2001 Krizleri.....	210
4.2.4.1.2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Öncesi Gelişmeler.....	210
4.2.4.2. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı.....	210
4.2.4.3. 2000 Kasım ve 2001 Krizleri.....	215
4.2.4.3.1 Kasım 2000 Likidite Krizi.....	215
4.2.4.3.2. Şubat 2001 Krizi.....	221
4.2.4.3.3. Şubat 2001 Krizinin Etkileri.....	225
4.2.4.4. 2001 Krizi Sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	226
4.3.TÜRKİYE’DE POLİTİK KONJONKTÜR HAREKETLERİ.....	228
4.3.1. Politik Parasal Yapının Türk ekonomisi Ekonomi Üzerine Etkisi.....	228
4.3.2.Politik Parasal Konjonktür Hareketleri: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme.....	229
4.4. TÜRKİYE’DE STOK YATIRIMLARIN KONJONKTÜREL DALGALANMALAR ÜZERİNE ETKİLERİ VE İLGİLİ BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ	231
SONUÇ	233
KAYNAKÇA.....	246
EKLER.....	252

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-2.1: Makroekonomik Kuramlara Göre Kalıplaşmış Gerçekler.....	80
Tablo-3.1: Dünya Üretimi ve Ticareti (1929-1935).....	113
Tablo-3.2: Büyük Buhranın Yıllarında ABD'ye İlişkin Bazı İktisadi İstatistikler..	116
Tablo-3.3: ABD'de Para Arzı Faktörleri (1929-1936).....	118
Tablo-3.4: ERM Ülkelerinde Net Kamu Borcu/ GSYİH(%).....	133
Tablo-3.5: Dünyada Bölgelere Göre Yıllık Ortalama Büyüme(1965-2000, %).....	135
Tablo-3.6: Seçilmiş Bazı Latin Amerika Ülkelerindeki Reel GSYİH Büyüme Oranları(1982-2001, %).....	136
Tablo-3.7: Meksika'da Ekonomik Göstergeler(1987-1998).....	137
Tablo-3.8: Seçilmiş Bazı Latin Amerika Ülkelerindeki Enflasyon Oranları(1982-2001, %).....	139
Tablo-3.9: Arjantin'de Ekonomik Göstergeler(1991-1994).....	140
Tablo-3.10: Seçilmiş Bazı Latin Amerika Ülkelerindeki Kamu Kesimi Dengesinin GSYİH'ya Oranı (1994-2000, %).....	141
Tablo-3.11: Dinamik Asya Ülkeleri ile Başlıca Latin Amerika Ülkelerinin Yıllık Ortalama Büyüme Hızları(1990-2005, %).....	130
Tablo-3.12: Seçilmiş Bazı Latin Amerika Ülkelerindeki Dış Borçların GSYİH'ya Oranı (1994-2000, %).....	138
Tablo-3.13: Bazı Asya Ülkelerinin GSYİH Rakamları(1996, Milyar USD).....	144
Tablo-3.14: Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri(1996, % GSMH).....	146
Tablo-3.15: Asya Ülkelerinde Kısa Vadeli Borçların Toplam Borçlara Oranı(1992-1996, %).....	147
Tablo-3.16: Bazı Asya Ülkelerinde Kısa Vadeli Borçların Rezervlere Oranı(Haziran 1997, %).....	147
Tablo-3.17: Bazı Krizlerde Finansal Sektörün Yeniden Yapılandırma Maliyetleri.	158
Tablo-3.18: Seçilmiş Bazı Ülkelerin Borsa İndeksleri ve Değişim Oranları (2007-2009).....	155
Tablo-3.19: Rusya Federasyonu Cari İşlemler Dengesi (Milyar US\$).....	161

Tablo-3.20: Rusya Federasyonu, Büyüme ve Enflasyon.....	162
Tablo-3.21: Ülkelerin GSMH Düzeylerine Göre Zenginlik Sıralaması(2008, Milyon USD.....	164
Tablo-3.22: Seçilmiş Bazı Ülkelerin Borsa İndeksleri ve Değişim Oranları (2007-2009).....	165
Tablo-4.1: Büyük Buhran Yıllarında Türkiye Ekonomisi(1927-1960).....	181
Tablo-4.2: Türkiye’de GSMH’nın Yıllar İtibariyle Gelişimi(1980-1995).....	189
Tablo-4.3: Türkiye’de Milli Gelirin Seyri (1980-2004, Sabit Fiyatlarla).....	190
Tablo-4.4: Türkiye’de Bazı Makroekonomik Değişkenler(1983-1995, %).....	200
Tablo-4.5:Türkiye’de Hane Halkı Gelir Dağılımı(1987-2007, %).....	204
Tablo-4.6: 1996-2008 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranı ile İhracat ve İthalat Değişim Oranları.....	206
Tablo-4.7: Türkiye’de KKBG’nin GSMH’ya oranı ve Borçlanma Şekli.....	209
Tablo-4.8: İstikrar Programı Makro-ekonomik Hedefler ve Performans.....	212
Tablo-4.9: Türkiye’de Aralık 1999-Aralık 2000 Dönemine Ait 12 Aylık Cari Açık / Döviz Rezerv Oranı(%).....	217
Tablo-4.10: Ortalama Bileşik Hazine Faizi, 12 Aylık TÜFE ve TEFE Enflasyonu ile Beklenen TEFE Enflasyonu(Temmuz 1999-Ekim 2000, %).....	218
Tablo-4.11: Merkez Bankası Gecelik Basit Faiz Oranları(Temmuz 2000-Mart 2001, %).....	219
Tablo-4.12: Ağırlıklı Ortalama Bileşik Faiz Oranları (2000, %).....	220
Tablo-4.13: Türkiye’de Kasım-Aralık 2000’deki Gecelik Repo Faiz Oranları.....	224
Tablo-4.14 :Dünya Olayları ve Krizler.....	252
Tablo-4.15: İç Etkenler ve Krizler.....	253
Tablo-4.16: Krizlerin Ekonomik Mirası.....	254
Tablo-4.17: Türkiye’de Temel Ekonomik Göstergeler(2000-2008).....	256
Tablo-4.18: Üst Orta Gelir Ülkeleri.....	256
Tablo-4.19:OECD işsizlik oranları (1959-2009, İşgücünün Yüzdesi Olarak).....	257

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil-1.1: Konjontür Devresi.....	20
Şekil-1.2: Ekonomik Konjontürel Dalgalanmalar.....	21
Şekil-2.1: Çarpan Hızlandıran Modelinde Ortaya Çıkan Dalgalanma Tipleri.....	62
Şekil-2.2: Keynesci Teoride AS-AD Modeli ile Durgunlukların Nasıl Ortaya Çıktığı ve Etkileri.....	63
Şekil-2.3 : Keynesci Modelde Yatırımların Artması Sonucu Toplam Talep Eğrisinin Sağa Doğru Kayarak Ekonomik Canlanma Yaratması.....	64
Şekil-2.4: Paracı Konjonktür Modelinde İşgücü Piyasasında ve Mal Piyasasında Dengenin Oluşumu.....	68
Şekil-4.1: Temmuz 2001- Aralık 2002 Döneminde Uygulanacak Kademeli Bant..	214

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik-3.1 : New York Dow Jones Endüstriyel Endeksi Ortalama(1920-1939).....	108
Grafik-3.2: ABD’de İmalat Sanayi (1910-1957).....	110
Grafik-3.3: ABD’de İşsizlik Oranı(1920-1934, %).	111
Grafik-3.4 : ABD’de GSYİH’nın Trendden Sapmaları (1900-2003, 1900=100)....	112
Grafik-3.5 : ABD’de GSYİH (1920-1940, 1999 Fiyatlarıyla Milyon Dolar).	115
Grafik-3.6: ABD’de Paranın Dolanım Hızı(1900-2009).....	117
Grafik-3.7: ABD’de İthal Petrol Fiyatları(1970-2005, Varil Başına USD).....	126
Grafik-3.8: Meksika’nın Sermaye Hareketlerinin GSYİH’ya Oranı(1990-1996)...	138
Grafik-3.9: ABD Konut Fiyat Endeksi(2000-2008).....	171
Grafik-3.10: Ülke Gruplarında ve Dünyada GSMH Değişimi(%).....	172
Grafik-3.11: ABD’de Mevsimsellikten Arındırılmış İşsizlik Oranları(02.2006 - 01.2009, %).	173

Grafik-3.12: Ülke Gruplarında ve Dünyada Enflasyon Oranları(%).....	174
Grafik-4.1: Türkiye’de Mevsimsellikten Arındırılmış Büyüme Oranları (1987-2004)	190
Grafik-4.2: Türkiye Ekonomisinde İktisadi Çevrimler (1923-1996).....	195
Grafik-4.3: Türkiye’de Konjonktürel Dalgalanmalar(1970-1999).....	196
Grafik-4.4: İnşaat Sanayi Üretimi(1980-2002, 1987 sabit fiyatlarıyla TL).....	201
Grafik-4.5:Türkiye’de Çeşitli Göstergeler(1980-1995).....	208
Grafik-4.6: Türkiye’de İç Borç stokunun GSMH’ya Oranı(1990-1999).....	223
Grafik-4.7: Türkiye’de 2001 Şubat Krizi Öncesi Dış Ticaret Dengesi(milyar USD).....	225
Grafik-4.8: M1 Değişkenine İlişkin Görünüm(Aralık1985-Mart 2005).....	230

KISALTMALAR LİSTESİ

\$	Amerikan Doları
€	Euro
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFTA	Asean Free Trade Area(Asya Serbest Ticaret Bölgesi)
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
APEC	Asia-Pasific Economic Cooperation(Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği)
API	Açık Piyasa İşlemleri
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations(Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	Devlet Ticaret Müsteşarlığı
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ERM	European Exchange Rate Mechanism(Avrupa Döviz Kuru)
FED	Federal Reserve Banks(Amerikan Merkez Bankası)
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GDP	Gross Domestic Product(Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HB	Hazine Bonosu
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
M1	Emisyon+ Vadesiz Türk Lirası Mevduatlar
M2	M1+ Vadeli Türk Lirası Mevduatlar
M2Y	M2+ Döviz Tevdiat Hesapları
MB	Merkez Bankası
NATO	North Atlantic Treaty Organization(Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OAPEC	Organization of Arap Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü)
OECD	The Organization for Economic Co-operation and Development(Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü veya İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries(Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
RBC	Reel Business Cycle(Reel Konjonktür Teorisi)
SEC	Securities and Exchange Commission (ABD Sermaye Piyasası Kurulu)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	Üretici fiyatları endeksi
TL	Türk Lirası
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜFE	Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
USD	United States Dollar(Amerikan Doları)
WTO	Word Trade Organiszation(Dünya Ticaret Örgütü)
yy	Yüz yıl

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile ortaya çıktığı ve 1929 Büyük Buhran sonrası ekonomik literatürde önem kazanmaya başlayan Konjonktürel dalgalanmaların kendisi ve karakteristik özellikleri modern ekonomik literatürdeki araştırmalarda önemli bir alandır. Konjonktürel dalgalanmalar 19. yy'dan itibaren birçok çalışmaya konu olmuştur ve günümüzde de artan bir ilgiyle karşı karşıyadır.

Bu çalışmada, belli başlı Konjonktürel dalgalanma teorileri incelenmiş, global dengesizlikler değinilmiş, gelişmekte olan seçilmiş ülkelerin 1980 sonrası yaşadıkları krizler anlatılmış, Türkiye ile bu ülkelerin 1980 sonrası dönemde yaşadıkları benzer ekonomik sıkıntılar üzerinde durulmuştur.

Dört ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Konjonktürel dalgalanmanın özellikleri ve tarihsel gelişimine değinilmiş, ikinci bölümde konjonktürel dalgalanma teorileri incelenmiş, üçüncü bölümde global dengesizliklere üzerinde durulduktan sonra dördüncü bölümde Türkiye'deki konjonktürel dalgalanmalara değinilmiş ve uygulanan ekonomik politikalar incelenmiştir.

Birinci bölümde, devresel dalgalanma teorileri içinde yer alan konjonktürel dalgalanma tanımı yapılmış, konjonktürün özelliklerine değinilmiş, Konjonktürel dalgalanmaların meydana gelme sebepleri olumlu ve olumsuz yönlerine üzerinde durulmuş ve iktisat tarihinde önde gelen iktisatçıların bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde konjonktürel dalgalanma teorileri belli bir sistematik içersinde ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Global dengesizlikler, dünyadaki ekonomik yapının tamamı ile farklı kabul edilmesinden dolayı 1980 öncesi ve sonrası döneme ayrılarak incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise Türkiye’de cumhuriyetten bu yana ve özellikle 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik dalgalanmalar ve hükümetlerin izledikleri ekonomi politikalar incelenmiştir.

Çalışmanın son kısmında ise bir özet yapılmış ve yardımcı olabilecek önerilere yer verilmiştir.

Global dengesizlikler incelenirken genellikle 1980 sonrası ve ABD’ye ilişkin veriler kullanılmıştır. Bunun sebebi ABD’nin ekonomik hayatta dünya lideri olması itibariyle konjonktürel dalgalanmalarda öncü ülke konumunda olması ve kayıtlı bir ekonomiye sahip olma kabulü ile daha gerçekçi verilere ulaşabildiğimizdendir. Çalışmada sık-sık veri karşılaştırmaları yapılmış, ek bölümde bahsi geçen ülkelerin hangi konumda olduklarını idrak açısından tablolar sunulmuştur. Çalışmada, Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONJONKTÜR ve KONJONTÜREL DALGALANMALAR

1.1.DEVRESEL DALGALANMA TEORİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Sanayi devrimine kadar ekonomik büyüme oldukça durgun bir seyir izlemiştir, diğer bir ifadeyle oğullar babalarından daha fazla bir refaha sahip olamamışlardır. ¹

İş Çevrimi en az kapitalist ekonomik sistemin kendisi kadar eskidir. ²

Ülkelerin sanayileşmeleriyle ortaya çıkan konjonktürel dalgalanmaları, iktisatçılar yaklaşık bir asır önce incelemeye ve ölçmeye başlamışlardır. Marx ve Engels 1848 tarihli Komünist manifestolarında konjonktörü “ticari kriz” olarak adlandırmışlardır. ³

Dalgalanmaların sanayileşme ile ilgisi dikkate alındığında, konjonktürle ilgili düşüncelerin neden 19.yy da doğmaya başladığını kolayca anlarız.

Klasik iktisatçılar, önceleri konjonktür üzerinde durmamışlardır. ⁴

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kadar devresel dalgalanmalar doğrudan araştırma konusu olmaya başlamıştır. Devresel dalgalanmaları ilgilendiren bazı temel sorunlar üzerinde durulmuştur. Bu dönemde klasik iktisatçılar ekonomik sistemin istikrarı sorununu tartışmışlardır. Kapitalist ekonomilerde dengeye doğru doğal bir eğilimin olup olmadığını göstermeye çalışmışlardır. Bu dönemde dengeye doğru doğal bir eğilimin olduğu düşüncesi hakimdir. Her arz

¹ Adem Kalça Aykut Ekinci, “Yeni Ekonomi : “Bir Konjonktür Dalgası mı? Yeni Bir Ekonomik Süreç mi?” , s. 2. (Çevrimiçi)

<http://iibf.ktu.edu.tr/kisisel/ademkalca/PDF%20yay%C4%B1nlar%C4%B1m%282%29/Yeni%20Ekonomi%20Bir%20Konjonkt%C3%BCr%20Dalgas%C4%B1%20m%C4%B1%20Bir%20Ekonomik%20S%C3%BCre%C3%A7%20mi-new%20economy%20and%20business%20cycle.pdf>, 14.01.2010

² Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan ve Vedat Kaya, ‘ İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri’, (Çevrimiçi), <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/oyilmaz.pdf>, 21.03.2010

³ Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi), http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

⁴ Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, ss. 88-89

kendi talebini yarattığından arz ve talep dengesizliğinden kaynaklanan krizlerin olmayacağına inanılır. Buna karşın başta Maltus olmak üzere bazı iktisatçılar, tasarruf mevcut iken Say Kanunu'nun geçerli olmayabileceğini; tasarrufların, harcamaları tüketim ve yatırım arasında yeniden dağıtmak anlamına gelmediğini; yatırım eğiliminin yokluğunda tasarrufların harcamadan kalabileceğini, dolayısıyla, üretimin ve istihdamın düşebileceğini göstermişlerdir.⁵

Marks ise kapitalist ekonomileri doğal bir dengesizlik eğilimi içinde görmektedir. Marx, piyasa ekonomilerinde alış ve satışların farklı işlemler olduğunu; paranın aracılığıyla bir araya geldiklerini; arz ve talep arasında farklılık olabileceğini belirtmiştir.⁶

Marks ayrıca kendi içinde tutarlı bir devresel dalgalanma teorisi de geliştirmiştir. Marx, teorisini sermaye birikimi ile ilişkilendirmiştir: Sermaye birikimi işsizlik oranını azaltır ve ücretleri artırır; bunun sonucu olarak karlar azalır. Karların azalması ise yatırımları caydırır. Yatırımlardaki azalmayla birlikte gerçekleşen resesyon işsizliği artırır. İşsizliğin artması ücretleri düşürür. Ücret düşüşleri ise karlılığı yeniden artırır, sermaye birikimi yeniden başlar ve süreç kendini yineler. Marx'ın bu içsel devresel dalgalanma modeli, Godwin gibi bazı 20. yy iktisatçıların içsel devresel dalgalanma teorilerine esin kaynağı olmuştur.⁷

1.1.1.İŞ ÇEVİRİMLERİ NEDEN GELİŞMİŞ ÜLKELERDE DAHA BELİRGİNDİR?

Ekonomik zaman serilerinde bulunabilen iş çevrimlerine dair bulguların tamamı olmasa da çoğu endüstrileşmiş ülkelerdedir.⁸

Bu toplumlarda, dalgalanmaların baş göstermesi; işbölümünün uygulanmasına dayanan bir ekonomik sistemin yüksek verimliliği için ödememiz gereken bedeldir.⁹

⁵ Hacer Oğuz, “Devresel Dalgalanma Teorileri ve Türk Ekonomisindeki Devresel Dalgalanmalar”, s. 7.

⁶ A.e.

⁷ A.e., ss 7-8

⁸ A.e., p. 2.

⁹ A.e., s. 88.

İşbölümünün ilerlediği ve sanayileşmenin geliştiği toplumlarda faaliyet hacmindeki dalgalanmaları normal görmek lazımdır. Çünkü malların faydası miktarları çoğaldıkça azalmaktadır.(azalan marjinal fayda kanunu)

Birey çalışma süresini arttırdıkça, çalışmanın ızdırabı artacaktır. Doğal kaynaklar kıt olduğundan, emeğin verimliliği giderek azalacaktır.(Azalan verimler kanunu)

W.Röpke'nin de belirttiği gibi, çağdaş ekonomiler iki nedenle büyük güçlüklerle karşı karşıyadırlar.

1)İş bölümü ile faaliyetlerde farklılaşma

2) Bu farklı faaliyetleri planlayan merkezi bir örgütün olmayışı ¹⁰

Konjonktürel dalgalanmalar zengin ve fakir ülkelerde farklı cereyan eder. Dalgalanma grafiğinde kişi başına gelir büyümesi, zengin ülkelerde fakir ülkelere göre daha küçüktür. Kişi başı gelirdeki bu dalgalanmalar zengin ülkelerde dünya dalgalanması ile daha eşzamanlıdır. ¹¹

İleri teknoloji ürünleri dış şoklara iç şoklara oranla daha duyarlıdır.

Jugler'a göre "krizler tıpkı hastalıklar gibi ticaret ve sanayinin egemen olduğu toplumların bir koşuludur". Refah dönemlerinin muntazam ve ritmik bir şekilde krize dönüşmesi, daha sonra atlatılması ve yeniden refah dönemine yönelmeleri söz konusudur. ¹²

Juglar'e göre "Bunalımın tek nedeni refahtır."

Krizden söz etmek, yani konjonktürdeki dönüm noktasından söz etmek, aynı zamanda genişleyici konjonktür ile bunalım konjonktürü arasındaki ardı ardına gelişten söz etmeyi

¹⁰ Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, Marmara Üniversitesi Kütüphane Dökümantasyon Dairesi, Bursa, 1996, s. 87.

¹¹ Pierre-Richard Agénor, "Business Cycles, Economic Crises, and the Poor: Testing for Asymmetric Effects", **Policy Research Working Paper 2700, World Bank**, Washington DC, 2001, (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSCContentServer/WDSP/IB/2001/11/28/000094946_01110804334882/Rendred/PDF/multi0page.pdf, 26.01.2010

¹² Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan ve Vedat Kaya, "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri", (Çevrimiçi), <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/oyilmaz.pdf>, 21.03.2010

gerektirir. Jugler, bu durumu “Bunalımın tek nedeni refahtır. ” sözü ile ifade etmektedir. Jugler çalışmasında devresel dalgaların varlığını ve meselenin iktisadi krizden ibaret olmayıp, sistemde dengenin bulunmadığını gelişme sürecinin istihdam, üretim ve gelirdeki iniş çıkışlarla belirlendiğini göstermiştir. Böylece devresel dalgaların, her safhasının diğerini izlediğini ortaya koymuştur.¹³

1.1.1.1.İş Çevrimi, Konjonktür Teorisi, Devresel Dalgalanmalar

Biz “İş Çevrimi” terimini kullanıyoruz. Devamlılığı çağrıştıran çevrim sözcüğü, kendi kendini tekrarlayan, sabit uzunlukta ve genişlikte bir trend etrafında dalgalanmasını ifade eder. Gerçekte ise ekonomik hayatta hiçbir çevrim aynı özellikte değildir. Çevrimlerin uzunlukları ve şiddetleri farklıdır.¹⁴

Esas itibariyle her konjonktürel dalgalanma modeli dönme noktalarıyla açıklanır. Neden bir genişleme daralmaya döner ve neden ekonomi tekrar düzelir?¹⁵

Ancak “cycle” terimi ilginçtir ki Amerika’da “business cycle”, İngiltere’deki “trade cycle” belki bizi yanlış yönlendirebilir ve ilginçtir ki bütün dillerde ekonomik dalgalanmalar için bu ifade kullanılır. Avrupa kıtasında Latince’den türeyen birleştirmek anlamında konjonktür terimi kullanılır. Konjonktür, ekonominin gittiği yöne doğru birlikte oluşturulan etkileşimli harekettir. Konjonktür genellikle ekonomik yapıya karşıdır.¹⁶

Devresel dalgalanmalar çeşitli uzunlukta olabilir fakat eğer bugün iş çevrimi terimi kullanılıyorsa, bizim kast ettiğimiz dört çevrimin en kısa olanıdır. (aynı zamanda en kolay doğrulanabilen olanı)

¹³ A.e.

¹⁴ A.e.

¹⁵ A.e.

¹⁶ J.J. Van Duijn, **The Long Wave in Economic Life**, London-Boston –Sydney, 1983, p. 5.

19. yy'da ve 20. yy'ın başlarının literatüründe iş çevrimleri 7 ila 11 yıl süren yatırım dalgalanmaları anlamındaydı. Devresel dalgalanmalar aslen büyüme sürecinin ana bir özelliğidir.

1.1.2.EKONOMİK KONJONKTÜR NEDEN TÜM DÜNYAYI ETKİLER?

Nakliye masrafları ve gümrük duvarları ulusal bir pazarı dış rekabete karşı koruduğundan, bu masrafların zamanla azalması bunalımların öteki ülkelere yayılmasını hızlandırmaktadır.¹⁷

Fiyatlar, konjonktürün uluslar arası yayılmasını gerçekleştiren en önemli etkenlerdendir. Ükelere göre farklı fiyat artışları, dış ticaret hacmini etkileyerek konjonktürün genelleşmesine yardım etmektedir.¹⁸

Bunalım genelde hakim sahalardan bağlı sahalara doğru yayılma eğilimi göstermektedir. Özellikle USD'nin dünyada denetlenemez biçimde dolaşması hem sermaye hareketi doğurmakta, hemde zanan zaman spekülasyona konu olmaktadır. Aynı şekilde ülkelerin paralarının konvertibil olup, olmaması ve faiz hadleri konjonktürün global bir hal alma nedenleri arasındadır.¹⁹

İnsanoğlu birbirlerini taklit etmek suretiyle psikolojik olarak birbirlerine bağlıdır. SSCB ve 1933'te Almanya ulusal konjonktörü dış etkenlerden bütünüyle korumak için bazı önlemler almışlardı. Deneyimler gösterdi ki; ulusal konjonktürün otonomisini sağlamak, uluslar arası ilişkileri tamamen ortadan kaldırmadan olanaksızdır.²⁰

¹⁷ A.e. , s. 55

¹⁸ A.e., ss 55- 56

¹⁹ A.e., s. 56

²⁰ A.e.

1.2.EKONOMİK FAALİYETLERDEKİ DALGALANMA TÜRLERİ

Ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmalar, ekonomik sosyal, psikolojik vb. gibi çeşitli nedenlerin olay üzerindeki etki, yön ve şiddetindeki farklılıklara bağlı olarak;

- 1) trend (genel eğilim),
- 2) konjonktür dalgalanmaları,
- 3) mevsimsel dalgalanmalar ve
- 4) düzensiz veya tesadüfi dalgalanmalar olarak dörde ayırabiliriz. ²¹

1.2.1.TREND (GENEL EĞİLİM)

Trend ekonominin bütününde veya bir kesiminde yıllar itibariyle ortaya çıkan sürekli hareketi ifade eder. Bu hareketler ekonomide 20-30 yıl gibi uzun bir dönemde ortaya çıkar. Uzun dönemde, sermaye birikiminin artması, nüfusun nitelik ve nicelik yönünden gelişmesi, teknolojik gelişme, siyasi ve sosyal kurumların giderek daha rasyonelleşmesi, kısacası kalkınma ve büyümeyi sağlayan içsel ve dışsal faktörlerin gelişmesiyle ekonomide trend hareketleri oluşur.

1.2.2.KONJONTÜR DALGALANMALARI

Ekonomik faaliyetlerin trend etrafındaki değişimleri, toplam ekonomik faaliyetlerdeki sürekli değişimlerle ayrı bir anlam kazanır. Toplam ekonomik faaliyetlerdeki uzun süreli bir genişleme döneminin ardından bir daralma dönemi yaşanabilir. Böyle bir dalgalanma ekonominin sadece belli bir sanayinde veya sektöründe değil, ekonominin tümünde etkisini gösterir. Konjonktürel dalgalanmalar daha sonra açıklayacağımız gibi periyodik değil ama döngüsel dalgalanmalardır.

²¹Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları”, (Çevrimiçi)
http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

Bu dalgalanmalar genellikle ekonomik faaliyet düzeyinin uzun yıllar aynı düzeyde kalmasını önleyen ekonomik sistemlerde ortaya çıkar.

1.2.3.MEVSİMSSEL DALGALANMALAR

Bir yıl içerisinde az veya çok düzenli bir biçimde ekonomik faaliyetlerdeki değişimleri gösterir. Mevsimsel dalgalanmalar bir yılda tamamlar ve başladığı noktaya geri döner. Mevsimsel dalgalanmalar hem periyodik hem de döngüsel olan özellikleri taşırlar. Mevsimsel dalgalanmaların nedenleri genel olarak mevsimsel ve sosyal olaylardır.

Mevsimsel dalgalanmalar çeşitli etkenlerle ilişkilidir. Yılın mevsimleri, tatiller veya takvimdeki değişimler bu tür mevsimsel dalgalanmaların akla ilk gelen nedenleridir. Örneğin yaş meyve ve sebzede görülen donma olayları mevsimle ilgili bir olaydır.

1.2.4.TESADÜFİ (RASSAL) DALGALANMALAR

Bir ekonominin farklı sektörlerinde ve belli ölçüde de tümünde, ekonomik faaliyetler; don, sel, büyük grevler, savaşlar, depremler veya politik istikrarsızlıklar gibi önceden tahmini olanaksız dışsal etkenler nedeniyle dalgalanmalar gösterir. Ekonomik faaliyetler önemce bu etkenler kadar olmasa da bazı önemsiz değişimlerden de etkilenebilir. Örneğin bir sarılık salgını gibi önceden tahmin edilemeyen bir etken ekonomik faaliyetleri değiştirebilir.²²

1.3.TANIMLAR

1.3.1.KONJONKTÜR

Makro iktisadın ilgilendiği temel konular arasında ekonominin reel üretim hacminde gözlenen iniş ve çıkışlar yer almaktadır. Ekonominin reel üretim hacminde gözlenen söz konusu

²² A.e.

iniş ve çıkışları konjonktür olarak adlandırılmaktadır. Konjonktür ekonomide büyüme ve daralma dönemlerinin dönüşümlü olarak yaşanmasını ifade eder. Bu nedenle konjonktüre ilişkin temel ölçüt reel gayri safi milli hasılanın artış ve azalışıdır.²³

Bazı dönemlerde konjonktür ve konjonktür dalgalanmaları ayrı fakat birbiri ile ilgili kavramlar olarak tanımlanmıştır. Konjonktürel dalgalanmalar şeklinde tanımda bu dalgalanmaların ekonomide görülen dalgalanmaların bir çeşidi olduğu kabul edilmiştir.

Günümüzde konjonktür tanımı zaman serileri metodolojisindeki son gelişmeler ve Yeni Klasik iktisadın etkisi altında önemli ölçüde değişmiştir. Birlikte hareket kavramını yorumlayan Lucas ise konjonktürel dalgalanmaları önce GSMH'deki trend hareketleri şeklinde tanımlarken daha sonra farklı zaman serilerindeki trendden sapmaların birlikte hareketi olarak tanımı genişletmiştir.

Zaman serileri = Trend+ Konjonktürel Dalgalanma+Mevsimlik Dalgalanma+Sapma dır.

Mevsimlik dalgalanmaları ihmal ettiğimizde tanım şu şekle dönüşmektedir:

Zaman serileri = Trend+ Konjonktürel Dalgalanma²⁴

Konjonktür uluslar arası ekonominin dünü bugünüyle karşılaştırıldığında sürekli büyüme, gelişim süreci içerisinde olduğu görülür. Ancak bu doğrusal olmayan, kesitli bir süreçtir. Düzgün bir yükselme yerine atılımlar halinde cereyan eder. Yani bünyesinde çeşitli evreler vardır; ve bu evreler “iktisadi faaliyet hacminin birbirini takip eden en düşük noktası arasındaki mesafe” şeklinde tanımlanan konjonktür devresini oluşturur. Başka bir ifadeyle, uluslar arası ekonominin gelişimi, bünyesinde canlanma gelişme, gerileme ve kriz gibi dönemleri taşıdığı çevrimsel bir süreçtir.²⁵

²³ Ekonomik Konjonktür, (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/Konular/konjonktur_tur.html, 29.01.2009

²⁴ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, Bursa, 2006, s. 3.

²⁵ Fatih Kanpaltı, “Uluslar Arası Anayasal İktisat Görüşünün Parasal Krizlere Bakışı”, İstanbul, 2000, ss. 48-49

Konjonktür konusunda genel kabul görmüş tanım, Arthur Burns ve Wesley Claire Mitchell'e aittir: "Konjonktür (ekonomik) faaliyetlerin ağırlıklı olarak firmalar tarafından organize edildiği ulusların toplam ekonomik faaliyetlerinde ortaya çıkan bir dalgalanma türüdür. Bir konjonktür dönemi, bir çok ekonomik faaliyette aynı zamanda gerçekleşen genişleme, onu izleyen genel durgunluk ve daralma ve bir sonraki konjonktürün genişleme dönemiyle birleşen bir canlanma döneminden oluşur. Dalgalanmalar periyodik değil, tekrarlanan değişimlerdir, zaman olarak bir yıldan on veya yirmi yıla kadar değişir." ²⁶

1.3.2.KONJONKTÜREL DALGALANMA (İŞ ÇEVİRİMLERİ)

Konjonktürel dalgalanma terimi (veya iş çevrimi), üretimdeki aylar veya yıllar süren geniş ekonomik dalgalanmalara verilen addır. Bu dalgalanmalar bir uzun dönem büyüme trendi etrafında meydana gelir ve tipik olarak periyotlar arasında genişleme veya ani artış (expansion or boom) ve durgunluk veya çöküş (stagnation or decline) gibi hızlı ekonomik büyüme ile ilgili değişikliklere yol açar. Bu dalgalanmalar çoğu kez GSMH'nin büyüme oranı kullanılarak ölçülür. Bunların çoğu mekanik olmamasına ve tahmin edilebilir bir ekonomik model içermemesine rağmen dalgalanmalar olarak adlandırılırlar. ²⁷

Konjonktürel dalgalanmalar ve iş çevrimi, birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Ancak bu iki kavramın birbirinin tam ikamesi olmadığını belirtmek gerekir. Konjonktür bir an veya süreçtir. Sadece iktisadi değil, siyasi ve politik olaylarla ilgili olarak kullanılmaktadır.

²⁶ Adem Kalça, Aykut Ekinci, "Yeni Ekonomi: Bir Konjonktür Dalgası mı? Yeni Bir Ekonomik Süreç mi?" (Çevrimiçi),

<http://iibf.ktu.edu.tr/kisisel/ademkalca/PDF%20yay%C4%B1nlar%C4%B1m%282%29/Yeni%20Ekonomi%20Bir%20Konjonkt%C3%BCr%20Dalgas%C4%B1%20m%C4%B1%20Bir%20Ekonomik%20S%C3%BCre%C3%A7%20mi-new%20economy%20and%20business%20cycle.pdf>, 01.01.2010

²⁷ **Wikipedia**, Business Cycles, (Çevrimiçi) <http://www.answers.com/topic/business-cycle>(22.10.2010)

İş çevrimi ise, ekonomide kesinti göstermeksizin yenilenen olaylar dizisi için kullanılmaktadır. Ülkemizde konjonktürel dalgalanma iş çevrimi kavramına karşılık kullanılmıştır.²⁸

Çevrim birbiri ardına sürekli olarak tekrarlanan, ancak yoğunluk bakımından özdeş olmayan veya aynı zaman diliminde gerçekleşmeyen olaylar dizesi olarak tanımlanabilir.²⁹

Konjonktürel dalgalanmalar, sadece büyüme üzerinde oluşmamaktadır. Benzer yapı, yatırım-tüketim-fiyatlar-işsizlik gibi diğer makro değişkenler için de geçerlidir.³⁰

Ulusal gelir, üretim miktarı, istihdam düzeyi, fiyatlar, karlar gibi belli başlı göstergeler ekonomideki kalkınmayı açıklar. Bu göstergelerden bazıları diğerlerinden daha oynaktır ve her biri aynı şiddetle yukarı yönde seyretmezler. Bununla birlikte ekonomik dalgalanmalardan bahsettiğimizde, genellikle cari fiyatlarla ölçülen ulusal gelirdeki dalgalanmalara bakılır.³¹

Ulusal gelirdeki konjonktürel dalgalanmaların, toplam talep düzeyindeki değişimlerden kaynaklandığı konusunda genel bir uzlaşma vardır.³²

Arzın değişmesi de konjonktür için önemli bir rol oynayabilir ama talepteki yükselme ve düşüş konjonktürün özünü oluşturur.³³

Bunun en kolay ispatı üretimdeki tipik bir canlanma beraberinde fiyatları da arttıracaktır ve bunun tersine üretimdeki durgunluk beraberinde fiyatları da düşürecektir.³⁴

²⁸ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 7

²⁹ Fatih Kanpalta, “Uluslar Arası Anayasal İktisat Görüşünün Parasal Krizlere Bakışı”, s. 49

³⁰ Adem Kalça, Aykut Ekinci, “Yeni Ekonomi: Bir Konjonktür Dalgası mı? Yeni Bir Ekonomik Süreç mi?”,

³¹ Alvin H. Hansen, **Business Cycles and National Income**, New York, 1951, p. 3.

³² A.e.

³³ A.e.

³⁴ A.e.

1.3.3.EKONOMİK KONJONKTÜR

Ekonomik konjonktür, bir ülkenin ekonomik durumunun genel anlamda bir ‘aynası’ veya yansıması olarak tanımlanabilir.(Ekonomistler, tanıma ilişkin tam bir görüş birliğinde değiller) Konjonktürel Dalgalanmalar ekonomik konjonktürdeki hareketleri, dalgalanmaları ifade eder.³⁵

Kriz kelimesinin kökeni Yunancada ayırmak ya da bölmek anlamına gelir. Fakat terim, hukuki ve daha geniş anlamda karar, karar vermek şeklinde de kullanılıyor. Kelime tarihsel olarak kriz anlamında ilk kez 17. yy’ın başlarında “‘bir şeyin gelişmesinde yaşamsal önemdeki ya da kesin aşama, dönüm noktası, daha iyi ya da daha kötü bir değişimin yakın olduğu durum’’u belirtmek için kullanılmış, 19. yy’a gelindiğinde kapsamı genişletilerek, bir rahatsızlık ve gerilim dönemi kapsayacak şekilde kullanılmaya başlanılmıştır.³⁶

1.3.4.KRİZ

Kriz; bir tehlike, bir belirsizlik ve bunlara bağlı olarak bünyesinde fırsatları da barındıran bir korku dönemidir. Bu dönem içerisinde yeniden uyum sağlama olanakları araştırılır.

Kriz, hasta bir ekonomik organizmanın eski biçiminde varlığını sürdürememesi ve yeni bir yaşama şansı elde edebilecek değişiklikler yapmak zorunda bulunduğu zaman dilimidir.

Genel anlamda kriz, bir “dönüm noktası”nı tanımladığına göre bu noktanın başlangıcı ve süresi önem kazanmaktadır. Dolayısıyla uluslar arası ekonominin gelişim süreci içerisinde daha da anlamlı olabilecek şu sorular sorulabilir: Kriz vakti saptanabilir mi? İki dönüm noktası arasındaki süre, mesafe ne kadardır?³⁷

³⁵ Eralp Polat, “Konjonktürel Dalgalanmalar ve Sermaye Piyasası İMKB Örneği”, 2004

³⁶ Fatih Kanpaltı, “Uluslar Arası Anayasal İktisat Görüşünün Parasal Krizlere Bakışı”, ss. 46-47

³⁷ A.e., s. 48

Marx ve Yeni Ortadoks Marksistlerere göre ekonomik kriz kapitalist yeniden üretimin iktisadi ve siyasi ilişkilerindeki genel aksaklıklar toplamıdır. ³⁸

Krizi, önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen, ekonomik ve ekonomik olmayan bazı gelişmelerin etkisiyle ekonomik konjonktürdeki yön değiştirmeyi, yani genişleme ya da sürekli bir ilerleme döneminden uzun ya da kısa bir bunalım veya daralma evresine geçiş olarak tanımlayabiliriz. ³⁹

Krizi ekonomik konjonktürün yön değiştirmesi olarak da tanımlayabiliriz. ⁴⁰

İlk kriz tanımını yapan ünlü Fransız iktisatçı Clement Juglere göre kriz, birbirini izleyen ekonomik çevrimler sürecidir. ⁴¹

Kriz, önceden tahmin edilemez, bir anda ortaya çıkar ve tüm ekonomiye yayılır. ⁴²

KONJONKTÜREL DALGALANMA (İŞ ÇEVİRİMLERİ)

Konjonktürel dalgalanmalar ve iş çevrimi, birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Ancak bu iki kavramın birbirinin tam ikamesi olmadığını belirtmek gerekir. Konjonktür bir an veya süreçtir. Sadece iktisadi değil, siyasi ve politik olaylarla ilgili olarak kullanılmaktadır.

İş çevrimi ise, ekonomide kesinti göstermeksizin yenilenen olaylar dizisi için kullanılmaktadır. Ülkemizde konjonktürel dalgalanma iş çevrimi kavramına karşılık kullanılmıştır. ⁴³

³⁸ Üzeyir Aydın, **Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, İstanbul, 2006, s. 21

³⁹ A.e.

⁴⁰ A.e., s. 23

⁴¹ A.e., s. 21.

⁴² A.e.

⁴³ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 7

Çevrim birbiri ardına sürekli olarak tekrarlanan, ancak yoğunluk bakımından özdeş olmayan veya aynı zaman diliminde gerçekleşmeyen olaylar dizesi olarak tanımlanabilir.⁴⁴

Konjonktürel dalgalanmalar, sadece büyüme üzerinde oluşmamaktadır. Benzer yapı yatırım, tüketim, fiyatlar, işsizlik gibi diğer makro değişkenler için de geçerlidir.⁴⁵

Ulusal gelir, üretim miktarı, istihdam düzeyi, fiyatlar, karlar gibi belli başlı göstergeler ekonomideki kalkınmayı açıklar. Bu göstergelerden bazıları diğerlerinden daha oynaktır ve her biri aynı şiddetle yukarı yönde seyretmezler. Bununla birlikte ekonomik dalgalanmalardan bahsettiğimizde, genellikle cari fiyatlarla ölçülen ulusal gelirdeki dalgalanmalara bakılır.⁴⁶

Ulusal gelirdeki konjonktürel dalgalanmaların, toplam talep düzeyindeki değişimlerden kaynaklandığı konusunda genel bir uzlaşa vardır.⁴⁷

Arzın değişmesi de konjonktür için önemli bir rol oynayabilir ama talepteki yükselme ve düşüş konjonktürün özünü oluşturur.⁴⁸

Bunun en kolay ispatı üretimdeki tipik bir canlanma beraberinde fiyatları da arttıracaktır ve bunun tersine üretimdeki durgunluk beraberinde fiyatları da düşürecektir.⁴⁹

EKONOMİK KONJONKTÜR

Her ne kadar ekonomistler, tanıma ilişkin tam bir görüş birliğinde değil iseler de; ekonomik konjonktür, bir ülkenin ekonomik durumunun genel anlamda bir ‘aynası’ veya yansıması olarak

⁴⁴ Fatih Kanpaltı, “Ülular Arası Anayasal İktisat Görüşünün Parasal Krizlere Bakışı”, s. 49

⁴⁵ Adem Kalça, Aykut Ekinci, “Yeni Ekonomi: Bir Konjonktür Dalgası mı? Yeni Bir Ekonomik Süreç mi?”,

⁴⁶ Alvin H. Hansen, **Business Cycles and National Income**, New York, 1951, p. 3.

⁴⁷ A.e.

⁴⁸ A.e.

⁴⁹ A.e.

tanımlanabilir. Konjonktürel dalgalanmalar ekonomik konjonktürdeki hareketleri dalgalanmaları ifade eder.⁵⁰

KRİZ

Kriz kelimesinin kökeni Yunancada ayırmak ya da bölmek anlamına gelir. Fakat terim, hukuki ve daha geniş anlamda karar, karar vermek şeklinde de kullanılıyor. Kelime tarihsel olarak kriz anlamında ilk kez 17. yy'ın başlarında “bir şeyin gelişmesinde yaşamsal önemdeki ya da kesin aşama, dönüm noktası, daha iyi ya da daha kötü bir değişimin yakın olduğu durum”u belirtmek için kullanılmış, 19. yy'a gelindiğinde kapsamı genişletilerek, bir rahatsızlık ve gerilim dönemi kapsayacak şekilde kullanılmıştır.⁵¹

Kriz, bir tehlike, bir belirsizlik ve bunlara bağlı olarak bünyesinde fırsatları da barındıran bir korku dönemidir. Bu dönem içerisinde yeniden uyum sağlama olanakları araştırılır.

Kriz, hasta bir ekonomik organizmanın eski biçiminde varlığını sürdürememesi ve yeni bir yaşama şansı elde edebilecek değişiklikler yapmak zorunda bulunduğu zaman dilimidir.

Genel anlamda kriz, bir “dönüm noktası”nı tanımladığına göre bu noktanın başlangıcı ve süresi önem kazanmaktadır. Dolayısıyla uluslar arası ekonominin gelişim süreci içerisinde daha da anlamlı olabilecek şu sorular sorulabilir: Kriz vakti saptanabilir mi? İki dönüm noktası arasındaki süre, mesafe ne kadar?⁵²

Marx ve Yeni Ortadoks Marksistlere göre ekonomik kriz, kapitalist yeniden üretimin iktisadi ve siyasi ilişkilerindeki genel aksaklıklar toplamıdır.⁵³

⁵⁰ Eralp Polat, “Konjonktürel Dalgalanmalar ve Sermaye Piyasası İMKB Örneği”, 2004

⁵¹ Fatih Kanpaltı, “Uluslar Arası Anayasal İktisat Görüşünün Parasal Krizlere Bakışı”, ss. 46-47

⁵² A.e., s. 48

⁵³ Üzeyir Aydın, **Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, İstanbul, 2006, s. 21

Krizi, önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen, ekonomik ve ekonomik olmayan bazı gelişmelerin etkisiyle ekonomik konjonktürdeki yön değiştirmeyi, yani genişleme ya da sürekli bir ilerleme döneminden uzun ya da kısa bir bunalım veya daralma evresine geçiş olarak tanımlayabiliriz.⁵⁴

Krizi ekonomik konjonktürün yön değiştirmesi olarak da tanımlayabiliriz.⁵⁵

İlk kriz tanımını yapan ünlü Fransız iktisatçı Clement Juglere göre kriz, birbirini izleyen ekonomik çevrimler sürecidir.⁵⁶

1.3.5.DEPRESYON, DARBOĞAZ ve DARALMA(RESESYON)

Darboğaz, piyasa faktörlerinden birinin esnekliğini yitirmesi sonucu değişen durumlara derhal uyamaması durumunda doğar. Geçicidir ve bütün işkollarını kapsamaz. Döviz yetersizliği, iş bulma zorlukları, arz ve talebin birbirine uyamaması veya kredi tavanlarının ihtiyacı karşılayamaması durumunda doğar.

Daralma veya resesyon iktisadi faaliyetin durgunlaştığı inişlerdir. Talebin, satın alma gücünün zayıfladığı devreleri ifade eder. Darboğazlara refah döneminde rastlanmamasına karşılık, daralma konjonktürün genel yönden hissedilir değişikliğe yol açacağı umumi bir karakter taşıyabilir.

Daralma ve depresyon arasında şiddet ve süre bakımından derece farkı vardır. Depresyon piyasa çöküntüsüdür. İşsizlik oranının artış göstermesi ve satın alma gücü yetersizliği uzun süre devam ederse depresyon söz konusu olur.⁵⁷

Bir resesyondan bahsedebilmemiz için ekonominin iki çeyrek yıl üst üste küçülmesi gerekir.⁵⁸

⁵⁴ A.e.

⁵⁵ A.e., s. 23

⁵⁶ A.e., s. 21.

⁵⁷ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, Bursa, 2006, s. 10.

Resesyon, ekonomik büyümenin belirli bir süre negatif ya da yavaş olmasıdır. Ekonomide atıl kapasitenin olması ya da ekonominin uzun vadeli büyüme oranından daha düşük bir oranda büyümesi olarak da tanımlanabilmektedir.⁵⁹

Resesyon (durgunluk) ekonomik faaliyetin yavaşlaması anlamına gelir. Daha önce erişilmiş bir konuma oranla bir büzülme, konjonktür düzeyinin alçalmasıdır; alçalma sığ ya da derin olabilir. Resesyon bazen “kriz”le eş anlamlı olarak da kullanılır. Daha modern başka bir anlayışa göre resesyon ekonomik faaliyetin zayıf şiddette ve kısa süreli olarak büzülüp kasılması demektir. Ancak bu ifadedeki nitelemeler görelidir. Eğer alçalma şiddetli ve uzayıcı nitelikte ise ve eğer çok daha vahim bir görünümde ise, o zaman kriz söz konusudur. Buna karşılık ekonomik faaliyet daha önce ulaşılmış olan düzeye nispetle oldukça uzun bir süre düşük bir düzeyde kalıyorsa, bu durum da depresyon olarak tanımlanmaktadır.⁶⁰

Bir resesyon ekonomik aktivitede birkaç aydan faza süren tüm ekonomiye yayılan, iş piyasasında, gelirden, endüstriyel üretimde, tüm perakende satışlarda, reel GSMH’de göze çarpan önemli bir gerilemedir.

Bir resesyon ekonominin doruk noktasına ulaşmasından hemen sonra başlar ve dip noktasına ulaştığında sona erer. Doruk noktası ile dip arasında ekonomi genişleme içerisindedir. Genişleme ekonominin normal bir durumudur. Resesyonların çoğu kısa sürelidir ve bunlar daha çok son 40 yılda meydana gelmişlerdir.⁶¹

⁵⁸ Aytaç Teymen, “Krizin Tanımı ve Özellikleri”, (Çevrimiçi) http://aytacteymen.blogcu.com/krizin-tanimi-ve-ozellikleri_43321421.html, 07.05.2009

⁵⁹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Terimler Sözlüğü, Resesyon, (Çevrimiçi), http://www.tcmb.gov.tr/yeni/gen_sek/sozluk.htm, 11.09.2009

⁶⁰ Aytaç Teymen, “Krizin Tanımı ve Özellikleri”

⁶¹ “The NBER’s Recession Dating Procedure”, Recession, (Çevrimiçi), <http://www.nber.org/cycles/recessions.html>, 02.03.2010

Resesyon ve depresyon kelimeleri çoğu zaman birbirinin eşdeğeri gibi kullanılmaktadır. Resesyon büyüme hızının trend büyüme hızına göre düşmesini gösterir. Resesyonda büyüme devam etmekle birlikte düşük oranda gerçekleşir. Depresyon ise reel üretim seviyesindeki bir düşüşü ifade eder. Yani büyüme hızı negatiftir.⁶²

Literatürde resesyonun, “ekonominin iki çeyrek yıl üst üste küçülmesi” şeklinde bir tanımına da rastlıyoruz. Bu tanımın, kriz teşhisinin tartışmasız ve kolay yapılması gibi bir faydası vardır.⁶³

İktisatçılar genellikle gayri safi milli hasılda en az altı ay süren azalmaları daralma veya durgunluk olarak adlandırırken, çok daha uzun süreli ve çok daha fazla şiddetli daralma dönemlerini ifade etmek üzere bunalım veya depresyon deyimlerini kullanırlar. Dünyadaki ünlü depresyonları arasında 1929 ve 1987 Depresyonları, resesyonlar arasında ise 1974 OPEC, 1982 Volcker ve 1991-92 Körfez Resesyonu sayılabilir.⁶⁴

1.4.KONJONKTÜREL DALGALANMALAR

İş çevrimi veya konjonktür dalgalanmaları olarak adlandırılan ekonomik olgunun bir çok tanımı vardır.⁶⁵

“Konjonktür, ekonomik faaliyetlerin ağırlıklı olarak firmalar tarafından organize edildiği ulusların toplam ekonomik faaliyetlerinde ortaya çıkan bir dalgalanma türüdür. Bir konjonktür dönemi, birçok ekonomik faaliyette aynı zamanda gerçekleşen genişleme, onu izleyen durgunluk ve daralma ve bir sonraki konjonktürün genişleme dönemiyle birleşen bir canlanma döneminden

⁶² Hacer Oğuz, “Devresel Dalgalanma Teorileri ve Türk Ekonomisindeki Devresel Dalgalanmalar”, Ankara, 1995 s. 2.

⁶³ Aytac Teymen, “Krizin Tanımı ve Özellikleri”

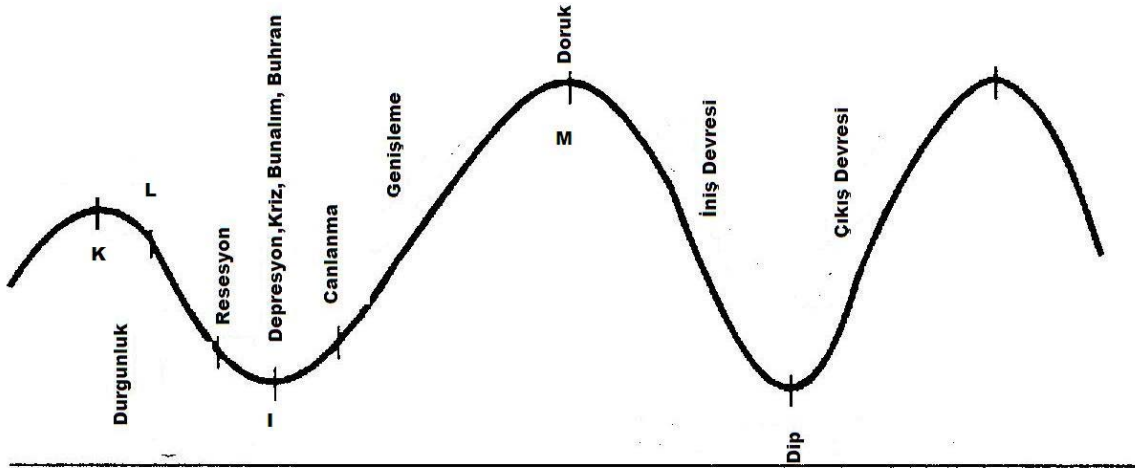
⁶⁴ Ekonomik Konjonktür, (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/Konular/konjonktur_tur.html, 29.01.2009

⁶⁵ A.W.Mullineux, **The Business Cycle After Keynes**, New Jersey, 1984, p. 1.

oluşur. Dalgalanmalar periyodik değil, tekrarlanan değişimlerdir, zaman olarak bir yıldan on veya on iki yıla kadar değişir.”⁶⁶

Konjonktür genişleme fazından, düşüş fazına girerse ve GSYİH’deki düşüş en az 6 ay devam ederse düşüşün başladığı nokta, konjonktür dalgasının dönüm noktası olarak kabul edilir. Aynı kural resesyonun bitişindeki dönüm noktası için de geçerlidir. Bu noktalardan ilkinde Tepe (Peak) ikincisine Dip (Trough) adı verilir. Türk iktisat literatüründe bu kavramlar konusunda tam bir uzlaşma söz konusu olmadığını belirtelim.⁶⁷

Şekil 1.1: Konjonktür Devresi

Kaynak: İlker Parasız, *Modern Konjonktür Teorileri*, Bursa, 2006, s.10.

Şekildeki genişleme ve daralma(iniş devresi) konjonktür dönemini göstermektedir.

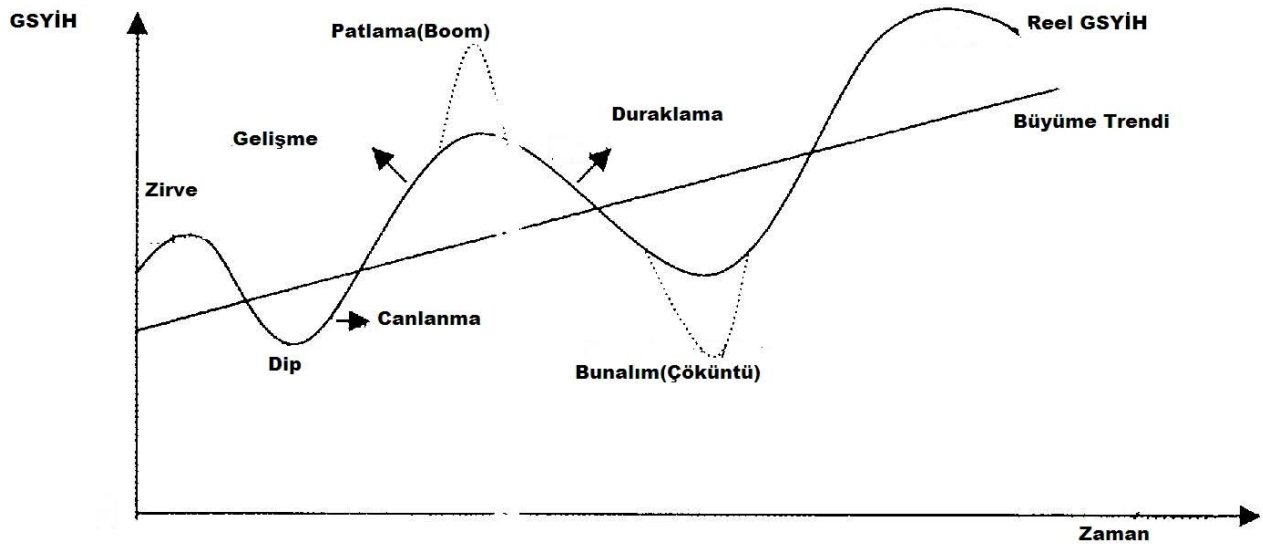
“Boom” ve “slump” terimleri iş çevrimleri ile birlikte kullanılsa da bu terimlerin kullanılması çok açık değildir. Boom(canlanma) hızlı genişleme periyodudur.(I-M arası), belki de ekonomideki çeşitli sektörlerdeki bir darboğazdan dolayı yaşanan gerilemeden sonraki geçici iyileşme periyodun başarısıdır. Slump(durgunluk) hızlı daralmadır.(K-L arası) doruk geçilmiştir

⁶⁶ A.e.

⁶⁷ Gökhan Karabulut, “Konjonktürün Dönüm Noktalarının Tahmini İçin Bir Propit Modeli: Türkiye Örneği”, *D.E.Ü.İ.B.F Dergisi*, http://www.iibf.deu.edu.tr/dergi/1160493444_1.pdf, 25.12.2008

ve ekonomik aktivitede resesyonun eli kulağındadır. Bu noktada düşüş başlar, resesyon dip noktaya kadar devam eder.⁶⁸

Şekil 2.2: Ekonomik Konjonktürel Dalgalanmalar

Kaynak: Üzeyir Aydın, Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi, s. 27.

Şekilde yer alan doğru, toplam ekonomik faaliyetin ortalama ve normal yapısını gösteren trend eğrisidir. Şekildeki eğri ise ekonomik faaliyetteki iniş ve çıkışları ifade eder.

Konjonktürel dalgalanmalar süresince bir ekonomi büyür, doruğa ulaşır ve sonra negatif büyümeyi izleyen ekonomik bir darboğaz başlar. (resesyon) bu bir sonraki ekonominin düzelmesinden önce sonuçlanır. İş çevrimi teorisi genellikle Fransız Fizikçi Clement Juglar’ e dayandırılır. Clement Juglar 1862 de her iktisadi sistemde bu gibi dalgalanmaların beklenir olduğunu belirtmiştir.

⁶⁸ A.e.,p. 3

Jugler’a göre “krizler tıpkı hastalıklar gibi ticaret ve sanayinin egemen olduğu toplumların bir koşuludur”. Refah dönemlerinin muntazam ve ritmik bir şekilde krize dönüşmesi, daha sonra atlatılması ve yeniden refah dönemine yönelmeleri söz konusudur.⁶⁹

Krizden söz etmek, yani konjonktürdeki dönüm noktasından söz etmek, aynı zamanda genişleyici konjonktür ile bunalım konjonktürü arasındaki ardı ardına gelişten söz etmeyi gerektirir. Jugler, bu durumu “Bunalımın tek nedeni refahtır.” sözü ile ifade etmektedir. Jugler çalışmasında devresel dalgalardan varlığını ve meselenin iktisadi krizden ibaret olmayıp, sistemde dengenin bulunmadığını, gelişme sürecinin istihdam, üretim ve gelirdeki iniş çıkışlarla belirlendiğini göstermiştir. Böylece devresel dalgalardan, her safhasının diğerini izlediğini ortaya koymuştur. Daha sonra diğer teorisyenler Juglar’ın teorisini geliştirdiler.⁷⁰

1.4.1. KONJONKTÜREL DALGALANMALARA TARİHSEL BAKIŞ

Dalgalanmaların sanayileşme ile ilgisi dikkate alındığında, konjonktürle ilgili düşüncelerin neden 19.yy da doğmaya başladığını kolayca anlarız. Klasik iktisatçılar, önceleri konjonktür üzerinde durmamışlardır. J.B Say (1767-1832) 1803 yılında yazdığı *Traite’ d’ Economi Politique* adlı kitabında *surproduction* krizlerini olanaksız görüyordu. D. Ricardo’ya göre, J.B. Say’ın dediği gibi *surproduction* krizleri olanaksızdı. Ama bugün dönüşüm krizi diye adlandırdığımız durumu Ricardo kural dışı bir durum olarak fark etmiştir. Ayrıca karların düşmesinin lüks ürünlerin pazarlarını tıkayacağından, genel piyasa tıkanmalarına neden olacağından söz etmiştir.

R. Maltus’a göre (1760-1836) *surproduction* krizleri olasıdır. Ona göre; 1815’den beri işçi sınıfının uğradığı ağır durumun sorumlusu ekonomideki kapital yetersizliği değildir. Birçok iktisatçının söylediğinin aksine, bu durumdan pazara nispeten mevcut kapitalin fazlalığı

⁶⁹ Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan ve Vedat Kaya, ‘ İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri’, (Çevrimiçi), <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/oyilmaz.pdf>, 21.03.2010

⁷⁰ A.e.

sorumludur. Maltus’a göre, sermayenin artmasından önce, mallara olan efektif talep artmalıdır. Yani yeterli fiyatı verebilecek güçleri olanlar tarafından yapılan talep en önemli faktördür. Maltus çareyi kamu yatırımlarında görür.⁷¹

Genişlemenin büyüklüğü, yani yatırımların ve üretimin artması, talep artışı ile izlenmediği takdirde, genişleme sürecinden kısmen sert bir kopmanın koşullarını yaratacaktır. Hem üretimin eritilememesi (bu tür krizleri kapitalizm öncesi krizlerden kesin olarak ayıran nokta budur), hem de anahtar sektörlerle yatırılan sermayenin karşılığının alınamaması, kar beklentilerini karamsarlaştıracak ve borsayı çökertecektir. Bu konjonktürün dönüm noktasıdır, yani krizdir. Kriz, ilk etkilediği sektörlerden başlayarak yayılacak, tüm sanayiye kapsayacak ve zincirleme etkiler yaratacaktır. Üretim, fiyatlar, karlar, ücretlerin satın alma gücü ve buna bağlı olarak talep düşecektir.⁷²

Uzun dönemli dalgalanmaların varlığı ve fiyatlar ile üretimin uyumu hakkında ilk büyük sentezi yapan, Rus iktisatçı N.D. Kondratieff (1922) olmuştur.⁷³

Kondratieff tarafından geliştirilen teoriye göre, global kapitalizmdeki gelişme yalnızca kısa dönem iş çevrimleriyle değil uzun dönem “süper çevrimlerle” belirginlik kazanır. Kondratieff çevrimleri yaklaşık 50-60 yıllık dalgalanmaları kapsar. Kondratieff çevrim eğrisi, yeni teknolojilerin yoğun bir şekilde kullanıldığı dönemlerde yukarı doğru yükselmeye başlar, teknolojik sömürü olgunlaştıkça zirveye ulaşır. Ardından eski teknolojiler küçük kazançlar üretmeye başlar ve eğri; aşağı doğru çekilir, bu arada kar amacıyla üretim sürecine sokulan yeni teknolojiler henüz deneme aşamasındadır ve bunu uzun bir durgunluk dönemi izler.⁷⁴

Schumpeter’e göre, girişimcilerin ve yatırımların yardımı ile ekonomiyi iki dönem arasında gidip gelen bir devre olmaktan çıkarıp iktisadi çevrimin sürecine sokan şey yeniliktir. Yenilikler yığınlar halinde ortaya çıkarlar ve devreyi kredilerin yardımı ile kırıp dışarı çıkmayı başaran ve

⁷¹Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, ss. 88-89.

⁷² A.e.

⁷³ A.e.

⁷⁴ A.e.

anahtar rol oynayan girişimcilerden yayılırlar. Kar yaratan yeniliklerin uygulanması ve yayılması, genişleme dönemine tekabül eder ama yeniliğin yenilik olmaktan çıkıp genelleşmesi ile beraber kar ufukları yok olur. Kriz ve daha sonra da bunalım ortaya çıkar.⁷⁵

Schumpeter'in Konjonktür Dalgaları Modeli'nde iktisadi istikrarsızlık para kredi düzeninin işleyişine bağlansa da, sistemin ayırıcı niteliği olan girişimci sınıf ön plana çıkar. Bu sınıfın Marx'ı hatırlatan biçimde, teknik yenilikleri uygulayarak ekonominin gelişmesini sağladığı süreçte, istikrarsızlık da doğar. Ne var ki Marx, kapitalizmin istikrarsızlığının, sonunda kendi çöküşünü hazırlayacağına inandığı halde, Schumpeter, depresyon dönemini, sistemin sağlığı için gerekli tasfiyenin olduğu dönem olarak görür.⁷⁶

Keynesyen ve neo-klasik iktisadi kriz kuramlarının gerek bunalımın oluşum mekanizmasını açıklamaları, gerekse de bunalımdan çıkış için önerileri birbirinden çok farklıdır. Neo-klasik iktisatçılar bunalımdan çıkış mekanizmasını şu şekilde tanımlamaktadırlar: Depresyon konjonktüründe, yatırımlar azaldığı için borç verilebilir fon piyasasından kredi talebi önemli ölçüde azalır. Dolayısı ile faizler çok düşer. İşsizlik artar, emek piyasasında arz fazlası oluşur. Böylece emeğin ücreti de düşer. Faiz ve ücret sermayedar için önemli iki maliyet unsurudur. Dolayısı ile üretim maliyetlerinde olağanüstü bir düşüş olmuştur. Bu da yeni kar oranlarını yaratır ve böylece sermayedarlar bir noktadan sonra yeniden yatırım yapmaya başlar. Sonuç olarak, bunalımdan çıkış için kamu otoritesinin sisteme dışarıdan müdahalesi gereksizdir. Sistem otomatik olarak bunalımdan çıkacaktır. Ne var ki 1929 Bunalımı bu tezi doğrulamamıştır.⁷⁷

Keynes'e göre bunalımdan çıkış mekanizmasının çözümlenmesinde "yetersiz efektif talep" kavramı merkezi bir rol oynar. Ona göre, nominal faizler belirli bir noktadan daha aşağı inemez; çünkü para talebi eğrisinin faiz esnekliği, depresyon konjonktüründe sonsuza yaklaşır. Dolayısı ile böyle bir konjonktürde para arzını arttırarak nominal faiz oranını belirli bir noktadan aşağı düşürmek mümkün değildir.

⁷⁵ A.e.

⁷⁶ A.e.

⁷⁷ A.e.

Üstelik bu durumda nominal faizler sıfıra yaklaşırsa bile, reel faizler pozitif ve hatta epey yüksek olabilir. Çünkü depresyon konjonktüründe fiyat endeksleri önemli oranda düşmektedir. Ayrıca daha da önemlisi, likidite tuzağı oluşmasa bile, faizleri düşürerek, depresyon ortamında yatırımları arttırmak mümkün değildir. Çünkü öyle bir konjonktürde, yatırımın faiz esnekliği sıfırdır. Yani hem faiz hem de emek maliyetleri olağanüstü düşüşler göstermiş olsa bile sermayedarlar depresyon koşulları altında yeni yatırım yapmayacaklardır. Zira fabrikalar bu süreçte çok düşük kapasite ile çalışmaktadırlar. Öyle ise, eğer satışlarda marjinal bir artış gözlenir ve bu nedenle üretimi bir miktar arttırmak gerekirse işverenler sadece kapasite kullanımını marjinal olarak arttırma yoluna gidecekler ve yeni sabit sermaye yatırımı yapmayacaklardır.

Kısacası, nominal faizlerin ve ücretlerin çok düştüğü depresyon konjonktüründe sırf üretim maliyetleri düştü diye, kapitalistler üretim artışına gitmezler. Zira, ne genel konjonktürde ne de satışlarda herhangi bir kalıcı düzelmenin olacağına dair hiçbir işaretin ufukta görülmediği bir ortamda, sermayenin marjinal etkinliği o denli düşmüştür ki, işverenler sıfır kara tekabül eden fiyatlarla bile satılamayacağına inandıkları malları üretmeye yanaşmazlar. Keynesyen Kurama göre; depresyon konjonktüründe para politikası etkin değildir. Toplam efektif talebi arttırmak, işsizliği azaltmak ve ekonomiyi canlandırmak için bütçe açıkları vererek, kamu harcamalarını arttırmak gerekir. Dolayısı ile Keynes; konjonktür devresini yükselen istikamete çevirmek için kamu harcamalarının (özellikle altyapı harcamalarını) önemli ölçüde arttırılmasını ve böylece insanlara iş ve gelir sağlanmasını önerir. 1933-1939 yılları arasında bu öneriler ABD’de kısmen de olsa uygulama alanı bulmuş, ancak altyapı yatırımları yeterince arttırılamadığı için krizden tam çıkış, 1940 yılında 2. Dünya Savaşı’nın patlaması ile gerçekleşmiştir. 1940 yılı bu bağlamda Keynesyen Kriz Teorisinin pratikte doğrulandığı yıl olarak tarihe geçmiştir.⁷⁸

M. Fridman’ın önderliğini yaptığı parasalcılar, Keynesyen İktisadi şiddetli biçimde eleştirmişler, maliye politikasının toplam talep etkileri üzerindeki etkileri sorgulanarak, para politikasının önemini vurgulamışlardır. Parasalcılar, bir ekonomideki istikrarsızlıkların temelinde, para arzındaki düzensiz dalgalanmaların yattığını ileri sürmüşlerdir. Yani iktisadi krizin, 1929 Bunalımında olduğu gibi, özellikle 1929-1933 arasındaki parasal daralmadan dolayı, para politikasındaki başarısızlık nedeniyle oluştuğunu iddia ederler.

⁷⁸ A.e.

Parasalcılara göre parasal genişleme, kısa dönemde geçici olarak yüksek reel gelire yol açar. Ancak uzun dönemde artan para arzı, sadece enflasyona neden olur. ⁷⁹

1.4.2.KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN ÖZELLİKLERİ

Hiçbir iş çevrimi özdeş olmasa da, iş çevrimlerinin çoğu ortak özelliklere sahiptir. Nobel ödülü kazanmış Robert E. Lucas’a göre iş çevrimlerinin hepsi benzerdir. Bilinen bu iş çevrimi olgusu ekonomik verilerin ölçümü ve değerlendirilmesi açısından yararlıdır. Buna ek olarak iş çevrimleri, ekonomi teorileri gelişimini yönlendirir.

Bir iş çevrimi teorisinin başarılı sayılabilmesi için sadece üretim miktarı ve işgücü gibi bazı göstergelerin devresel davranışlarını açıklaması yetmez aynı zamanda başlıca ekonomik göstergeleri de açıklamalıdır. ⁸⁰

Konjonktür bir ekonominin birkaç sektöründe veya birkaç değişkende ortaya çıkmaz. Onun yerine genişleme veya daralmalar çok sayıda ekonomik faaliyette hemen-hemen aynı zamanda ortaya çıkar. Konjonktürel dalgalanmalar düzenli ve tahmin edilebilir zaman aralıklarında ortaya çıkmazlar ve önceden belli veya sabit bir zaman süresinde sona ermezler. Buna karşılık konjonktürel dalgalanmalar yinelenen dalgalanmalardır. ⁸¹

Bir tam konjonktür döneminin süresi yaklaşık bir yıldan, 10 yıla veya 12 yıla kadar yayılabilir. Ekonomik faaliyetteki daralmanın yeni daralmalarla veya genişlemenin daha da artarak devam etmesine süreklilik denir. ⁸²

⁷⁹ A.e.

⁸⁰ Anrew B. Abel, Ben S. Bernanke, **Macroeconomics** , p. 284.

⁸¹Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi), http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

⁸²Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi), http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

Konjonktüre ait belli başlı özellikleri şu şekilde sayabiliriz:

- Genişleme veya daralmalar çok sayıda ekonomik faaliyette hemen-hemen aynı zamanda ortaya çıkar.⁸³
- Genellikle bir sektörde ortaya çıkmakta ve sanayi sektöründen doğduğu kabul edilmektedir. Çünkü sanayi sektörü içsel ve dışsal değişimlerden daha kolay ve çabuk etkilenmektedir. Ancak ekonominin bütün sektörlerine yayılmaktadır.
- Bir konjonktür devresi diğerinden ayrılmaz Bir evrenin bittiği yerde diğer evre başlar.
- Kapitalist ülkelere özgü bir olgudur.
- Genel bir harekettir. Bir ülkede doğmakta ancak diğer ülkelere yayılmaktadır. Hegemonik ülke krize girdiğinde kısa sürede diğer ülkeleri de etkisine almaktadır. Burada önemli olan ülkenin büyüklüğüdür.
- Her devrenin kendine özgü özellikleri söz konusudur.⁸⁴
- Konjonktürel dalgalanmalar düzenli ve tahmin edilebilir zaman aralıklarında ortaya çıkmazlar ve önceden belli veya sabit bir zaman süresinde sona ermezler. Buna karşılık konjonktürel dalgalanmalar yinelenen dalgalanmalardır.
- Bir tam konjonktür döneminin süresi yaklaşık bir yıldan, 10 yıla veya 12 yıla kadar yayılabilir. Ekonomik faaliyetteki daralmanın yeni daralmalarla veya genişlemenin daha da artarak devam etmesine süreklilik denir.⁸⁵

1.4.3.KONJONKTÜREL DALGALANMA ÇEŞİTLERİ

Konjonktürel dalgalanma ya da hareket, tek yönlü ise buna monotonik dalgalanma denir. Dalgalanma bazen azalma, bazen artma yönünde geliyorsa, buna çok yönlü dalgalanma denir. Dalgalanma şiddet yönünde düzenlilik taşıyorsa buna periyodik dalgalanma denir.

⁸³Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi), http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

⁸⁴ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 8.

⁸⁵Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları”

Konjonktürel dalgalanma ne tam devresel, ne de tam periyodik bir nitelik taşır. Konjonktürel dalgalanmaların dalgalanmaların periyodik bir niteliğe sahip oldukları fikri ilk kez C. Juglar(1857) tarafından ortaya atılmıştır.

Her ne kadar konjonktürel dalgalanmaların ilk açıklaması Maltus ve Sismondi'de mevcutsa da ilk esaslı açıklama Juglar'a aittir. Juglar 'Des Crises Commerciales et de leur retour Periodique'(1860) adlı yayınında konjonktürel dalgalanmaların içeriğini ortaya koymuştur. Konjonktürel dalgaların matematik ve istatistikten yararlanılarak ölçümünü, 1913'te yayınladığı 'Business Cycles' adlı eserinde Mitchell yapmıştır.⁸⁶

1.4.4.KONJONKTÜR DALGALANMALARIN MEYDANA GELME SEBEPLERİ

İşbölümünün ilerlediği ve sanayileşmenin geliştiği toplumlarda faaliyet hacmindeki dalgalanmaları normal görmek lazımdır. Çünkü;

- Malların faydası miktarları çoğaldıkça azalmaktadır.(Azalan marjinal fayda kanunu)
- Birey çalışma süresini arttırdıkça, çalışmanın ızdırabı artacaktır.
- Doğal kaynaklar kıt olduğundan, emeğin verimliliği giderek azalacaktır.(Azalan verimler kanunu)

W.Röpke'nin de belirttiği gibi, çağdaş ekonomiler iki nedenle büyük güçlüklerle karşı karşıyadırlar:

- 1)İşbölümü ile faaliyetlerde farklılaşma,
- 2) Bu farklı faaliyetleri planlayan merkezi bir örgütün olmayışı.⁸⁷

⁸⁶ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 7.

⁸⁷ Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, Marmara Üniversitesi Kütüphane Dökümantasyon Dairesi, Bursa, 1996, s. 87.

Bu toplumlarda, dalgalanmaların baş göstermesi; işbölümünün uygulanmasına dayanan bir ekonomik sistemin yüksek verimliliği için ödememiz gereken bedeldir.⁸⁸

Bazı yazarlar iş çevrimlerinin veya özellikle buhranın sadece tek bir faktör tarafından kaynaklandığını beyan ettiler.⁸⁹

Oysa ki iş çevrimleri gibi ekonomik sistemin tüm parçalarını kapsayan çok karmaşık bir olgu kolay bir şekilde herhangi bir faktör tarafından açıklanması uygun olmaz.⁹⁰

Mathews bazı serilerin diğerlerinden daha oynak olduğunu, aynı yönde gitmeye tabi olmadıklarını fark etmiştir. Örnekle; yatırımlar tüketime göre daha çok oynaklık gösterir, işsizlik üretimle aynı trendi izlemez. İş çevrimi teorisi sadece ulusal gelir gibi refahın göstergelerinden birini açıklamakla kalmamalı, aynı zamanda diğer önemli ekonomik zaman serilerinin birlikte hareketlerini de açıklamalıdır.⁹¹

1.4.5.KONJONKTÜR GÖSTERGELERİ

Ekonomik resesyon ve canlanmanın önde gelen barometreleri olduğu için önemlidir. Ekonominin dönüş noktalarını belirlemeye yönelik olarak öncü, örtüşen ve izleyen olmak üzere üç bileşik endeks vardır. Her bir endeks bir grup ekonomik zaman serisinin ortalama davranışını ölçer. Konjonktür devreleri dönüşleriyle benzer zamanlama gösterir ancak ekonomideki farklı faaliyetleri ya da sektörleri temsil eder. Konjonktür devrelerinin dönüşlerini önceleyen seriler tek

⁸⁸ A.e., s. 88.

⁸⁹ A.e.

⁹⁰ Gottfried Von Haberler, **Prosperity and Depression**, London, 1958, p. 6.

⁹¹ A.W.Mullineux, **The Business Cycle After Keynes**, New Jersey, 1984, p. 2

bir endeks içinde birleştirilir. Bunlara öncü göstergeler denir. Bazıları diğerleriyle üst üste gelirken bazıları da bir gecikmeyle meydana gelir.⁹²

1.4.5.1.Öncü Göstergeler

Öncü göstergeler, reel gayri safi milli hasılda değişiklik ortaya çıkmadan değişim sergileyen makro büyüklüklerdir. Gelişmiş ülkelerde devlet söz konusu öncü göstergeleri yakından takip etmekte ve periyodik olarak öncü göstergeler indeksi yayınlamaktadır. Bu indeks konjonktürde bir döngü gerçekleşmeden aylar önce bunun sinyali vermektedir. Öncü göstergeler indeksi oluşturulması amacıyla kullanılan değişkenlerden bazıları şunlardır:⁹³

- İmalat sanayinde ortalama haftalık çalışma saati,
- İşsizlik sigortasında için yapılan başvurular,
- Tüketici malları üretiminde yeni siparişler,
- Satıcı performansı, (satıcı, tedarikçi tarafından edinilen mallarda alıcılar tarafından bildirilen gecikmeler)
- Yeni yatırım malları siparişleri,
- Yeni özel toplu konut birliklerine yetki veren yetkili sigorta yapım izinleri,
- Tamamlanmamış dayanıklı tüketim mallarının sipariş riski,
- Ağır metal fiyatları,
- Borsadaki ilk 500 hisse senedi fiyat indeksi,
- M2 para stoğu, (miktarı)
- Tüketici beklentileri indeksi.⁹⁴

⁹² İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 14.

⁹³ “Ekonomik Konjonktür”, (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/Konular/konjonktur_tur.html, 29.01.2009

⁹⁴ Anrew B. Abel, Ben S. Bernanke, **Macroeconomics**, p. 286.

1.4.5.2.Eş Anlı Göstergeler

Reel gayri safi milli hasıla ile aynı zamanda değişim sergileyen makro ekonomik değişkenlerdir.

Eş anlı gösterge olarak kullanılabilecek makro ekonomik değişkenlerden bazıları şunlardır:

- Tanım dışı sektörlerde ödenen ücretler,
- Kişisel gelir,
- Sanayi üretim indeksi,
- İmalat ve ticaret sektörlerindeki satış hacmi.

1.4.5.3.Takipçi Göstergeler

Reel gayri safi milli hasılanın değişmesinden sonra değişiklik sergileyen makro ekonomik değişkenlerdir. Takipçi gösterge olarak kullanılan makro ekonomik değişkenlerden bazıları aşağıda verilmektedir:

- Ortalama işsizlik süresi
- Birim işgücü maliyeti
- Stokların satışlara oranı
- Ticari kredi hacmi
- Kredi faiz oranı
- Ticari kredilerin kişisel gelire oranı ⁹⁵

Konjontür devrelerinin doruk ve diplerini belirlemeye yönelik olarak kullanılan endekslere konjontürel göstergeler yaklaşımı adı verilir. Bileşik biçimindeki endekslerin, ekonominin daha geniş bir yelpazesini temsil etmesi nedeniyle bireysel endekslerden daha üstün olduğu kabul edilir. Keza farklı konjontür devrelerinde, bazı bireysel göstergeler diğerlerinden daha iyi performans gösterirler. ⁹⁶

⁹⁵ A.e.

⁹⁶ İlker Parasız, **Modern Konjontür Teorileri**, s. 14.

Bileşik endeksler sisteminin temelinde Arthur F. Burns ve Wesley C. Mitchell'in ABD 'de NBER 'deki (National bureau of Economic Research) çalışmalarını görüyoruz.

Konjonktürel göstergeler ya konjontür devresinin dönüş noktalarını ya incelemekte, ya çakışmakta ya da izlemektedir.⁹⁷

1.4.6.NBER

1920 yılında kurulan Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu (National Bureau of Economic Research) ekonomik olayları daha iyi anlamaya yönelik hizmet eden, özel, kar amacı gütmeyen, tarafsız bir araştırma organizasyonudur. NBER tarafsız ekonomik araştırmaları, politika yapıcılarına, iş dünyasındaki profesyonellere ve akademi camiasına sunmayı üstlenir ve yayımlar.⁹⁸

Büronun ilk çalışmaları tüm ekonomideki iş çevrimlerini ayrıntılı olarak inceleme ve uzun dönem ekonomik büyüme üzerine odaklanmıştır. Simon Kuznets' in ulusal gelirin hesaplanması üzerine yaptığı öncü çalışmalar, Wesley Mitchell'in iş çevrimi çalışmasının etkisi ve Milton Friedman'ın tüketici harcama etkenleri ve para talebi üzerine araştırmaları NBER'in önceki çalışmaları arasındadır.

1.4.7.EKONOMİK KRİZİN OLUMLU YÖNLERİ

Schumpeter'in deyimi ile düzenin “yaratıcı yıkıcılığı”nın parçasıdır. Bu yıkıcılık sistemin sağlamlılığını da belirler. Bu yüzden kapitalizm sürekli bünye ve görünüm değiştirir ve her krizden sonra yeni bir birikim tarzı çerçevesinde yapılaşır.⁹⁹

⁹⁷ A.e., s. 15.

⁹⁸ Solomon Fabricant, “Toward a Firmer Basis of Economic Policy: The Founding of the National Bureau of Economic Research” 1984, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/nberhistory/sfabricant.pdf>, 03.04.2010

⁹⁹ Fatih Kanpalta, “Uluslar Arası Anayasal İktisat Görüşünün Parasal Krizlere Bakışı”, s. 51.

Bu yıkıcılık ilk önce kapitalist rekabet düzleminde incelenmelidir. Piyasa rekabeti, malları ve/veya yeni teknikleri uygulamayan, yönetim açısından gündemi yakalayamamış, yeni dinamikler oluşturamamış ve bunların sonucunda maliyeti yüksek olan veya talep edilen mal üretemeyen şirketleri iflasa mahkum eder. Çünkü tek-tek şirketler ölçeğinde, sermaye kendini yeniden üretme sürecinde kaçınılmaz olarak kar haddinin azalması eğilimiyle karşılaşır.

Aslında her kriz, bir yanıyla sermaye için bir arınma ve güçlenme süreci oluyor. Çünkü piyasa içerisindeki kimi şirketler zayıf düşüp tavsiyeye uğrarlarken kimi şirketlerde, bununda katkısıyla krizden güçlenerek çıkıyorlar. Piyasada rakip sayısı azalırken az sayıda, daha güçlenmiş şirketler meydana gelir.¹⁰⁰

1.4.8.KONJONKTÜREL DALGALANMA EVRELERİ

1860 da Fransız ekonomist Clemant Juglar herhangi kesin bir düzenlilik iddia etmese de 8 ila 11 yıl uzunluktaki iktisadi dalgalanmaların varlığını belirlemiştir. Daha sonra Avusturyalı ekonomist Joseph Schumpeter bir Jugler dalgalanmasının dört evreden meydana geldiğini savundu.

- Genişleme(fiyat ve üretim düzeyi artışı, düşük faiz oranları)
- Kriz(borsa çöküşleri ve toplu firma iflasları)
- Resesyon(fiyat ve üretim düzeyinde azalma, yüksek faiz oranları)
- Düzelme(fiyat ve gelir düşüşlerinden dolayı borsanın düzelmesi)

20. yy'ın ortalarında Schumpeter ve diğerleri iş çevrimi tiplerini, görülme periyotlarına göre sınıflandırdılar ve bulanlara bulanların isimleri verildi:

- Kitchen yenilik çevrimi 3 -5 yıllık (Joseph Kitchin'dan sonra)
- Juglar sabit yatırım çevrimi 7-11 yıllık (çoğu kez iş çevrimleri olarak adlandırılan)

¹⁰⁰ Fatih Kanpaltı, “Uluslar Arası Anayasal İktisat Görüşünün Parasal Krizlere Bakışı”, s. 52.

- Kuznets'in altyapı yatırımı çevrimi 15-25 yıllık (Simon Kuznets'ten sonra)
- Kondratiev dalgası veya uzun teknolojik çevrimler 45-60 yıllık (Nikolai Kondratiev'ten sonra) ¹⁰¹

Buradan şöyle bir eşitlik çıkarılabilir:

Eğer ortalama bir Kondratieff dalgası 54 yılda bir oluyorsa, ve Kuznet dalgaları (Schumpeter tarafından bahsi geçmeyen) 18 yılda birse ve Kitchen 4,5 yılda bir gerçekleşiyorsa, şöyle bir bağıntı oluşur: 1 Kondratieff = 3 Kuznets = 6 Juglar = 12 Kitchen

Ekonomik gelişmeyi bu birbirine geçen dalgaların sonucu olarak kavramak oldukça cazip ve bir o kadar da kolaydır. ¹⁰²

Modern makro ekonominin gelişiminden beri bu farklı tipteki çevrimlere ilgi azalmıştır. İş çevrimleri 2. Dünya Savaşından sonra önceki zamanlara oranla dizginlenmiştir. Ekonomik dengeleme politikası, para ve maliye politikası kullanarak konjonktürel dalgalanmaların aşırı genişlemesini engellenmiştir. ¹⁰³

Kitchen Dalgalarının teknolojik yatırımlar, Juglar Dalgalarının makine ve teçhizat yatırımları, Kuznet Dalgalarının bina yatırımları ve sonuç olarak Kondratieff Dalgalarının da büyük tesisler, demiryolları, kanalları gibi ülkeyi geliştirecek projeler sonucunda oluştuğu iddia edilir. ¹⁰⁴

Elbette ki tüm dalgalanmaların sadece yatırımların sonucu oluştuğu söylemez. Malthus, Marx, Hobson, Sweezy gibi teorisyenler Yetersiz Tüketim Teorilerini, Pigou Psikolojik İş Çevrimi Teorisi'ni, Kalecki, Nordhaus ve Frey ve Politik İş Çevrimi Teorilerini, Hawtrey ve Friedman çeşitli Parasal İş Çevrimi Teorilerini oluşturdular. Jevons ve Moore ise güneş lekeleri üzerinde durdular. ¹⁰⁵

¹⁰¹ **Wikipedia**, Business Cycles, (Çevrimiçi) <http://www.answers.com/topic/business-cycle>, 22.10.2010

¹⁰² J.J. Van Duijn, **The Long Wave in Economic Life**, London-Boston –Sydney, 1983, p. 6.

¹⁰³ **Wikipedia**, Business Cycles, (Çevrimiçi) <http://www.answers.com/topic/business-cycle>, 22.10.2010

¹⁰⁴ Christopher Freeman, **Long Wave Theory**, Cheltenham, 1996, p. 16.

¹⁰⁵ A.e.

1.4.9.KUZNET DALGALANMALARI

Kuznet Dalgalanmaları bir Amerikan dalgalanmasıdır. Amerika’da görülen bu dalgalanma Amerikalı ekonomist Kuznet tarafından keşfedilmiştir. Günümüzde Kuznet Dalgalanmalarının artık görülmediği konusunda görüş birliği vardır. Rostow, 1840 ile 1914 arasında görülen bu dalgalanmaların genel geçerliliği olmadığını ileri sürmüştür. Rostow’a göre 20 senelik periyotlarla görülen bu dalgalanma mevcudiyetini kaybetmiştir.¹⁰⁶

1.5.KONJONKTÜR TEORİLERİNE KATKIDA BULUNANLARIN GÖRÜŞLERİ

Kriz kuramları ile ilgili çalışmaların kökeni her ne kadar 1800’lü yıllara dayansa da o dönem için, bugün bildiğimiz anlamda finansal krizlerden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, başlangıçta kriz kuramları çoğunlukla reel iktisadi krizleri açıklamaya dönük olarak geliştirilmiştir. Diğer taraftan, 1940’ların başından itibaren büyük ölçüde II. Dünya Savaşı hazırlıklarına bağlı olarak savaş sanayi öncülüğünde ve ABD merkezli yaşanan iktisadi canlanma, 1947-48’lerden itibaren birçok OECD ülkesini de içine alacak şekilde genişlemiş ve bu büyüme konjonktürü 1970’lerin başına kadar nerede ise kesintisiz devam etmiştir. Bu büyüme konjonktürüne mukabil, kriz kuramları tartışmalarında doğal olarak bir duraklama dönemi yaşanmıştır. Ancak 1970’lerin başında Bretton Woods Sisteminin yıkılması ve yaşanan petrol şoklarının da etkisiyle konjonktür tekrar yön değiştirmiş ve buna paralel olarak kriz kuramları tartışmaları yeniden alevlenmiştir.

Şu farkla ki, 1970’lerde uluslar arası finansal küreselleşme faaliyetlerinin yoğunluk kazanmasıyla birlikte birçok gelişmekte olan ve gelişmiş ülkede finansal krizler yaşanmaya başlamıştır. 1980 ve sonrası dönemde yaşanan krizler, az veya çok farklılıklar gösterseler de ana karakteristiklerini para krizleri oluşturmuştur. Dünya ekonomisindeki bu değişimin doğal bir

¹⁰⁶ J.J. Van Duijn, *The Long Wave in Economic Life*, p. 15.

sonucu olarak, o yıllardan günümüze reel iktisadi kriz kuramlarından daha çok finansal kriz türleri ve nedenleri gibi konuları içeren tartışmalar ve çalışmalar yürütülmüştür.¹⁰⁷

Biz de çalışmamızın son bölümünde bu krizleri inceleyeceğiz.

1.6.KONJONKTÜREL DALGALANDIRMALARIN SINIFLANDIRILMASI

1.6.1.REEL VE PSEUDO FİNANSAL KRİZLER

Reel ve Pseudo finansal kriz ayrımını Monetaristler iktisat literatürüne sokmuşlardır.

Monetaristler, ılımlı ve derin depresyon dalgaları olmak üzere iki tür konjoktür dalgasından bahsederler. Friedman ve Schwartz, 1870 ile 1960 yılları arasında ABD’de altı derin depresyon dalgası bulunduğunu tespit etmişlerdir. İlimli depresyon dalgalarının para arzındaki büyüme değişiklikleriyle açıklandığını, derin dalgaların para arzındaki azalmalardan kaynaklandığını savunurlar. Monetaristlere göre ekonomideki istikrarsızlığın tek nedeni para arzındaki dalgalanmalar, ekonomik krizlerin tek nedeni ise para arzındaki azalmalardır.¹⁰⁸

Reel ve Pseudo finansal kriz farkını anlamak içinde 1929 krizini incelemek gerekir. 1929-1933 arası yaşanan üç bankacılık krizi depresyonun daha da derinleşmesine neden olmuştur.¹⁰⁹

Bu süreçte reel ekonomi ile parasal ekonomi karşılıklı etkileşim içinde küçülmüştür. Ancak yaşanan bu son bankacılık krizinde likidite sorununun farkına varılabilmıştır.

Monetaristlere göre 1929 hisse senedi piyasası çöküşü anında New York Federal Rezerv bankasının APİ alımı yapması son derece doğru bir karardır. Aynı görüş, 1932 müdahalesi için de geçerlidir. Fakat onlara göre müdahale yetersizdir.¹¹⁰

Monetaristler’e göre 1929 Krizi sırasında eğer piyasaya doğru miktarda ve zamanında likidite sunulsaydı, bu kriz çok daha küçük bir daralma ile sınırlı kalacaktı.¹¹¹

¹⁰⁷ Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan ve Vedat Kaya, “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı 24, 2005, ss 77-96

¹⁰⁸ A.e., s 34

¹⁰⁹ A.e.

¹¹⁰ A.e., s. 34.

¹¹¹ A.e.

Friedman’a göre finansal kriz tehlikesi anında ekonomiye gerekli likiditenin APİ kanalları ile olması daha uygun olacaktır. Bu şekilde hem enflasyonist etkilerden kaçınılırken hem de likiditenin dağılımı piyasaya bırakılmaktadır.¹¹²

Friedman ve Schwartz, tüm önlemler alınsa bile fraksiyonel rezerv bankacılığı yapısından dolayı sistemin finansal krizlerle karşılaşabileceğini, böyle bir durumda krizi yoğun bir müdahale ile erteleme kümülatif bir süreci daha da uzatma anlamına geleceğini belirtirler ve sistemin yeniden güç kazanmasına imkan verecek bir müdahalenin uygun olduğunu savunurlar.

Görüldüğü üzere Friedman’ın finansal krizler ve bunları önleme konusundaki görüşleri çelişkiler içermektedir. “Hem daralma anında para arzını sabit tutma, hem de ıskonto penceresinden piyasayı fonlama önerisinin arka planı tam açıklığa kavuşturulamamıştır.”¹¹³

“Walrasgil genel denge yapısına dayanan Klasik-Neo-klasik çizgide olduğu gibi Monetarizm’de de kapitalist ekonomilerin en büyük sorunu olan iktisadi krizler genel denge analizi ile çeliştiği için göz ardı edilmiştir.”¹¹⁴

“Schwartz’a göre baloncuklar para stoku yoluyla konjonktür dalgalanmalarının stabilize edildiği ekonomilerde de ortaya çıkar. Bu görüşe göre baloncukla, hırslı ve beceriksiz yatırımcıların, karsız ve yanlış yatırımları sonucunda ortaya çıkar. Bu firmaların batması, bu tür yatırımcıların piyasadan elenmesi ile sonuçlanan bir servet kaybı sürecidir. Fakat servet kaybı bir finansal kriz değildir. Bu süreci krize dönüştüren müdahalesizliktir. Bu varsayımlar altında, Friedman’ın aksine ekonominin yapısından kaynaklanan baloncukları nötrale eden inişler yaşandığında, para arzının sabit tutulması yerine arttırılması önerilmektedir.”¹¹⁵

¹¹² A.e., s 35

¹¹³ A.e.

¹¹⁴ A.e.

¹¹⁵ A.e., ss 35-36

Bu safhada, Monetarist Analize gerçek ve pseudo finansal krizler kavramları girmektedir. Pseudo finansal krizlerdeki servet kaybı, finansal bir kötüleşmenin para arzının daralmasına yol açıp ekonomide ciddi servet kayıpları yaratan, gerçek finansal krizlerdeki boyutlarda değildir.

Anna Schwartz'a göre, İngiltere'de son gerçek finansal kriz 1866'da, ABD'de 1929'da gerçekleşmiştir.¹¹⁶

1929 sonrası tüm krizler münferit finansal kötüleşmelerdir. Bunlar finansal kriz değildirler. Ayrıca bu tarihten sonra para arzının krizler üzerindeki rolü anlaşılmış ve mevduat sigorta fonları gibi fonlar oluşturulmuştur. Yani gerçek finansal krizlerin oluşması imkansızlaştırılmıştır.¹¹⁷

Pseudo finansal krizlerde para arzı yöntemi dışında kurtarma(bailout) gibi yöntemlerle müdahale gerçekleşirse, bu enflasyonu arttıracak ve verimsiz çalışan firmaların piyasa dışı kalmasını önleyerek olumsuz sonuçlar doğuracaktır.¹¹⁸

1.6.2. REEL İKTİSADİ KRİZ KURAMLARI (KONDRATIEFF DALGALANMALARI)

Kriz kavramı, iktisadi terminolojide, konjonktürdeki yön değiştirmeyi, yani genişleme ya da sürekli bir ilerleme döneminden uzun ya da kısa bir bunalım veya daralma evresine geçişi ifade etmektedir. İktisadi kriz kuramcıları da, kriz olgusunu çoğunlukla bu anlamda ele almışlardır.

Ekonominin uzun dönemli dalgalanmalar ile inişli çıkışlı bir seyir izlediğini; iyileşme, refah, daralma ve kriz aşamalarından oluşan bir dalganın 40–50 yıllık bir süreç olduğunu ileri süren konjonktür teorisi, ilk kez N.D. Kondratieff'in 1922 yılında yayınladığı "İktisadi Hayatta Uzun Dalgalar" adlı makalesinde ortaya konulmuş, Schumpeter ve takipçileri tarafından geliştirilmiştir.

¹¹⁶ Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 31.

¹¹⁷ A.e., s 36

¹¹⁸ A.e.

Bu teoriye göre, kapitalizmde iktisadi gelişme, birbiri ardınca gelen büyük dalgalar halinde oluşmakta ve bu dalgalardan her birinin etki ve sonuçları bütün bir dönem içerisinde yayılarak zaman içerisinde yerini bir sonraki ilerleme dalgasına bırakmaktadır.

Kriz ve konjonktür teorisinin iktisat biliminde yerini alması ortodoks iktisatçılar tarafından değil, onlara karşı olanlar tarafından sağlanmıştır. A. Smith'den Mill'e hatta Marshall'a kadar klasik iktisatçılar kendi sistematik incelemeleri içinde ritmik dalgalanmalara rasgele ve üstün körü bir biçimde değinmişlerdir. Onların temel amacı, uzun dönemde geçerli olacak veya “normal duruma” uygulanacak ilkeleri açıklamaktır.¹¹⁹

Onlar için kriz veya bunalımlar ikinci derece ilgi alanı olmuş, ya özel bir inceleme konusu olarak görülmüş ya da arızı biçimde değinilmiştir.

Tümdengelim yöntemi yerine istatistiki yöntemleri kullanan ve gözleme dayanan Juglar, 1862'de yayınladığı “Fransa, İngiltere ve Birleşik Amerika'da Ticari Krizler ve Onların Dönemsel Tekrarı” adlı kitabında iktisadi yaşamda düzenli bazı dönemsel hareketler olduğunu öne sürmüş, kendinden önce aynı konuyu inceleyen Mc Cullach, Nevmarch, Tooke ve McLeod'u ticari krizleri tek tek ele alıp onların devresel niteliklerini göz ardı etmiş oldukları için eleştirmiştir.

Juglar'e göre “Bunalımın tek nedeni refahtır.” Juglar çalışmasında, devresel dalgaların varlığını ve meselenin iktisadi krizden ibaret olmayıp, sistemde dengenin bulunmadığını, gelişme sürecinin istihdam, üretim ve gelirdeki iniş çıkışlarla belirlediğini göstermiştir. Böylece devresel dalgaların, her safhasının diğerini izlediğini ortaya koymuştur. Genişlemenin büyüklüğü, yani yatırımların ve üretimin artması, talep artışı ile izlenmediği takdirde, genişleme sürecinden kısmen sert bir kopmanın koşullarını yaratacaktır.¹²⁰

Bu tür krizleri kapitalizm öncesi krizlerden kesin olarak ayıran nokta olan üretimin eritilememesi, hem de anahtar sektörlerle yatırılan sermayenin karşılığının alınamaması, kâr

¹¹⁹ Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan ve Vedat Kaya, “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, ss 77-96

¹²⁰ A.e.

beklentilerini karamsarlaştıracak ve borsayı çöktecektir. Bu konjonktürün dönüm noktasıdır, yani krizdir. Kriz ilk etkilediği sektörlerden başlayarak yayılacak, tüm sanayiye kapsayacak ve zincirleme etkiler yaratacaktır: Üretim, fiyatlar, kârlar, ücretlerin satın alma gücü ve buna bağlı olarak talep düşecektir.

Juglar'ın klasik krizlerin dönemselliğini ve iktisadi faaliyetlerin oldukça düzenli bir salınımı olduğu gerçeğini ortaya koymasından uzunca bir süre sonra, gelişmiş ekonomiler uzun dönemli bir bunalımı yaşamaya başladıklarında, bazı iktisatçılar çok farklı uzunluktaki (yarım yüzyıllık) salınımların varlığını öne sürmüşlerdir. Bu iktisatçılar, özellikle Marx'ın öğrencisi Rus iktisatçı Porvus(1896), İsveçli iktisatçı K. Wicksell (1898), Fransız iktisatçıları J. Lescure (1912,1914), A. Aftalion (1913), F. Simiand (1932) ve Hollandalı iktisatçı J. V.Gelderen (1913)'dir. Ama diğer taraftan, uzun dalgalanmaların varlığı ve fiyatlar ile üretimin uyumu hakkında ilk büyük sentezi yapan, Rus iktisatçı N. D. Kondratieff (1922) olmuştur. ¹²¹

Kondratieff tarafından geliştirilen teoriye göre, global kapitalizmdeki gelişme yalnızca kısa dönem iş çevrimleriyle değil uzun dönem “süper-çevrimler”le belirginlik kazanır. Kondratieff çevrimleri yaklaşık 50-60 yıllık dalgalanmaları kapsar. Kondratieff çevrim eğrisi, yeni teknolojilerin yoğun bir şekilde kullanıldığı dönemlerde yukarı doğru yükselmeye başlar, teknolojik sömürü olgunlaştıkça zirveye ulaşır. Ardından eski teknolojiler küçük kazançlar üretmeye başlar ve eğri aşağı doğru çekilir, bu arada kâr amacıyla üretim sürecine sokulan yeni teknolojiler henüz deneme aşamasındadır ve bunu uzun bir durgunluk dönemi izler.

19. yüzyılın ilk yarısında, iktisadi düşüncüyü yönlendiren klasik iktisatçıların gözünde krizler, (gözlemlenen ilk sanayi krizleri) temel olgu olarak, sermaye birikiminin gelişimi sırasında rastlantısal olarak ortaya çıkan kazalardır. Bu durum, İngiliz iktisatçı W. S. Jevons (1871), Avusturyalı iktisatçı C. Menger(1871) ve özellikle genel denge teorisinin kurucusu L. Walras (1874)'ın çalışmalarından esinlenerek 19. yüzyılın sonunda kurulan Neo-Klasik Okul için de aynıdır. Neo-Klasik Model'in yapısında denge, kuramsal olarak otomatiktir, demek ki kriz mantıken olanaksızdır, nesne var olmadığı için kavramsallaştırılması da mümkün değildir. Pratikte gözlemlenen dengesizlikler, özel olarak krizler, dengeyi koruyucu rolü olduğu

¹²¹ A.e.

varsayılan, ancak gerçekte serbest piyasa ekonomisi işleyişini engelleyen dışsal faktörlerden kaynaklanabilirler. Devlet müdahaleleri, ücret politikaları ve işçi sendikaları, bu iktisatçılara göre, iş gücü pazarının işleyişine engel olurlar. Onlara göre, aslında işgücü fazlasının (işsizlik) olması, tam istihdamı sağlayacak tek geçerli süreç olan ücretler genel düzeyinin düşmesine yol açmalıdır.¹²²

D. Ricardo, tarihçiler tarafından ilk kriz olarak kabul edilen 1816 krizini rastlantısal bir olay olarak kabul eder. Ona göre kriz, rastlantısal bir olgudur.

Ricardo'nun tersine, S. D. Sismondi (1819) ve R. Malthus (1820) bu yeni tür krizlerin yeni iktisadi sistemin doğasına bağlı bir olgu olduğunu ileri süren ilk aykırı iktisatçılar olmuşlardır. Sismondi (1819), sistemde tam istihdam dengesinin kendiliğinden oluşmadığını söylemiş ve bu kapsamda iktisadi krizleri teorik düzeyde inceleyen ilk iktisatçılardan biri olmuştur. Sismondi'ye göre, toplum "burjuva" ve "proleter" olarak iki sınıfa ayrılır; bu iki sınıfın çıkarları çelişiktir; liberal felsefenin tabii uyum anlayışı yanlıştır. Üretim ve servet birikimi, bu ayrımı daha da şiddetlendirir. Toplumsal sınıflar ve birikim teorisiyle Marx'a öncülük eden Sismondi, iktisadi krizlerin nedenini de buna bağlar.¹²³

K. Marx, Sismondi'nin çalışmalarını geliştirerek, üretken kapitalizmi derinlemesine inceleyen bir kuram ortaya atmıştır. Marx'a göre, kapitalist ekonominin, üretimin ve tüketimin iki ayrı işleyiş haline geldiği bir genelleşmiş değişim ekonomisi olması, krizlerin oluşmasına yol açmıştır. Malların, üreticilerce, tüketilmesi için değil de satılması için üretilmesi, dengesizliklere yol açmış ve paranın işin içine girmesine neden olmuştur. Malların tüketimden çok satış için üretilmeleri nedeni ile yatırılan sermayenin karşılığını alabilmesi için, üretimin yeterli bir kâr ve oldukça hızlı bir ritim ile yapılması gerekmiştir. Bu genel yapı içinde krizlerin düzenli olarak ortaya çıkmasının "gerekliliği" şu şekilde açıklanır: Sermaye birikiminin mantığına uygun olarak, yatırımlar, ürünler için "efektif talep" olması kesin değilse bile kâr oranının yüksek olduğu (yakın gelecekte) üretim dallarında gerçekleşecektir. Nitekim yatırım kararları arasında apriori bir

¹²² A.e.

¹²³ A.e.

koordinasyon olmadığı gibi aposteriori bir düzenleme de yoktur, çoğunlukla çok geç olarak piyasalarda bu öngörü hataları ortaya çıkmaktadır.

Marksist Teori için son derece önemli bir faraziye olmasına rağmen kapitalist sistemde krizin nasıl oluştuğu, hangi kaynaklardan beslendiği ve nasıl sonuçlandığı hususunda Marx derli toplu bir kriz ve konjonktür teorisi ortaya koymamıştır. Bu konulara dağınık tarzda, çeşitli yazılarında ve Kapital'in birçok bölümlerinde sık sık temas etmiştir. Bu düşüncelerin toplanmasından ortaya çıkan sonuç, Marx'ın kapitalist sistemdeki kriz olayını bir birinden farklı iki temele dayandığını göstermektedir. Bunlardan birincisi düşen kâr oranları ve ikincisi eksik tüketimdir.

Marx, düşen kâr oranları teorisine dayanarak iktisadi kriz olgusunu şöyle açıklamıştır: Yeni üretim tekniklerinin uygulanması yatırımları artırır. Yatırımların artışı, emek piyasasında işçi talebini artırır. İşçi talebindeki bu artış, endüstri rezerv ordusundan bir kısmının emilmesine ve ücret piyasasındaki basıncın hafiflemesine yol açar; ücretlerde düşme durur, hatta bir miktar artış göze çarpar. Ücretlerin yükselmesi artık değer oranını düşürür ve dolayısıyla kâr oranında da düşme kendini gösterir. Bu ise yatırımları durdurur ve yatırımların durmasıyla işçi talebi de azalır. İşçi talebinin yeniden azalması, ücretlerin düşmeye başlaması, kriz ve depresyon halinin devamı endüstri rezerv ordusunun artmasına yol açar. Fazla nüfus, işçi piyasasında işsizliğin artmasına, ücretlerin düşmesine ve böylece sömürü oranının artmasına yol açar. Bu durum kâr oranının yeniden artmasına imkân verir.¹²⁴

Marx'a göre, iktisadi sistemin çelişkisi, üretimin toplumsal niteliği ile üretim araçlarının mülkiyetinin ve iktisadi kararların özel niteliği arasındaki çelişkiden doğmaktadır. Çünkü Malthus ve Sismondi için olduğu kadar Marx için de “mahreçler kanunu” bir masaldır; gerçek, üreticiler ile tüketicilerin iyiden iyiye ayrı oldukları, üreticilerin (işçilerin) çoğunluğunun ürettiklerine denk miktarda mal tüketemedikleri, aksine, kendilerini istihdam eden kapitalistlere “artık” ya da “artık değer” sağladıklarıdır. Bu etken, üretim ile efektif talebin orantısız olmasına neden olacaktır. Sonuçta ücretlerin düşük tutulması, aşırı üretime neden olacaktır, ancak bu aşırı üretim toplumun önemli bir kesiminin mallara olan ihtiyacına oranla değil, efektif talebe oranla olacaktır. Yani ödeme gücüne oranla aşırı bir üretim söz konusudur. Dizginlenmemiş kapitalist

¹²⁴ A.e.

rekabet tarafından uyarılan, aralıksız güdülen ve genişlemenin kaynağı olan sermaye birikimi, sonunda efektif talebe oranla aşırı üretimin koşullarını doğrulamaktır.

Marx, bunu “öyle bir an gelir ki, pazar mallar için çok küçük gibi görünür” şeklinde ifade etmektedir. Bu da sermayenin yeterince kâr elde edemeyeceği anlamına gelir. İktisadi sistemde ve onun çelişkilerinde aranan krizin nedeni buradadır. Sermaye yeterince kâr elde edemediği için, aşırı sermaye birikimi vardır. Yani, elde edilmesi mümkün olan artık değere oranla bir aşırı birikim söz konusudur. Bu durumda kriz kaçınılmazdır. Kriz fiyatların ve kâr oranlarının düşmesi ile başlar, üretimin ve istihdamın, buna bağlı olarak satın alma gücünün düşmesi ile devam eder. Birikimli bir süreç ile bunalım, bunalımı doğurur. Kendinden önce kurulan teoriler, iktisadi krizleri sürekli büyüme sürecindeki ani ve arızî duraklama ve genel üretim fazlası olarak açıklamıştır. Oysa Marx, gerçek meselenin devresel dalgalanmalar olduğunu fark etmiştir. Kapitalist sistemin iç çelişkileri, Marx’a göre, aynı zamanda kendilerini devresel krizler olarak belli eder. Krizler, bu çelişkilerin etkili, fakat geçici çözümü, bozulan dengeyi bir süre için tekrar kuran şiddetli patlamalardır. Kapitalizm geliştikçe, krizler daha şiddetlenecektir. Marx’ın elde ettiği sonuçlara göre Malthus ve Sismondi’nin krizler ile ilgili içgüdüleri doğrudur: Klasik krizler rastlantısal değil, yapısal olgulardır.¹²⁵

Bazı klasik iktisatçılar ve Marx tarafından yukarıda ifade edildiği şekilde açıklanan kriz kuramı, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında bazı önemli iktisatçıların katkıları ile çok sayıda değişiklik geçirmiştir. Önemli katkı sağlayan üç isim J.M. Keynes, F.A. Hayek ve J.Schumpeter’dir. Bu farklı görüşlerin ve katkıların oluşmasının en önemli nedeni 1929 Bunalımı’dır. Zira 1929 Bunalımı, yeniden canlanma yolunu kendiliğinden bulamamıştır. 1929 Bunalımı, kapitalist tarihin “kendiliğinden” bir yeniden canlanmaya giremeyen ilk bunalımı olmuştur. Öyle ki, uzun dönemde “klasik kriz”, “ekonomik olayları düzenleyici rolü”nü oynayamamıştır. Bu durum, yeni açıklamalar ve kuramları da beraberinde getirmiştir.¹²⁶

Keynes’e göre çevrimlerin temel nedeni, sermayenin marjinal etkinliği tanımı ile ifade ettiği, en üretken sermayenin beklenen getiri oranındaki konjonktüre bağlı değişimlerdir. Çünkü Keynes’in analizinde merkezi rolü üstlenen beklentiler, çok hassas bir temel üzerine

¹²⁵ A.e.

¹²⁶ A.e.

oturtulmaktadır. Kâr oranından söz etmek gerekirse, bu oran, konjonktürün genişleme döneminde aşırı yatırım durumunun yaratıcısıdır. Nitekim, genişleme döneminde sermayenin marjinal etkinliğinin düşmesi gerekse bile, sermaye maliyetinin ve faiz oranının yükselmesine oranla beklentiler daha fazla olur (Keynes öngörüşlerin yanıltıcılığından söz etmektedir). Demek ki aşırı yatırım görelidir. Bu durum, yatırım yapma talebinin durması nedeni ile krize yol açacak olan, beklentilerde bir azalma (sermayenin marjinal etkenliğinin birden bire düşmesi) ile sonuçlanacaktır.

Böylece kriz, sermayenin ıskonto edilmiş getirisi ile faiz oranı arasındaki farkın ortadan kalkmasından doğmaktadır. Bu, Keynes'e göre tasarruf talebine değil, kredi arzına bağlıdır. Demek ki, tamamı ile parasal bir olgu iktisat politikası aracı haline gelebilmektedir.

Keynes istihdam, tüketim, dönem başı (ex-ante) ve dönem sonu (ex-post) yatırım, toplam gelir, marjinal tüketim eğilimi, efektif talep gibi makro iktisadi değişkenlerin, çarpan ve hızlandıran mekanizmalarının ve de “sermayenin marjinal etkenliğine ve faiz oranına ait beklentilerin karşılıklı etkileşimi ile, yükselen konjonktür döneminin kendi kendini besleyen bir büyüme dinamiği oluşturduğunu; konjonktür dalgasının daralma istikametine döndüğü tepe noktasında dönüşün, ani ve şiddetli olduğunu; bu noktadan sonra aynı unsurların, bu kez daralma yönünde etkileşimler yaratarak işlediklerini; fakat daralma devresinden yükselen konjonktür devresine geçişin (krize girişteki olgunun tersine) ani ve şiddetli değil, yavaş ve tedrici olduğunu yazar.¹²⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ekonomisi, 20 yıl gibi o zamana kadar görülmemiş uzunlukta bir büyüme ve refah dönemi yaşamıştır. İktisatçıların korkulu rüyası olan 1930'ların işsizlik-durgunluk krizinin tekrar ortaya çıkma beklentilerinin gerçekleşmemesi, giderek iktisatçıların kendilerine ve hakim paradigmalarına olan güvenini arttırmış, şiddetli krizin ve konjonktür dalgalarının artık ortaya çıkamayacağı ileri sürülmüştür. Bunun nedenleri de şu şekilde ortaya konmuştur: 1930'lara göre ülkelerin finansal yapılarının büyük ölçüde güçlenmesi, bankacılık sektöründe bir krize hiçbir ülkede müsamaha gösterilmemesi, hükümetin bir yandan milli hasıla içindeki payını artırarak, diğer yandan gerek otomatik istikrar tedbirleri gerekse iradi

¹²⁷ A.e.

anti-depresyon politikaları ile faaliyet hacmini genişletmesi. Ancak 1970’lerde dünya ekonomisi, iktisatçıların açıklaması gereken bir başka krizle karşılaşmıştır. 1930’ların depresyon-durgunluk krizi yerini enflasyon- işsizlik krizine bırakmıştır. İlginç olan 1970’lerde Keynesyen İktisadın açıklayamadığı stagflasyon olgusuna dair bir öngörünün Hayek’in 40 yıl önceki konjonktür teorisinde bulunmasıdır.

Hayek’in görüşü daha çok, ekonomiye devlet müdahalesi, müdahale olmadığı takdirde oluşmayacak ilave koordinasyon bozuklukları yaratır şeklinde ifade edilebilir. Bu görüş, devlet müdahalelerinin nasıl olup da nispi fiyatların koordinasyonunu bozarak krize yol açtığını göstermeye çalıştığı konjonktür teorisinin de çıkış noktasıdır.

Hayek’ e göre krizlerin asıl nedeni, ekonominin sanayi yapısının toplumun tasarruf planları ile uyuşmamasından doğar. Hayek’in analizi, kendi içinde istikrarlı bir piyasa ekonomisini ifade eder. Piyasanın işleyişi sistematik bir şekilde bozulmadığı takdirde, fiyatlar bilgi iletme fonksiyonları ile tüketim yapısını sanayi yapısına uydurmayı garanti eder. Ekonominin dengesini (istikrarını) bozucu etkiler, bankacılık sektöründe yaratılan kredi artışları, Keynesyen İktisat Politikaları gibi piyasanın işleyişini bozan, daha açıkçası, fiyatların yanlış bilgiler iletmelerine yol açan, piyasaya dışsal olan etkilerdir.¹²⁸

Konjonktür dalgalarının ortaya çıkması için gerekli ve yeterli şart, para hacminin elastik olmasıdır. Böylece iktisadi dalgalanmaların çıkış nedenini, bankacılık ve kredi sistemine bağlamıştır. Kısaca para miktarındaki değişimler, nispi fiyatların ve üretim yapısındaki değişimlerin temel sorumlusudur. Bu bağlamda, Hayek 1920-30’larda karşılaştıkları kriz olgusunu şöyle açıklamaktadır: Tipik olarak bankaların kredi hacminde artış şeklinde görülen para arzındaki genişleme, parasal faiz haddini denge seviyesinin altına düşürür. Yatırımlar canlanır. Üretim kaynakları tüketim malları kesiminden sermaye malları üreten kesimlere kayar; sermaye malları üretimi artar. Sermaye mallarına yapılan harcamaların artması nedeniyle bir süre sonra faktör gelirleri artarak tüketim mallarının taleplerini ve dolayısıyla fiyatlarını artırır. Söz konusu bu fiyat artışları kaynak dağılımı sürecini tekrar tersine çevirerek krize yol açar; kullanılmayan üretilmiş sermaye malları fazlalığı ortaya çıkar.

¹²⁸ A.e.

Hayek'e göre işsizliği azaltmak için para arzı artışı ile talep yaratılması, her şeyi daha kötü yapar: Para arzı artışıyla bir yandan enflasyon körüklenirken, diğer yandan sözünü ettiğimiz kendiliğinden tersine dönen süreç hızlandırılır ve işsizlik daha da artar. 1970'lerde stagflasyon olarak adlandırılan işsizlik içinde enflasyon olgusu ortaya çıkar.¹²⁹

Hayek'in yukarıdaki tezi tam istihdam gibi dönemin gerçeğine uymayan ve 1930'lardaki krize pek de cevap veremeyen bir yapı sergilemektedir.

Kurama diğer önemli bir katkı da J. Schumpeter'e aittir. Yazarın analizi, yatırımların (Keynes gibi bir ayağı tasarrufların üzerindedir) ve buluşlardan kesin olarak ayırdığı “yenilik” sürecinin üzerinde yoğunlaşmıştır: Yenilik, buluşun sanayide uygulanabilir hale gelmesidir ve bu buluştan uzun bir süre sonra da gerçekleşebilir. Schumpeter'e göre, girişimcilerin ve yatırımların yardımı ile ekonomiyi iki dönem arasında gidip gelen bir devre olmaktan çıkarıp iktisadi evrim'in sürecine sokan şey yeniliktir. Yenilikler, yığınlar halinde ortaya çıkarlar ve devreyi kredilerin yardımı ile kırıp dışarı çıkmayı başaran ve anahtar rol oynayan girişimcilerden başlayarak yayılırlar. Kâr yaratan yeniliklerin uygulanması ve yayılması, genişleme dönemine tekabül eder. Ama yeniliğin yenilik olmaktan çıkıp genelleşmesi ile beraber kâr ufukları yok olur. Kriz ve daha sonra da bunalım ortaya çıkar. Schmpeter'in Konjonktür Dalgaları Modelinde, iktisadi istikrarsızlık para-kredi düzeninin işleyişine bağlansa da, sistemin ayırıcı niteliği olan girişimci sınıf ön plana çıkar. Bu sınıfın, Marx'ı hatırlatan biçimde, teknik yenilikleri uygulayarak ekonominin gelişmesini sağladığı süreçte, istikrarsızlık da doğar. Ne var ki Marx, kapitalizmin istikrarsızlığının, sonunda çöküşünü hazırlayacağına inandığı halde, Schmpeter'de depresyon dönemi, sistemin sağlığı için gerekli tasfiyenin olduğu dönemdir.¹³⁰

¹²⁹ A.e.

¹³⁰ A.e.

İKİNCİ BÖLÜM

KONJONKTÜR TEORİLERİ

2.1.BÜYÜK BUHRAN ÖNCESİ GELİŞTİRİLEN TEORİLER

2.1.1. AŞIRI ÜRETİM (SURPRODUCTION)

Aşırı üretim (surproduction) denildiğinde yanlış anlamalara yol açmamak gerekir. Anlatılmak istenen gereksinimleri değil, talebi aşan aşırılıktır.¹³¹

Düşünceleriyle Maltus, Sismondi, Marx, Foster, Cathings, Hobson, Lauderdale çeşitli katkılarda bulunmuşlardır. Eksik tüketimi aşırı tasarrufla birleştiren iktisatçı Lederer'dir. Yaklaşımı Hobson geliştirmiştir. Eksik tüketim ve aşırı tasarruf teorisi, konjonktür dalgalarının tamamını izah edip açıklamaz. Bu teori gerileme evresini açıklamaya yöneliktir. Bu iktisatçılarda ortak olan görüş tüketim malları alınmasına ayrılan gelirlerin dengesiz olmasıdır. Toplum harcamalarını tüketim ve üretim arasında gerektiği gibi dağıtmamaktadır.

Tunç kanununun etkisi altında buhranı inceleyen iktisatçılar, ücretlerin düşük olmasında ve işçi gelirlerinin piyasaya sürülen tüketim mallarının tamamını satın alacak güçte olmamasında ararlar. Kapitalistlerin eline geçen büyük gelirlerin tüketim mallarına yönelmeyeceğinden bahsedenlere göre büyük bir ölçüde satın alma gücünü daralacaktır. Tüketim mallarının satılamaması sonucu artan şoklar buhranı başlatır.

Eksik tüketimin sebebi aşırı tasarruftur. Gelirin bir kısmının tasarrufa ayrılması talebi kısmakta ve üretilen malların bir kısmı satılamadığından sürüm tıkanıklığı, kriz ve bunu takiben düşüş devri baş göstermektedir. Aşırı tasarruf milli gelir dağılımındaki adaletsizliğin bir sonucudur.

¹³¹ Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, s. 53.

Bu teoriler bazı konularda özgün düşünceler getirmiştir. Başlangıçta Maltus'un düşünceleri etkili olmuştur.¹³²

2.1.2.EKSİK TÜKETİM TEORİLERİ

Tüketim, bireyin gelirine bağlı ise gelir dağılımındaki dengesizlik, üretim ile tüketim arasındaki uyumu bozmaktadır.¹³³

Teknik ve yeniliklerin gelişmesiyle yükselen sermaye birikiminin sağlayacağı üretimin tüketim kapasitesini aşması anlaşılır. İkinci olarak belli bir satın alma gücü; talebe dönüşmeyip tüketim malları pazarını beslemediğinden eksik tüketim doğar. Üçüncü olarak zamanla sermaye birikimi yükseldiğinden, malların artan üretimini emmek için ekonomide satın alma gücü sürekli artmadığından, durgunluğun oluşması ve fiyatları yükselmesi kaçınılmaz bir sonuçtur.

Oysa kapitalist toplumda, üretim sürekli olarak artarken, toplumsal ilişkiler tüketimin paralel bir biçimde gelişmesine engeldir. Böyle bir sistemde, gelir dağılımı eşit olmadığından; bir yanda büyük gelir sahipleri, öte yanda küçük gelir sahipleri kümelenmektedir. Gelirin eşit olmayan dağılımı denge fikriyle bağdaşmamaktadır.

Üretim sürekli olarak artarken, yoksul sınıfın payı geçimlik tüketimle sınırlı olduğundan, devresel olarak üretim fazlası ortaya çıkmaktadır. Öte yandan makineli üretimin yarattığı teknolojik işsizlik, emek sahiplerinin satın alma gücünü azaltmaktadır.

Sismondi'nin bu fikirleri J. A. Hobson, Foster ve Catching tarafından geliştirilmiştir. Bu yazarlara göre; devresel dalgalanmaların ana nedeni aşırı tasarruftur. Ekonomiye yatırılan gelirin büyük bir kısmı varlıklı kesim tarafından tasarruf edilirken, ancak küçük bir bölümünün tüketim

¹³² İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 112.

¹³³ Üzeyir Aydın, **Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, s. 35.

mallarına yönelmesi depresyona neden olmaktadır. Böylece tasarruf edilen kaynaklar talebe dönüşmüyorsa talep azalacağından önce deflasyon ve arkasındanda depresyon doğmaktadır.¹³⁴

Özetle toplumun iki sosyal sınıfa bölünmesi dengesizliğin ana nedenidir. Her halde, dengesizliğin kötü bir tercih yapabilecek olan toplumun güçlü sınıfı yüzünden doğar. Bu nedenlerle, kapitalist sistem ekonomik bunalımlardan sorumludur.

K. Marx, bunalımları varlığını üretimdeki anarşiye ve kar için savaşa bağlamıştır. Kar oranı aynı zamanda sermayenin organik bileşimine (sabit sermaye /ücret fonu) de bağlıdır. Teknik yenilikler sermaye bileşimini değiştirerek kar oranını azaltır.

Kapitalist sistemin dinamik gücünü karlar oluşturmaktadır. Gelişme için artması gereken karlar, azalan kar oranı ile frenlenmektedir. Oysa karları yükseltmek için kapitalistler daha çok üretip daha çok satmak isterler. Bu durum ise aşırı üretim yaratır. Zıtlaşmanın olmadığı zamanlarda, kısa vadeli karlar, uzun vadeli karlardan daha yüksek olduğundan, refah dönemi yaşanır.

2.1.3.YATIRIMLARLA İLGİLİ TEORİLER

Yatırımlara dayanarak kurulacak konjonktür teorileri kapital birikimi ile sıkı sıkıya ilgilidir. Ülkelerin gelişmesi ve sanayileşmesiyle üretimde daha çok kapitalden yararlanıldığından, yatırım miktarı sürekli olarak artmaktadır. Ancak artan yatırımlar, bir noktadan sonra üretimi arttırma olanağı sağlar. Lakin yatırım artışı ile üretim ve tüketim artışı aynı zamanda gerçekleşmez. Avantajlı olan yatırım artışı üretim gecikmesi nedeniyle, tehlikeli bir durum yaratmaktadır.¹³⁵

Bir ekonomide yapılan yatırımların gereksinimleri bütünüyle karşılaması her zaman rastlanan bir durum değildir. Yatırımlar bazen fazla yapıldığından, tüketim durumuna göre, ekonomide

¹³⁴ A.e.,s. 36.

¹³⁵ Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, s. 181.

kapital fazlalığı veya eksikliği bulunabilir. Bu sebeple, aşırı kapital(surcapitalisation) ve eksik kapital(sous-capitalisation) kavramları sık sık kullanılır.¹³⁶

Gereksinmeyi aşan kapitalden (surcapitalisation) ilk kez Karl Marx bahsetmiştir. Marx'a göre sabit kapital sürekli ve düzenli biçimde eskimektedir. Bu sebeple kapital stoku düzenli oluşmamaktadır. Bu düzensiz şekilde oluşan kapital iki şekilde eskir:

Birinci eskime amortismanlar şeklinde olurken, ikinci eskime şeklini yenilikler ve moda belirler. Yenilikler ve moda kapitalin kullanım süresini kısaltır. Bu sebeple de, sabit kapitalin rotasyon süresinde; kendiliğinden bunalım diye adlandırılan bir durum yüzünden, kesilme görülebilir.¹³⁷

Haberler'e göre aşırı yatırıma dayanarak konjonktörü açıklayan üç okul mevcuttur. Bunlardan ilki, dengeyi bozan temel nedenin parasal düzey olduğunu iddia eder. Nitekim Hayek, MacLup, Mises, Robbins, Röpke, Stringle gibi yazarlara göre, ekonomik konjonktür salt para olayını aşmaktadır. Bu iktisatçılardan Hayek nötr para kavramı üzerinde durmuş "Eğer para nötr olsaydı, ekonomik dalgalanmalar meydana gelmezdi" demiştir.

İkinci okulu oluşturan Cassel, Hensen, Schumpeter, Spiethof ve Wicksel'e göre surcapitalisation konjonktür teorisi parasal gözlemlere dayanmaz.

Pigou, Aftalion, Bickerdike, Carver gibi üçüncü okulu oluşturan yazarlara göre surcapitalisation'a dayanan ekonomik konjonktür teorisi hızlandıran ilkesine ve üretim araçlarının talebindeki genişliğe dayanır.¹³⁸

Yatırımların artmasıyla üretim artışı paralel gelişmez. Üretim, yatırımları bir gecikme ile izleyecektir. Yapılan yatırımların talebe uygun bir şekilde karşılaması da her zaman rastlanan bir durum değildir. Yatırımlar fazla yapıldığında, talebi aşan bir üretim kapasitesi de doğar. Talep

¹³⁶ A.e.

¹³⁷ A.e., s. 182.

¹³⁸ Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, s. 183.

düştüğünde gene mevcut yatırımlar aşırı üretim yaratır. Ekonominin kapasitesi, talep yükselmesine cevap veremediği durumda enflasyon ve eksik üretim ortaya çıkacaktır.¹³⁹

Tüketim sabırsızdır, hemen gerçekleşmek ister. Modern yöntemlere dayanan üretim, zaman gerektirir. Bu nedenle üretimi başlatmak zordur ve durdurmak sorun yaratır. Tüketim mallarına talep arttığında, yatırımların artması, aşağıdaki birçok varsayıma dayanır:

- ekonomide boş kapasite yoktur,
- mevcut sermayenin belli bir oranı her yıl amortismanı ayrılmaktadır,
- istihdam düzeyini yükselterek üretimi arttırmak olanaksızdır,
- talep artışının sürekli olacağı kanısı vardır,
- tüketim mallarını belli bir oranda arttırmak için, yatırımlarında aynı oranda artması gereklidir,
- yatırım kaynakları bulunmalıdır.

Bu koşulların varlığında, nihai talepteki küçük bir dalgalanma, yatırım malları talebinde büyük bir dalgalanma yaratır. Bu model işsizlik sorunun aydınlatabilmektedir. Hızlandıran ilkesine dayanan bu model birçok bakımdan eleştirilebilir.

Tinbergen'in ekonometrik araştırmalarına göre, bir ekonomide yatırımları belirleyen ana faktör talep değil, elde edilen karların miktarıdır.¹⁴⁰

Bunlardan başka başlangıçta saptanan varsayımlar çoğu defa gerçekçi değildir. Bu eleştirilere rağmen tüketim ile yatırım arasındaki ilişkinin, ekonomik dalgalanmalar üzerindeki etkilerini ortaya koyması açısından teori önem taşımaktadır.¹⁴¹

¹³⁹ Üzeyir Aydın, **Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, s. 37.

¹⁴⁰ A.e., s. 38.

¹⁴¹ A.e., s. 39.

2.1.4. KONJONKTÜREL DALGALANMALARDA GİRİŞİMCİLERİN ROLÜ ÜZERİNDE DURAN YAKLAŞIMLAR

2.1.4.1. Schumpeter'in Yaklaşımı

J. Shumpeter'e göre kapitalist sistemin gelişmesini ve dinamizmini sağlayan, ekonomik dalgalanmaları doğuran yenilikler ve girişimcilerin rolüdür.¹⁴²

Schumpeter ve Faustie girişimcilerin rolünden hareket ederler. Schumpeter'e göre konjonktür analizi, denge-dengesizlik-denge ilişkisinde ifadesini bulmaktadır. Durağanlık ve dinamiklik arasındaki çatışma, konjonktörü yaratmaktadır. Denge durumu, durağan ekonomiyi işaret etmektedir. Dengesizlik ise girişim faaliyetini göstermektedir. Girişim faaliyeti yeniliğin kaynağıdır ve ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Sistem daha sonra dengeye gelmekte, durağanlık gerçekleşmektedir. Durağanlıkta, yani dengede büyüme durmakta, sistem kendini yeniden üretmektedir.

Schumpeter'e göre yenilik kapitalist ekonominin evriminde stratejik öneme sahiptir. Yenilikler, genellikle yeni firmalar, yeni insanlar tarafından yapılmaktadır. Yenilik sürecinde risk yüksektir. Yenilik sürecinde faiz, fiyatlar ve kredi miktarı artmakta denge bozulmaktadır. Schumpeter'de durağan durumda fiyat düşüşü, kar marjlarının daralması ve reel ücretlerin yükselmesi temel yeniliklerin ortaya çıkmasına baskı yapmakta; bu ortamda girişim-yenilik ilişkisi kurulmaktadır.

Schumpeter'de yenilikten anlaşılan üretim fonksiyonunda meydana gelen ve mevcut üretim fonksiyonları ile yaratılmakta olan hasılayı arttıran herhangi bir değişimdir, buluştur. Buluşun sanayide uygulanması yeniliktir. Kısaca yenilik, üretim fonksiyonu oluşturmaktadır.¹⁴³

¹⁴² Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, s. 156.

¹⁴³ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, ss. 114- 115.

Schumpeter'e göre, girişimcilerin ve yatırımların yardımıyla ekonomiyi iki dönem arasında gidip gelen bir devre olmaktan çıkarıp ekonomik evrimin sürecine sokan şey yeniliktir. Yenilikler yığınlar şeklinde ortaya çıkar ve devreyi kredilerin yardımıyla kırıp dışına çıkmayı başaran ve anahtar rol oynayan girişimcilerden başlayarak yayılır. Kar yaratan yeniliklerin uygulanması ve yapılması genişleme devresine tekabül eder. Ama yeniliğin genelleşmesiyle kar azalır. Gerileme devresini kriz takip eder. Kriz, kapitalizmin sağlığı için gerekli tasfiyenin olduğu dönemdir.¹⁴⁴

Dalgalanmaların açıklanmasında J. Schumpeter durgunluk evresinde bulunan bir ekonomiyi ele alarak başlar. Böyle bir ekonomide rant ve ücretten oluşan masraflar ile hasılanın değeri birbirine eşittir. Faiz haddi ve yatırımların düzeyi ise çok düşüktür. Bu evrede yalnız yenileme yatırımları yapılmaktadır. İşte bu evrede yenilikleri uygulayan girişimciler ortaya çıkmakta ve gelişmeyi sağlamaktadırlar.¹⁴⁵

Shumpeter'e göre refah dönemi aşırı yatırımların doyurduğu mutlu bir dönemdir. Ama iktisat edebiyatına ilk kez otonom ve uyarılmış yatırım kavramlarını sokan bu zat-a göre gerçekleşen yalnızca otonom yatırımları değildir. Bunlarla birlikte milli gelir, kar ve satışlar da artacağından uyarılmış yatırımlar da başlayacaktır. Otonom ve uyarılmış yatırımların birbirini izlemesi gerçek bir kümelenme doğurur. Yenilikler uygulanıp yatırımlar yapılıncaya yeniden yatırımların düzeyi düşecek ve durgunluk dönemi başlayacaktır.¹⁴⁶

Konjonktürel istikrarsızlık gelişme için gereklidir. Çünkü sistem üzerinde etkide bulunan karşılıklı kuvvetler aynı zamanda doğmazlar. Bunlar sadece devresel olarak doğarlar. Oysa konjonktürel dalgalanmaların çağımızda gereksiz bir genişlik kazandıkları ve zararlarının yararlarını geçtiği bir gerçektir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**

¹⁴⁵ **A.e.**

¹⁴⁶ **A.e.**, s. 159.

¹⁴⁷ **A.e.**

J. Shumpeter'e göre; Jugler ve Konratieff dalgalanmalar arasındaki fark bir genişlik farkıdır, yoksa nedenler aynıdır. Yenilikler ona göre statik bir ekonomi, sürekli olarak zaman içinde kendisini yenileyerek denge durumunu kurmaktadır.¹⁴⁸

2.1.4.2. Veblen ve Konjonktürel Dalgalanma

Veblen konjonktürün nedeni olarak girişimcileri görmektedir. Toplumsal fayda ve özel çıkar amacıyla yapılan üretimi birbirinden ayıran Veblen girişimcilerin kar amacıyla üretim yapma eğilimi içinde bulunmalarından ötürü birinci amacın çoğunlukla göz ardı edildiğini kabul etmektedir. Oysa sürekli kar amacıyla üretimde bulunmak, tekelleşmeye ve üretimde daralmalara neden olmaktadır. Firmaların kar dürtüsü altında mevcut sermaye yatırımlarını koruma endişesi de, teknolojik gelişmeleri yavaşlatmaktadır.¹⁴⁹

Bağnaz kar tutkusu, toplumu, gelişen makine teknolojisinin kendine sağlayacağı yararlardan alıkoymaktadır. Böylece parasal değerler üzerine kurulu bir toplum düzeninde, tüketiciler gibi üreticiler de aynı şekilde savurganlığa yol açan bir davranış içinde bulunmaktadır.¹⁵⁰

Konjonktür dalgalanmalarının temel faktörü yatırımlar ve sermaye birikimidir. Konjonktür teorileri toplam talebe ilişkin konjonktür teorileri ve reel konjonktür teorisi olmak üzere ikiye ayrılabilir.

2.2. KONJONKTÜRE İLİŞKİN TOPLAM TALEP TEORİLERİ

Üç teorik yaklaşım söz konusudur:

¹⁴⁸ Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, s. 157.

¹⁴⁹ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 122.

¹⁵⁰ A.e., s. 123

a-Keynesyen Konjonktür Teorisi: Ekonomik dalgalanmaların ardında yatan temel faktör bekleyişlerdeki değişkenliklerdir. Teorinin itici gücü gelecekteki satışlara ve kara ilişkin bekleyişlerdir.

Keynesyen Teori’de konjonktür mekanizmasının iki temel bileşeni vardır. Bunlardan ilki yatırımlardaki değişimin yarattığı çarpan etkisidir. İkinci bileşeni ise toplam talepteki değişme karşısında toplam arzın gösterdiği tepkidir.

b- Monetarist Konjonktür Teorisi: Ekonomik dalgalanmaların ardında yatan temel faktör para arzındaki dalgalanmalardır. Monetarist Konjonktür Teorisi, Milton Friedman ve onu izleyen iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir.

Monetarist iktisatçılara göre itici güç para miktarının artış oranıdır. Hızlanarak artan para hızı ekonomide canlanmayı, gittikçe yavaşlayan parasal gelişme ise ekonomide durgunluğu beraberinde getirir. Para arzı artış oranının değişmesinin ardında yatan faktör merkez bankası tarafından izlenen para politikasıdır.

c- Rasyonel Bekleyişler Kuramı’nın Konjonktür Teorisi: Dayandığı temel görüş parasal ücretin fiyatlara ilişkin rasyonel bekleyişler tarafından belirlenmesidir. Ekonomik konjonktürle ilgili olarak birbirinden oldukça farklı iki rasyonel bekleyiş yaklaşımı söz konusudur. Robert E. Lucas tarafından geliştirilen Yeni Klasik Konjonktür Teorisi’ne göre ekonomik dalgalanmaların nedeni toplam talepte beklenmeyen dalgalanmalardır. Rasyonel bekleyişleri esas alan bir diğer yaklaşım olan Yeni Keynesyen Konjonktür Teorisi’ne göre ekonomide yaşanan dalgalanmaların ardında yatan faktör ise toplam talepte ortaya çıkan beklenen ve beklenmeyen dalgalanmalardır. Rasyonel bekleyişlere ilişkin konjonktür teorisini diğer konjonktür teorilerinden ayıran temel fark bu yaklaşımın konjonktürün itici gücü olarak toplam talepte ortaya çıkan beklenmeyen değişimleri görmesidir.¹⁵¹

¹⁵¹ “‘Ekonomik Konjonktür’”, (Çevrimiçi)

http://www.ekodialog.com/Acik_ogretim_iktisat/disa_acik_makro_ekonomi.html, 27.12.2008

2.2.1.KEYNES'İN KONJONKTÜREL DALGALANMA TEORİSİ

Keynesçi modern konjonktür teorilerinin temelini “Genel Teori” oluşturmaktadır. Keynesçi konjonktür teorisini incelemeyen önce, Keynesçi Teori'nin Klasik Teori'den ayrıldığı önemli noktalara değinmek faydalı olacaktır. Klasik Teori'de milli gelir üretim teknolojisinin bir fonksiyonu olarak işlev görmesine karşın, Keynesçi Teori'de toplam talebin bir fonksiyonu olarak kabul görmektedir. Diğer önemli bir fark para arzının, Keynesçi Teori'de üretim düzeyini ve fiyatları değil, faiz oranını belirlemesidir. Üçüncü önemli bir fark da ücretlerin ve fiyatların esnek olduğu varsayımının Keynesçi Teori'de geçerliliğini yitirmesidir. Bu üç önemli fark sonunda ortaya çıkan Keynesçi Teori'nin ana felsefesi de şu şekilde özetlenebilir:

Keynes'in iktisadi dalgalanma teorisinin temelindeki makro ekonomik teori efektif talep ilkesine dayanmaktadır. Efektif talep toplam arz ve toplam talep fonksiyonlarının kesiştikleri noktadaki toplam talebin değeridir ve üretim (istihdam) seviyesini belirler.¹⁵²

Ekonomi, genellikle eksik istihdam seviyesinde dengededir. Para, ekonomik faaliyetin yönünü ve seviyesini belirleyen aktif bir unsurdur ve bu etkisini faiz oranları aracılığı ile yapmaktadır.¹⁵³

Arz talebe uymaktadır. Dolayısıyla istihdamı belirleyen taleptir. Beklenen arz ile beklenen talep arasındaki dengesizliğin olduğu bir durumda dengeyi sağlayan intibak mekanizması yönünden Keynes klasik iktisatçılardan ayrılmaktadır. Klasiklerde fiyat intibaklarıyla Keynes'de ise miktar intibaklarıyla dengesizlik giderilir. Efektif talep ilkesiyle vurgulanan budur.¹⁵⁴

Keynes'in teorisinin en belirgin özelliği toplam arzı ve toplam talebi beklentiler yönünden tanımlamasıdır. Üretim zaman isteyen bir eylem olduğundan firmalar malı tüketiciye arz ettikleri

¹⁵² Hacer Oğuz, “Devresel Dalgalanma Teorileri ve Türk Ekonomisindeki Devresel Dalgalanmalar”, s. 130.

¹⁵³ Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi)
http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

¹⁵⁴ A.e., s. 131

anda karşılaşılabacakları talep için en iyi tahmini yapmaya çalışırlar. Firmalar mevcut ekipman ve stoklar ile kısa dönem beklentilerine göre günlük üretim kararları verirler. Ekipman ve stoklar ise geçmiş dönem beklentilerini yansıtır.

Üretim teknolojisi, faktör maliyetleri ve kaynaklar veri iken üretimi ve istihdamı belirleyen temel unsur tüketim ve yatırımlardır. Tüketim nispeten istikrarlı kabul edilir. Sermaye piyasasının beklentilerinin faiz oranlarındaki ve politikadaki değişimler tüketim eğilimini etkileyerek tüketim fonksiyonunu kaydıran faktörlerdir. Bunların dışında psikoloji, gelenekler, gelir dağılımı tüketim eğilimini etkileyen subjektif unsurlardır. Ancak bu unsurlar çok yavaş değiştiğinden kısa dönemde tüketim eğilimi sabit kabul edilir.¹⁵⁵

Yatırımlar; sermaye malının fiyatı, yatırımın beklenen getirisi ve piyasa faiz oranı ile belirlenir. Bir yatırımın beklenen getirisinin bugünkü değerini, sermayenin arz fiyatına (yatırımın maliyetine) eşitleyen değer olarak; sermayenin marjinal etkinliği ile piyasa faiz oranı karşılaştırılarak yatırım kararı verilir. Yatırımı belirleyen faiz oranı Keynes'e göre belirli bir dönem için likiditeden vazgeçmenin bedelidir ve servetin nakit olarak tutulacak miktarını belirler.¹⁵⁶

Likiditeden vazgeçme arzusunu ise geleceğin belirsizliği belirler. Bu nedenle para miktarında bir değişme olmadan beklentilerdeki değişimlerle birlikte faiz oranı değişebilir.¹⁵⁷

Keynes 1929 Krizi'nde teknolojik değişimin bir rolünün olmadığını ileri sürmüş, iktisadi dalgalanmaların kaynağı talep üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁵⁸

Keynes'in vurguladığı faizin reel mi yoksa parasal mı olduğu açık değildir. Reel faiz oranının çok az dalgalanma gösterdiği dikkate alınırsa bu tür bir sabitin açıklayıcı olarak alınması doğru olmayabilir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ A.e., s. 132

¹⁵⁶ A.e., s. 133

¹⁵⁷ A.e., s. 134

¹⁵⁸ A.e., s. 140

¹⁵⁹ A.e.,

Keynes'in bir diğer eksikliği tahvil ve hisse senedi arasında ayırım yapmamasıdır. Bu iki varlık türü risk açısından çok farklıdır. İktisadi daralmalarda tahvil fiyatları artarken hisse senedi fiyatları düşer. Dolayısıyla yatırımlar açısından bunlar tam olarak birbirinin ikamesi değildir. Tahvil için firmanın belirli bir dönemde geri ödeme yükümlülüğü mevcut iken hisse senedi için bu mevcudiyet yoktur.¹⁶⁰

Keynes iktisadi dalgalanmaların nedeni olarak geleceğin belirsizliği ile beklentileri görmüştür. Bu beklentilerin yapısına bağlı olarak beklentiler dengeye getirici veya dengeden uzaklaştırıcı olabilmektedir. Beklentiler iyimser iken canlanma ortaya çıkar ve bir süre sonra beklentilerde karamsarlık başlayarak iktisadi daralmalar ve kriz gerçekleşir. Bu nedenle politikalarla müdahale gerekli görülmektedir.¹⁶¹

2.2.1.1. Çarpan Hızlandırıcı Modeli

Keynesçi konjonktür teorileri, yatırımların konjonktürel dalgalanmalara nasıl neden olduğunu sadece envanterdeki değişmelerle açıklamaz. Keynesçi Teori'de konjonktürel dalgalanmaları açıklamanın bir başka yolu da Çarpan-Hızlandırıcı Modeli'ni kullanmaktır.¹⁶²

Keynes'in teorisi dinamik olmakla beraber üretim faktörleri stoku ve teknoloji sabit kabul edilerek net yatırımların üretim kapasitesine katkısı ihmal edilmiştir. Gerçekte net yatırımlardaki değişmeler toplam sermayeyi değiştirerek üretimi, tüketimi ve yatırımı etkiler. Ayrıca arzulan sermaye stoku da beklenen üretim seviyesi ile birlikte hareket eder. Bu nedenle yatırımlar hızlandırıcı ilişkisi içinde reel büyüme ile belirlenir. Keynes'in teorisindeki bu eksiklikler daha sonraki iktisatçılar tarafından giderilir. Ancak, bu eksikliği gideren modellerde Keynes'in teorisindeki beklentiler veri kabul edilerek dışlanır. Bu modellerde para arzı dışlanmış olmakla

¹⁶⁰ A.e.,

¹⁶¹ A.e., s. 141

¹⁶² Erol Kutlu, "Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi)
http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

birlikte, zımnen para arzının üretim miktarına intibak ettiği varsayılmıştır. Ayrıca Keynesci gelenekte olduğu gibi fiyatların sabit olduğu varsayılır. Bu nedenle intibak, fiyatlar yerine miktarlarla sağlanır.¹⁶³

Çarpan; milli gelirin, yatırım değişmelerine bağlı olarak nasıl değişeceğini gösterir. Cebirsel olarak;

$$k = \frac{\Delta Y}{\Delta I} \quad \text{veya} \quad \Delta Y = k \cdot \Delta I$$

Bu genel çarpan formülünü Keynesci tanıma göre açtığımızda, çarpanın sayısal değerinin marjinal tasarruf eğiliminin tersine eşit olduğu görülür.¹⁶⁴

$$S_t = s Y_t$$

$$C_t = (1-s) Y_t$$

$$Y_t = C_t + I_t$$

$$Y_t = (1-s) Y_t + I_t$$

$$s Y_t = I_t$$

$$Y_t = \frac{I_t}{s}$$

Çarpanın bu basit ifadesinde; gelirin meydana gelişi ile harcamaya dönüşü arasında geçmesi gereken zaman süresi dikkate alınmamakta ve her iki hareketin aynı anda geldiği kabul edilmektedir.

¹⁶³ Hacer Oğuz, “Devresel Dalgalanma Teorileri ve Türk Ekonomisindeki Devresel Dalgalanmalar”, ss. 141-142.

¹⁶⁴ Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi) http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

Hızlandıran; mevcut reel sermaye stoku ile milli gelir veya toplam üretim seviyesi arasında belirli bir oran olduğunu veya başka bir ifadeyle, sermaye stokunun milli gelirin bir fonksiyonu olduğunu gösterir. Uzun dönemli analizlerde “sermaye-hasıla katsayısı” diye adlandırılan bu oran belli bir teknoloji ve sabit faktör fiyatları varsayımına dayanır. Sermaye stokundaki artış net yatırımı göstereceğinden; hızlandıran, net yatırımın milli gelirdeki artış hızının bir fonksiyonudur diye tanımlamak mümkündür.

$$I_t = v(Y_t - Y_{t-1}) \quad (4)$$

olarak yazılabilir.

Elde edilen (4) nolu denklemi, (3) nolu denklemde yerine koyduğumuzda aşağıdaki (5) nolu eşitliği elde ederiz:

$$Y = \frac{v}{s}(Y_t - Y_{t-1})$$

Bu eşitlik birinci dereceden fark denklemidir. Yani; Y değişkeni, bir önceki döneme ait kendi değerinin fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁵

Birinci fark denklemine göre, çarpan ve hızlandıran prensibinin birlikte gerçekleşebilmesi için milli gelirin her dönem, bir önceki döneme göre $(v/v-s)$ oranında artması gerekir. Marjinal tasarruf eğilimi (s) birden küçük ve sermaye-hasıla oranı (v) de birden büyük olacağı için $v>s$ varsayımı genellikle doğru olacaktır.

Dolayısıyla $v/(v-s)$ de pozitif ve birden büyük olacak ve milli gelirin belli bir hızda artması gerektiğini gösterecektir. Harcama ile gelir arasında herhangi bir gecikme olmadığı ve tasarruf fonksiyonunun doğrusal olduğu (yani marjinal tasarruf eğiliminin sabit olduğu) varsayımlarına bağlı kalınarak çözümlenen çarpan-hızlandıran modeli yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi ne bir denge geliri seviyesi meydana getirir ne de konjonktürel dalgalanmalara neden olur.

¹⁶⁵ A.e.

Sadece artan yatırım oranlarında gittikçe büyüyen (explosive) bir gelir artışını ve azalan yatırım oranlarında gittikçe azalan (damped) bir gelir azalışını gösterir.

Çarpan-hızlandıran modelinin konjonktürel hareketlere neden olması, yukarıda ele alınan basit modelin gerçeğe daha yakın bir hale getirilmesine bağlıdır. Bunun için de kümülatif büyümeyi veya küçülmeyi önleyen faktörlerle harcama ile gelir arasındaki gecikmelerin dikkate alınması gerekir.

$$I_t = v'(Y_{t-1} - Y_{t-2}) \quad (6)$$

Elde edilen (6) nolu denklem çarpan denkleminin bulunduğu (3) nolu denklemde yerine konulduğunda;

$$Y_t = \frac{v}{s}(Y_{t-1} - Y_{t-2}) \quad (7)$$

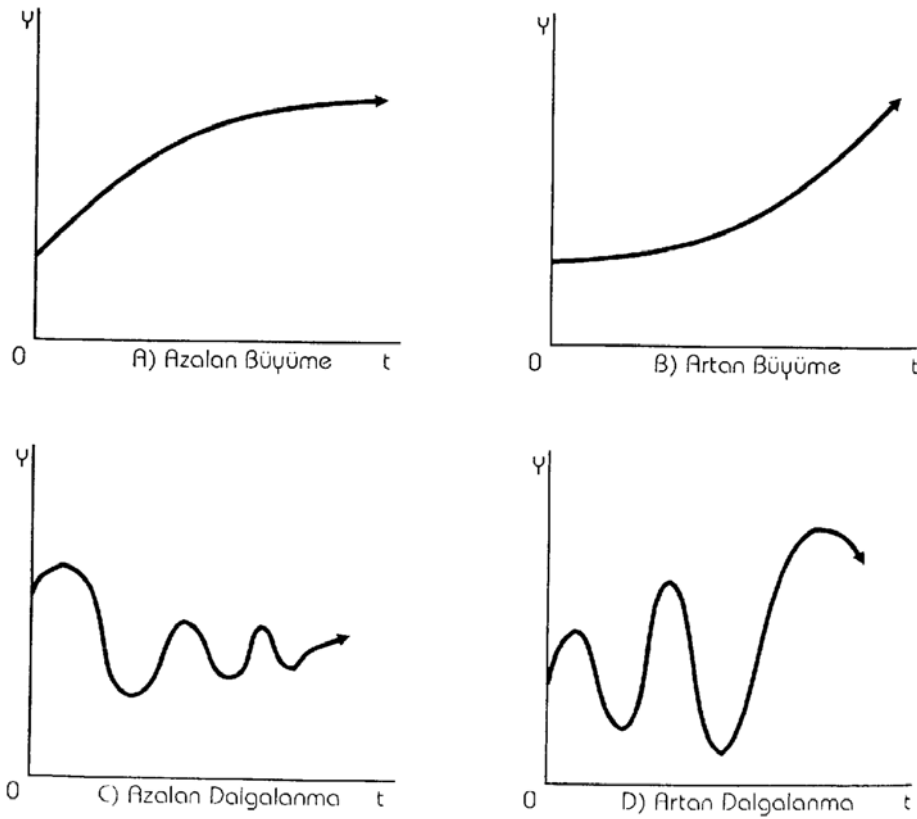
bulunur.

Bu denklem ikinci derece fark denklemidir. Yani, devresindeki gelir seviyesi, kendisinin iki ayrı dönemdeki değerleriyle tanımlanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, yatırım kararlarının alınması ve alınan kararın uygulamaya konması için geçmesi gerekli süreler nedeniyle, yatırım seviyesi sadece bir önceki dönemin gelir artışına değil, bir önceki dönem ile ondan önceki dönem arasındaki gelir artışına bağlı olacaktır. Böyle bir durumda gelir artışlarının veya azalışlarının zaman içinde nasıl seyredeceği önceden açıklanamayacaktır.

Bu tür zincirleme olayların konjonktürel bir devre yaratıp yaratmaması marjinal tasarruf eğilimi(dolayısıyla marjinal tüketim eğilimi) ile hızlandıran katsayısının değerine bağlıdır. Bu iki parametrenin hem kendi aralarındaki değer farkları ve hem de dönemler arasında gösterecekleri değişimler; konjonktür devresinin ortaya çıkıp çıkmayacağını ve eğer çıkarsa ne tür bir dalgalanma olacağını belirler.

Ekonometrik teori ve analizlerin ortaya koyduğu sonuçlara göre; çarpan-hızlandırıcı modelinde Şekil 2.1’de görüldüğü gibi genel olarak dört tip dalgalanma ortaya çıkmaktadır. Bunlar; azalan büyüme, artan büyüme, azalan dalgalanma ve artan dalgalanma şekillerinde olmaktadır.¹⁶⁶

Şekil-2.1 Çarpan Hızlandırıcı Modelinde Ortaya Çıkan Dalgalanma Tipleri

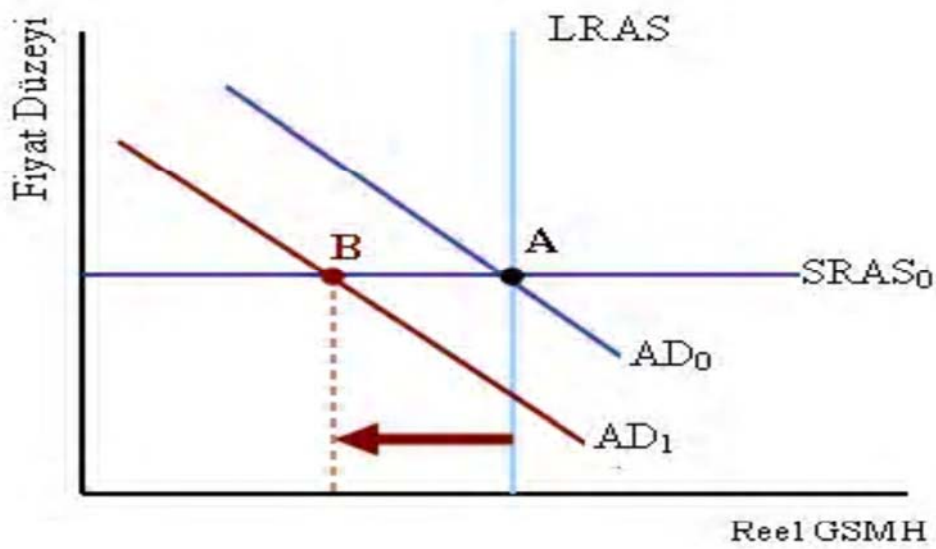
Kaynak: İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s.

¹⁶⁶ A.e.

2.2.1.2. Keynesyen Teori’de Durgunluk ve Genişleme

Keynesci Teori’de durgunluk ve genişlemelerin nasıl ortaya çıktığını ve etkilerini görebilmek için standart toplam arz (AS) ve toplam talep (AD) modelini kullanacağız. Önce durgunluk konusunu açıklayalım. Şekil-2.2 Keynesci Teori’de durgunlukların nasıl oluştuğunu ve etkilerini göstermektedir.

Şekil-2.2 : Keynesci Teori’de AS-AD Modeli ile Durgunlukların Nasıl Ortaya Çıktığı ve Etkileri

Kaynak: Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi),
http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

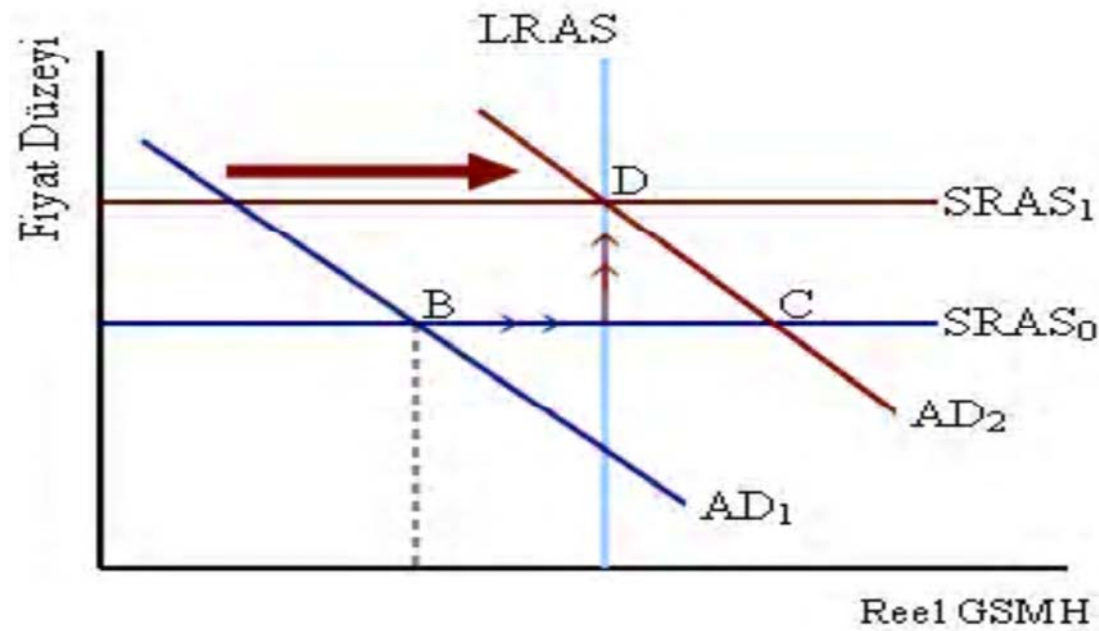
Başlangıçta ekonominin uzun dönem toplam arz eğrisi (LRAS) üzerinde (A noktasında) tam istihdamda dengede olduğunu varsayalım. Denge noktasında toplam talep eğrisi (AD), AD₀ ve kısa dönem toplam arz eğrisi (SRAS) de SRAS₀ olsun.

Gelecekteki kâr ve satışlar hakkındaki beklentilerin azalması ile yatırımların azaldığını varsayalım. Yatırımların azalması toplam talebin azalmasına neden olur ve toplam talep eğrisi

sola doğru kayarak AD1 olur. Toplam talebin azalması sonucu ekonomi B noktasına doğru hareket eder. B noktasında işgücü arz fazlası olduğu için, işsizlik artar ve parasal ücretler değişmediği için ekonomi B noktasında kalır.¹⁶⁷

Şekil-2.3’de ekonominin başlangıçta B noktasında olduğunu varsayalım. Gelecekteki kâr ve satışlardaki beklentilerin artması sonucu yatırımlar artar ve yatırımların artması ile toplam talep artar ve toplam talep eğrisi sağa doğru kayarak AD2 olur.

Şekil-2.3: Keynesci Modelde Yatırımların Artması Sonucu Toplam Talep Eğrisinin Sağa Doğru Kayarak Ekonomik Canlanma Yaratması

Kaynak: Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalar, Konjonktür Dalgaları, (Çevrimiçi), http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

¹⁶⁷ A.e.

Yatırımlardaki artış sonucu çarpan mekanizmasının işlemesiyle reel GSMH artar. Reel GSMH, potansiyel GSMH'nın altında kaldığı için fiyat düzeyi ve parasal ücretler değişmez. Bununla birlikte reel GSMH C noktasının ifade ettiği reel GSMH düzeyine ulaşmaz. Çünkü reel GSMH, potansiyel GSMH'dan büyük olduğunda (C noktasında böyle bir durum söz konusudur) işsizlik doğal oranının altına iner ve parasal ücretler artmaya başlar. Parasal ücretler ve fiyatlar arttığı için reel GSMH azalır ve ekonomi D noktasında dengeye gelir. B noktası başlangıç dengesini ifade ederken, D noktası nihai denge noktasını gösterir. ¹⁶⁸

Keynesyen görüşe göre resesyonlar yetersiz toplam talep nedeniyledir. Bir resesyon meydana geldiğinde hükümet toplam talep miktarını arttırarak denge noktasına geri getirmelidir. Bunu hükümet iki yolla yapabilir: öncelikle para arzını arttırarak ve ikinci olarak kamu harcamalarını arttırarak veya vergi oranlarını azaltarak. ¹⁶⁹

2.2.2. PARACI KONJONKTÜR TEORİLERİ

1960'lı yıllarda Chicago Üniversitesine mensup Nobel İktisat ödüllü Milton Friedman ve meslektaşları Monetarizm (paracılık) olarak bilinen Keynesci görüşe bir alternatif doktrin ortaya koymuşlardır. Monetarizmin en önde gelen ismi Milton Friedman'dır. Friedman, 1956 yılında "Paranın Miktar Teorisi Üzerine Çalışmalar" adlı yapıtıyla Monetarizm'in temel ilkelerini ortaya koymuş ve geliştirmiştir. ¹⁷⁰

¹⁶⁸ Erol Kutlu, "Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi), http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

¹⁶⁹ Business Cycle, **Business Encyclopedia**, (Çevrimiçi) <http://www.answers.com/topic/business-cycle> Wikipedia, 24.01.2010

¹⁷⁰ Erol Kutlu, "Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi), http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

Monetarist Konjonktür Teorisine göre; ekonomik dalgalanmaların esas nedeni para arzındaki dalgalanmalardır. Bu teori başta M. Friedman ve diğer Monetarist iktisatçıların görüşlerinin sonucudur.

Monetarist konjonktür teorisinde temel dürtü para miktarının büyüme oranıdır. Ekonomide parasal büyümedeki hızlanma genişlemeye, parasal büyümedeki yavaşlama resesyona neden olur. Para miktarında ortaya çıkan büyümedeki değişimin kaynağı merkez bankasının para politikası eylemidir.

Parasal büyüme oranı arttığı zaman ekonomideki reel para miktarı artar. Faiz oranları düşer ve ekonomide reel para ankesleri artar. Ayı şekilde döviz kuru da düşer. Döviz piyasasında paranın değeri düşer. Başlangıçta finansal piyasalarda meydana gelen etkiler diğer piyasalara yayılmaya başlar. Yatırım talebi ve ihracat artar ve tüketiciler daha fazla dayanıklı tüketim malı satın almaya başlar. Harcamalarda başlangıçta meydana gelen bu değişimlerin tıpkı Keynesgil Teori’de olduğu gibi bir çarpan etkisi olacaktır. Parasal büyümedeki bu artış toplam talep eğrisini sağa kaydıracak ve bir genişlemeye neden olacaktır. Benzer şekilde parasal büyümedeki bir düşme, toplam talep eğrisini sola doğru kaydıracak ve bir resesyona neden olacaktır.

Monetarist konjonktür mekanizmasının ikinci unsuru toplam talepteki bir değişmeye toplam arzın cevap vermesidir. Kısa dönem toplam arz eğrisi yukarı doğru eğimlidir. SAS eğrisinin yukarıya doğru eğimli olması nedeniyle, toplam talepteki dalgalanmalar hem reel GSMH’ da hem de fiyat düzeyinde dalgalanmalara neden olmaktadır. Ancak Monetaristler tam istihdamda reel GSMH’ deki sapmaların her iki yöne de geçici olacağına inanmaktadır.¹⁷¹

Monetarist Teori’ye göre parasal ücret oranı ancak geçici olarak yapışkandır. Toplam talep azaldığı ve eksik istihdam arttığı zaman, parasal ücret oranı muhtemelen düşmeye başlar. Parasal ücret oranı düştüğünde, fiyat düzeyi de düşer ve bir ayarlama döneminden sonra ekonomi yeniden tam istihdama yönelir ve eksik istihdam doğal oranına geri döner.

¹⁷¹ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, ss. 145-146.

Monetarist Konjonktür Teorisi salıncaklı oyuncak ata benzemektedir. Hareket etmesi için bir dış güce ihtiyaç vardır. Bir kez itilince öne, arkaya sallanmaktadır. Para arzı azalmışsa, ekonomide önce resesyon olmakta, onu genişleme izlemektedir. Eğer para arzı artarsa ekonomi önce genişlemekte onu daralma izlemektedir.

Friedman'ın öncülüğünde geliştirilen Monetarizm'in temel ilkeleri şunlardır:

- 1) Para arzındaki büyüme oranı ile nominal gelirin büyüme oranı arasında çok kesin olmamakla birlikte bir ilişki bulunmaktadır.
- 2) Para arzındaki artışlar kısa dönemde öncelikle üretimi etkilerken, uzun dönemde fiyatları etkilemektedir.
- 3) Para politikasının göstergesi olarak parasal taban kullanılırken, para politikasının hedefi olarak para stoku kullanılmaktadır. M2 para tanımı ele alınmakta ve para tanımına kabul edilen değişkenler arasındaki ikame esnekliği 1 olarak kabul edilmektedir.
- 4) Ekonomide dengesizlik doğuran etkenlerin çoğunun nedeni ekonomiye para ve maliye politikası gibi ayırımcı politikalar aracılığıyla yapılan yoğun devlet müdahaleleridir. Ekonomi esas itibarıyla istikrarlı olduğundan, kendi haline bırakılması yaygın bir işsizliğe ve enflasyona neden olmayacaktır.
- 5) Doğal oran hipotezi geçerli olup, uyumcu beklentiler söz konusudur.
- 6) Sürekli gelir, kısa ve uzun dönem kavramları önemlidir. ¹⁷²

Yukarıda görüldüğü gibi, ekonominin kilit noktasına parayı yerleştiren Paracılar açısından ekonomik dalgalanmaların kaynağında para arzı bulunmaktadır.

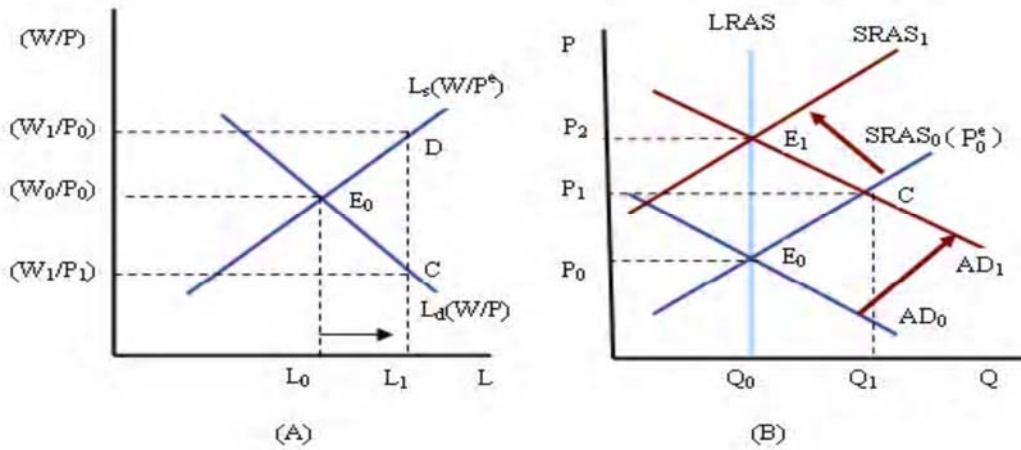
Friedman ve Schwartz'a göre para stokundaki değişimler konjonktürel dalgalanmaların ana kaynağıdır ve bu değişimler de dışsaldır. Paracı Konjonktür Teorisi'nde ana uyarıcı, para miktarındaki artış oranıdır. Paranın büyüme hızı arttıkça, ekonomide genişleme görülür, buna karşılık paranın büyüme hızındaki yavaşlamalar ise durgunluğa yol açar. Paranın büyüme oranındaki değişikliğin kaynağı ise merkez bankalarının para politikası uygulamalarıdır. ¹⁷³

¹⁷² Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları

¹⁷³ A.e.

Friedman'ın konjonktür modelini emek ve mal piyasalarını göz önünde bulundurarak şekil 2.4 yardımıyla incelemeye çalışalım.

Şekil-2.4: Paracı Konjonktür Modelinde İşgücü Piyasasında ve Mal Piyasasında Dengenin Oluşumu

Kaynak: Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları, (Çevrimiçi),
http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008

Şeklin A paneli işgücü piyasasındaki denge halini gösterirken, B paneli mal piyasasında denge durumunu göstermektedir. Ekonomi başlangıçta E0 noktasında uzun dönem toplam arz eğrisi (LRAS) üzerinde tam istihdamda dengede olsun. Bu dengede bekleyişler eklentili kısa dönem toplam arz eğrisi SRAS0 ve toplam talepte AD0' dır. Ekonomi tam istihdamda dengede iken, paranın büyüme oranındaki artış sonucu toplam talepteki bir artış cari fiyat düzeyini yükseltirken reel ücret düzeyini düşürecektir. Bu durum, ekonominin kısa dönem dengesini E0 noktasından C noktasına gelmesine neden olacaktır. Reel GSMH Q0'dan Q1'e, fiyatlarda P0'dan P1'e yükselecektir. Fiyatların yükselmesi reel ücretleri düşürdüğü için, şeklin (A) panelinde görüleceği gibi istihdam düzeyi L1'e yükselecektir. Bu durumda işçiler her bir fiili reel ücret düzeyinde daha fazla emek arz ederler, çünkü reel ücretin gerçekte olduğundan daha fazla olduğuna inanmaktadırlar. Firmalar fiyat düzeyinin P1'e yükselmiş olduğunu bildiklerinden, reel ücretin gerçekte W_1/P_1 olduğunun farkındadırlar ve bu reel ücretten C noktasındaki L1 kadar işgücünü istihdam etmek istemektedirler. İşçiler ise beklenen fiyat düzeyinin de olduğunu

düşünmektedirler. Eğer firmalar nominal ücret oranını W_0 'dan W_1 'e yükseltirlerse işçiler beklenen reel ücretin W_0/P_0 'dan W_1/P_0 'a yükseldiğini düşünecekler ve büyük bir memnuniyetle daha fazla çalışarak, emek arzlarının D noktasına kaydıracaklardır.¹⁷⁴

Friedman, ekonomide konjonktürel dalgalanmaların fiyat düzeyinin (P) beklenen fiyat düzeyinden (P_e) farklı olduğu durumda ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu durumda şeklin (B) panelinde cari fiyat düzeyi (P), beklenen fiyat düzeyi (P_e)'den farklı ise kısa dönem toplam arz eğrisi (SRAS₀) boyunca üretim Q_0 'dan farklı olacaktır.

Ancak ekonomi uzun süre C noktasında kalmayacaktır, çünkü işçiler kısa sürede fiyat düzeyine ilişkin beklentilerinin düşük olduğunu anlayacakları bir öğrenme sürecine gireceklerdir. İşçilerin beklentileri fiili fiyat düzeyine yaklaştıkça, eski reel ücret düzeyine ulaşmalarını sağlayacak yeterli nominal ücret artışlarını talep edeceklerdir. Parasal ücretler arttıkça fiyat düzeyi artacak ve reel GSMH azalacaktır.

Ekonomi C noktasından E1 noktasına, yani tam istihdam denge düzeyine geri dönecektir. Görüldüğü gibi genişleyici bir para politikası uygulaması reel ekonomiyi kısa dönemde etkilerken, uzun dönemde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.¹⁷⁵

Daraltıcı yönde bir para politikası uygulamasında ise, yukarıda ifade edilenlerin tersi bir mekanizma ekonomide işleyecektir. Yine ekonominin tam istihdamda dengede olduğu bir durumda, paranın büyüme oranındaki bir yavaşlama, toplam talebin azalmasına neden olacaktır. Kısa dönemde toplam talebin azalmasıyla birlikte fiyatlar genel düzeyindeki bir azalma parasal ücretleri azaltacaktır. Burada işçilerin fiyatlardaki düşüş sonucu parasal ücretlerdeki bir düşüşü reel ücretlerde bir azalış olarak algılamaları, işçileri daha az çalışmaya teşvik edecek, işsizlik artacak ve reel GSMH düşecektir. Ancak uzun dönemde işçilerin parasal ücretlerdeki azalmayı fiyatlardaki düşüşten ileri geldiğini anladıklarında, yani bekleyiş hatalarının düzeltilmesiyle kısa dönem toplam arz eğrisi (SRAS) sağa kayacaktır. Fiyat düzeyi düşecek, reel GSMH artmaya

¹⁷⁴ A.e.

¹⁷⁵ A.e.

başlayacak ve yeni tam istihdam denge düzeyine eskisine oranla daha düşük bir fiyat düzeyinde ulaşılacaktır. ¹⁷⁶

2.2.3.YENİ KLASİK KONJONKTÜR TEORİLERİ

Konjunktürel dalgalanmalar konusuna Yeni Klasik Yaklaşım, hem çarpan mekanizması hem de parasal şokların analiz araçlarını kullanarak yaklaşır. Bununla birlikte, Yeni Klasik iktisatçılar, Keynesci ve Paracı iktisatçılardan önemli farklılıklar gösterirler. Bu farklılıkların en önemlisi de konjunktürel dalgalanmaları açıklamak amacıyla denge teorileri geliştirmiş olmalarıdır. ¹⁷⁷

Yeni Klasik İktisatçıların üzerinde anlaştıkları tek bir konjunktür teorisi yoktur. Bazıları parasal şokları dalgalanmaların kökeni olarak görürken, diğerleri ise reel şokları temel neden olarak görmektedirler. Bununla birlikte, Yeni Klasik konjunktür modellerinin ortak noktası, konjunktürel dalgalanmaları rekabetçi denge olarak tanımlamalarıdır.

Yeni Klasik konjunktür teorilerini;

- 1)Eksik Bilgi (yanlış algılama),
- 2) Sektörel Değişim Teorileri,
- 3) Rasyonel Bekleyişler ve
- 4) Reel Konjunktür Teorisi(RBC) olmak üzere dört sınıfta toplamak mümkündür.

Her konjunktür teorisi de konjunktürel dalgalanmaları açıklamak için farklı yaklaşımlar getirmelerine rağmen fiyat ve ücretlerin tamamen esnek olduğunu varsayarlar. ¹⁷⁸

¹⁷⁶ A.e.

¹⁷⁷ A.e.

¹⁷⁸ A.e.

2.2.3.1. Eksik Bilgi Teorisi

Robert Lucas tarafından geliştirilen eksik bilgi teorisi, tam rekabetçi bir ekonomide bile eksik bilgilenenin nasıl konjonktürel dalgalanmalara yol açtığını açıklar. Yanlış Algılama Teorisi de denilen bu teorinin kökleri Milton Friedman’a dayanır.

Eksik Bilgi Teorisi’ne göre, ekonomide fiyatları etkileyen temel faktör para arzındaki değişikliklerdir. Para arzındaki bir değişiklik rasyonel beklentilere sahip bireylerce önceden tahmin edilememişse, ekonomik birimlere fiyatlar yoluyla yanlış bilgi gitmesine neden olacaktır. Örneğin; üreticiler kendi mal fiyatlarının nispi olarak arttığını düşünecekler ve ona göre çıktı miktarlarını artıracaklardır.

Diğer taraftan bireylerce önceden tahmin edilen para arzı değişikliklerinin ise çıktı üzerinde herhangi bir etkisi olmayacak ve bundan sadece fiyatlar etkilenecektir. Sonuçta Eksik Bilgi Teorisi’ne göre iktisadi dalgalanmalar, ekonomiye beklenmeyen parasal müdahalelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁹

2.2.3.2. Sektörel Değişim Teorileri

Buna göre ekonomik dalgalanmalar sektörler arasındaki istihdam ve üretim değişimlerine bağlı olarak oluşmaktadır. Sektörler arasında işgücü talebindeki değişim ve işgücünün sektörler arasında yeniden dağıtım sürecinin yavaş olması konjonktürel dalgalanmalara neden olmaktadır. İşgücü hareketliliğini ortaya çıkaran gelişmeler hızlı teknolojik değişimler, nispi fiyatlardaki değişiklikler ve üretim talebindeki değişimlerdir. İşgücünün, işgücü talep miktarındaki bu değişimlere yavaş uyum göstermesi de istihdam düzeyinde radikal düşüslere sebep olacaktır.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları”

¹⁸⁰ A. Kadir Kökocak, “Türkiye Ekonomisi Konjonktür Hareketlerinin Yeni Klasik Analizi”, **Mevzuat Dergisi**, sayı 90, Haziran 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/06a/06.htm>, 06.04.2010

Dinamik bir ekonomik yapıda işgücünün sektörler veya bölgeler arasındaki yeniden dağılım süreci, doğal veya geçici işsizlik oranı ile ilişkilidir. Firmaların ürünlerine olan talepteki ve girdi maliyetlerindeki değişimler, firmaları sürekli olarak işgücü sayılarını yeniden düzenlemeye zorlar. Lilien 1980’li yıllardaki doğal işsizlik oranındaki artışların nedeni, ulusal ekonominin farklı sektörlerindeki talep değişimleri ile açıklamaktadır. İşten ayrılan işçilerin yeni bir işe yerleştirilmeleri zaman aldığı için geçici bir işsizlik durumu ortaya çıkmaktadır. Yani işçilerin iş aramalarındaki zaman kayıpları, üretimi azalan sektörden üretimi genişleyen sektöre doğru işgücünün hızlı mobilitesini olumsuz etkilemektedir.¹⁸¹

Sektörel Değişim Teorisi parasal şokların konjonktürel dalgalanmalarda etkin olmadığını savunur. Ancak bir işçinin bir sektörden diğerine geçerken iş arama nedeni ile belli bir süre işsiz kalacağını varsayarak, Walrascı Paradigma’dan önemli ölçüde ayrılır. Sektörel Değişim Teorisine göre durgunluklar sektörel şokların daha fazla olduğu ve bu nedenle sektörel düzenlemeler daha fazla gereksinim duyulduğu dönemlerde meydana gelir.¹⁸²

Sektörel değişim modellerine göre para ve maliye politikaları, kaynakların sektörler arasında etkin dağılımını engelliyorsa bu politikalar üretimi olumsuz etkileyebilir. Ancak bu modellerde, endüstriler ve bölgeler arasında, işgücü uyumunu sağlamaya yönelik politikalar, eğer yapısal talep değişimleri ekonomik dalgalanmalarda önemli bir faktör ise faydalı olduğu söylenebilir.¹⁸³

2.2.3.3.Rasyonel Bekleyişler Teorisi

Bir rasyonel bekleyiş bütün mevcut uygun enformasyon baz alınarak bir öngörünün yapılmasıdır. Rasyonel bekleyişler konjonktür teorileri, parasal ücretlerin; bir rasyonel bekleyiş fiyat düzeyi tarafından belirlendiği görüşüne dayanmaktadır. Yeni Klasik Görüş ekonomik dalgalanmaların başlıca nedeninin toplam talepteki beklenmeyen dalgalanmalar olduğunu

¹⁸¹ A.e.

¹⁸² A.e.

¹⁸³ A.e.

vurgulamaktadır. Lucas, Sargent, Wallace, Barro gibi iktisatçıların çalışmaları bu teorinin temelini oluşturmaktadır.

Bu teoriyi diğer toplam konjonktür teorilerinden ayıran dürtü, toplam talepteki beklenmeyen değişimlerdir. Toplam talepte beklenenden daha büyük bir artış genişlemeye, beklenenden daha küçük bir artış bir resesyona neden olur.

Toplam talep azaldığı zaman parasal ücret oranı değişmezse, reel GSYH ve fiyat düzeyi birlikte azalır. Yeni Klasik yaklaşıma göre toplam talepteki azalma öngörülemmezse bu durum meydana gelir. Toplam talepteki azalma öngörülürse, fiyat düzeyinin düşeceği beklenenecek ve hem fiyatlar düşecek hem de çalışanlar daha düşük bir parasal ücreti kabul edecektir. Böyle yaparak, onlar reel üretim yükselmesini önleyebilirler ve eksik istihdam oranındaki artıştan kaçınabilirler.¹⁸⁴

2.2.3.4. Reel Konjonktür Teorisi(Yeniliklerle İlgili Teoriler)

Yeni Klasik Model’de ekonomik dalgalanmaların Lucas’ın “Eksik Bilgi Teorisi” ile açıklanmasının pek tatmin edici bulunmaması, yeni klasik iktisatçıları sürekli piyasa dengesini içeren, başka bir alternatif konjonktür teorisi geliştirmelerine neden olmuştur.

Yeni teori, Reel Konjonktür Teorisi (RBC) olarak adlandırılmaktadır. RBC teorisinde Kydland ve Prescott (1982) ve Long ve Plosser (1983)’in çalışmaları ile kısa dönemdeki iktisadi dalgalanmalara RBC modelleri tarafından bir açıklama getirilmesi, akademik konjonktür literatürüne büyük bir zenginlik katmıştır. Kydland- Prescott ve Long- Plosser’in düşünceleri birçok yönden etkileyici olmuştur. İlk olarak bu iktisatçılar Schumpeter’in görüşünden hareket ederek, stokastik teknolojik sürecin konjonktüre neden olabileceğini vurgulamaktadırlar.

¹⁸⁴ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 147.

İkincisi, iktisadi dalgalanmaların sürtünmesiz Neo-Klasik Model çatısı altında açıklanmasının optimal olduğunu iddia etmektedirler.

Üçüncüsü bu iktisatçılar, dalgalanmaların stokastik genel denge modelleri kullanılarak açıklanmasını savunurlar, ve onlara göre modelde yer alan tercihler ve üretim, optimizasyon davranışında olduğu gibi mikro-ekonominin temel prensipleri ile uyumlu olacak bir şekilde basite indirgenmelidir.¹⁸⁵

Bu teoriye göre produktivitedeki rastsal dalgalanmalar ekonomik dalgalanmaların esas kaynağıdır. Produktivitedeki bu dalgalanmalar temelde teknolojik değişmedeki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır.¹⁸⁶

Reel Konjonktürel Dalgalanma Teorisi'ne göre ekonomiyi etkileyen reel şoklar, başta teknoloji şoku olmak üzere, konjonktürel dalgalanmaların ana kaynağıdır. Reel şoklar üretim fonksiyonu, işgücünün hacmi, kamu satın alımlarının miktarı ve tüketicilerin tasarruf ve yatırım kararlarını etkiler. Çok sayıda reel şok, konjonktürel dalgalanmalara neden olmasına rağmen, RBC teorileri en fazla üretim şokları üzerinde dururlar. Bu şoklar genel olarak RBC teorisyenleri tarafından verimlilik şokları olarak tanımlanırlar. Verimlilik şokları, yeni ürün veya üretim tekniklerinin geliştirilmesi, yeni üretim tekniklerinin uygulamaya başlanması, işgücünün niteliğindeki değişimler, enerji ve hammaddelerin bulunabilirliğindeki değişimler, alışılmışın dışında iyi veya kötü hava koşulları, üretimi etkileyen hükümet düzenlemelerindeki değişim ve verimliliği etkileyen herhangi diğer bir etkidir. RBC teorilerine göre çoğu ekonomik genişlemeler olumlu verimlilik şoklarından ve durgunluklar da olumsuz verimlilik şoklarından kaynaklanır.

RBC teorilerine göre; çıktı, istihdam, tüketim, yatırım ve verimlilikteki dalgalanmaların hepsi doğal ve bireylerin çevrelerindeki kaçınılmaz değişmelere arzulan tepkileridir. Bu dalgalanmaların para politikası, yapışkan fiyatlar veya herhangi bir tür piyasa başarısızlığı ile hiçbir ilgisi yoktur.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Erol Kutlu, “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları

186 **A.e.**

187 **A.C.**
A.e.

Reel konjonktür teorisyenleri, reel konjonktürün yeni teknolojilerin kullanımına ve yaratılmasına neden olan araştırma ve geliştirme sürecinden kaynaklandığına inanmaktadır. Bazen teknolojik ilerleme hızlı olmakta ve üretkenlikte hızla artmaktadır. Bazen de teknolojik ilerleme yavaştır ve üretkenlikte mütevazı bir şekilde artmaktadır.¹⁸⁸

Reel konjonktür teorisine göre, ekonomik dalgalanmaların nedeni, faktörlerin toplam üretkenliklerinde meydana gelen şoklara ekonomik birimlerin optimal şekilde cevap vermeleridir. Optimum ve denge her dönem çıkarılır.¹⁸⁹

Bu yeni teoriye göre ekonomik dalgalanmaların ardında yatan temel faktör verimlilikte ortaya çıkan tesadüfi dalgalanmalardır. Verimlilikte ortaya çıkan dalgalanmaların ise genel olarak teknolojik değişimlerden kaynaklandığı kabul edilmektedir. Buna karşın verimlilikte gözlenen değişimlerin uluslararası alanda ortaya çıkan dengesizlikler, iklimde gözlenen dalgalanmalar ve doğal afetler gibi başka sebepleri de olabilir. Reel Konjonktür Teorisi'nin gelişimi genellikle Edward Prescott, Finn Kydland ve Charles Plosser gibi günümüz iktisatçılarına atfedilmektedir.¹⁹⁰

Reel Konjonktür Teorisi'nin izleri, Lucas tarafından kurulan Rasyonel Bekleyişler Okuluna kadar uzanmaktadır. Ancak parasal faktörlerin rolünü kabul etmeyen bu teori en güçlü şekilde Prescott ve Kyland, Long ve Plosser tarafından ortaya konulmuştur. Günümüzde, Reel Konjonktür Teorisi “dinamik genel denge analizi” denilen bir geniş araştırma konusudur.

Zaman zaman teknolojik değişim başta beşeri sermaye olmak üzere mevcut sermayenin büyük bir kısmının modasının geçmesine neden olmaktadır. Teknolojik değişim, başlangıçta iş olanaklarını yok etmekte ve işyerlerinin kapanmasına neden olmaktadır. Teknolojik değişimin işyerleri üzerindeki ilk etkisi üretkenliğin azalması ve bir resesyonun başlaması şeklinde

¹⁸⁸ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 149.

¹⁸⁹ A.e.

¹⁹⁰ Ekonomik Konjonktür, (Çevrimiçi)

http://www.ekodialog.com/Acik_ogretim_iktisat/disa_acik_makro_ekonomi.html, 27.12.2008

olmaktadır. Ancak daha sonra, teknolojik değişme hem iş hem de işyeri yaratmakta ve prodüktivitede önemli artışlara neden olmaktadır.¹⁹¹

Teknik alanda oluşan yeniliklerin ve değişikliklerin etkilerini, dalgalanmaları açıklamada dikkate alarak, önemli teknik yeniliklerin uygulamaya konulmasının ekonomide, canlanma ve refaha yol açabileceğini ileri sürmüştür.

Karl Marx'a göre kapitalizm, yapı itibariyle dinamik bir yeniliğe sahiptir. Bu dinamizm sayesinde, sistem sürekli teknik yenilikler doğurmaktadır. İç çelişkiler nedeniyle, kapitalist sistem son bunalımı izleyerek kanlı bir işçi devrimiyle yıkılacaktır. K.Marx'ın fikirlerinden büyük ölçüde yararlanan J.Schumpeter, uyguladığı tarihsel yöntemle Marx'ın görüşlerini tamamlamıştır. Ancak iki düşünür arasında çok büyük fark vardır. Marx'a göre sistem başarısızlığı nedeniyle yıkılmaya mahkum olmasına karşılık, Schumpeter'e göre sistemin başarısı kendi sonunu getirecektir. Böyle bir başarıda yeniliklerin payı büyüktür.¹⁹²

Uzun dönemde teknik yenilikler egemen etken olarak ortaya çıkarlar. Teknik yenilikler sonuçları birkaç yıl içerisinde sona erecek bir canlanma yaratır. Arkadan duraklama ve bunalım gelir. Bu nedenle eski dengeyi bozmada ve yenisini kurmada yenilikler ana faktördür. Çünkü yeniliklerin uygulanmasıyla başlayan yatırımlar, kümelenerek tüm ekonomiye yayılır. Shumpeter'e göre; müteşebbis ve yenilikler ekonomide gelişme yaratmasalardı dalgalanmalarda olmazdı.

Modern ekonomide gelişme; birbirine bağlı; denge-dengesizlik-denge-dengesizlik zinciri şeklindedir. Eğer bu yenilikler rastlantı sonucu düzenli olarak her 10 yılda bir ortaya çıksalar, devresel dalgalanmaların sırrı çözülmüş olacaktır. Oysa sisteme müdahale eden bu dışsal şoklar, sistematik olmaktan çok, rastlantı sonucudur. Teknik yenilikler zaman ve yer itibariyle düzenli dağılmazlar.¹⁹³

¹⁹¹ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 150.

¹⁹² Üzeyir Aydın, **Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, s. 31.

¹⁹³ A.e., s. 32.

Reel Konjonktür Teorisi'ne göre ekonomik birimler, ne zaman çalışacaklarına karar verirken basit bir fayda-maliyet analizi yaparlar. Bu analiz çerçevesinde bugün çalışmanın getirişi ile daha sonraki bir dönemde çalışmanın beklenen getirisini karşılaştırırlar.

Verimlilikte meydana gelen azalma istihdamın ve yatırım talebinin azalmasına neden olmaktadır. Ancak bildiğiniz gibi istihdamdaki azalma toplam arzı, yatırım talebindeki azalma da toplam talebi azalma yönünde değiştirecek faktörlerdir.

Konjonktürün ortaya çıkma sebebi reel faktörlerdir, nominal ve parasal faktörlerin konjonktür üzerine bir etkisi yoktur. Ekonomideki para miktarı değişirse toplam talep değişir, ancak üretim faktörlerinin kullanımı veya doğal gelir düzeyi gibi reel unsurlarda bir değişiklik olmaz.¹⁹⁴

Solow Büyüme Modeli ve Reel Konjonktür Dalgalanmaları

Solow'un Neo-Klasik Modeli'ne göre uzun dönemde GSMH'yı oluşturan büyüklükler düz bir yol izler Bu yaklaşım 1980'li yılların başına kadar Keynesgiller, Monetaristler ve Yeni Klasik iktisatçılar tarafından benimsenmiştir. Bu üç grup modelde talep şokuna bağlı olarak üretimin izlediği trendde meydana gelen sapmalar geçicidir.

Durağan durumda bir şok sonucu milli gelir kendi durağan trend yolundan bir süre ayrılıp sonra yeniden kendi trend yoluna geri dönmektedir. Bu durum doğal oran hipotezi ile tutarlılık(uyum) göstermektedir. Doğal oran hipotezine göre beklenmeyen parasal şoklara bağlı olarak üretimin doğal düzeyinden sapması geçicidir.¹⁹⁵

Solow'un Büyüme Modeli'ni Presscot, teknoloji şoklarının değişimini ölçmede kullanmayı önermiştir. Nelson ve Prosser ise bu geleneksel modelden hareketle konjonktür teorisini

¹⁹⁴ Ekonomik Konjonktür, (Çevrimiçi)

http://www.ekodialog.com/Acik_ogretim_iktisat/disa_acik_makro_ekonomi.html, 27.12.2008

¹⁹⁵ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 443

geliştirmişlerdir. Onların görüşüne göre; ekonomideki dalgalanmalar büyümenin sonucudur. Bu nedenle bir ekonomide dalgalanmanın görülmesi doğalken, görülmemesi ilginç bir durumdur.¹⁹⁶

Solow’a göre teknolojik değişme, kapital ve emek girdilerinin ağırlıklı katkılarının toplamıdır. Üretim fonksiyonu $Y=A F(K,L)$ şeklinde tanımlandığından A,K veya L değiştiğinde çıktı değişmektedir.

2.2.4.YENİ KEYNESÇİ KONJONKTÜR TEORİLERİ

Bunlara göre ekonomi ne tür şoka maruz kalırsa kalsın ücret ve fiyatlar esnek iken ekonomi sonunda doğal denge durumuna intibak eder. Reel katılıklar ile klasik dikotominin geçersizliğinin (nominal katılıkların) nedenleri üzerinde durmaktadır. Nominal katılıkların yaratılmasında reel katılıkların önemli olduğunu gösterir.

İkinci Yeni Keynesci çizgi ise ücret ve fiyatların intibak hızının yüksek olmasının dalgalanmaların gerçekleşmesini engellemediğini ileri sürmektedir. Ücret ve fiyatlar tam esnek olsa bile üretim ve istihdam olunca değişken olabilir. Ücret ve fiyatların esnekliğinin yüksek olması ekonominin maruz kaldığı şokların etkisini genişletebilir. Ancak her ikisi de ekonominin Walrascı olmayan özelliklere sahip olduğunu kabul ederek analizi yürütmektedir. Özellikle piyasaların eksik rekabetçi yönü üzerinde durmaktadırlar.¹⁹⁷

Etkin ücret teorisi, reel ücreti işgücü verimliliğine dayandıran klasik hipotez yerine, işgücü verimliliğini reel ücret seviyesine dayandıran hipotezi kabul eder.¹⁹⁸

Genellikle denge yaklaşımı altındaki teoriler Neo-Klasik Büyüme Modeli’ni, dengesizlik yaklaşımı altındakiler ise IS-LM Modeli’ni temel alırlar.¹⁹⁹

¹⁹⁶ A.e.

¹⁹⁷ Hacer Oğuz, “Devresel Dalgalanma Teorileri ve Türk Ekonomisindeki Devresel Dalgalanmalar”, s. 168.

¹⁹⁸ A.e., s. 177.

¹⁹⁹ A.e., s. 201.

Eksik Bilgi, Reel Konjonktür ve Sektörel Değişim teorileri birbirlerinden farklı teoriler olmalarına rağmen, her biri makroekonomik sonuçları tutarlı bir biçimde mikro-ekonomik davranışlara bağlamaktadır. Bu teoriler geliştirilirken Yeni Keynesci olarak adlandırılan bir grup iktisatçı da fiyat ve ücret katılıklarının mikro-ekonomik nedenleri üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırarak makroekonominin mikro temelleri üzerinde durmuşlar, ancak bu iktisatçılar ekonomik dalgalanmaların açıklanmasında çoğu iktisat okulunun takip ettiği Walrasci paradigmadan ayrılarak, Keynes'in "Genel Teorisi'nde" yer alan Walrasci olmayan bir paradigmayı esas alarak ekonomik dalgalanmaları açıklamaya çalışmışlardır.

Her ne kadar her ikisi de Keynesci olarak nitelense de; Yeni Keynesci modellerle, Geleneksel Keynesci modeller arasında bazı farklılıklar vardır. Bunları dört ana noktada toplamak mümkündür;

- 1) Yeni Keynesci modellerde, mal piyasalarında eksik rekabet piyasalarının örneğin tekelleri rekabet gibi bazı biçimlerinin geçerli olduğu varsayılır. Oysa geleneksel Keynesci modeller mal piyasalarında tam rekabetin olduğunu varsayarlar.
- 2) Geleneksel Keynesci iktisatçılar kısa dönem ile ilgilenmektedirler. Oysa Yeni Keynesci iktisatçılar kısa ve uzun dönem ayırımı yapmakta ve uzun dönem ile ilgilenmektedirler.
- 3) İlk Keynesci modellerde temel nominal katılık parasal ücret iken, Yeni Keynesci modellerde aynı zamanda fiyat katılığı üzerinde de durulur.
- 4) Yeni Keynesciler nominal ücret gibi nominal değişkenlerde katılığa yol açan etkenlerle birlikte, çalışmalarında reel katılıklara da yer verirler. Burada sözü edilen katılıklar ise toplam talep değişmelerine karşılık, reel ücret veya firmanın nispi fiyat düzeyini katılaştıran etkenlerdir.²⁰⁰

Yeni Keynesci konjonktür teorileri, orijinal Keynesci teorilerle karşılaştırıldığında, orijinal Keynescilere oranla nominal ücret ve fiyat katılıklarını açıklama konusunda daha çeşitli araçlara sahiptirler. Ayrıca bu teoriler, diğer konjonktür teorilerine göre daha gerçekçi analiz araçları ve çerçevesi geliştirmişlerdir.

²⁰⁰ Erol Kutlu, "Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları

Yeni Keynesci modellerde işçi ve firmaların rasyonel oldukları varsayılır. Dolayısıyla işçilerin ve firmaların makroekonomik dışsallık yaratabilecek uzun dönemli anlaşmalar yapmaları rasyonel olur. Bu anlaşmaların tabi ki, diğer firmalar ve işçiler için çıktı ve istihdam kaybı yaratmayan anlaşmalar olması gerekir. Yeni Keynesci konjonktür teorileri dışında kalan konjonktür teorileri bu açıdan bakıldığında, özel çıkar ile kolektif çıkarı birbirinden ayıramadıkları için uygun konjonktür teorileri geliştirememişlerdir.

Yeni Keynesci iktisatçılar işsizliğin genelde zorunlu işsizlik olduğuna inanırlar. Durgunluk sırasında çıktının potansiyel düzeyinin altında olması, sosyal açıdan maliyet yaratır. Bu nedenle Yeni Keynesci iktisatçılar, bu tür çıktı yetersizliklerini önlemek ve zorunlu işsizliğin ek kişisel maliyetlerini azaltmak için istikrar politikası uygulamalarına gereksinim olduğunu savunurlar.²⁰¹

Tablo-2.1: Makroekonomik Kuramlara Göre Kalıplaşmış Gerçekler

Kuramlar/Değişkenler	Keynes	Monetarist	Yeni Klasik İktisat	Reel Konjonktür Teorisi	Yeni Keynesgiller
Fiyatlar Genel Düzeyi	KY	KY	KY	KK	KY
İstihdam	KY	---	---	KY	KY
Verimlilik	KK	KK	---	KY	KY
Parasal Büyüklükler	KY	KY	KY	KY	KY
Reel Ücretler	KK	KK	---	KY	KY veya KU
Stoklar	KY	---	---	---	---
Yatırım Harcamaları	KY	---	---	KY	KY
Tüketim Harcamaları	KY	---	---	KY	KY
Kamu Harcamaları	KY	---	---	---	KY
Nominal Faiz Oranı	KY	KK	KY	---	---
Dayanıklı Mallar Üretimi	---	KY	KY	KY	---

Kaynak: İlker Parasız, *Modern Konjonktür Teorileri*, Bursa, 2006, s.23.

KY: Konjonktür Yönlü

KK: Konjonktüre Karşı

KY: Konjonktür Uyumsuz

²⁰¹ A.e.,

2.3.DİĞER TEORİLER

2.3.1.DIŞSAL KONJONKTÜR TEORİLERİ

Konjonktürel dalgalanmalar sisteme dıştan empoze edilir. Dışsal konjonktür teorileri çok çeşitli olmakla birlikte, belli başlılarını fiziksel ya da tarımsal nedenler, sosyal ve psikolojik nedenler, yenilikler olarak sayabiliriz.²⁰²

2.3.1.1. Tarımsal ya da Fiziksel Teoriler

Meteorolojik etkenler fiziksel olarak atmosferi etkilediğinden, toprak, iklim ve dolayısıyla tarımsal üretim de etkilenir. Yağmur, güneş, rüzgar tipi gibi meteorolojik olaylar tarımsal üretim üzerindeki etkileri tartışılmayacak kadar açıktır. Bu temel nedenlerden dolayı ekonomik dalgalanmaları açıklayan teorilere tarımsal teoriler denmiştir.²⁰³

A.H. Hensen ve J. M. Clark gibi Amerikalı iktisatçılara göre, tarımsal üretim dalgalanmaları sınai üretimdeki devresel dalgalanmaların nedeni olamaz. Çünkü tarımsal kesim iktisadi faaliyet içinde aktif, dinamik bir öge olmaktan uzaktır.²⁰⁴

Sanayi devrimi öncesi, tarımın tüm ekonomik faaliyetler içindeki payı çok yüksek iken, şimdilerde bu oran oldukça düşmüştür ve gün geçtikçe düşmeye devam etmektedir.

Jevons ve Moore'un teorileri tarım kesimindeki fazla ve yetersiz üretimi açıklayabilse de, bu teoriler tüm ekonomideki dalgalanmaları açıklamaya yeterli değildir.²⁰⁵

²⁰² Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, s. 135.

²⁰³ **A.e.**, s. 136.

²⁰⁴ **A.e.**, s. 137.

2.3.1.2. Psikolojik Teoriler

Konjonktürel dalgalanmaların nedenini ruhi etkilerde aramaktadır. Şöyle ki, kapitalizm sadece teknik bir yapı değildir. Çıkar ve kar hırsı gibi etkenlerde kapitalizmin bünyesinde yer alır.

Kalkınma özellikle “boom” devresinde girişimciler aşırı iyimserliğe kapılıp bol kar ümidi ile fazla yatırım yaparlar ve işlerini fazlaca genişletirler. Konjonktürün gerileme evresinde ise ters yönde hareket ederler.

Kişiler sadece girişimci olarak değil, tüketici ve tasarruf sahibi olarak da davranırlarken de ruhi etkenlerden kurtulamazlar. Bu nedenle ruhi etmenler banka mevduatı, dolayısıyla kredi hacmi üzerinde ve paranın tedavül hızında büyük rol oynamaktadır. Kriz evresinde fiyatların hızlı düşüşü ve stokların artışı bir bakıma tüketicinin tahrik ettiği durumlardır. Tüketici fiyatlarındaki durgunluğun devam edeceği düşüncesindedir. Bu nedenle talep azalmaktadır. Yükselme devresinde ise, fiyatlardaki artış tüketicide stok yapma isteğini artırmakta ve talep artışı fiyatlardaki artışı daha da artırmaktadır. Bankacıların kredi musluklarını gereği gibi ayarlayamamaları da dalgalanmaları hızlandırmaktadır.²⁰⁶

Psikolojik teorinin kurucularından Pareto'ya göre insan davranışları biri rasyonel diğeri rasyonel olmayanlar diye ikiye ayrılır. Ona göre, bunalımların ana nedeni, insanların kalbindedir. Başarı insanı kuvvetlendirir, umutlandırır ve iyimser yaparken; başarısızlık moral bozar, cesaret kırar ve kötümserlik yaratır. Kötümserlik hem yatırım hacmini daraltır hem de talebi azaltır. Böyle durumlarda, para talebe dönüşeceği yerde gömülemeye yönelerek bunalımın şiddetini yükseltir. Bu nedenlerle ekonomik sistem değişse bile iyimserlik kötümserlik gibi psikolojik durumlar ortadan kalkmayacağından, ekonomik dalgalanmalar kaybolmaz. Sosyalist bir sistemde

²⁰⁵ A.e, s. 138.

²⁰⁶ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 114.

bile yetkili kişi psikolojik dalgalanmalardan kurtulamayacağından, aşırı üretim bunalımları ortadan kalkmaz. Dalgalanmaların nedenini; insanı umuttan korkuya ve aşırı güvenden güvensizliğe geçiren faktörlerde aramak gerekir. Psikoloji ekonomik olayların temelinde bulunur. Özellikle borsa dalgalanmalarında psikolojik etkenler ön sırada yer almaktadır.

İnsanlar arasındaki bulaşıcı heyecan, iyimserlik ve kötümserlik, sürü psikolojisi yaratarak, iktisadi aktörlerin ekonomik faaliyetlerini yönlendirmesi açısından büyük önem kazanır. Kötümserlik ve iyimserliğin tamamlayıcı öge olarak ekonomiye sokulması önemli bir katkıdır.²⁰⁷

2.3.2.DENGESİZLİK TEORİSİ ve DEVRESEL DALGALANMALAR

Dengesizlik Teorisi mikro temellerden hareketle Keynesci ve Walrascı sonuçlar yaratmayı amaçlayan bir teoridir. Dengesizlik Teorisi, Walrascı Genel Denge yöntemini benimser. Genel Denge Yönteminin benimsenmesinin nedeni bir piyasadaki dengesizliğin başka bir piyasadaki dengesizlikten kaynaklanabilmektedir. Örneğin, ücretler tümüyle esnek olsa bile mal piyasası iyi işlemiyorsa işgücü piyasasında işsizlik olabilir.²⁰⁸

2.3.3. SALT PARASAL TEORİ

Bankaların açtıkları kredi ekonomik konjonktörü belirlemektedir. Bankalar kredi koşullarını kolaylaştırdıklarında, işadamları bol ve ucuz kredi nedeniyle üretimlerini ve siparişlerini arttıırırlar. Bu gelişme ile bir yandan üretim yükselirken diğer yandan fiyatlar yükselir. Bu gelişmelerin tersine, kredilerin azalması üretim ve fiyatların düşmesine öncülük eder.²⁰⁹ Kredilerin kısılmasıyla duraklama doğar.

²⁰⁷ Üzeyir Aydın, **Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, s. 32.

²⁰⁸ Hacer Oğuz, “Devresel Dalgalanma Teorileri ve Türk Ekonomisindeki Devresel Dalgalanmalar”, s. 154.

²⁰⁹ A.e., s. 33.

2.3.4.FAİZ ORANINA DAYALI TEORİLER

K.Wicksell “doğal faiz” oranı ve “piyasa faiz oranı”na dayanarak ekonomik dalgalanmaları açıklamıştır. Doğal faiz oranı, yatırım talebi ile fon arzını eşitleyen faiz oranıdır. Bir başka deyişle, ödünç alınan fonlar ile müteşebbislerin elde ettikleri sermayenin marjinal verimliliğidir. Piyasa faiz oranı ise, bankaların açtıkları kredilere uyguladıkları faiz oranıdır.

Bir ekonomide, piyasa faiz oranı, doğal faiz oranının altında ise, kredi hacmi genişleyeceğinden üretim faaliyetleri hızlanacaktır.²¹⁰

2.3.5.AŞIRI YATIRIM TEORİLERİ

Hayek, Mises, Cassel, Spiethoff, Aftalion krizin sebebinin üretim araçlarının aşırı derecede artışına ve iktisadi yatırımın bu aşırı artışa devamlı uyum sağlayamamasında aramaktadır. Aşırı yatırım çeşitli şekillerde izah edilmektedir. İlerleyen yatırım hareketi kapitalist üretimin özellikleri gereği kolayca durdurulamaz. Her kapitalizasyon bir yenisini teşvik eder. Üretim etmenleri sanayine yapılan yatırım, gelirlerin de artması demektir. Bu tüketim malları sanayinin gelişmesine yol açacaktır. Toplumun sermaye imkanları sınırlıdır. Bu durum ise yatırım yarışı yaratacaktır. Refah bu nedenle kesintilidir. Bir noktada gerileme ve çöküntü görülecektir.²¹¹

²¹⁰ A.e., s. 34.

²¹¹ A.e.

2.3.6.AVUSTURYA OKULU ve HAYEK’İN PARASAL DENGE YAKLAŞIMI

Avusturya okulunun temelini Mises atmış Hayek geliştirmiştir. Avusturyalılar para arzının kredi piyasası üzerindeki etkileri, faiz oranları ve üretim yapısı üzerinde durmaktadır.

Avusturya yaklaşımında para ekonomiye helikopter parası olarak girmemektedir. Bir diğer deyişle herkesin nominal ankeslerinde aynı oranda artış olmamakta, fakat spesifik piyasalarda, nispi fiyatlarda değişiklik meydana gelmektedir. Tüm fiyatlar değişmese bile bu nispi fiyat değişiklikleri ekonomi üzerinde bozucu olabilir. En önemli nispi fiyat, kredi fiyatı yani piyasa faiz oranıdır.²¹²

2.4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI FİNANSAL KRİZ MODELLERİ

Literatürde para ve döviz krizleri ile bankacılık krizlerinin finansal kriz olduğu kabul edilmektedir.

2.4.1.BANKACILIK KRİZLERİ

Bankacılık sektörü kredi hacminin aşırı bir genişleme göstermesinin ve buna bağlı kredi risklerinin yönetilebilir olmaktan çıkmasının krizler için öncül gösterge olduğu genellikle kabul edilmekte birlikte gücü ve açıklayıcılığı bakımından tartışma konusudur.

Miskin hisse senetleri fiyatlarındaki düşüşlerin krizle ilişkisini kabul etmekle birlikte bunun öncül değil eşanlı bir gösterge olduğunu savunur.

²¹² A.e.

Finansal liberalizasyonun ve yasal düzenlemeler ile denetim-gözetim yetersizliklerinin bankacılık krizlerinin sebepleri arasında yer aldığı da üzerinde tam bir görüş birliği sağlanmış konulardandır. Chang ve Velasco’ da benzer bulguları Asya Krizi için bu kez uluslararası likidite sorunu ile ilişkilendirerek verir.²¹³

2.4.2.KREDİYE DAYALI TEORİLER

Fisher’in 1932-1933 yıllarındaki “Booms and Depressions” ve “The Dept Deflation” adlı makalelerine göre finansal krizler “boom” evresinin zorunlu bir sonucudur. “Boom”dan aşağı doğru dönüşün temel nedenleri aşırı borçluluk ve deflasyondur. “Boom” evresinde, artan karlarla birlikte artan fiyatlar daha fazla yatırımı teşvik ederken, sermaye kazançları için spekülasyonu teşvik etmektedir. Bu evrede banka kredisi ve borçla finanse edilen bu süreç mevduatı ve para arzını arttırarak fiyatları yükseltir. Fiyat artışı borcun reel değerini düşüreceğinden, borçlanmayı teşvik edecektir. Borçlarını ödeyemeyenlerin alacaklıları tarafından varlıklarını likitleştirmeye zorlanması durumu yaygın hale geldiğinde likidite krizi ve resesyon hareketlenir.²¹⁴

Bir başka teoriye göre; teknolojik değişme, hükümeti yasal değişiklikleri, v.b. nedenlerle bir sektördeki fazla karlar bankacılık sektörüne girişleri çekici kılar. Sektöre yeni girenler yenilik veya farklılaşmış ürünler arz ederler. Farklılaşmış ürünler daha ucuz fiyatlamaya yönelik olmaları nedeniyle ilave risk primi uygulamadan daha riskli işleri kendilerine çekerler. Buradan elden elde edilen karlar da daha yüksektir. Bu durum ürün kalitesini düşürecek ve kriz potansiyelini arttıracaktır.²¹⁵

2.4.3.ASİMETRİK BİLGİ YAKLAŞIMI

Bu yaklaşım ekonomik faaliyet üzerinde finansal yapının etkilerini araştırarak, finansal sözleşmede farklı taraflar için elde edilebilir bilgi farklılıkları üzerinde yoğunlaşmıştır. Teoriye

²¹³ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 182.

²¹⁴ A.e., s. 156

²¹⁵ A.e., s. 157

göre; borçlular, alacaklılara nazaran yatırım projeleri ve kredi ödenebilirliği hakkında daha fazla bilgiye sahiptirler. Alacaklılar, borçlunun riskini değerlendirme güçlüğü çekerler. Alacaklılar açısından bu durumun giderilmesi için riski az ve çok borçluların ortalama kalitesini yansıtacak bir faiz oranı uygulanır. Bu durum riski az olanların daha yüksek faiz oranı ödemeye zorunlu bırakırken, riski çok olanların olması gerekenden daha düşük bir faiz oranı ile borçlanmalarını sağlayacaktır.²¹⁶

Bir başka sonuç ise asimetrik bilginin kredi tayinlemesine yol açmasıdır. Riski yüksek borçlular daha yüksek bir faiz oranı ile kredi almaya isteklidirler. Bu durum ters seçim sorununu ortaya çıkaracaktır. Kredi sayısını azaltırken, daha yüksek faiz oranına olan talep, piyasayı dengelemeyecektir.²¹⁷

Asimetrik bilgi vekil problemini de yaratır. Bu durum kredi verme ve yatırım yapmanın optimal düzeyin altında olabileceğini göstermektedir. Borçluların varlıkları düşük iken vekil problemi daha da büyüktür. Borçlunun ahlaki rizikoya girmekle ve temerrüde düşmekle kaybedeceği bir şeyin olmaması durumunda tabi olarak vekil problemi daha büyük olacaktır. Vekil ve ters seçim problemleri, tüm ekonomiyi etkileyen finansal kriz riskini arttırmaktadırlar.²¹⁸

2.4.4.KABARCIKLAR TEORİSİ(SPECULATIVE BUBBLES)

Bu teoriye göre menkul kıymetler borsalarındaki değişkenlik ile ekonomik krizler arasında bir bağlantı vardır. Menkul kıymetler borsalarındaki krizler bankacılık sektöründe paniğe yol açarlar ve resesyonu uyarırlar. Kabarcıklar nedeniyle borsalardaki değişkenlik normalden yüksektir. Bu durum hisse senedi spekülasyonunu finanse etmeye yönelik kredi talebini arttırabilir. Bu ise kısa

²¹⁶ A.e., s. 158

²¹⁷ A.e.

²¹⁸ A.e., s. 159

vadeli faiz oranını yükseltecektir. Kabarcıklar patladığı ve spekülasyonu finanse eden bankaların zor duruma düştüğünün öğrenilmesi durumunda gecelik faiz oranları yükselecektir. Hisse senedi fiyatları hızla düşerken, bankalara yönelik saldırı artacaktır. Finansal sermayenin tahsis mekanizmasının çöküşü ekonomiyi resesyona doğru götürecektir.²¹⁹

2.4.5.PARA VE DÖVİZ KRİZLERİ

Neden döviz kuru spekülatif saldırılara maruz kalmaktadır? Bu soruya iki farklı kuramsal yaklaşım altında cevap verebiliriz:

Krugman, Flood ve Garber tarafından ileri sürülen birinci yaklaşıma göre; makro ekonomik politikaların (genişleyici para ve maliye politikalarının) hükümetin döviz kuru hedefi ile uyumlu olmaması nedeniyle sabit kur politikasının sürdürülememesidir.

Obstfeld ve onun takipçilerinin ileri sürdüğü ikinci yaklaşıma göre; makro ekonomik politikaların mevcut döviz kuru sistemi ile uyumlu olduğu durumlarda dahi, spekülatörlerin bekleyişleri ile çelişmesi durumunda döviz kuru saldırıya uğrayabilmektedir.

Bu görüşlerden birincisi; 1970 ve 1980’li yıllarda yaşanan döviz krizlerini açıklamakta başarılı olan Krugman, Flood ve Garber’in makalelerinde birinci nesil modeller adıyla anılmaktadır.

İkinci görüş ise 1992-93’te Avrupa Birliği’nde, 1994-95’te Meksika’da, 1997-98 ‘de Asya’da, 1998’de Rusya’da yaşanan krizleri açıklamak üzere geliştirilen İkinci Nesil Modellerdir.²²⁰

2.4.5.1.Birinci Nesil Modeller

²¹⁹ A.e.

²²⁰ M. Eser Karadağ, “Finansal Krizler: Kuramsal Yaklaşımlar ve Yaşanan Örnekler”,MÜSBE, İstanbul, ty, ss. 23-24.

Kanonik Kriz Modeli olarak da adlandırılan birinci nesil modeller, döviz krizinin kurun sabit tutulması ile iktisat politikaları arasındaki tutarsızlıktan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Örneğin, bütçe açıklarının para basarak finanse edilmesi sabit kur sistemiyle tutarsızlık yaratmaktadır. Bu tutarsızlık merkez bankasının sahip olduğu rezervlerle giderilebilir. Ancak rezervlerin azalmasıyla birlikte, spekülatörler atağa kalkacak ve merkez bankasının işini zorlaştıracaklardır. ²²¹

Merkez bankasının elindeki rezerv düzeyi, spekülatif atağın zamanlaması konusunda önemli bir göstergedir.

Krugman çalışmasında herhangi bir mala yönelik gerçekleşen spekülatif atağı döviz piyasasına uygulandığında, hükümetin bütçe açıklarını para basarak ettiği ve merkez bankasının rezervleri döviz kurunu belirlenen düzeyde tutmak için kullandığı varsayımlarından hareket etmektedir. Rezervlerin doğal yolla tükenmesini bekleyen spekülatörler, fiyatı sabit olan döviz kurunun yükseleceğini bildiklerinden ulusal paradan çıkıp dövize geçiş yaparlar. Böylelikle döviz rezervi tamamen tükenmeden harekete geçen spekülatörler rezervlerdeki düşüşü hızlandıracaklardır. Rezervlerin kritik düzeye gerilemesi ve bu rezervlerin çok kısa sürede gerilemesi sabit kurun terk edilmesine neden olmaktadır. ²²²

Günümüzde sadece mevcut rezervlerle spekülatif atakların önlenememektedir. Ancak sadece yatırımcıların ve oyuncuların davranışları bir günde milyarlarca dolarlık kayıplar yaratan ani döviz krizlerinin sebebi olamazlar. Bu görüş İkinci Nesil Modeller için de geçerlidir. ²²³

²²¹ Aydan Kansu, **Döviz Kuru Sistemleri Döviz Krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, 2004, İstanbul, s. 56

²²² A.e., s. 57

²²³ A.e., s. 58

Spekülatörler, hükümetin izledikleri tutarsız politikaların imkansızlıklarını görüp, bundan kazanç sağlamaya çalışırlar. Krugman Birinci Nesil Modellerle ilgili çalışmasında, sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı bir ülkede hükümetin döviz piyasasına doğrudan edip, rezervlerin yavaş-yavaş azalarak döviz kurunu koruyacağını varsaymaktadırlar. Rezervlerdeki azalma ani bir spekülatif atak yaratarak geri kalan rezervlerin tükenmesini hızlandıracak ve bu durum hükümetin döviz kuruna müdahale etmem imkanını ortadan kaldıracaktır. Birçok varsayım içeren bu model farklı modeller öncülük etmesi sebebiyle önem taşımaktadır.²²⁴

Birinci nesil modellerde tutarsız makroekonomik politikalar şu şekilde uygulanmaktadır:

- Sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide hükümetin bütçe açıklarını para basarak finanse etmesi,
- Yurt içi kredilerdeki artışın yurt içindeki yerleşikleri ulusal para yerine yabancı varlıklar tutmaya yöneltmesi,
- Bu süreç içerisinde sabit kurun sürdürülmesi amacıyla MB rezervlerinin tükenmeye başlaması,
- Rezervlerdeki azalışın sabit kur sistemi üzerinde baskı yaratması.²²⁵

Bir hükümet aşağıdaki politikaları eş zamanlı olarak uygulayamaz:

- Sabit kur sistemi
- Bağımsız para politikası
- Uluslar arası sermaye hareketlerinde hareketlilik

Bu politikalardan biri piyasaya bırakılmadığı takdirde süreç krizle sonuçlanmaktadır.²²⁶

²²⁴ A.e., s. 60

²²⁵ A.e., s. 61.

²²⁶ A.e., s. 62.

2.4.5.2.İkinci Nesil Modeller

Makroekonomik büyüklüklerde bozulma yaşanmadığı ve uygulanan iktisat politikalarında tutarsızlık olmadığı durumda piyasadaki olumsuz beklentilere bağlı olarak meydana gelen krizlerdir. Bu şekilde oluşan krizler kendi kendini besleyen döviz krizlerine dönüşmektedir.²²⁷

İkinci nesil modeller şu üç konu üzerinde durmaktadırlar:

- 1) Sabit kur sistemini terk etmek istemeyen hükümetin bir nedeni olmalı.
- 2) Hükümetin sabit kur sistemini sürdürmek için bir gerekçesi olmalı,
- 3) Piyasada sabit kur sistemini sürdürmenin maliyetinin yükseldiğine dair inancın artması ve piyasaların sabit kur sisteminin sürdürülemeyeceği inancına kapılmaları ve böylece krize yol açan kısır döngünün meydana gelmesi için gerekli ortamın oluşması.

Kısa dönemli oluşan çoklu dengeyi açıklayan ikinci nesil modeller atağın zamanlamasını güneş lekesine bağlamaktadır. Güneş lekesi piyasada yayılan herhangi bir bilgiye piyasa oyuncularının inanması ve bu bilginin etkili bir bilgi haline gelmesidir.

İkinci nesil modeller, hükümet ve spekülâtörler arasındaki karşılıklı etkileşimi ön plana çıkarmaktadır. Hükümetin spekülâtif ataklara karşı izleyeceği politikalar ve krizi önlemedeki rolü üzerinde durmaktadır. Birinci nesil modellerden farklı olarak hükümetin pasif rolü aktif role dönüşmektedir. Hükümetin uygulayacağı ekonomi politikaları piyasada oluşacak beklentilere göre şekillenmektedir.²²⁸

Spekülâtörlerin devalüasyon beklentisinin olmadığı durumda, hükümet devalüasyonu asla gerçekleştirmeyecektir. Böylece iyi denge(good equilibrium) dediğimiz denge oluşur. Bu durum

²²⁷ A.e., s. 75.

²²⁸ A.e., s. 76.

hükümet açısından en optimal durumdur. İyi dengeden döviz krizine geçiş, güneş lekeleri konusuyla modellenenabilir. Piyasa oyuncularının devalüasyon beklentilerini arttıran ve döviz krizine neden olan unsurların ekonomik büyüklüklerle hiçbir ilgisi olmayabilir. Beklentiler ekonomik büyüklüklerle ilgili kötü haberler ya da bir takım politik olaylardan kaynaklanabilir.²²⁹

2.4.5.3.Üçüncü Nesil Modeller

1997’de başlayan Asya Krizi, ne 1. Nesil Modellerdeki bütçe açıklarının finansman yönteminin sabit kur sistemi ile tutarsızlığı ne de 2. Nesil Modellerde olduğu gibi makroekonomik büyüklüklerin kriz yaratacak düzeyde olması nedeniyle spekülâtorlerin hükümetin sabit kur sistemini sürdüremeyeceği yönündeki beklentileri sonucu saldırıya geçmeleriyle açıklanamadı. Böylece döviz krizlerini açıklayan yeni bir modele ihtiyaç duyulmuştur.²³⁰

Bu modeller Asya krizinden hareketle, bankacılık ve finans sektörünün rolünü vurgulayarak, bankacılık krizleri ile para krizlerinin birbirlerini besleyen bir kısır döngü yarattığı ana fikrine dayanmakta ve krizlerin ülkeler arasında yayılma mekanizmasını açıklamaya çalışmaktadır.²³¹

Üçüncü nesil modeller birinci ve ikinci nesillerden farklı olarak şu üç ana konu üzerinde durmaktadır:

- 1) Ahlaki riziko nedeniyle oluşan riskli yatırımlar ile dış borçlanmadaki artış sonucunda sabit kur sisteminin sürdürülemez bir duruma gelmesi,
- 2) Chang ve Velesco(1997), tarafından geliştirilen Diamond- Dybving bankacılık sistemine yönelik hücum modelinin açık ekonomilerde yarattığı durum,

²²⁹ A.e., ss. 76-77

²³⁰ A.e., ss. 112-113

²³¹ Ömer Yılmaz, Ömer, Alaattin Kızıltan ve Vedat Kaya, “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, sayı 24, 2005, s. 93, (Çevrimiçi), <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/oyilmaz.pdf>, 21.03.2010

Modelin dışı açık versiyonunda bankacılık sisteminin farklı üç döviz kuru sisteminde(para kurulu, sabit kur ve esnek kur), merkez bankasının kredi politikalarını da göz önüne alarak, banka hücumlarının gerçekleşme durumlarını incelemiştir. Esnek kur sisteminde banka hücumlarının olabileceği ancak sabit kur sisteminin para kuruluna göre banka hücumlarına ve döviz krizlerine daha uygun ortam yarattığı sonucuna varmışlardır.

3) Ulusal paranın değer kaybetmesinin bilançolar üzerinde yarattığı etkiler.²³²

Krugman'ın (1998) “ahlâk riski” yaklaşımı ve Sachs'ın (1998) “finansal atak” yaklaşımı bu çerçevede değerlendirilen öncü çalışmalardandır. Krugman'a göre, finansal araçların yaratmış olduğu yükümlülüklerin açık veya zımni olarak hükümet garantisine alınmış olması, “ahlâk riski” sorununa yol açmıştır. Özellikle, bankaların riskli projeleri kredilendirme davranışının yaygınlaşması ve kredi hacminin bu şekilde genişlemesi, finansal aktif fiyatlarını yükselterek finansal sistemi nominal olarak aşırı derecede büyümüştür. Oluşan finansal balonların patlaması bu süreci tersine çevirmiş ve ekonomide genel olarak finansal aktiflerin fiyatları düşerken, bankaların toplam kredi içinde donuk aktiflerinin payı önemli ölçüde artmıştır. Bu durum, ulusal düzeyde ödeme sistemlerinin kilitlenmesine ve bankacılık krizlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bankacılık krizleri ise para krizlerine yol açmıştır.²³³

Sachs'a göre, yükümlülüklerin vade yapısının aktiflerin vade yapısından daha kısa olması, kısmi rezerv sisteminde, bankalara yönelik hücumun potansiyel kaynağını oluşturmaktadır. Günümüz finans dünyasında, bankaların fon kaynaklarının ve kullanım alanlarının farklı para birimlerinden oluşması, vade ve kur riskinin birlikte var olmasına yol açmaktadır. Bu risk birbirini besleyerek, bankalar açısından likidite problemi yaratmakta ve ülkenin temel makro iktisadi göstergelerinde sorun olmasa bile krizin nedenini oluşturmaktadır. Finansal sektör problemleri parayı zayıflatırken, bir devalüasyon da banka pozisyonlarını ciddi bir biçimde zayıflatmaktadır. Yani, olay bir kısır döngüye dönüşebilmektedir. Bu kapsamda dışsal faktörlere

²³² Aydan Kansu, **Döviz Kuru Sistemleri Döviz Krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, s. 114

²³³ Ömer Yılmaz, Ömer, Alaattin Kızıltan ve Vedat Kaya, “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, s. 93.

vurgu yapan modellerde ise, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerde dışsal faktörlerin belirleyiciliği hareket noktası olmaktadır.²³⁴

2.4.6. SÜRDÜRÜLEMEZ EKONOMİK POLİTİKALARIN NEDEN OLDUğU KRİZLER

Krugman’a göre demeler dengesi krizlerinin, merkez bankasının bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla para basmanın sabit kur rejimi ile uyumlu olmaması sonucunda ortaya çıkar. Bu modellere göre MB ani bir saldırıya karşı kırılgan bir duruma gelene kadar, uluslar arası rezervlerin git-gide azalması ve sonunda kalan rezervlerinde tükenmesiyle ekonomi sabit kur rejimini terk edip, dalgalı kur rejimini benimsemek durumunda kalır.

Diğer yandan aşırı genişleyici para ve maliye politikaları banka kredilerinin hacminde ve firmaların finansal kaldıraç oranlarında ölçsüz bir büyümeye yol açar. Firmaların borçları ve bu borçlarla reel varlıklara yapılan yatırımlar aşırı artar. Aşırı kredi genişlemesi gibi makro ekonomik faktörler, bazı Latin Amerika lkelerinde ve gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde finansal sektörün kırılganlığında önemli bir rol oynamıştır.²³⁵

Finansal serbestleşme ya da liberalleşmenin bulunmadığı dönemlerde ülkelerin cari işlemler dengesine bağlı olarak belirlenen döviz kurları, finansal serbestleşmeden sonra fon giriş ve çıkışlarına göre belirlenmektedir. Yani ekonomilerin cari açık verdiği dönemlerde kurlar yükselir, ihracatın artması ve ithalatın daralması sonucunda cari açık kapanır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran yüksek seyreden faiz oranları sonucunda gerçekleşen yabancı sermaye girişleri, yerel ülke parasının değerinin düşmesine gerek kalmadan cari açıkları finanse etmektedir. Bu ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde krizlerin hazırlayıcısı olmaktadır.²³⁶

²³⁴ A.e.

²³⁵ M. Eser Karadağ, ‘‘Finansal Krizler: Kuramsal Yaklaşımlar ve Yaşanan rnekler’’,MÜSBE, İstanbul, ty, s. 15.

²³⁶ Murat etinkaya ve Diğerleri, ‘‘Finansal Krizler ve G-8 lkelerinin Finansal Krizlerin Yayılmasındaki Etkileri’’, (evrimii) <http://bsy.marmara.edu.tr/Konferanslar/2008/26.pdf>, 26.04.2010

2.5.POLİTİK PARASAL KONJONKTÜR HAREKETLERİ

Demokratik rejimlerde politikacıların temel amacı, iktidarı elde etmek ya da görev sürelerini uzatmaktır. Söz konusu amacın gerçekleşmesi, önemli ölçüde seçmen tercihlerine bağlıdır. Bu durumun farkında olan siyasal iktidarlar, seçim öncesi dönemde seçmen tercihlerini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek üzere çok sayıda yönetime başvurabilirler. Para politikasının manipülasyonu söz konusu yöntemlerden biridir.

Politik konjonktür hareketleri teorisi, makro ekonomik dalgalanmaların politik sebeplerini araştırmaya çalışan bir akımdır. Politik konjonktür hareketleri teorisi kapsamında değerlendirilen çalışmalar, politik faktörlerin, işsizlik, enflasyon, büyüme ve bütçe açıkları üzerindeki etkilerinin yanı sıra, stabilizasyon politikalarının yönetim ve uygulama süreçlerindeki belirleyiciliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu anlamda politik konjonktür hareketleri teorisi, politik faktörleri dışsal değişken olarak alıp salt makro ekonomik analizleri kullanan çalışmalardan farklılık göstermektedir. Özetle, politik konjonktür hareketleri teorisi literatüründe yer alan çalışmalar, ekonomi ile politikanın karşılıklı etkileşimi sonucunda ne tür iktisadi sonuçların doğacağını araştırmaktadır.²³⁷

2.5.1. POLİTİK EKONOMİK DALGALANMALARIN TANIMI ve TARİHÇESİ

1970’li yıllara kadar, makroekonomik dalgalanmalara iyi niyetli politikacıların kasıtsız olarak almış oldukları kararların yol açtığı düşünülmüştür. 1970’lerden sonra yapılan çalışmalarda ise, kısa dönemde politik üstünlük sağlamak amacı ile hükümetler tarafından ekonominin başarıyla ve kasıtlı olarak kullanıldığı ortaya konulmuştur.

Downs tarafından ileri sürülen Oy Maksimizasyonu Modeli kamusal tercihler literatüründe önemli yeri olan açıklamalardan biridir. Downs’un modeli, kamu harcama programlarının aşırı

²³⁷ Seyfettin Erdoğan, Hilal Bozkurt, “Demokratik Rejimlerde Politik Parasal Konjontür Hareketleri: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, (Çevrimiçi), <http://journal.dogus.edu.tr/13026739/2009/cilt10/sayi2/M00220.pdf>, 26.01.2010

genişlemesine ilişkindir. Yakın geçmişte ileri sürülen ekonomik dalgalanmalar kuramı ise fiyat, çıktı ve istihdam düzeyindeki dalgalanmaları açıklamaktadır. Bu kurama ilişkin ilk düşüncelere Kalecki'de rastlanmasına karşın, Frey-Sceneider, Nordhaus ve Lindbeck çalışmalarıyla politik-ekonomik dalgalanmaları kuramsal temellere oturtmuşlardır.

Nordhaus, Buchanan ve Tullock çalışmalarında, makro-ekonomik politikaların uygun bileşimleri ile oylarını maksimize etmeye çalışan politikacıları, politik piyasadaki işletmeciler olarak görmektedirler. Yaptıkları çalışmanın varsayımları şunlardır:

- Hükümetler, oy oranlarını maksimize edecek politikalar izleyerek, seçimleri kazanmayı hedeflerler,
- Seçmenlerin, olası makroekonomik sonuçlar arasındaki tercihlerinin sürekli bir kümesi vardır. Bu tercihler, seçmenlerin oy verme davranışlarına da yansımaktadır,
- Hükümetler, işsizlik ve enflasyon kombinasyonlarını çıkarları için kullanacaktır.

Son varsayım, kısa dönem Phillips Eğrisinin varlığını ifade etmektedir. Hükümetler yeniden seçilmek için, düşük işsizliği yüksek enflasyona tercih edeceklerdir. Seçimlerden sonra ise, ekonomi daha yüksek bir işsizlik düzeyine geri dönecektir. Gelecek seçimlerden önce, bu modelin tekrarlanması dalgalanma ile tamamlanacaktır. Hükümetler, talep yönlü politikaları kullanarak, örneğin, vergileri azaltarak ve/veya kamu harcamalarını artırarak ve faiz oranlarını azaltarak, belli bir dönem ekonominin genişlemesini sağlayabilir. Ancak, ekonomi politikası araçlarının ikisini düzeltmek diğer ikisini bozuyor ise, bunların her birinin politik olarak nasıl kullanılacağı ekonomi için önemlidir.²³⁸

Bu model her ne kadar ilginç olsa da, zaman testine oturmamaktadır. Bu durum için yapılan açıklamalar, halkın hükümet tarafından, genişletici ekonomik kararlarla sürekli olarak aldatılabileceğini varsaymaktadır. 1970'lerde ortaya çıkan rasyonel beklentiler mantığını kabul eden iktisatçılar, enflasyon ve işsizlik arasındaki kullanılabilir değişim varsayımına pek sıcak bakmamaktadırlar.

²³⁸ A.e., s. 48.

Bu dönemde yer alan diğer bir iktisatçı Hibbs'dir. Hibbs, farklı politik partilerin farklı ekonomik tercihlere sahip olduklarını belirterek; muhafazakar partilerin enflasyona, sosyalist partilerin ise, işsizliğe önem verdiklerini açıklamıştır. Bu süreç içerisinde değişen partiler ve bunların ekonomik kararlarına bağlı olarak ekonomide bir dalgalanma meydana gelecektir.

Bir hükümet, halk desteğini sağlamak için, enflasyondan daha çok işsizlik oranını azaltmak yoluyla kişisel çıkar sağlayacağını bilmektedir. Bu nedenden dolayı, rasyonel bir oy maksimizasyoncusu olan hükümet, seçim döneminde, bir önceki döneme göre işsizliği düşürmeye çalışır. Ancak bu yapıldığı takdirde, enflasyon üzerindeki kontrol zayıflamakta ve enflasyon yükselmektedir. Politik-ekonomik dalgalanmalar kuramı, enflasyon ve işsizlik arasındaki etkileşimi ortaya koymakta ve bu dalgalanmaların periyotlarının seçim tarihleri çevresinde yoğunlaşacağını ifade etmektedir.²³⁹

ABD verileri politik-ekonomik dalgalanmaları doğrular niteliktedir. 1969-1972, 1982-1984 ve 1988 yılları politik-ekonomik dalgalanmalar kuramını doğrulamaktadır.²⁴⁰

2.5.2. POLİTİK-EKONOMİK DALGALANMALARA GENEL BAKIŞ

Politik kararlarla ekonomi politikası kararları arasındaki etkileşimi inceleyen politik-ekonomik dalgalanmalar kuramı, ekonomik dalgalanmaların seçimlerin zamanlamasını yansıttığını ileri sürmektedir.

Politik-ekonomik dalgalanmalar kuramına, politikacılar iktidarın ilk yıllarında işsizliği artıran ve enflasyonu düşüren politikalar uygulamaktadır. Bu daralmanın gerekçesi olarak; bir önceki yönetimin uygulamaları gösterilir. Seçim yaklaştıkça enflasyonu çok fazla artırmayan,

²³⁹ A.e., s. 49.

²⁴⁰ A.e., s. 53.

ancak işsizliğin düşmesini sağlayacak genişletici politikalarla iktidar partisi, seçmenlerin kararları üzerinde etkili olmaya çalışır.

Politik parasal konjonktür hareketlerine ilişkin araştırmaların temel amacı, seçim öncesi ve sonrası dönemde parasal göstergelerde ortaya çıkan değişikliklerin(sapmaların) seçim ile ilişkisini ortaya koymaktır. Literatürdeki araştırmaların bulguları farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Bazı çalışmalar, seçim dönemlerinde parasal büyüklüklerin, diğer bir ifade ile para politikasının manipüle edildiğini kanıtlayan sonuçlara ulaşırken, bazıları, tam aksi sonuçlar elde etmiştir.

Politik konjonktür hareketleri literatürü iki başlık altında sınıflandırılabilir:

- 1)Fırsatçı Model
- 2) Partizan Model

2.5.3. FIRSATÇI MODEL

Fırsatçı Model'in temel varsayımı, makro ekonomik politikaların siyasal iktidarlar tarafından yeniden seçilebilme kaygısıyla manipüle edildiği iddiasıdır. Başka bir deyişle bu konudaki standart bakış açısına göre, hükümetler seçim dönemlerinde ekonomide yürü-dur-yürü kısır döngüsüne yol açacak politikalar uygularlar.

2.5.4. PARTİZAN MODEL

Partizan modellere göre siyasal partiler, iktisat politikası hedeflerine verdikleri öncelik açısından farklı bakış açlarına sahiplerdir. Şöyle ki, sol eğilimli partilerin iktidarında, sağ partilerin iktidarına göre büyüme ve enflasyonun sürekli olarak daha yüksek ve işsizliğin daha düşük düzeylerde seyrettiği varsayılmaktadır. Buna göre sol eğilimli partilerin iktidarında Keynesyen makro ekonomik politikalar tercih edilirken, sağ partilerin iktidarında, denk bütçe

politikası tercihi ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu modelde farklı toplumsal sınıfların enflasyon ya da işsizlik tercihinin saptanmasında etkili olduğu da vurgulanmaktadır.

Bu çerçevede, yüksek gelir grupları ve sermaye sahipleri enflasyon sorunundan hoşnutsuzluk duyarken, düşük ve orta gelir grupları işsizlik sorunu ile daha fazla ilgilidirler. Çünkü düşük gelir gruplarının başlıca gelir kaynağı, istihdam edilmek suretiyle kazandıkları emek gelirleridir. Buna karşın yüksek gelir gruplarının farklı kanallardan gelir sağlama olanakları bulunmaktadır. Finansal varlıkların yanı sıra gayrimenkul sermaye kalemleri bu kesimlerin en önemli gelir kaynağıdır. Enflasyon oranındaki artışın söz konusu enstrümanlara ilişkin belirsizliği artırması, yüksek gelir gruplarının anti-enflasyonist politikalara daha duyarlı olmasına yol açmaktadır.

Özetle, bütün parasal araçların “net sonucu”, ya da “net etkisi”nin değerlendirilmesinde kısa vadeli faiz oranları önemli bir göstergedir.²⁴¹

Diğer parasal büyüklükler gibi, kısa vadeli faiz oranları da manipüle edilebilir. Buna göre genişletici bir para politikası tercih edildiğinde, kısa vadeli faiz oranlarının düşürülmesi daraltıcı bir para politikası tercih edildiğinde ise, artırılması yoluna gidilebilir. Kısa vadeli faiz oranlarının piyasa tarafından temel gösterge olarak değerlendirilmesi bu aracın en önemli özelliğidir. Kısa vadeli faiz oranlarındaki bir değişiklik piyasa faiz oranlarını da aynı yönde etkileme özelliğine sahiptir. Kısa vadeli faiz oranlarının seçim öncesi dönemde düşürülerek bu dönemde genişletici eğilimlerin tercih edilmesi, seçmen sempatisini kazanabilmek amacıyla başvurulacak yöntemlerden biridir. Bu tür manipülatif uygulamalar, politik baskılara açık, diğer bir deyişle bağımsızlık açısından konumları zayıf parasal otoritelerce yürütülür.²⁴²

2.6. RESESYONU ÖNGÖRME MODELLERİ

²⁴¹ Seyfettin Erdoğan, Hilal Bozkurt, “Demokratik Rejimlerde Politik Parasal Konjontür Hareketleri: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, (Çevrimiçi), <http://journal.dogus.edu.tr/13026739/2009/cilt10/sayi2/M00220.pdf>, 26.01.2010

²⁴² A.e.

Doğrusal olasılık modelinde oluşan problemleri ortadan kaldırmak için çeşitli alternatif modeller önerilmiştir. Bu modeller Logit ve Probit modelleridir. Her iki modelde de doğrusal olasılık modelindeki olasılıklarda doğrusal değişme varsayımı, çeşitli eğrisel fonksiyonlar kullanılarak aşılmaktadır.

Logit Modeli lojistik, Probit Modeli normal dağılım fonksiyonlarının kümülatif olasılık fonksiyonundan hareket edilerek oluşturulmuştur.²⁴³

2.6.1. LOGİT MODELİ

Logit modelleri zaman serilerinden ziyade alan çalışmalarında elde edilen bilgiye dayanarak oluşturulsa da, literatürde zaman serileri gibi zamanın her noktasında ancak bir gözlem ile elde edilebilen verilere dahi çeşitli dönüşümlerle uygulanabilmektedir.²⁴⁴

Logit tahmin modeli, para krizleri açıklama ve tahmin literatüründe yaygın kullanımı olan bir analiz yöntemidir. Logit Model, yaşanmış kriz tecrübelerini içeren dönemlerde krizin açıklayıcı değişkenlerini tespit etme ve kriz çıkma olasılığını hesaplamada başarılı sonuçlar vermektedir.²⁴⁵

Logit Yöntemi yaşanmış para krizlerini açıklamada yararlı bir analizdir. Ancak bu analiz yöntemine ait bulguların içerdiği “öncü göstergeler” her ekonomi ve her dönem için genel geçer doğrular sunmamaktadır.²⁴⁶

²⁴³ Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, s. 140.

²⁴⁴ Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, s. 141.

²⁴⁵ Vedat Kaya, Ömer Yılmaz, “Para Krizleri Öngörüsünde Logit Model ve Sinyal Yaklaşımının Değeri: Türkiye

Tecrübesi”, Türkiye Ekonometri Kurumu Tartışma Metni, 2007/1, s. 13. , (Çevrimiçi)

http://www.tek.org.tr/dosyalar/ERKEN_UYARI2.pdf, 08.05.2010

²⁴⁶ A.e.

2.6.2. PROPİT MODELİ

Propit Modeli yakın bir zamanda Artura Estrella ve Frederic Mishkin tarafından geliştirilmiştir. Bu analiz aynı zamanda çoklu göstergelerin önemini vurgulayarak Neftçi Modeli'ni geliştirmektedir. Bu regresyon bazlı analiz, kullanılan Propit Modeli bir öncü göstergeler kümesinden sağladığı enformasyonla bir gelecek resesyon olasılığı hasıl etmektedir. Olasılık sıfıra ne kadar yakınsa ekonominin yakın bir gelecekte resesyona girmesi o kadar az olasıdır. Olasılık bire ne kadar yakınsa, resesyonun meydana gelme olasılığı o kadar fazladır. Bu olasılıklar genişlemelere resesyona dönüş noktasının belirlenmesinde de kullanılmaktadır.

Resesyon olasılığı %50'nin üzerine çıktığı zaman ekonominin genişlemeden resesyona geçme olasılığı daha fazladır. Böylece bir konjonktür devresinin dönüş noktasının sinyali verilmiş olmaktadır. Bu bakımdan Propit Modeli gelecek resesyonların saptanmasında Neftçi Modeli'ne göre daha kesin olasılıklar sunmaktadır. Propit Modeli belli bir öngörü ufkunda bir resesyonun öngörülme olasılığına yardım ederken Neftçi Modeli gelecekte belli bir zamanda bir resesyon olasılığını ortaya koymaktadır.²⁴⁷

²⁴⁷ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM GLOBAL DENGESİZLİKLER

3.1. SANAYİ DEVRİMİNDEN 1980 ÖNCESİ DÖNEME KADAR GELİŞEN GLOBAL DENGESİZLİKLER

Sanayi devrimiyle beraber ABD ve İngiltere dünya ekonomisindeki önde gelen iki ekonomisi haline geldiler. Çalışmada bu nedenle bu iki ülke verileri üzerinde yoğunlukla durulmaktadır.

Bunalımın doğduğu ülkeye rehber ülke adı verilir. İkinci Dünya Savaşına kadar İngiltere rehber ülke iken sonradan dünyaya egemen güç olan ABD'nin rehber ülke olma niteliği açığa çıkmıştır.²⁴⁸

3.1.1. 1929 Öncesi Dünyada Gelişen Konjonktürel Dalgalanmalar

18. yy da İngiltere'de başlayıp sonrada öteki ülkelere yayılan sanayi devrimi meyvelerini verip, makine çağı ile kitle üretimine geçilinceye kadar, ekonomik kriz dendiğinde yoksulluk ve üretim yetersizliği akla gelirdi. Bu devirlerde kaygılar, daha çok gıda maddeleri üretimindeki yetersizlikten doğuyordu.²⁴⁹

Oysa 1750 yılından sonra Avrupa'da ortaya çıkan makine ile üretim yalnız sanayide değil, 1850'lerden sonra tarımda da uygulama alanı bulunca üretim hızla artmış ve kaygılar, üretime nasıl pazar bulunacağı sorunundan doğmuştur.²⁵⁰

Ekonomide tespit edilen ilk dalgalanmalar 17. ve 18. yy da gerçekleşmiştir. Ancak bu dalgalanmalar üretim faaliyetleri dışında oluşan tesadüfi dalgalanmalardır diyebiliriz. Bu dalgalanmalar kapitalist dönemdeki dalgalanmalardan devir ve bütünlük açısından farklılık

²⁴⁸ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 55

²⁴⁹ Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, s. 51.

²⁵⁰ A.e., s. 52.

gösterirler. Bunlar gerçek konjonktür dalgası olarak kabul edilmemektedir. Bazen toptan ticarete bazen de menkul kıymetlerdeki spekülasyondan kaynaklanan buhranlardır. Sadece ekonominin küçük kapitalist yapısını etkilemişlerdir. Üst yapının büyümesi üzerine buhranların etki alanı da genişlemiştir.²⁵¹

İlk spekülasyon buhranı 1637’de Hollanda’da görülen lale buhranıdır. 1719’da Fransa’da görülen ‘Banque Generale’ ve Mississippi şirketinin hisse senetlerinin düşmesi üzerine çıkan buhran ülkeye özgü kalmamış, İngiltere’deki ‘‘South Sea Buble’’ spekülasyonu ile birleşerek uluslar arası bir boyut kazanmıştır. O senelerde Hollanda ve Hamburg’da derin etkileri görülen spekülasyon hareketleri gözlemlenmiştir.²⁵²

1719’da Law, 1770’de İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası, 1772 ve 1782’de Doğu Hindistan Kumpanyası, 1799 Hamburg’da İthal Maddeler(Şeker), 1750, 1793 ve 1824’te İngiltere’de Küçük Kasaba Banka Buhranları, 1793,1820 ve 1823’de Fransa’da Büyük Kanal İnşaatı Buhranları, 1825’de Latin Amerika’da Dış Ülke Madenleri Buhranları belli başlı yaşanan buhranlardır.²⁵³

1826’da İngiltere’de başlayan kriz 1830’da yerini yükselmeye bırakmıştır. O senelerdeki dalga bir doruktan diğerine şöyle idi: 1827-1837, 1837-1847, 1847-1857, 1857-1868. Görüldüğü üzere bu dalgalanmalar çok düzenliydi. Ancak izleyen yıllarda bu düzen kaybolmuştur. İngiltere’ye özgü bu dalgalanmalar ‘ ‘Klasik Dalga’’ olarak isimlendirilebilirler.²⁵⁴

1870-1914 yılları arasındaki konjonktür dalgaları klasik dönemdeki kadar belirgin değildir. Bunun tek istisnası 1907 ABD Ekonomik Krizidir.²⁵⁵

²⁵¹ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 31.

²⁵² A.e.

²⁵³ A.e.

²⁵⁴ A.e.

²⁵⁵ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 31.

ABD ve İngiltere dünya ekonomisindeki dönemin önde gelen iki ekonomisidir.²⁵⁶

3.1.2. 1929 BÜYÜK BUHRANI

3.1.2.1. Büyük Buhran Öncesi Amerikan Ekonomisi

ABD 1924-29 yılları arasında bir stabilizasyon devresi geçirdi. Edindiği ihracat fazlası ile dünyanın net kreditörü konumuna geldi. Bu esnada ülkede otomobil, yapı, elektrikle çalışan makineler gibi yeni endüstriler gelişmeye başladı. Yeni gelişen endüstrilere talebin fazla olması borsanın spekülatif olmasına sebep oluyordu.

ABD savaş sonrasında görece bir istikrar yakalamış, işsizlik azalmıştı. Teknoloji ve üretim patlaması yaşanıyordu. Otomotivden, enerjiye kadar akla gelebilecek her sektörden her gün yeni bir buluşun haberi geliyordu. Yeni fabrikalar açılıyor, ücretler ve tüketim artıyordu.

Seri üretim ön plana çıktı. Henry Ford seri üretim sayesinde otomobil üretimini katladı. Ülkedeki otomobil sayısı kısa sürede altı milyondan yirmi yedi milyona yükseldi. Otomobil fiyatları düştü. Ford işçi ücretlerini günde beş dolar gibi görülmedik seviyeye çıkardı.

Zenginlere özgü bir ayrıcalık olarak görülen seyahat sıradan insanlar için de geçerli olmaya başladı. Sıradan Amerikalıların tatil yörelerine yönelmesiyle turizm sektöründe büyük patlama yaşandı. Arsa ve gayrimenkul fiyatları görülmedik boyutlara ulaştı. Bataklıklar bile müşteri buluyordu.²⁵⁷

Aslında bazı politikacılar ve ekonomistler bazı şeylerin iyi gitmediğini görüyordu. Borsadaki yükselişin anormal olduğunu, fiyatların aşırı yükseldiğini ileri sürenler vardı.²⁵⁸

ABD’de Büyük Buhran’ın üzerinde anlaşılan sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

²⁵⁶ R. C. O. Matthews, **Trade Cycle**, 1966, 5th print, p. 224.

²⁵⁷ Nabi Kılıç, Ders Notları, (Çevrimiçi) <http://www.nabikilic.com>, 27.05.2010

²⁵⁸ Nabi Kılıç, Ders Notları, (Çevrimiçi) <http://www.nabikilic.com>, 27.05.2010

Birincisi; Amerika'daki şirketlerin mali güçleriydi. 1870'li yıllarda Amerika'da irili ufaklı pek çok şirket varken I. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar karşısında küçük şirketler birleşmek zorunda kalmış ve savaş sonrasında tekeller oluşturmuşlardır. Öyle ki 1929 yılına gelindiğinde Amerikan ekonomisinin %50'si üzerinde söz sahibi olan holding sayısı 200 kadardı. Bu da tek bir holdingin bile iflasının ekonomiyi sarsmaya yeteceğini gösteriyordu.

İkincisi bankaların kötü yapılanmış olmasıydı. Bankaların sermaye esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını belirleyen yasalar yoktu. Örneğin şirketlerin mali tablolarının güvenilirliğini sağlayan yasalar yoktu. Bu yüzden yatırımcı senedini aldığı firma hakkında yeterince bilgiye sahip olamıyordu. Yine ticari bankaları yatırım bankalarından ayıran yasalar da mevcut değildi.

Üçüncüsü ise, ABD başkanı Hoover yönetiminin ekonomi alanındaki tecrübesizliği olduğu iddia edilir. Bu düşüncenin savunucularına göre başkan Hoover yönetimi, 1920'lerde hüküm süren liberal ekonomi anlayışına göre ekonomiye devlet müdahalesi yapmamayı uygun görmüştü. Ancak 1929 Krizi'ne müdahale etmemenin toplumsal maliyeti çok büyük olmuştur. Daha sonraları başkan müdahaleye karar verdiğinde ise hem çok geç olmuştur hem de müdahale başarılı olmamıştır. Örneğin devlet bütçesini dengelemek için devlet harcamalarını kısması ve vergileri arttırmasının işsizliğe sebep olduğunu ve bunun da insanların satın alma gücünün azalmasına ve fiyatların düşmesine neden olduğu savunuldu. Hükümetin tecrübesizliğinin bir diğer göstergesi de altın standardına bağlı kalmakta ısrar ediydi. Hükümet altına bağlı olmayan para basmayı reddederek sıkı bir para politikası izledi ve piyasada para bulunmayınca ekonomik faaliyetler durdu, reel sektör küçüldü. Bu da daha fazla işsizlik, daha az gelir demektir.

Son sebep ise; Amerika'nın dünya üzerindeki net kreditor olmasıydı. Bunun yanında I. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve İngiltere'den istediği tazminatların altın olarak ödenmesini talep ediyordu. Ancak yeryüzündeki altın stoku yetersizdi ve var olan stoku da zaten Amerika kontrol ediyordu. Bu sebeple de bahsedilen tazminatların ve kredilerin mal ve hizmet olarak ödenmesi denendi ancak bu da Amerika'nın kendi mal ve hizmet sektörünü vurdu. Son çare olarak gümrük duvarları koyma yoluna gidildi ancak bu da yalnızca dış ticareti küçülttü.

3.1.2.2. Florida Gayrimenkul Spekülasyonu

1920'lerde borsa dışındaki ekonomik göstergeler oldukça iyi durumdaydı. Üretim ve istihdam oranı yüksekti. Ücretler çok fazla yükselmiyordu ve fiyatlar istikrarlıydı. Birçok insan hala aşırı derecede fakirdi ancak halkın büyük çoğunluğu hiç olmadığı kadar rahat ve varlıklıydı. Ancak o yıllarda Amerikalılarda minimum fiziksel eforu sarf ederek zengin olma isteği hakimdi. İnsanların bu ruh hallerinin ve spekülasyonun ne derece hakim olduğunun kanıtı, 1926 yılında Florida'da meydana gelen gayri menkul patlamasıydı. Florida Gayrimenkul Spekülasyonu şöyle gelişti: Floridalılar bölgede kış şartlarının kuzeydeki eyaletlere göre daha iyi olmasına, taşımacılık problemlerinin çözülmüş olmasına dayanarak Florida'daki gayrimenkullerin değer kazanacağını düşündüler. Eyalette Florida'nın bir tatil cennetine dönüşeceği inancı hakimdi. Bu durumda o gün aldıkları toprakların gelecekte birkaç kat değerleneceğini düşünenler hiç de az değildi. Halkın büyük çoğunluğu bu inançla gayrimenkule yatırım yaptı. Ancak 1928 yılının 18 Eylül'ünde hiç hesapta olmayan bir tropik kasırga 400 insanın ölümüne, binlerce evin hasar görmesine ve tonlarca deniz suyunun yatları parçalayıp sokaklara taşmasına neden oldu. Satın alınmış olan gayrimenkuller satılmaya çalışıldı ancak değerinin çok altına bile satılamadı. Bu durum bir spekülatif balonun patlayıştıydı.

3.1.2.3. Kriz Öncesinde Avrupa

I. Dünya Savaşı dünyada en önemli sömürgeci güç olarak bilinen İngiltere'nin ekonomik değerlerini bozmuş. İngiliz ihracatının azalmasına ve borçlanmaya neden olmuştur. Almanya ise tazminat sorunuyla karşı karşıyaydı. Ekonomisi durma noktasında idi. Enflasyon inanılmaz boyutlara ulaşmıştı.²⁵⁹

²⁵⁹ A.e.

3.1.2.4 Kara Perşembe

1 Ekim 1929'a ciddi yükselişler yaşayan New York Borsası, Ekim'de yükselişine nokta koymuştu. Bazı büyük şirketlerin hisse senedi değerinin düşmesiyle başlayan gerileme, yatırımcıların ellerin de hisseleri satmaya başlaması ile birden hızlandı ve "Kara Perşembe" olarak adlandırılan 24 Ekim 1929 Perşembe günü New York Borsası tarihi bir çöküş yaşadı.²⁶⁰

1929 yılı fiyatlarıyla 4,2 milyar dolar bir gün içinde yok oldu 4.000'e yakın bankanın battığı bu süreçte binlerce insan bankalar önünde kuyruğa girerek paralarını çekmeye çalıştı. Binlerce insan tüm mal varlığını kaybetti. Geniş halk kitleleri açlık tehlikesi ile karşı karşıya kaldı.²⁶¹

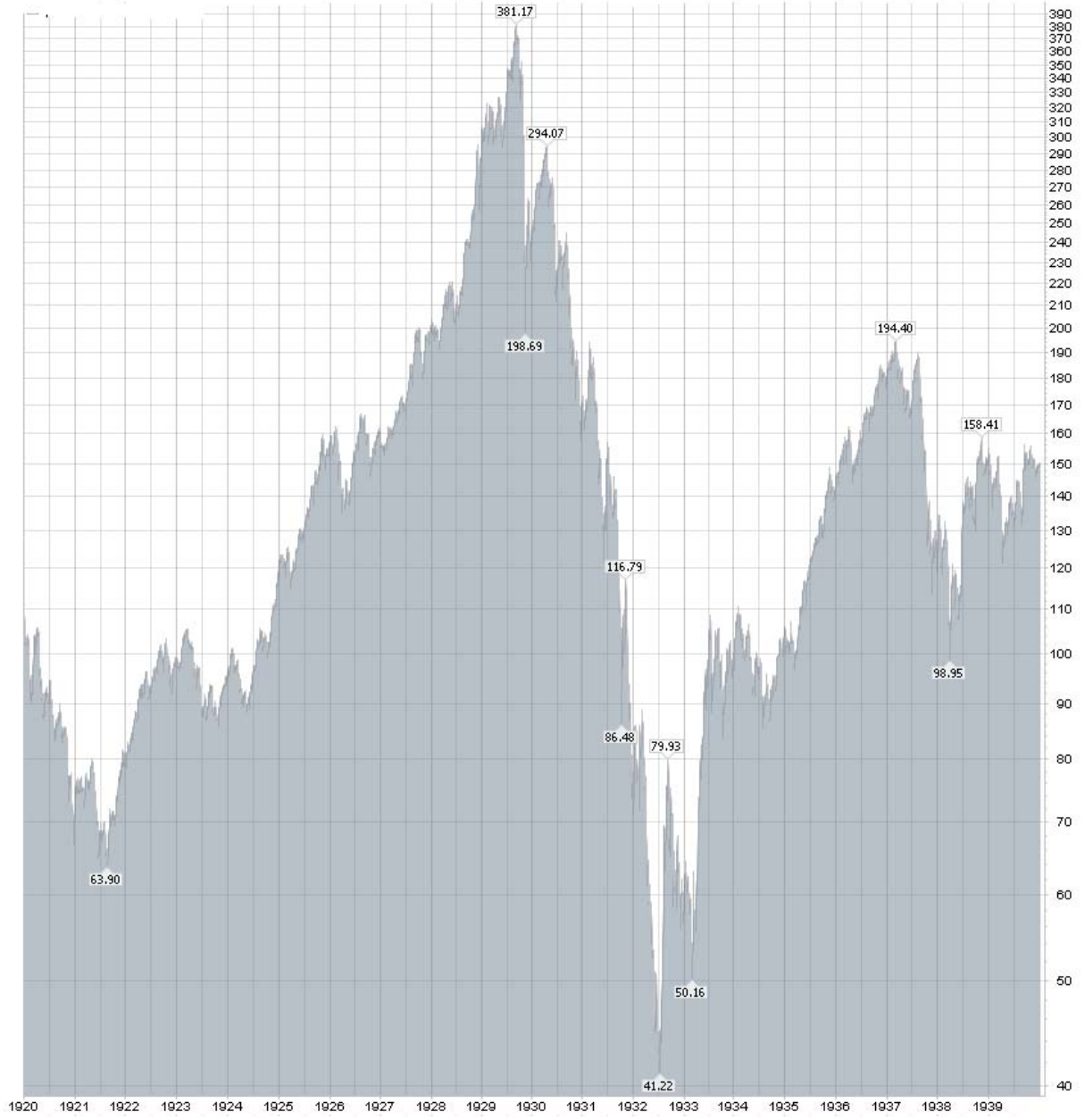
New York Borsası 1932'ye kadar % 89 değer yitirerek, 1929'daki tepe noktası değerinin 1/5'i düzeyine inmiştir. ABD milli geliri, 1931 sonunda % 20 oranında azalmış, borsada kayıtlı hisse senedi fiyatları 1929 yılı değerine ancak 1954 yılında ulaşabilmiştir. Büyük insan kitlelerinin satın alma gücünü yok eden maddi kayıp, yaklaşık an yıllık bir süreçte sosyal sarsıntıları beraberinde getirdi.²⁶²

²⁶⁰ A.e.

²⁶¹ A.e.

²⁶² A.e.

Grafik 3.1: New York Dow Jones Endüstriyel Endeksi Ortalama(1920-1939)

Kaynak: www.stockchartgrabber.com

3.1.2.5. 1929 Büyük Buhranı

Büyük Bunalım olarak da adlandırılan 1929 Ekonomik Buhranı ABD'de başlayan, fakat dünyanın farklı bölgelerinde 1930'lu yıllar boyunca yıkıcı etkilere yol açan bir gelişmedir. 1929 Bunalımı genellikle Amerika'da borsanın çöküşü olarak hatırlansa da sonuçları itibariyle büyük bir yıkım getirmiştir.²⁶³

1929 yılında yaşanan dünya ekonomik krizi, iktisatçılar arasında dünya tarihinin önemli krizi olarak bilinir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, dünya ekonomisinde kısmen etkinlik kazanmış, savaş süresince önemli oranda altın biriktirmişti. ABD'de biriken sermaye başta Florida da olmak üzere gayrimenkule ve toprak alımına yönelmişti. Ancak toprak üzerinde spekülasyonların sona ermesi ile toprak fiyatlarında düşüş yaşanmış, topraktan çıkan sermaye New York Borsasına yönelmişti. Hisse senedi fiyatlarının aşırı yükselmesi ile gerçeklerden kopması, Federal Rezerv Bankasının, spekülatif artışı durdurmak için 1929 yılının yaz aylarında faiz oranlarını % 7 den % 15'e yükseltmesine neden oldu. Borsa hisse senetleri dorukta iken, hisse sahipleri satışa yönelerek, New York Borsasının çöküşüne neden oldular. Borsanın çöküşünü bankaların çöküşü izledi.²⁶⁴

New York Borsası'ndaki bu sert düşüşle birlikte ABD ekonomisi krizin derin etkisini yaşamaya başlamıştır. Bununla da sınırlı kalmayan kriz, diğer ülkelere de yayılmıştır. 1929 Krizi nedeniyle dünya borsaları değer kaybetme sürecine girmiş, bankalarda iflaslar yaşanmış, toplam tüketim ve yatırımlarda hızlı düşüşler meydana gelmiştir.

Batı ülkelerinde başlayan ekonomik büyüme 1926'dan sonra yavaşladı ve 1929'da durdu. Bu yıldan sonra dünya ekonomisi I. Dünya Savaşına kadar sürecek bir buhran dönemine girdi. Dünya ticareti azaldı, tarımsal fiyatlar düştü, ticari krediler bulunamaz oldu ve yabancı sermaye akımları durdu. 1929 yılında ABD'de ortaya çıkan bu buhranın temel nedeni üretimi

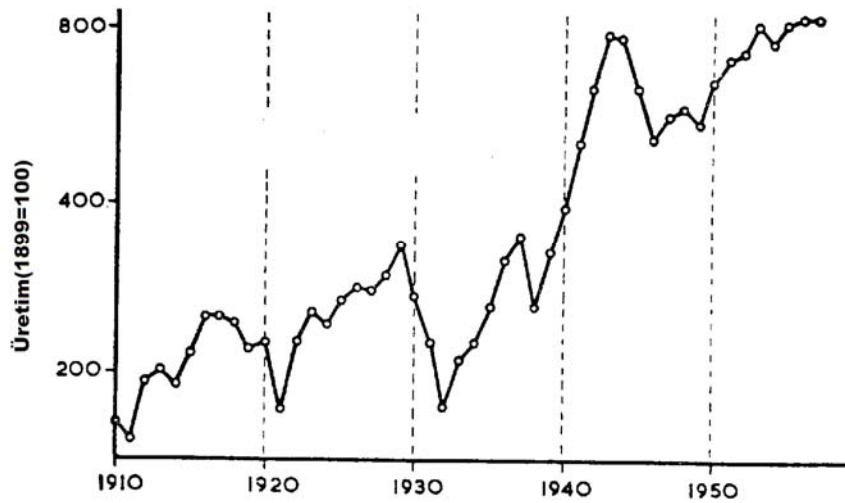
²⁶³ Nabi Kılıç, Ders Notları, (Çevrimiçi) <http://www.nabikilic.com>, 27.05.2010

²⁶⁴ Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", Mevzuat Dergisi, sayı 136, Nisan 2009, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm>, 28.05.2010

karşılayabilecek bir talep yetersizliği idi. Buhran sonucu büyük oranda işsizlik ve fiyat düşüşleri ortaya çıktı. Örneğin 1929-1933 yılları arasında Amerika’da 13 milyon, Avrupa’da ise 30 milyon civarında işsiz vardı. Özellikle tarım ürünlerinde fiyat düşüşleri daha belirgindi.²⁶⁵

Büyük buhran süresince ABD’de ana sektör olarak kabul edilen imalat sanayinde büyük düşüşler meydana gelmiştir. Bu durum grafik 3.2’de görülmektedir.

Grafik 3.2: ABD’de İmalat Sanayi (1910-1957)

Kaynak: R. C. O. Matthews, *Trade Cycle*, 1966, 5th print, p. 207.

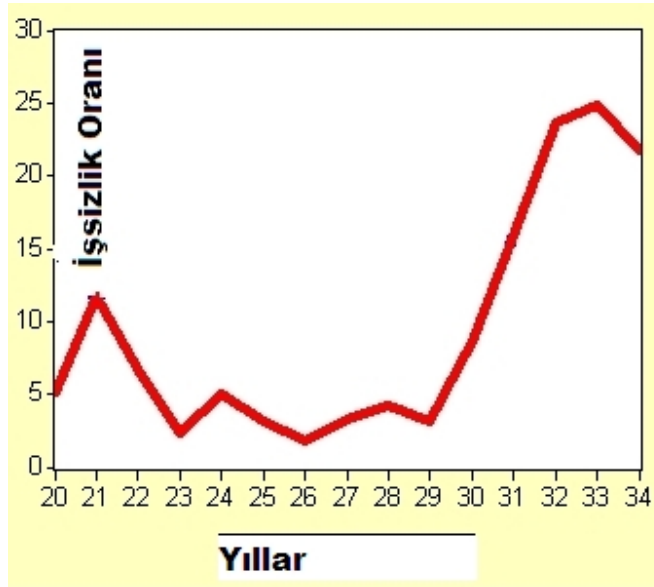
Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda, hammadde ve tarım ürünlerinin fiyatlarında düşüş yaşanmış, bu ürünleri ihraç eden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelirlerinde azalma yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı, gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde de ciddi anlamda talep daralmasına neden olmuştur. 1929 yılında yaşanan ekonomik kriz, dünya ülkelerinde derin etkiler meydana getirmiştir. İlk olarak Kuzey Amerika ve Avrupa kıtası olmak üzere daha çok sanayileşmiş ülkeleri etkisine alarak, işsizler ve evini kaybedenler ordusu yaratmıştır. Kriz, üretimde azalmaya, talepte daralmaya, konut sektöründe durgunluğa, tarım ürünleri fiyatlarında büyük oranda fiyat düşüşlerinin yaşanmasına ve dış ticaret açıklarının oluşmasına neden

²⁶⁵ “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye”, 06. Ağustos 2007, (Çevrimiçi) <http://www.inkilap.info/ataturk-donemi/ekonomi/1929-dunya-ekonomik-buhrani-ve-turkiye.html>, 21.05.2010

olmuştur. 1929 yılından itibaren tüm dünya ülkelerinde ekonomik sistemler yeniden sorgulanmaya başlanmış ve klasik kapitalizmin serbest piyasa düşüncesinin güvenilirliği tartışmalı hale gelmişti.²⁶⁶

1920’lerde 10 yıl süren refahtan sonra ekonomik aktivite Ağustos 1929’da doruk noktasına ulaşan, tarihteki en şiddetli daralma 1930’larda oldu. Ağustos 1929’dan iki ay sonra ABD’de borsa çöküşü başladı. 1929 doruk noktası ile 1933 dip noktası arasında reel GSMH yaklaşık olarak % 30 daraldı. Aynı zaman diliminde işsizlik oranı % 3 ten % 25 e çıktı. Bu dönemde part-time iş bulabilenler çok şanslı sayılıyordu.²⁶⁷

Grafik 3.3: ABD’de İşsizlik Oranı(1920-1934, %)

Kaynak: Derya Yılmaz, Filiz Gayğusuz, “2008 Krizinin Yeni Global Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri”, s. 2.

Birçok insan Büyük Buhranın tek bir bölümden olduğunu düşünse de teknik olarak iki iş çevrimi vardı. Ağustos 1929 dan, 1933 Mart’ına kadar ilk daralma safhası 43 ay sürdü.

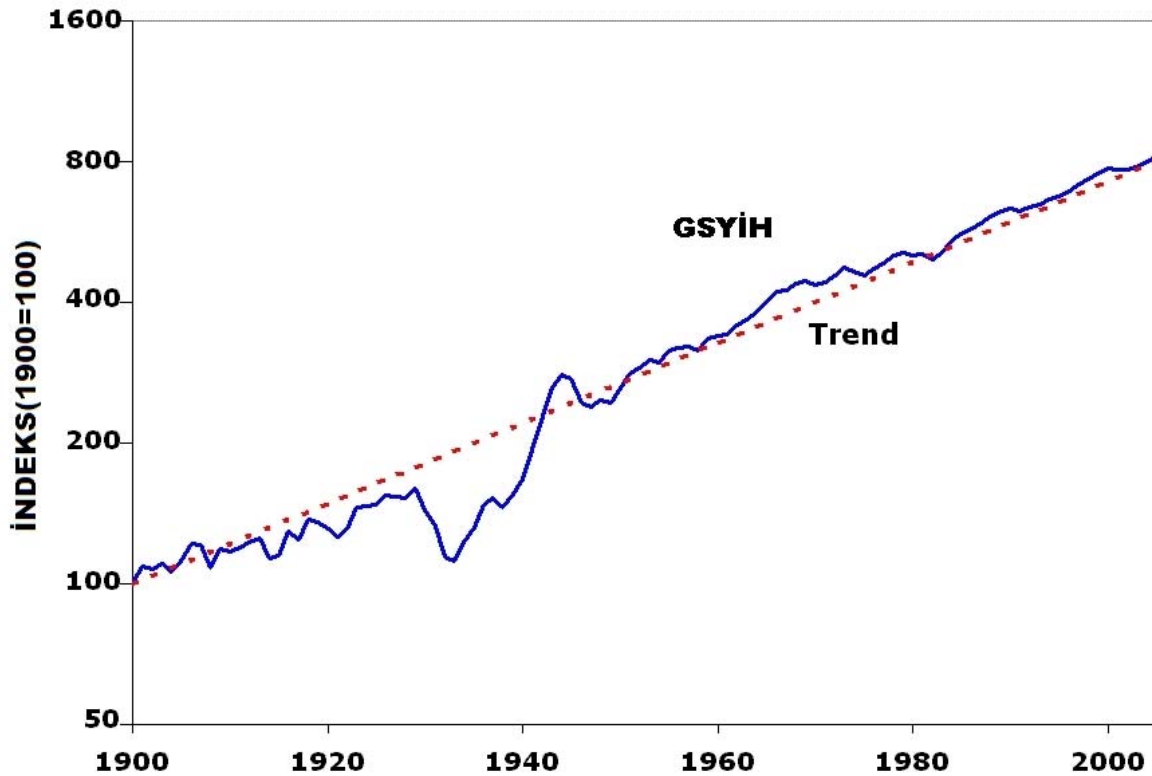
²⁶⁶ Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Mevzuat Dergisi, sayı 136, Nisan 2009, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm>, 28.05.2010

²⁶⁷ Anrew B. Abel, Ben S. Bernanke, *Macroeconomics*, p. 280.

Reel GSMH'daki iyileşmeye rağmen işsizlik tepe noktasını 1937'de yaptı. Çünkü çalışma çağındaki insanların sayısı 1929'dan sonra büyüdü. Verimliliğin işgücünü kabul etmesi üretim artışından daha yavaş bir şekilde cereyan etti.²⁶⁸

Karşılaştırmak için baktığımız da 1973-1975 resesyonunda reel GSMH iki yılda % 3,4 daralmış, işsizlik oranı da %4 seviyelerinden %9 seviyelerine çıkmıştı. 1981-1982 resesyonunda reel GSMH % 2.8 düşerken, işsizlik oranı %7 den %11'lere çıkmıştı.²⁶⁹

Grafik 3.4: ABD'de GSYİH'nın Trendden Sapmaları (1900-2003, 1900=100)

Kaynak: <http://www.econ.umn.edu/~tkehoe/U.S.GDP.gif>

²⁶⁸ A.e.

²⁶⁹ A.e.

ABD’de 1920’li yıllarda yapılan vergi indirimleriyle artan yüksek servet yoğunlaşması, üretimin azalmasına neden olan bankacılık sistemindeki zayıflığın önemli bir sebebidir. ABD ekonomisinde en yüksek servet yoğunlaşmasının gerçekleştiği 1929 yılında, bankacılık sistemindeki riskli krediler önemli bir düzeye ulaşmıştır. Servet yoğunlaşması ve riskli kredilerdeki artış 1929 yılında ekonomideki var olan durgunluğu bunalıma dönüştürmüştür. Çünkü, bankacılarca verilen spekülâtif kredilerin geri dönmemesi, diğer taraftan doğan güvensizlik ortamında yoğun mevduat çekişleri nedeniyle bankalar krize girmiş, ABD ekonomisinde önemli bir para stoku açığı ortaya çıkmıştır. Bu güvensizlik ve kriz dönemi uluslararası ticaretin durma noktasına gelmesine neden olmuş ve bu durum 1929 yılında uluslararası ticaretin 5.350 milyon altın dolara düşmesine neden olmuştur. 1930 yılında bu rakam 4.850 milyon altın dolara, 1931 yılında 3.260 milyon altın dolara, 1932 yılında 2.135 milyon altın dolara ve 1935 yılında 1.785 milyon altın dolara kadar gerilemesine neden olmuştur.²⁷⁰

Tablo-3.1: Dünya Üretimi ve Ticareti(1929-1935)

	1929	1932	1933	1935
Üretim	100	69	78	95
Ticari Hacim	100	75	76	82
Ticari Fiyatlar	100	53	47	42

Kaynak: Rudiger Dornbusch, Stanley Fisher, Çev: Salih Ak ve Diğerleri, **Makroekonomi**, 1998, İstanbul, s.444.

Hiçbir sektör Büyük Buhrandan kaçamasa da bazı sektörlerde bu dönem daha sert geçti. Finansal sektörde, mudiler bankalardan paralarını çekip, borç alanlar borçlarını ödeyemez hale gelince bankalar iflasa zorlandılar. Binlerce banka battı. Tarımda çiftçiler düşük ürün fiyatları yüzünden iflas ettiler. Bu sektörde faaliyet gösteren binlerce aile darlığın uzaması nedeniyle evsiz göçebe haline geldi.²⁷¹

²⁷⁰ Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Mevzuat Dergisi, sayı 136, Nisan 2009, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm>, 28.05.2010

²⁷¹ Anrew B. Abel, Ben S. Bernanke, **Macroeconomics**, p. 280.

3.1.2.6. Krizden Çıkma Çabaları

Amerikan halkı krizin faturasını mevcut yönetime çıkardı. Yeni başkan Roosevelt 1930-37 yılları arasında krizden çıkış için hem sosyal hem ekonomik reform niteliği taşıyan programıyla ve büyük yetkilerle çalışmaya başladı. Programla birlikte;

Bankacılık sektörü yeniden yapılandırıldı. Mevduatlar devlet güvencesine alındı.

Çalışma saatleri azaltılarak işsizlik sorunu çözülmeye çalışıldı.

2,5 milyon Amerikan genci askeri bir disiplin altına alınarak ülkenin ormanlarını, parklarını düzenlemek üzere günde bir dolara işe alındı. Çiftçilerin tarlada kalan ürünlerinden doğan zararlarına karşılamak için yasa çıkarıldı.²⁷²

3.1.2.7. Krizin Avrupa'daki Yansımaları

Ekonomik Bunalım Avrupa'da da önemli yıkıma yol açtı. İngiltere bu yıkımdan en fazla etkilenen ülkelerden biri durumundaydı. 1929 Bunalımı Almanya'ya çok kısa zamanda ulaştı. Alman sanayisi ihracatla ayakta duruyordu. İhracat kesilince sanayi durdu.

Almanya'da 1929 yılından itibaren artan işsizlik 1932'de altı milyonu buldu. Bu rakam toplam işgücünün % 25'iydi. Fransa ihracatı 1931 yılı itibariyle 52 milyar franktan 20 milyar franka düştü ve fabrikalar kapanma noktasına geldi.²⁷³

3.1.2.8. Krizin Türkiye'ye Etkileri

Türkiye'de bunalımın etkilerinden uzak kalmamıştır. Dünya genelinde tarımsal büyük fiyat düşüşleri, dış ticareti genellikle tarımsal ürün ve hammadde ihracına dayalı olan Türk ekonomisini zorlamıştır. Bu dönemde Türk ekonomisini zorlayan diğer bir olguda Lozan'dan

²⁷² Nabi Kılıç, Ders Notları, (Çevrimiçi) <http://www.nabikilic.com>, 27.05.2010

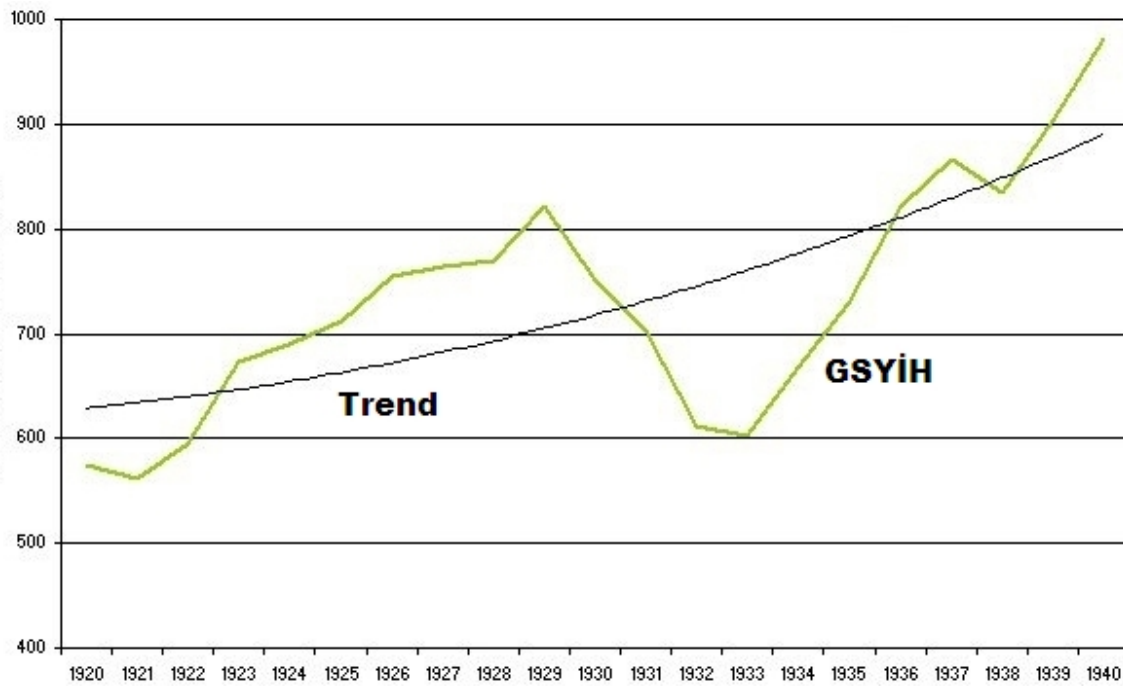
²⁷³ A.e.

kalan Osmanlı dış borçları ödemelerinin 1928 de başlamış olmasıydı. Yıllık borç ödemeleri genel bütçe harcamalarının yaklaşık %15 gibi önemli bir kısmını oluşturuyordu.

Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesine karşılık ithal mallarımızın fiyatlarının yükselmesi, bir taraftan ticaret hacmini daraltmış, diğer taraftan da çiftçinin durumunu sarsmıştı. Türkiye'de 1929'da 224 milyon lira olan bütçe gelirleri 1933'te 205 milyon liraya, gümrük gelirleri de 55 milyon liradan 33 milyon liraya düşmüştü.²⁷⁴

3.1.2.9. Büyük Buhranın Sona Ermesi

Grafik-3.5: ABD’de GSYİH (1920-1940, 1999 Fiyatlarıyla Milyon Dolar)

Kaynak: http://www.economicshelp.org/uploaded_images/Gdp-us-20-40-767016.jpg, (Çevrimiçi)

<http://oystercove.files.wordpress.com/2008/12/gdp20-40.jpg>, 15.04.2010

Büyük Buhranın ikinci çevrimi 1937 Mayıs’ında başlayıp daralma safhasının sonlanması bir seneden fazla zaman aldı. 1938 Haziran’ında yeni bir düzelmenin başlamasına rağmen, işsizlik

²⁷⁴ A.e.

oranı halen % 17 yi aşıyordu. Büyük Depresyon dramatik bir şekilde ikinci dünya savaşının başlamasıyla son buldu. 1941 Aralık ayında Japonların Amerika'daki Perl Harbour'a atağından hemen önce ekonomi silah üretimi nedeniyle vites büyütüyordu.

Bunalım batı dünyasının yaşadığı en büyük ekonomik krizdi. O yıllardaki klasik iktisat işsizliğe çare olacak geliştirilmiş bir kurama sahip değildi. Bu dönemde birçok iktisatçı ilk kez kamu harcamalarının arttırılmasını işsizliğe çare bir yöntem olarak önermiştir.

Tablo-3.2: Büyük Buhranın Yıllarında ABD'ye ilişkin Bazı İktisadi İstatistikler

Yıl	GSMH (milyar \$)	I / GSMH (%)	G/GSMH (%)	İşsizlik Oranı(%)	Borsa Endeksi	TÜFE (1929=100)	M1 (1929=100)
1929	314,7	17,8	13	3,2	83,1	100	100
1930	285,2	13,5	15,64	8,7	67,2	97,4	96,2
1931	263,3	9	17,55	15,9	43,6	88,7	89,4
1932	226,8	3,5	19,4	23,6	22,1	79,7	78
1933	222,1	3,8	19,27	24,9	28,6	75,4	73,5
1934	239,4	5,5	20,34	21,7	31,4	78	81,4
1935	260,8	9,2	19,1	20,1	33,9	80,1	96,6
1936	296,1	10,9	19,76	16,9	49,4	80,9	110,6
1937	309,8	12,8	18,17	14,3	49,2	83,3	114,8
1938	297,1	8,1	20,63	19	36,7	82,3	115,9
1939	319,7	10,5	19,96	17,2	38,5	81	127,3

Kaynak: Rudiger Dornbusch, Stanley Fisher, Çev: Salih Ak ve Diğerleri, **Makroekonomi**, 1998, İstanbul, s.441.

Keynes, İstihdam, Faizler ve Para Teorisi adlı kitabını, ABD ekonomisinin dibe vurduğu, İngiltere'de 10 yıl süren çift haneli işsizliğin yaşandığı 1930'larda yazdı.²⁷⁵

Keynesçi görüşe göre, 1920'lerdeki ekonomik büyümenin nedeni otomobil ile radyonun kitlesel üretim ile inşaat sektörünün canlanmasıydı. 1930'lu yıllarda ekonominin çöküşü, yatırım olanaklarının azalmasından ve yatırım talebinin aşağı doğru kaymasından kaynaklanmıştı. 1930'lu yılların deneyimi, iyi bir ekonomik performansın sürdürülebilmesi için aktif bir politikanın gerekli olduğu düşüncesini ön plana çekmiştir.²⁷⁶

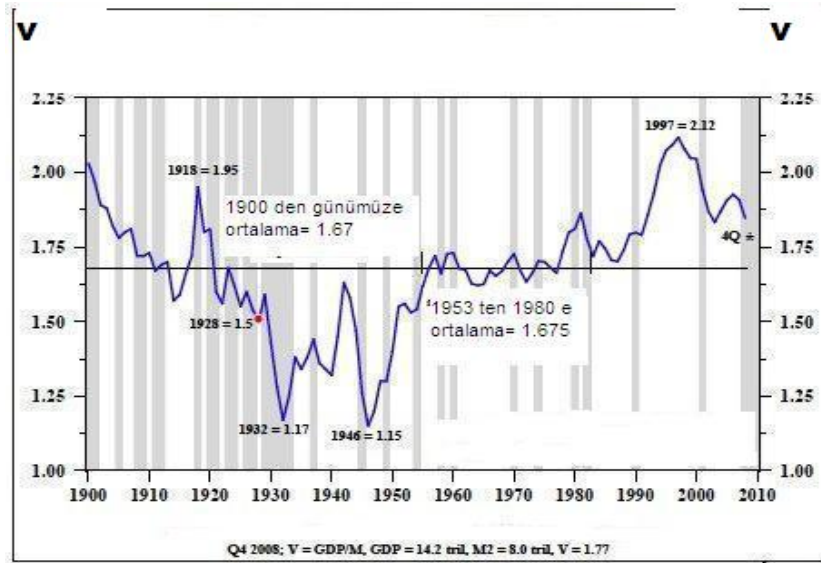
²⁷⁵ Rudiger Dornbusch, Stanley Fisher, **Makroekonomi**, s. 445.

²⁷⁶ **A.e.**, s. 446.

Keynesçil görüşe göre, eğer herhangi bir ekonomik gerileme daha da bularak bunalıma dönüşme işaretleri veriyorsa, vergilerin azaltılması ve kamu harcamalarının arttırılması gerekir. Bu tür politikalarla bunalımın daha da derinleşmesini önlenecektir.²⁷⁷

Keynesyen iktisatçılara göre; ABD’de 1929 krizinin temel nedeni, yatırımlardaki büyük azalmadır. Bu azalma geliri azaltarak, harcamaları geriletmekte ve ekonominin eksik istihdama sürüklenmesine neden olmaktadır. Ayrıca Keynesçi yaklaşımı savunan iktisatçılar; GSMH’deki düşüşün para arzında önemli gerileme yaparak, bu krizde önemli rol oynadığını savunmuşlardır. Keynes, 1929 yılında yaşanan ekonomik krizden çıkmanın yolu olarak devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini savunmuştur. Bu politika, 1940’ların başından 1970’li yıllardaki yeni ekonomik krizlere kadar refah dolu bir dönemin yaşanmasına neden olmuş ve birçok ülkede uygulanmıştır.²⁷⁸

Grafik 3.6: ABD’de Paranın Dolanım Hızı(1900-2009)

Kaynak: (Çevrimiçi) http://givanomics.blogspot.com/2009_04_01_archive.html

²⁷⁷ A.e.

²⁷⁸ Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Mevzuat Dergisi, sayı 136, Nisan 2009, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm>, 28.05.2010

M.Friedman ve A.Schwartz; 1929 Büyük Bunalımı'nın 1867'li yıllardan beri uygulanan para politikalarındaki yetersizliklerden dolayı ortaya çıktığını ve bu bunalımın para arzındaki mutlak düşüşle yakından ilişkili olduğunu savunmuşlardır.²⁷⁹

Tablo-3.2: ABD'de Para Arzı Faktörleri (1929-1936)

	M1	M1/TABAN	BASE/REZ	REZ/ALTIN	P ALTIN	Q ALTIN
1929	26434	3788	1746	1	0,66	6014
1930	24922	3498	1655	1	0,66	6479
1931	21894	2831	1854	1	0,66	6279
1932	20341	2534	1900	1	0,66	6359
1933	19759	2380	2057	1	0,66	6073
1934	22774	2396	1154	1	1,13	7321
1935	27032	2335	1144	1	1,13	8998
1936	30852	2327	1178	1	1,13	10005

Kaynak: Ben S. Bernanke, **Essays on the Great Depression**, Princeton University Pres, New Jersey, 2004, p.14.
Mart 1933'de Altın Standardı askıya alınmıştı.

M1: Dolanımdaki para ve ticari banka mevduatları(milyon USD)
TABAN: Dolanımdaki para ve ticari banka mevduatları(milyon USD)
REZ: Uluslararası rezervler(Altın+ Yabancı Varlıklar)
ALTIN: Altın Rezervleri = P ALTIN * Q ALTIN
P ALTIN: Resmi Altın Fiyatı
Q ALTIN: Fiziksel Altın Rezerv Miktarı(Ton)

1930'lu yıllarda faiz oranlarının olabileceği en düşük düzeyde bulunması nedeniyle, FED'in bunalımı önlemek için yapabileceği çok az şeyi olduğu iddia edilmiştir. Yatırım talebinin olmaması durumunda faiz oranlarını daha fazla düşürmesinin bir getirisi olmayacaktı. Yatırım talebinin faiz oranlarına tepkisiz olduğu durumda (IS eğrisinin dike yakın bir konumda olduğu), aynı zamanda LM eğrisinin de yataya yakın bir durumdayken, izlenecek parasal genişleme politikası talep ve üretimi uyarmada görece etkisiz kalacaktı.²⁸⁰

²⁷⁹ A.e.

²⁸⁰ A.e.

1929'dan 1930'a kadar para stoku yaklaşık % 4 düştü ve ilerleyen yıllarda da bu düşüş hızla devam etti. Para stokundaki düşme kısmen büyük çaptaki banka iflaslarının sonucunda meydana geldi. Bankalar müşterilerinin nakit çekişlerini karşılamaya yetecek kadar rezerve sahip olmadıkları için birer-birer iflas ettiler. Bu iflaslarla birlikte banka mevduatlarını çok azaldığından, para stoku da azaldı. Bundan başka henüz iflas etmeyen bankalarda, bankalara hücum olasılığına karşı mevduatlar için tutmuş oldukları rezervleri arttırmak zorunda kaldılar. Para/Mevduat oranı ve Rezerv/Mevduat oranındaki artışlar para çoğaltanını düşürerek para stokunun hızla daralmasına neden oldu.²⁸¹

FED, para arzındaki bu düşüşü engellemek için çok ciddi önlemler almadı. Sadece 1932'de sadece birkaç ay API programı uyguladı. O dönem merkez bankası, kriz döneminde finansal sistemin çöküşünü engellemek için güçlü bir şekilde müdahale etme gereğini duymadı.²⁸²

Maliye politikasında ise 1931'de çok fazla genişlemeci, 1932-1934 yılları arasında ise çok daraltıcı olduğu söylenebilir.

1933-1937 arası dönemde ise çok genişleyici bir maliye politikası ve Avrupa'dan ABD'ye büyük miktarlarda gelen altının sayesinde hızla büyüyen para stoku ile birlikte ekonomi yeniden canlandı.²⁸³

Büyük kriz döneminde ABD Başkanı Franklin Roosevelt, ekonomiyi durgunluktan çıkarabilmek için bir takım önlemler almıştır. Bu önlemler; talep artışını sağlamaya yönelik olarak ücretlerin arttırılması, spekülasyonların önlenmesi, ihracat artışı için kur ayarlaması, üretimin arttırılması için teşvikler, istihdam olanaklarının geliştirilmesi, işsizlik ödeneklerinin verilmesi ve kamu hizmetlerinin arttırılması gibi önlemlerdir.²⁸⁴

²⁸¹ Rudiger Dornbusch, Stanley Fisher, Çev: Salih Ak ve Diğerleri, **Makroekonomi**, 1998, İstanbul, s. 442.

²⁸² **A.e.**

²⁸³ **A.e.**, s. 443.

²⁸⁴ Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Mevzuat Dergisi*, sayı 136, Nisan 2009, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm>, 28.05.2010

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin önemli nedenleri arasında; gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikler, şirketlerin mali yapıları arasındaki dengesizlik, bankaların mali yapılanmalarındaki bozulmalar, dış ödemeler dengesindeki açıklar, ekonomi yönetimindeki tecrübesizlik, uluslararası borçların kararsız yapısı ve tedavül aracı olarak altın standardında ısrar edilme, olarak sayılmaktadır.²⁸⁵

3.1.2.10. Krizin Avrupa'ya Bıraktığı Miras

Ekonomik Bunalım Avrupa'da da önemli yıkıma yol açtı. İngiltere bu yıkımdan en fazla etkilenen ülkelerden biri durumundaydı. 1929 Bunalımı Almanya'ya çok kısa zamanda ulaştı. Alman sanayisi ihracatla ayakta duruyordu. İhracat kesilince sanayi durdu. Almanya'da 1929 yılından itibaren artan işsizlik 1932'de altı milyonu buldu. Bu rakam toplam işgücünün % 25'i idi. Fransa ihracatı 1931 yılı itibariyle 52 milyar franktan 20 milyar franka düştü ve fabrikalar kapanma noktasına geldi.²⁸⁶

Depresyonu yenerek tam istihdama ulaşan ilk sanayi ülkesi, Almanya olmuştur. Almanya, enflasyonsuz orijinal finansman yöntemleriyle iç piyasayı canlandırmayı başarmıştır. Ancak dünya pazarları Almanya'nın ihracatına açık değildi. Alman fabrikalarına sürüm alanları temin etmek ve hammadde bulmak gerekiyordu. Güney Amerika, Orta Avrupa, Balkanlar ve Türkiye serbest dövizle mal almakta ve satmakta güçlük çekiyorlardı. Almanya, direkt serbest döviz transferi olmaksızın malın malla mübadelesini gerçekleştirmek imkânını sağlayan bir modeli benimsedi serbest döviz piyasalarında ihracat mallarına uygun fiyatla alıcı bulamayan ülkelerin müşterisi durumuna geçti. Tarım ekonomilerinin ihracat mallarını yüksek bedelle satın aldı ve onlara kendi sanayi ürünlerini sattı. Planlama ve benzeri yöntemlere başvuran ABD ile Fransa gibi demokrasiler ılımlı çözümlere yönelirken, Almanya'da işsizler Nazi totalitarizminin çılgınlıklarına kapıldılar. Böylece bunalım, II. Dünya Savaşı'nın başlıca nedeni olmuştur.

²⁸⁵ A.e.

²⁸⁶ Nabi Kılıç, Ders Notları, (Çevrimiçi) <http://www.nabikilic.com>, 27.05.2010

3.1.2.11. Krizin Türkiye'ye Bıraktığı Miras

Türkiye'de bunalımın etkilerinden uzak kalmamıştır. Dünya genelinde tarımsal büyük fiyat düşüşleri, dış ticareti genellikle tarımsal ürün ve hammadde ihracına dayalı olan Türk ekonomisini zorlamıştır. Bu dönemde Türk ekonomisini zorlayan diğer bir olguda Lozan'dan kalan Osmanlı dış borçları ödemelerinin 1928'de başlamış olmasıydı. Yıllık borç ödemeleri genel bütçe harcamalarının yaklaşık %15 gibi önemli bir kısmını oluşturuyordu.

Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesine karşılık ithal mallarımızın fiyatlarının yükselmesi, bir taraftan ticaret hacmini daraltmış, diğer taraftan da çiftçinin durumunu sarsmıştı. Türkiye'de 1929'da 224 milyon lira olan bütçe gelirleri 1933'te 205 milyon liraya, gümrük gelirleri de 55 milyon liradan 33 milyon liraya düşmüştü.²⁸⁷

Avrupa 1929 sonrası dönemde güçlendi. Türkiye'nin savaş borcu yoktu fakat Osmanlı İmparatorluğunun borçlarını ödemekteydi. Galip güçler 1929'a kadar bu borçların geri ödenmesini bir moratoryumla garanti altına almışlardı. Fakat aynı zamanda Türkiye finansal hususlarda onların vesayeti altındaydı. Bu borçların faizi tarımsal üretimin ihraç edilmesiyle kazanılabilecek yabancı para birimi cinsinden ödenmeliydi. Vasi ülkeler 1929'dan önce kendi para politikasını yönetemeyen Türkiye'ye para otoritesi gibi davrandılar. Türk Lirası 1923-1929 arası İngiliz Pound'una bağlandı.²⁸⁸

Öte yandan Büyük depresyon Türkiye'deki dış kontrolün azalmasına katkıda bulundu. Türkiye'nin ihracat rakamları azaldı ve sert bir şekilde ithalatını düşürmek zorundaydı. Her zamanki gibi depresyonun ağır yükünü kırsal bölgedeki fakir insanlar yükledi. Modern elitlerin durumları depresyon yıllarında karşılaştırmalı olarak daha iyiydi. Politik liderler köylünün ekonomik problemleriyle ilgilendiklerini gösterdiler. Fakat öncelikli olarak devletin bekası göz önüne alındığından kırsal nüfustan alınan yüksek vergi oranlarında indirimle gidilmedi.

Türkiye 1929 bunalımı karşısında, kalkınmasını sağlayabilmek için ihracat ve ithalatını artırmak zorundaydı, Türkiye bunu sağlayabilmek için çeşitli politikalar izledi. Türkiye 1933'de

²⁸⁷ A.e.

²⁸⁸ Dietmar Rothermund, *The Global Impact of the Great Depression*, 1996, New York, p. 75 .

dış ödemelerde uygulamasına başlanan kliring ve takas sistemini uyguladı. Bu sistemde ithalat ihracata bağlandığından, ihracat teşvik edilmiş oldu. Hükümet mümkün olduğu kadar bütün ülkelerle kliring ve takas anlaşması yapmaya çaba harcadı ve Türkiye ile ticaret ve ödeme anlaşması yapan ülkelere, ithalata öncelik tanıdı.

Türkiye’de, 1929-1933 yılları arası dönem, ülke ekonomisi için bir arayış dönemi olmuştur. Bu arayış dönemi I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın uygulanmaya başladığı döneme kadar devam etmiştir. Ayrıca ekonomik bunalımın etkilerini hafifletmek isteyen Türkiye, krizin etkilerinden kendisini korumak için 1929 yılında ilk defa milli parasını devalüe etmiştir. Bu dönem ve sonrasında, Türkiye’nin önemli gelir kaynağı olan tarım ürünleri ihracatında önemli bir gerileme yaşanmıştır.²⁸⁹

3.1.2.12. Büyük Buhran Sonrası Kuramsal Değişme

1933-1937 arasında önemli yasal ve yönetsel değişiklikler görülmüştür. Bu dönemde ABD’de FED yeniden düzenlenmiş ve Federal Mevduat Sigorta Şirketi kurulmuştur. Sosyal güvenlik alanında da düzenlemeler yapılmış, Sosyal güvenlik teşkilatı kurulmuştur. Böylece gençlik dönemlerinde çalışmış insanlar yaşlılık dönemlerinde en azından asgari bir yaşam sürmek için sadece kendi tasarruflarına bağlı kalmayacaklardı.²⁹⁰

Bu dönemde bir takım düzenleyici kuruluşlarda kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi menkul kıymetler piyasasını düzenleyen Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonudur. Komisyonun amacı borsa çöküşünün baş sorumlusu olduğu düşünülen spekülasyon ve satışları önlemektir. Büyük Buhran ertesinde güçlü bir ekonomi için enflasyonun ve ücret artışlarının gerekli olduğu düşüncesiyle ABD’de sendikalaşma da özendirilmiştir.²⁹¹

²⁸⁹ Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Mevzuat Dergisi, sayı 136, Nisan 2009, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm>, 28.05.2010

²⁹⁰ Rudiger Dornbusch, Stanley Fisher, Çev: Salih Ak ve Diğerleri, **Makroekonomi**, 1998, İstanbul, s.443.

²⁹¹ A.e., s.444.

Tüm dünya çapında yaşanan büyük buhran bir ölçüde uluslar arası mali sistemin çökmesinin sonucuydu. Buhran aynı zamanda birçok ülkenin diğer ülke mallarının ithalatını kısıarak, ülke üreticilerini koruma düşüncesiyle, karşılıklı olarak yüksek gümrük politikaları uygulamalarından da kaynaklandığı söylenebilir.²⁹²

Bunalım dünyada 50 milyon insanın işsiz kalmasına, yeryüzündeki toplam üretimin % 42 oranında ve dünya ticaretinin de % 65 oranında azalmasına neden olmuştur. 1929 yılına kadar dünyada oluşan diğer krizlere bakıldığında dünya ticaretinin en fazla % 7 oranında düştüğü düşünülürse 1929 bunalımının ne derece etkili olduğu tahmin edilebilir.

3.1.2.13.Bretton Woods Konferansı ve Alınan Kararlar

II. Dünya Savaşından sonra 1944 yılında 44 ülkenin katılımıyla birlikte Bretton Woods Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta 1946 yılından itibaren ayarlanabilir sabit kur sisteminin uygulanması ile birlikte IMF ve Dünya Bankasının kurulması kararları alınmıştır.²⁹³

Ayarlanabilir sabit kur sisteminde ulusal paralar ABD Doları'na bağlanmıştı. 1 Ons Altın= 35 USD değerindeydi. Uluslararası ticarete ABD dolarının kullanılması ABD'nin güçlü bir ekonomi olması ve savaş sonrasında da bu gücünü kaybetmemesi yatmaktadır. Bretton Woods sisteminin uygulandığı dönemde ulusal paralar dolara bağlanmıştır. Doların uluslararası geçerliliği halen devam etmektedir.²⁹⁴

²⁹² A.e.

²⁹³ Aydan Kansu, **Döviz Kuru Sistemleri Döviz Krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, 2004, İstanbul, s.13.

²⁹⁴ A.e.

3.1.2.14.Neden Müdahale Etmeliyiz?

Bunalım her ne kadar geçici yoksulluk olup, ardından rasyonalizasyon önlemleriyle daha çok zenginleşmeye olanak sağlasa bile; bu rasyonalizasyonun yönü, genişliği ve temposu üretimin yapısındaki orantılı durumu bozacak yanlışlar yapılmasına engel değildir.²⁹⁵

Sektörel ya da bölgesel bunalımlar çoğu zaman genel bunalımların öncüsü olabilir.²⁹⁶

3.1.3. II. DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA 1970'LERE KADAR GÖRÜLEN KONJONKTÜREL DALGALANMALAR

Amerika'da 1945 ile 1970 arasında hiçbir ciddi resesyon görülmemesinden dolayı bazı ekonomistler, iş çevrimlerinin ehlileştirildiğini, uysallaştırıldığını hatta bittiğini iddia ettiler. Bu görüş özellikle 1961-1959 arasındaki 106 aylık genişleme döneminde popülerdi.

Ne yazık ki iş çevrimlerinin sonu bildirimi erken ortaya konmuştu. OPEC'in sayesinde 1973 Sonbaharında petrol fiyatlarını dört katına çıkı. Dünya ekonomisi şiddetli bir resesyona girdi. 1973-1975 arasında ABD de reel GSYİH % 3,4 düştü. İşsizlik oranı da % 4 seviyelerinden % 9 seviyelerine çıktı. Sadece depresyona değil aynı zamanda ekonomik bir darboğaza girildi. Enflasyon iki haneli rahatsız edici boyutlara ulaştı.²⁹⁷

Seviyelerinden % 4

1981-1982 resesyonu iş çevrimlerinin sona ermediğini kanıtladı. İşsizlik oranı % 11'e ulaştı.

1981-1982 resesyonu genişleme süreci izledi. Ekonominin tekrar resesyona girmesi 8 seneyi buldu. Temmuz 1990'daki bu daralma diğerlerine göre daha kısa ve yüzeyseldi. Mart 1991'e kadar 8 ay sürdü. 1992 ortalarında işsizlik oranı % 7,7 ile tepe noktası yaptı.²⁹⁸

²⁹⁵ Cafer Ünay, **Ekonomik Konjonktür**, ss 52-53

²⁹⁶ **A.e.**, s. 55

²⁹⁷ Anrew B. Abel, Ben S. Bernanke, **Macroeconomics**, p. 282.

²⁹⁸ **A.e.**, p. 280.

3.1.4. 1970'LERDEKİ ENERJİ KRİZLERİ

3.1.4.1. Bretton Woods'un Sonu

15 Ağustos 1971'de ABD altın borsasında tek geçerli değişim birimi olan ABD doları olarak belirten Bretton Woods Antlaşması'ndan çekildiğini açıkladı. Değeri 1944 yılındaki antlaşmayla sabitlenmiş olan Amerikan Doları bu kararla beraber dalgalanmaya bırakıldı. Bu kararın hemen ardından İngiltere benzer bir kararla İngiliz poundunu dalgalı kura geçirdi. Sanayileşmiş ülkeler de benzer kararlarla kendi para birimlerini dalgalı kura geçirdiler. Birbirleriyle bağlı şekilde kararlar alan sanayileşmiş ülkeler ayrıca rezervlerini de artırarak önceden görülmemiş seviyelerde para bastılar. Sonuçta ABD dolarının ve diğer para birimlerinin değerleri düştü. Petrol fiyatları dolar üzerinden olduğu için petrol üreten ülkeler aynı fiyata daha az net gelir elde eder hale geldi. OPEC karteli ise yaptığı açıklamayla bundan sonra petrolün fiyatının dolara değil altın değerine göre hesaplanacağını belirtti. Bu kararla beraber 1970'lerdeki Petrol Şoku başlamış olur.

Bretton Woods sonrası dönemde gelişmekte olan ülkeler enflasyon-kur-faiz kısılacı içine girmişlerdir. Yapısal uyum sürecinde olan bu ülkeler, serbestleşmenin yarattığı bu üçlü kısıkla birlikte büyüme ve kalkınma fırsatlarını kaçırmışlardır. Yüksek faiz politikası durgunluğa yol açarken, yüksek faiz politikasından vazgeçmesi de kısa vadeli sermaye hareketlerinin yarattığı istikrarsızlığı ve döviz kuru üzerinde oluşan baskıyı beraberinde getirmiştir.²⁹⁹

Bretton Woods Sistemi yıkıldıktan sonra uluslar arası alanda ortak bir döviz kuru sistemi kalmamıştır. Dolar, Yen ve Euro'ya sahip ülkelerin kendi para birimleriyle borç vermeleri ya da almaları, döviz kuru riskini ortadan kaldırmaktadır. Ancak finansal serbestleşmenin yarattığı sermaye hareketlerinin volatilitesi ve borçların genellikle bu üç para birimi ile yapılması, gelişmekte olan ülkeleri krize sürüklemektedir.³⁰⁰

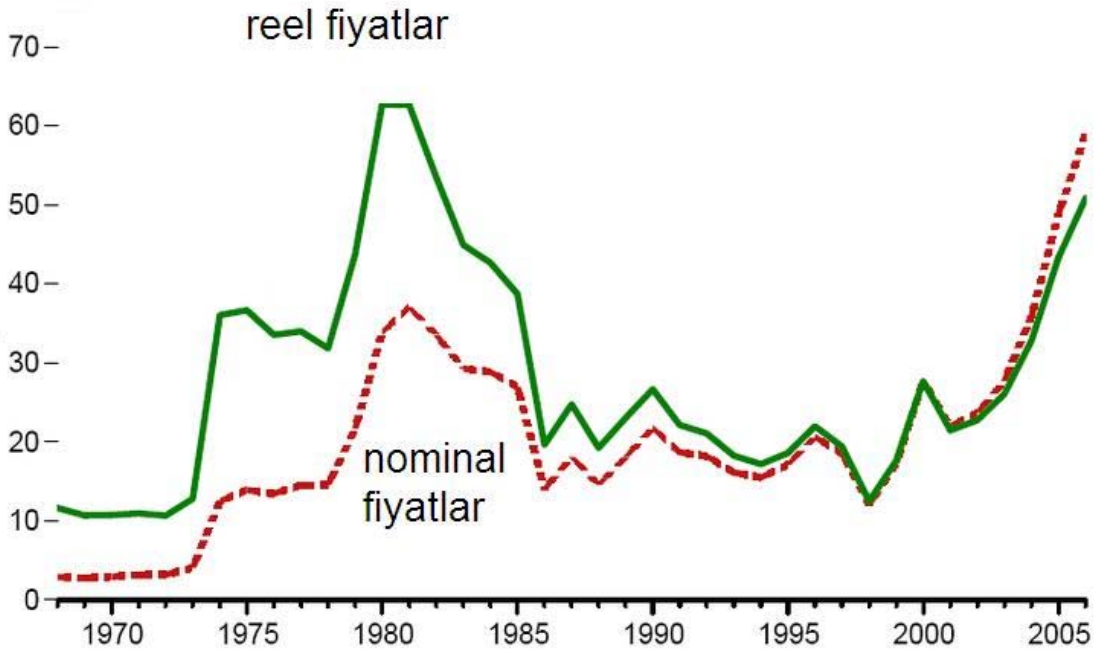
²⁹⁹ Aydan Kansu, **Döviz Kuru Sistemleri Döviz Krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, 2004, İstanbul, s.14.

³⁰⁰ A.e., s.16.

3.1.4.2. I.Petrol Krizi

1973 petrol krizi Ekim 1973'te başladı. OPEC' in Arap üyeleri ile Mısır Suriye ve Tunus'un oluşturduğu OAPEC'in, Yom Kippur Savaşında Amerikanın İsrail Ordusunun tedarikini sağlama kararına karşı bir petrol ambargosu ile yanıt vermesi Mart 1974'e kadar devam etti. Örgüt Amerika Birleşik Devletlerine ve diğer ülkelere İsrail'i destekleme durumunda petrol nakliyatını sınırlandıracağını veya durduracağını ilan etti. Amerikan etkileriyle başlayan petrol ambargosunun uzun dönem sürme ihtimali ambargoya bağlı yüksek petrol fiyatları, arzın kesintiye uğraması ve düşmesi NATO içinde güçlü bir çatlak yarattı. Bu ülkelere ilaveten Avrupa ülkeleri ve Japonya'da ABD'nin Ortadoğu Politikası konusunda ayrıştılar.

Grafik-3.7: ABD'de İthal Petrol Fiyatları(1970-2005, Varil Başına USD)

Kaynak : Enerji Enformasyon Müdürlüğü(Çevrimiçi) http://www.eia.doe.gov/emeu/aer/pdf/pages/sec5_50.pdf

Bu olaylar Ocak 1973 den Aralık 1974'e kadar suren tüm dünyada baş gösteren borsa çöküşlerini hazırladı. Bu modern zamandaki en kötü darboğazdır. 694 gün içinde New York Borsası % 45 değer kaybetmiştir.

1972 ile 1974 arasında % 3,4 'ten % 12,3 yükselen enflasyon ile birlikte Amerikan GSMH sı % 2,1 daralmıştır. Bu krizden en çok etkilenen İngiltere'deki Londra Borsası çöküş boyunca % 73 değer yitirmiştir. Birleşik Krallığın Emlak Borsasındaki krizi Bank of England'ın batması izledi. Ekonominin düzelme sürecinde enflasyon Amerika'dakinin aksine yükselmeye devam etti. 1975 yılında % 25 seviyesine ulaştı. Yeni bir durum ortaya çıkmıştı: stagflasyon.

Arap ülkeleri petrolü silah olarak kullanarak diplomatik alanda batılı ülkeleri kendi saflarına çekmiş olsalar da ekonomik ve askeri olarak daha da batı bağımlısı duruma gelmişlerdir. Ambargodan önce bölgedeki ABD-SSCB çekişmesi ve ucuz petrol fiyatı yüzünden aranamayan alternatif enerji kaynakları Arap ülkelerine finansal anlamda bir güvence ve ortalama bir gelişme hızı vermektedir. Ambargoyu izleyen dönemde ise yüksek petrol fiyatları yeni petrol alanlarının araştırılmasına ve Alaska, Kuzey Denizi, Hazar Denizi ve Kafkaslarda petrol çıkartılmasına yol açtı.

1970'lerde petrol fiyatının artması akabinde ortaya çıkan borç patlaması ve bunu takip eden borç krizleri politik mantığın iflasını sergiledi. Petrol şoku yaşanmasaydı bile, ithal ikameci sanayileşmeden kaynaklanan ödemeler dengesi sorunları iktisat politikasında önemli bir değişiklik getirecekti. 1974'ten sonra ise ulusal kalkınmacılığın sonuna gelindiği iyice belirginleşti.³⁰¹

3.1.4.3. II. Petrol Krizi

Kasım 1978'de, İran Ulusal Petrol Rafinelerinde çalışan 37.000 işçinin greve gitmesi, günlük üretimi 6 milyon varilden 1,5 milyon varile düşürdü. İran Devrimi'nin ardından 1979'da

³⁰¹ Salih Öztürk, Deniz Özyakışır, "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Dönüşümlerin GSMH Dış Ticaret ve Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", **Mevzuat Dergisi**, sayı 94, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, 06.04.2010

Amerika’da 2. Petrol Krizi meydana geldi. Şiddetli protestolar İran Petrol Sektöründe üretimin büyük ölçüde kısılmasına ve ihracatının ara verilmesine neden oldu. Yeni rejim altında petrol ihraç eden şirketlerin değişken ve düşük miktarda petrol vermeleri fiyatların artmasına neden oldu. Toplamda % 4’lük bir azalma paniğe neden oldu ve fiyatlar beklenenden çok daha fazla arttı. 1980-1986 arasında petrol fiyatları talebinin azalması ve Meksika, Venezüella ve Nijerya gibi petrol ihraç eden ülkelerin aşırı üretim nedeniyle % 46 düştü. Amerika’da dönem boyunca birçok kişi petrol şirketlerinin fiyat arttırmak için suni bir şekilde petrol kıtlığı yarattıklarını düşündü.

3.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE GELİŞEN GLOBAL DENGESİZLİKLER

3.2.1. 1987 BORSA KRİZİ

19 Ekim 1987’de dünya piyasalarında hisse senedi değerleri büyük bir düşüş yaşadı. Dow-Jones Endüstriyel ortalaması % 22 düştü. Bu düşüş 1914 yılından beri bir gün içerisinde görülen en büyük düşüş oldu ve 1929 Borsa Çöküşü’nü bile gölgede bıraktı.

Çöküşü araştırmakla yükümlü Brady Komisyonu; ABD Sermaye Piyasası Kurulu(SEC) ve diğer kuruluşlar yatırımcı psikolojisindeki olumsuz gelişmeler, yatırımcıların ABD Menkul Kıymetler Borsası salonunda çalışan uzmanların kurtarıcı alımlar yapma görevlerini yerine getirmemeleri, bilgisayarların belirli gelişmeler ortaya çıktığında otomatik olarak çok sayıda hisse senedi alımı ya da satımı talimatı verecek şekilde programlanmaları anlamına gelen “program alım-satımları gibi çeşitli öğelerin ” bunalıma neden olduğunu iddia etti.

Söz konusu gelişmelerin ardından Borsa çeşitli koruyucu önlemleri yürürlüğe koydu. Alınan önlemlere göre Dow-Jones Endüstriyel Ortalaması bir gün içerisinde 50 puan azalır ya da yükselirse, program alım satımı talimatı veren elektronik siparişler kesilecek ve Dow-Jones

Endüstriyel Ortalaması 250 puan düştüğü takdirde tüm alış verişleri geçici olarak durduran bir “sigorta” sistemi uygulanacaktı.

Olağanüstü durum yöntemlerinde daha sonra Dow-Jones Endüstriyel Ortalamasında görülecek yükselmeyi yansıtacak şekilde değiştirildi. 1998 sonlarında yapılan bir değişiklik ile Dow-Jones Endüstriyel Ortalaması bir gün içinde son kapanış ortalamasına göre %2 artar ya da azalırsa program alım satımlarının sınırlandırılması yoluna gidildi. 1999 sonlarında bu formül borsada 210 puan dolayında değişiklik olduğunda programın alım satımı durduracağı şeklinde düzeltildi. Alınan bu önlemler borsaya karşı güveni arttırmıştır.

FED’in 1929’da yaptığıının aksine yatırımcıların teminat çağrılarını karşılayabilmelerini ve faaliyetlerini sürdürmelerini güvence altına almak için borç verme koşullarını yumuşatacağını açıklaması sonucunda 1987 çöküşünün kolayca atlatıldığı söylenebilir. Borsa toparlanmış yeniden yüksek değerlere ulaşmıştır. İşlem hacmi karşılaştırması için baktığımızda New York Borsası için 1960’larda 5 milyon hisse senedinin el değiştirdiği gün olağan üstü bir gün sayılırken, 1998’de 1 milyar hisse senedinin el değiştirdiği gün ortalama bir gün addediyordu.

1987 krizi 1929 krizine ölçek olarak, yani indeksteki göreceli düşme olarak yakındır. 1987 krizi, 1929 krizinden daha globaldir. Borsa, 1987 yılından ancak iki yıl sonra toparlanmış, iktisadi bir kriz ise yaşanmamıştır. Borsa krizinin iktisadi krize neden olmamasının nedeni uygulanan para politikasında aranmalıdır. Piyasanın çöküşü karşısında FED genişletici para politikası uygulamıştır. Enflasyonun kontrol altında tutulması iktisat politikasının öncelikli amacı olmaktan çıkmış, amaç resesyonu önlemek olmuştur. Gelişmiş ülkeler için borsa krizlerinin makro-ekonomik krize neden olmasını engellemenin yolu genişletici para politikası ve faizlerin dalgalanmaya bırakılmasıdır. 1987 Borsa Krizi iktisat politikasının hala ekonomik etkisinin olabileceğini göstermesi açısından ilginç bir deneyim olmuştur.³⁰²

³⁰² İsmail Gökal, “Hollanda Gülleri ve Para Piyasalarında Deja Vu”, DTM, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../hollandasay4.doc, 12.05.2010

3.2.2. FİNANSAL SERBESTLEŞME POLİTİKALARI

1980’li yılların başlarından 1990 yıllarına kadar uzanan dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, mali sistemlerini serbestleştirmek amacıyla bir dizi reformlar yapmışlardır. Bunların en önemlileri, faiz oranlarının serbest bırakılarak kredi tavanlarının kaldırılması, bankaların merkez bankasında tutmak zorunda oldukları mevduat munzam karşılık oranlarının indirilmesi ya da tamamen kaldırılması, bankacılık sektörünün hem yabancı hem de yerleşiklere açılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir.³⁰³

Bu tür politikalar genel olarak finansal serbestleşme politikaları olarak adlandırılmışlardır. Bu politikalar 1973’te Mc Kinnon ve Shaw’ın öncülüğünde temeli atılan ve daha sonra Kapur, Galbis ve Mathieson gibi ekonomistlerce geliştirilen finansal serbestleşme teorisine dayanmaktadır. Bu iktisatçılara göre, finansal serbestleşme politikalarının esas amacı ekonomik büyümeyi hızlandırmaktır. Bu da iki şekilde gerçekleşir:

Birinci olarak, faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla birlikte ekonomide tasarruflar artar ve kişiler gelirlerinin büyük bir kısmını finansal aktif biçiminde tutmaya başlarlar. Finansal aktif stokunun artması likidite ihtiyacının azalmasına yol açar ve yatırımlar için gerekli kredilerin bulunmasını kolaylaştırır. Faiz oranlarının artması müteşebbislerin yatırım talebini bir miktar olumsuz etkilese de, ekonomide ödünç verilebilir fonların miktarı artacağından yatırımlar ve dolayısıyla ekonomik büyüme artar. Ancak mevduat faiz oranı, sermayenin marjinal verimlik oranını aşmamalıdır. Eğer aşarsa girişimciler yatırım yapmak yerine faiz geliri elde etmeyi tercih ederler.³⁰⁴

İkinci olarak finansal serbestleşmeyle birlikte yatırımların finansmanı için, iç ve dış kredi bulma olanakları artar. Mevcut bankacılık sistemi, yatırılabilir kaynakların sadece bir kısmını yatırıma dönüştürse bile, tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesinde büyük rol oynar. Finansal

³⁰³ Bülent Güloğlu, A. Ender Altunoğlu, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, İÜSBF Dergisi, sayı 27, Ekim 2002, s. 3.

³⁰⁴ Bülent Güloğlu, A. Ender Altunoğlu, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, İÜSBF Dergisi, sayı 27, Ekim 2002, s. 3.

aracılar, gerçekleşme ihtimali yüksek yatırım projelerini bulup finanse ettiği sürece, bankacılık sisteminin gelişmesi ve rekabetin artmasıyla birlikte çoğalan ve daha verimli hale gelen aracı kurum faaliyetleri, getirisi çok yüksek projelerin finanslanmasını sağlar. Sonuçta yatırımların ortalama verimliliği ve yatırım hacmi artarak ekonomik büyüme hızlanır.³⁰⁵

Bu fikirlerden etkilenen birçok ülke 1980-1990 yılları arasında finansal serbestleşme politikaları uygulamış ancak birkaç Güney Doğu Asya ülkesi dışında bu politikaların birçoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Finansal serbestleşme politikaları bekleneni verememekle kalmamış, uygulandığı ülkelerin birçoğunda finansal krizlere neden olmuştur.³⁰⁶

Neo-klasik yaklaşıma göre, 1950’li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerde uygulanan “finansal baskı” politikaları, tasarrufların azalmasına, finansal aracılık maliyetlerinin yükselmesine ve sermaye kaçışlarına neden olmuştur. Dolayısıyla kaynaklar, marjinal verimlilik düzeyi düşük yatırımlarda kullanılmış, tasarruf sahipleri de üretken olmayan fiziksel aktiflere yönelmişlerdir. Böylece, finansal baskı politikaları, düşük faiz oranı ve tercihli kredilerle ayrıcalıklı bir grup yaratırken, bunun dışında kalanları yüksek faizlerin geçerli olduğu informal piyasalara yöneltmiştir.³⁰⁷

Neo-Klasik Yaklaşım’a göre, bu tür sorunların çözümü, finansal piyasaların doğrudan deregülasyonunda yatmaktadır. Böylece, faizlerin artmasıyla birlikte tasarruflar, üretken olmayan aktiflerden, bankacılık sektörüne yönelecek, ve daha verimli yatırımlarda kullanılmasına yardımcı olacaklardır. Bu da, daha fazla yatırım ve daha fazla ekonomik büyüme anlamına gelmektedir.³⁰⁸

³⁰⁵ A. e.

³⁰⁶ A. e.

³⁰⁷ Şevki Özbilen, “Küresel Mali Kriz ve IMF Politikalarının Ulusal Mali Sisteme Etkileri”, ty, s.11.

³⁰⁸ A.e.

3.2.3. 1992-1993 AVRUPA DÖVİZ KURU(ERM) KRİZİ

Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinin getirdiği zorunluluktan dolayı Almanya'nın yüksek faiz politikası uygulaması, ticari ortaklarını zor duruma düşürmüştür. Lakin yüksek faiz politikası işsizlik sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu durum 1992 yılına doğru devalüasyon olasılığının artmasına hatta Almanya'daki faiz oranlarından daha yüksek boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Ancak bu politika piyasanın devalüasyon beklentisini engelleyemedi ve 1992 Eylül'ünde ERM krizi yaşandı.³⁰⁹

Sermaye hareketlerinin yüksek ERM dışına itmiştir. İngiltere ve İtalya'nın yeterli düzeyde rezervleri olduğu halde döviz krizi engellenememiştir.³¹⁰

Bu da gösteriyor ki sermaye hareketlerinin yüksek olduğu bir dünyada döviz rezervleriyle krizler arasındaki ilişki yok denecek kadar azdır.³¹¹

1992 sonbaharındaki dev boyutlu sermaye akışı İngiltere, İtalya ve İspanya'nın Avrupa Para Sistemi'nin döviz kuru mekanizmasının dışına çıkmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle sistemin içinde olmalarına rağmen mekanizmanın öngördüğü dalgalanma bantlarının dışına çıkmışlardır. 1993 yazında ise, ikinci bir dalga, Fransız Frangı'nın öngörülen değişim bandında kalmasını sağlamak amacıyla döviz kuru bandının genişletilmesi yönünde bir kararın alınmasına yol açmıştır. Takip eden yıllarda olayların gelişimi piyasalarda şaşkınlık yaratabilecek şekilde olmuştur; Fransa kısmen zayıflamış olan Frangı kullanmayı reddetmiş ve Alman Markı karşısındaki dar dalgalanma bandına dönmüş, bu sırada ERM'den çıkışın ardından yükselişe geçen İngiltere ekonomisi Sterlinin ERM'den çıktığı düzeylere geri getirmiştir.³¹²

³⁰⁹ Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, ss. 110-111

³¹⁰ A.e., s. 111.

³¹¹ “Para Krizleri”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr>, 05.04.2010

³¹² A.e.

1992 ERM krizi İkinci Nesil Modeller'e gösterilen ilk örnektir. Birinci Nesil Modeller'den farklı olarak İkinci Nesil Modeller'de bütçe açıkları para basılarak karşılanmamaktadır. Bundan dolayı sabit kuru sürdürmek için rezervlerin azalması gerekmemektedir. ERM Krizi, ekonomik büyüklüklerin normal düzeyde olduğu durumda bile olumsuz beklentilerin yol açtığı yeni bir kriz türüdür.³¹³

Tablo-3.4: ERM Ülkelerinde Net Kamu Borcu/ GSYİH(%)

Ülkeler	1978	1993
Belçika	58,2	129,9
Danimarka	-2,2	32,6
Finlandiya	-26,6	-7
Fransa	1,9	27,2
Almanya	9,4	35,8
İtalya	57,4	117,9
Hollanda	19,7	60,1
Norveç	6,7	-14,7
İspanya	3,5	42,2
İsveç	-25,3	20,2
İngiltere	52,3	40,9

Kaynak: Aydan Kansu, **Döviz Kuru Sistemleri Döviz Krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, 2004, İstanbul, s. 110.

Yukarıdaki tabloda ERM Ülkeleri'nin borçlarındaki artış incelendiğinde, bu ülkelerin sabit kur sistemini riske atacak politikalar izledikleri görülmektedir. Borçlanmadaki artış ve borçların

³¹³ Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, s. 110.

reel faizinin göz ardı edilmesi bütçe açıklarını daha da arttırmıştır. Bu durum sabit kur sisteminin mali disiplini sağladığı yönündeki görüşlere ters düşmektedir. Yüksek kamu borçları veya bütçe açıkları, sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde döviz krizine neden olmaktadır.³¹⁴

ERM’de meydana gelen krizler spekülâtif saldırılara iyi birer örnek oluşturmakta ve genellikle bu bağlamda incelenmektedir.

ERM krizlerini klasik hale getiren etken, bu krizlerin “İkinci Nesil Modellerin” önemini ortaya koymasıdır. Avrupa ülkelerinin 1992-93 yıllarında maruz kaldıkları spekülâtif saldırılar Kanonik Kriz Modeli’yle tam olarak açıklanamaz. Hükümetler bütün örneklerde ister yerli ister yabancı olsun sermaye piyasalarına erişme yeteneklerini kaybetmemişlerdir. Eichengreen, Rose ve Wyplosz’a göre her şeyden önce bu, hükümetlerin bütçe açıklarını para basmak suretiyle finanse etmeye ihtiyaç duymadıkları anlamına gelmektedir; gerçekten de yurtiçi kredilerde marjinal ve hızlı bir artış olmamıştır. Bu aynı zamanda döviz kuru rezervlerinde bir kısıtlamayla karşılaşmadığına da işaret etmektedir. İngiltere ve Fransa uluslararası piyasalardan borçlanmak için gerekli kredibilitelerini korumuşlardır. Para birimlerini dalgalanmalardan korumak için gereken tek şey yalnızca yurtiçi faizleri artırmaktır.

Peki İkinci Nesil Modellerin öngördüğü devalüasyona yol açan motivasyon ne olmuştur? Cevap; açık bir şekilde yetersiz talebe bağlı olarak oluşan işsizliktir, hükümetlerin genişlemeci politika (bu politikayı sabit kur sistemi altında uygulamak neredeyse imkansızdır) uygulama konusunda maruz kaldıkları baskı krizlerin itici gücünü oluşturmuştur. Gerçekten de Avrupa hükümetlerinin doğal ve yapısal seviyesinin üstünde olan işsizliğin politik maliyetleriyle, ERM’den çıkmanın politik maliyetleri arasında bir seçim yapmak zorunda kaldıklarını düşünebiliriz.

İşsizlik probleminin ardında, Berlin Duvarı’nın yıkılması ve Alman Markı’nın Avrupa Para Sistemi’nde “de facto” olarak kilit bir rol oynamasının etkileşime girerek alışılmadık bir duruma yol açması yatmaktadır. Doğu’yla birleştikten sonra Almanya ağır harcamaları karşılayabilmek için genişlemeci politikalara başvurmuş, Bundesbank(Alman Merkez Bankası) da tıpkı

³¹⁴ Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, s. 109.

1980’lerde Federal Reserve(ABD Merkez Bankası) gibi harcamaların yarattığı açığı kapatmak için sıkı para politikası izlemek zorunda kalmıştır. Ancak paralarını Alman Markı’na sabitleyen diğer Avrupa ülkeleri kendilerini mali genişleme olmaksızın sıkı para politikasına uyum göstermek mecburiyetinde hissetmişler, bu durum da beraberinde kaçınılmaz olarak durgunluğu getirmiştir.³¹⁵

3.2.4. 1994-1995 LATİN AMERİKA ÜLKELERİ KRİZLERİ

Tablo-3.5: Dünyada Bölgelere Göre Yıllık Ortalama Büyüme(1965-2000, %)

	1965-1980	1980-1989	1990-2000
Dünya	4,1	3,1	2,6
Latin Amerika	6,1	1,6	3,3
Sahra Altı Afrika	4,2	2,1	2,4
Doğu Asya	7,3	7,9	7,2
Güney Asya	3,7	5,1	5,6
OECD Ülkeleri	3,8	3	2,4

Kaynak: Ece Öztürk Çil, Küresel Mali Kriz ve Latin Amerika Ülkeleri”, **Ekonomik sorunlar Dergisi**, sayı 32, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/sayi32/eceozturkcil.pdf>

1994-95 yıllarındaki Latin Ülkeleri Krizleri bazı açılardan diğer krizlerden farklılık gösterse de, çoğu açıdan ERM Krizleri’ne benzemektedir. Ancak sonuçları bakımından bu krizlere maruz kalan ülkeleri ciddi şekilde etkilemiştir.

³¹⁵ A.e.

Latin ülkeleri para birimlerinin, özellikle de Meksika ve Arjantin Peso'larının bir krize yakalanma risklerinin arttığına dair söylentiler ekonomistler arasında 1993'lerin başlarında yayılmaya başlamıştır. Bu iddialar yapılan üç gözlemin bir ya da daha fazlasına dayandırılmıştır: Ticari ortaklar arasındaki fiyat ve maliyet dengelerinin bozulduğunu öngören satın alma gücü paritesi hesaplamaları, cari işlemlerdeki büyük açıklar; buna bağlı olarak Meksika örneğinde olduğu gibi düşük büyüme ya da Arjantin örneğinde olduğu gibi yüksek işsizlik oranları ve tüm bu sorunların sabit döviz kuru kısıtlarından kurtulup geçilecek bir genişlemeci para politikasıyla aşılabacağına dair genel inanış.

Tablo-3.6: Seçilmiş Bazı Latin Amerika Ülkelerindeki Reel GSYİH Büyüme Oranları(1982-2001, %)

	Arjantin	Brezilya	Şili	Meksika
1982-1991 ortalaması	0,4	2,1	3,2	1,4
1992	10,3	-0,5	12,3	3,6
1993	6,3	4,9	7	2
1994	5,8	5,9	5,7	4,4
1995	-2,8	4,2	10,6	-6,2
1996	5,5	2,7	7,4	5,2
1997	8,1	3,6	7,4	6,8
1998	3,9	-0,1	3,4	4,9
1999	-3,1	1	-1,1	3,5
2000	1,7	4	6	6,5
2001	3,7	4,5	6,8	4,8

Kaynak: İlker Parasız, Modern Konjonktür Teorileri, Bursa, 2006, s.38.

3.2.4.1.Meksika Krizi

Meksika'da 1980'li yıllardan itibaren finansal liberalizasyon ve deregülasyon süreci başlamıştır. 1990'larda ise ticari bankalar ve finansal holdinglerle ilgili yeni yasal düzenlemeler gidilmiş ve bankalar özelleştirilmiştir.³¹⁶

³¹⁶ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, ss. 40-41.

Özelleştirme sürecinde, bankacılık sistemindeki tecrübeli yönetici ve denetçiler sistem dışına çıkarıldı. Aynı zamanda bankaların satıldığı holdinglerin daha önceden yeteri kadar tecrübeleri de bulunmuyordu. Meksika’da 1989-1994 yılları arasında toplam tahsili gecikmiş alacakların krediler içindeki payı % 2’den % 8’e çıkmıştır. ³¹⁷

Tablo-3.7: Meksika’da Ekonomik Göstergeler(1987-1998)

	Nominal Kur Oranı	Reel Kur Oranı	Ticaret Dengesi (Milyar USD)	Ticaret Dengesinin GSMH’ya Oranı	Cari İşlemler Dengesi (Milyar USD)	Cari İşlemler Dengesinin GSMH’ya Oranı	Enflasyon	Borsa Endeksi Yıl Sonu
1987	100	100	9	4,3	6,1	2,9	160	105
1988	161	130	3	-2	1,7	-1,1	114	211
1989	176	130	0	-5,8	0	-2,6	20	419
1990	200	138	-1	-7,5	-0,4	-2,9	27	629
1991	213	153	-7	-14,6	-2,2	-4,7	22	1431
1992	218	167	-16	-24,4	-4,4	-6,7	16	1760
1993	220	178	-13	-23,4	-3,2	-5,8	10	2602
1994	239	144	-18,5	-29,7	-4,4	-7	7	2376
1995	453	108	7,1	-1,6	2,5	-0,6	35	2778
1996	536	133	6,5	-2,3	2	0,7	34	3361
1997	559	155	0,6	-7,4	0,2	-1,9	21	5229
1998	698	146	-6,1	-15,7	-1,5	-1,5	16	3959

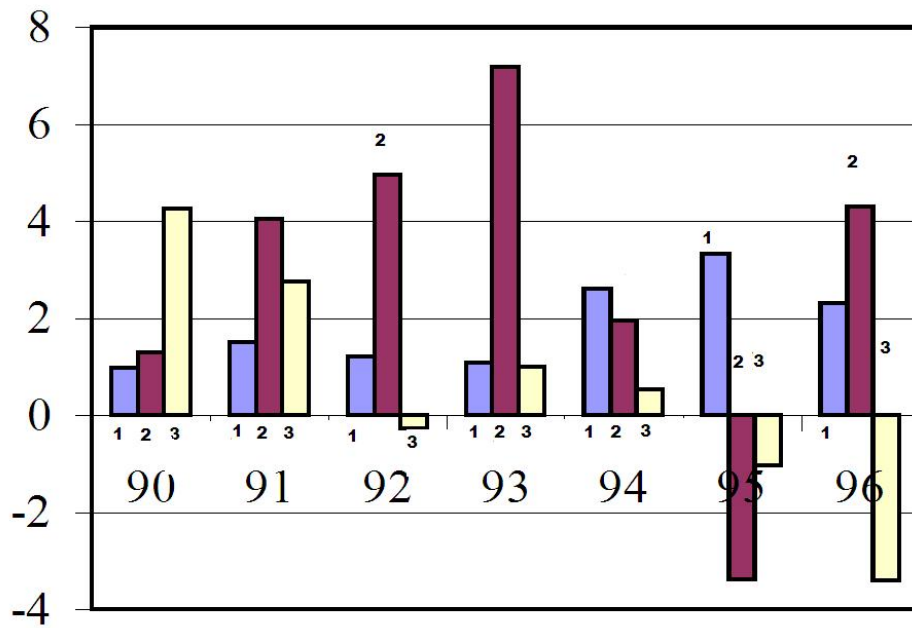
Kaynak:Volkan Kübalı, “1994-1995 Meksika Krizi” , Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi, 11.08.2000, (Çevrimiçi)
<http://kamyon.politics.ankara.edu.tr/dergi/belgeler/kydd/38.pdf>

³¹⁷ A.e.

Bu dönem uygulanan istikrar programı doğrultusunda enflasyonist beklentileri düşürme politikası için döviz kurunun düşük tutulması, ihracatın azalmasına ve cari işlemler bilançosunun bozulmasına neden olmuştur. Aynı dönemde ABD’de faiz oranlarının yükselişi sebebiyle ülkeden yabancı sermaye çıkışı hız kazanmıştır. Ülkede yaşanan politik istikrarsızlıklar, riskli yatırımlara yönelme, takipteki kredilerin hızla artması ve bankacılık sektöründeki riskli krediler nedeniyle sıkıntıya düşülmesi durumunda IMF’nin fon desteği sağlayabileceği beklentisi krizi hazırlayan faktörler olmuştur.³¹⁸

Meksika’da 1994’te istikrar programı doğrultusunda yer alan sanayide yapısal reformların gerçekleştirilememesi, ülkede düşük büyüme oranları ile sonuçlanmıştır. Döviz rezervlerindeki düşüş ve ödemeler bilançosundaki açıkları kapatmak amacıyla sıcak paraya duyulan ihtiyaç neticesinde, sıkı bir para politikasına geçilmiştir.

Grafik-3.8: Meksika’nın Sermaye Hareketlerinin GSYİH’ya Oranı(1990-1996, %)

Kaynak: Bülent Güloğlu, A. Ender Altunoğlu, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler:Latin Amerika Meksika Asya ve Türkiye Krizleri”, **İÜSBF Dergisi**, sayı 27, Ekim 2002, s.9, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/Finvekriz1.pdf>

³¹⁸ A.e.

Faiz oranlarını arttırarak döviz girişini özendirme amacıyla Meksika Peso'su % 15 oranında devalüe edilmiştir. Gerçekleştirilen devalüasyon ulusal faiz oranlarını kat-kat arttırmış ve ülkedeki ekonomik faaliyetler oldukça daralmıştır.³¹⁹

Peso'daki değer kaybı ve yüksek faiz oranları 1995'in ilk aylarına kadar sürmüştür. Reel gelirdeki kayıplar nedeniyle borçların, borç servislerini sürdürebilme kapasiteleri azaldığından banka bilançoları bozulmuştur. 1995 yılının ilk yarısında bankalar geri dönmeyen kredileri riskli aktiflere dahil ederek karşılık ayırma yerine faiz ödemelerini ertelemişler yada yeniden yapılandırmaya gitmişlerdir. Bankaların aktif yapısındaki bozulma nedeniyle asgari sermaye yeterlilik rasyolarının altına düşmüş, hatta bazı bankalarda bu oran eksi değerler almıştır.³²⁰

Tablo-3.8: Seçilmiş Bazı Latin Amerika Ülkelerindeki Enflasyon Oranları(1982-2001, %)

	Arjantin	Brezilya	Şili	Meksika
1982-1991 ortalaması	452,7	384,7	20,5	64,4
1992	24,9	1023	15,4	15,5
1993	10,6	1927	12,7	9,8
1994	4,2	2076	11,4	7
1995	3,4	66	8,2	35
1996	0,2	15,8	7,4	34,4
1997	0,8	6,9	6,1	20,6
1998	0,9	3,2	5,1	15,9
1999	-1,2	4,9	3,3	16,6
2000	-0,7	7,5	3,2	9,5
2001	0,5	5	3,5	8,2

Kaynak: İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, Bursa, 2006, s.39.

³¹⁹ A.e., s. 41.

³²⁰ A.e., s. 44.

Meksika'daki bankacılık sistemi liberalizasyonundan sonra, bankaların tuttuğu zorunlu rezerv gerekleri düşürülmüş, finansal sisteme giriş engelleri ve borçla finansman sınırlarında gevşemeye gidilmiştir. Bu nedenlerle bankaların risk yapısı ve riskli kredileri artmıştır.³²¹

Problemlili kredilerin banka mevduatlarını koruma fonuna devredilmesinden sonra tahsili gecikmiş alacakların toplam krediler içindeki payı 1994'teki % 10 seviyesinden 1996'da % 21'e kadar çıkmıştır.³²²

Meksika'daki finansal krizden dış ticarete açık sektörler göreceli olarak çok etkilenmezken, yalnızca ulusal piyasada faaliyet gösteren sektörler çok olumsuz etkilenmişlerdir.³²³

3.2.4.2.Arjantin Krizi

Tablo-3.9: Arjantin'de Ekonomik Göstergeler(1991-1994)

	1991	1992	1993	1994
Enflasyon (yıl sonu)	84	17,5	7,4	3,9
Büyüme(%)	10,6	9,6	5,7	5,8
Nominal Faiz(%)	71,3	15,1	6,3	7,7
Kamu Dengesi/GSYİH	-0,1	-0,2	0,9	-0,3
Uluslar arası Rezervler(milyar USD)	7	12	15	16

Kaynak: Yasemin Türker Kaya, “Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma: Arjantin Örneği”, **BDDK MSPD Çalışma Raporları**, no 2001/2, Şubat 2001, (çevrimiçi)

http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/Raporlar/Calisma_Raporlari/12632001-2.pdf, 10.03.2010

³²¹ A.e., s. 42.

³²² A.e., s. 44.

³²³ A.e.

Arjantin 1990'lı yıllarda büyük bir borç yük ile karşı karşıyaydı. 1991-1995 yılları arasında ekonomi hızla büyümüş konvertibilite planı ile birlikte hiper enflasyon olasılığı ortadan kalkmış, özeleştirme çabaları, yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesinin sağlanması sayesinde uluslararası piyasalarda Arjantin ekonomisine güven artmış ve dış sermaye ülkeye hızla akmıştır. Kişi başına milli gelirin artmasıyla tüketim harcamaları da artmıştır. Sıcak para girişi ile yaşanan olumlu havada devletin hizmet borçlanması 1998-1999 arasında % 24,5'ten % 58,2 ye yükselmişti. Devletin gelirinden fazla harcaması mali açıkları arttırdı. Bu harcama politikasına eyaletler de uydu. 1998'den itibaren USD'nin dünya piyasalarında değerinin artmasıyla birlikte Dolar-Peso Paritesi zorlanmaya başladı.³²⁴

Bu aşamada Peso bire bir parite ile Amerikan Doları'na bağlandı ve para arzına eklenecek her pesonun rezervlerde karşılığı olması ilkesi getirildi. Arjantin hükümeti böylece kendisini Meksika krizinin olumsuz etkilerinden koruyacağını düşünmüştür. Gerçekten de Arjantin Kanonik Kriz Modeli'yle tanımlanan tipteki krizlerden kendisini koruyabileceğini ispatlamıştır. Aynı zamanda da, ülkenin Meksika ile olan zayıf ticari ilişkilerinin Arjantin'i krizin bulaşıcı etkilerinden koruyacağı beklenmiş olabilir. Yine de spekülasyonlar Arjantin'in yüksek oranlara ulaşan işsizliği azaltmak için para kuruluşunu terk edeceğinden şüphelenerek, Arjantin Peso'suna karşı pozisyon almışlardır (bu tip bir spekülasyon hareketi İkinci Nesil Modeller ile açıklanabilmektedir).

Tablo-3.10: Seçilmiş Bazı Latin Amerika Ülkelerindeki Kamu Kesimi Dengesinin GSYİH'ya Oranı (1994-2000, %)

	Arjantin	Brezilya	Şili	Meksika
1994	-1,8	-3,3	1,5	-0,3
1995	-2,3	-7	3,6	-0,8
1996	-3,2	-5,9	2,6	-0,7
1997	-2	-6,6	2,1	-1,2
1998	-2,1	-8,1	-8,1	-8,1
1999	-4,1	-9,8	-2,4	-1,3
2000	-2,8	-3,7	-1	-0,6

Kaynak: İlker Parasız, *Modern Konjonktür Teorileri*, Bursa, 2006, s.39.

³²⁴ A.e., s. 47.

Para kurulu sistemi uygulamasında, sermaye kaçıışı para hacminde hızlı bir düşüşe yol açmıştır. Bu da bankacılık sisteminde Meksika krizi kadar olmasa da, ciddi sonuçlar doğurabilecek bir krize neden olmuştur. Her ne kadar Meksika örneğindeki miktarlara ulaşmasa da, bankacılık sektörünü desteklemek için uluslararası resmi borçlara ihtiyaç duyulmuştur.

Arjantin, Meksika'nın aksine para birimini savunmayı seçmiş, baskıların duracağına ve izlenen yöntemin doğruluğuna finans piyasalarını inandırmak için mücadele etmiştir. Nihayetinde 1996 yılında pozitif büyümeye ulaşılmıştır.³²⁵

3.2.4.3. Brezilya Krizi

Brezilya 1994'te uygulamaya koyduğu “Real Planı” ile 1980’lerden 1990 başlarına kadar baş gösteren yüksek enflasyonu indirmiş ve ekonomiyi istikrara kavuşturmuştur. Sağlanan bu istikrar ve enflasyonun düşmesi bankacılık sistemini olumsuz etkilemiştir.

Yıllardır yaşanan yüksek enflasyon sayesinde bankalar vadesiz çok düşük maliyetlerle, bazen negatif faizle, borçlanabiliyorlardı. Yüksek enflasyonun getirdiği negatif maliyetle birlikte reel anlamda borçlananlar karlı çıkıyordu. Bu ortamda Brezilyada kamu ve özel bankaların sayısıyla birlikte verdikleri riskli kredi oranları da artmıştır.³²⁶

Real Planının başarıya ulaşmasıyla birlikte ülkede reel ücretler artmış, bu tüketici kredilerini arttırmıştır. Artan kredi talebiyle birlikte bankacılık sektörü büyük sorunlar yaşamaya başlamıştır. Düşük enflasyon ve kredi talebinin yoğun olduğu bu ortamda sağlam risk analizleri yapılmamasından dolayı bankaların kredi riskleri artmıştır.

³²⁵ “Para Krizleri”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr>, 05.04.2010

³²⁶ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, s. 45.

Enflasyonun düşmesinin etkisiyle Brezilya yerel parası değer kazanmış, gümrük vergilerinin de düşmesinin etkisiyle ithal ürünlere olan talep hızla artmış, bu durum cari açığın artmasına neden olmuştur. Cari açığın finansmanı da daha çok yabancı sermaye ile karşılanmıştır.

1994'te yaşanan Meksika krizi sonucunda Brezilya'dan önemli miktarda sermaye yurtdışına çıkmıştır. Yabancı sermaye girişinin tersine dönmesi sabit kur sistemi uygulayan Brezilya'da faiz oranlarının artmasına neden olmuş, bu durum ekonominin önemli ölçüde daralmasına, kredilerin geri dönmemesine ve iflaslara neden olmuştur. 1994'de % 5,75 olan takipteki alacakların toplam krediler içindeki payı 1995'te % 17'ye ulaşmıştır.³²⁷

Tablo-3.12: Seçilmiş Bazı Latin Amerika Ülkelerindeki Dış Borçların GSYİH'ya Oranı (1994-2000, %)

	Arjantin	Brezilya	Şili	Meksika
1994	33,3	18,2	42,2	33,9
1995	38,2	22,6	33,3	59
1996	40,3	23,2	33,5	49,6
1997	42,6	24,9	35,6	38,2
1998	47,1	31,2	43,6	38,4
1999	51,1	44,6	50,4	34,6
2000	52,6	36,3	49,8	30

Kaynak: İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, Bursa, 2006, s.40.

Ekonominin iyi gittiği dönemde dikkatli analiz yapılmadan verilen kredilerin önemli bir kısmı, tüketimdeki talep patlamasının sona ermesiyle birlikte geri dönmemiştir.

Brezilya Merkez Bankası mevcut yapıyı düzenlemek için bankaları tasfiye, yeniden sermayelendirme, birleştirme, devralama, yeniden yapılandırma ve satış yollarına başvurmuştur.

328

³²⁷ A.e., s. 46

³²⁸ A.e., s. 47

Tablo-3.11: Dinamik Asya Ülkeleri ile Başlıca Latin Amerika Ülkelerinin Yıllık Ortalama Büyüme Hızları(1990-2005, %)

Dinamik Asya Ülkeleri	Yıllık Büyüme	Başlıca Latin Amerika Ülkeleri	Yıllık Büyüme
Çin	11,2	Arjantin	4,3
G.Kore	7,4	Bolivya	3,4
Hindistan	6,2	Brezilya	2,9
Endonezya	5,5	Şili	6,5
Malezya	6,1	Kolombiya	3,5
Tayland	6,4	Guatamala	2,8
Tayvan	7	Meksika	3,9
Vietnam	8,1	Peru	4,2
ORTALAMA	7,2	ORTALAMA	3,9

Kaynak: IMF

3.2.5. ASYA KRİZİ

Tablo-3.13: Bazı Asya Ülkelerinin GSYİH Rakamları(1996, Milyar USD)

Ülkeler	GDP
Japonya	4338
Çin	798
Güney Kore	480
Hindistan	334
Tayvan	273
Endonezya	227
Tayland	185
Hong-Kong	157
Malezya	94
Singapur	93

Kaynak: Philippe F. Delhaise, *Asia in Crisis*, Singapur,1998, p. 28

Doğu Asya Mali Krizi Temmuz 1997'de Tayland'da başlayan ve Asya Kaplanları olarak bilinen birçok Doğu Asya ülkesinin para birimlerini, borsalarını ve diğer kıymetlerini etkileyen ekonomik krizdir.³²⁹

Yerel olarak IMF Krizi olarak da bilinir, ama bu isim tartışmalıdır. Krizin varlığı ve sonuçları üzerinde görüş birliği olsa da nedenleri, kapsamı ve çözümleri tartışılmaktadır.

Endonezya, Güney Kore ve Tayland krizden en çok etkilenen ülkelerdir. Hong Kong, Malezya, Laos ve Filipinler'de bu krizden oldukça etkilenmişlerdir. Çin, Tayvan, Singapur ve Vietnam ise görece az etkilenen ülkelerdendir. Etkilenen tüm ülkeler arasında Güney Kore en fazla zarar görmüştür. Güney Kore'nin bu krizden çıkarak dünyanın en büyük 9. ekonomisi haline gelmiştir. Kriz daha çok "Doğu Asya" krizi olarak bilinip adlandırılrsa bile etkileri tüm dünyada hissedildi ve küresel bir mali krize neden oldu.

Bu kriz birçok iktisatçıya göre II. Dünya savaşından sonra yaşanan en ağır finansal krizdir. Yine tarihin en kapsamlı finansal kurtarma operasyonu da bu kriz sonrasında gerçekleşmiştir. Asya krizi IMF ve Dünya Bankasının da aralarında bulunduğu en önemli finansal kurumlar ve birçok iktisatçı için sürpriz bir gelişme olmuştur. Böyle bir krizin gelme ihtimali öngörülememiştir.³³⁰

Krugman 1994'te Doğu Asya ülkelerinin iktisadi büyümelerinin, üretkenlik artışından ziyade sermaye girişlerine dayandığını, Y.C.Park 1996 yılında çıkan bir makalesinde, Doğu Asya ülkelerinin 1994'te Meksika'daki krize benzer bir kriz yaşama riski olduğunu belirtmiştir. IMF ve Dünya Bankası, krizden kısa bir süre önce, Doğu Asya Ülkelerinin ekonomik performansını övücü raporlar yayınladıkları dikkate alındığında Asya krizinin gelişi sürpriz olmuştur denebilir. Sadece münferit birkaç tahminci bu krizi öngörebilmiştir.³³¹

³²⁹ Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, s. 117.

³³⁰ A.e., s. 117.

³³¹ A.e.

Tablo-3.14: Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri(1996, GSMH'nın yüzdesi olarak)

	Endonezya	Malezya	Filipinler	Güney Kore	Tayland	Kritik Alan
Tasarruf Oranı	29	37	20	33	33	< 24
Bütçe Açığı	(1,2)	(0,9)	0	0,1	(3)	> 3
Cari İşlemler Açığı	3,3	4,9	4,7	4,8	7,9	> 5
Dış Borç	59,7	42,1	47,3	32,1	50,3	> 30
Kısa Vadeli Borçlar	14,9	-	9,1	10,3	20,7	> 10
Cari İşlemler Açığı - Doğrudan Yabancı Yatırımlar	1,4	4	0,6	5,2	6,8	> 3

Kaynak: Dominick Salvatore, "Could the financial crisis in East Asia have been predicted?", *Journal of Policy Modeling*, vol. 21, No. 3 (May 1999), pp. 341-347.

1965-1996 arasında Tayland, Endonezya ve Malezya'da kişi başına düşen milli gelir dört kat artmış, bu artış G. Kore'de yedi kata ulaşmıştır. Bu dört ülkenin ortalama milli geliri 1965 yılında ABD'nin % 10'u seviyesindeyken, 1996'da bu oran % 27'ye ulaşmıştır. Gelişme sadece ekonomik göstergelerle sınırlı kalmamış, hayat beklentisi ve okur-yazarlık oranı da hızla artmıştır. Bu göstergeler, ekonomik büyüme gerçekleşirken gelir dağılımının da bozulmadığına işaret etmektedir. Fakat bu ülkelerdeki gelişmeyi destekleyecek bir finansal altyapı henüz mevcut değildi. Üretim entegrasyonunda elde edilen başarının arkasında, ihracatın desteklenmesi ve yeni teknolojiye sahip ürünlerin dizayn ve üretim aşamasında hatırı değer maliyet avantajları sağlayacak yeniliklere gidilmesi vardır. Üretim süreci karmaşık bir hal alıp, dünya ekonomisi ile entegrasyon arttıkça sağlam bir finansal sistemin de önemi artmaktadır.³³²

1994 yılında, ekonomist Paul Krugman, Asya mucizesini eleştiren bir makale yayınlamıştır. Krugman'a göre Doğu Asya ekonomileri yüksek büyüme hızlarını verimlilik artışına yol açan sermaye yatırımlarına borçluydular. Ancak, toplam faktör verimliliği çok az artmıştı. Krugman'a göre sermaye yatırımları değil, toplam faktör verimliliğindeki artış sürdürülebilir büyüme sağlayabilirdi. Krizden sonra Krugman iyi bir gelecek tahmincisi olarak ünlenmiştir.

³³² A.e., s. 118.

Tablo-3.15: Asya Ülkelerinde Kısa Vadeli Borçların Toplam Borçlara Oranı(1992-1996, %)

ÜLKE/YILLAR	1992	1993	1994	1995	1996
Endonezya	60,5	61,7	61,8	61,9	61,7
Filipinler	45,7	40,8	47,4	48,8	58,2
Güney Kore	71,4	70,8	71,1	70	67,5
Malezya	48,1	56,8	48,8	47,2	50,3
Tayland	69	72,1	71	69,4	65,2

Kaynak: Mustafa Özer, ‘‘Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar’’

Dünya Ticaret Örgütü(WTO), ASEAN, Serbest Ticaret Bölgesi(AFTA) ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği(APEC) gibi kurumsal yapılarla hızlanan finansal liberalizasyon sonucunda, Güney Doğu Asya Ülkeleri, en önde gelen dışa açık ekonomiler haline geldiler. 1994’te G. Kore, Endonezya, Tayland, Singapur ve Malezya toplam giren sermaye 37,9 milyar dolar iken bu rakam 1996’da 97,1 milyar dolara kadar çıkmıştır. Vadelerdeki değişim bu hızlı ve riskli artıştan daha da önemlidir. Kısa vadeli sermaye girişleri 1996’da hızla yükselerek portföy yatırımlarının % 80’i ne kadar çıkmıştır. ³³³

Tablo-3.16: Bazı Asya Ülkelerinde Kısa Vadeli Borçların Rezervlere Oranı(Haziran 1997, %)

ÜLKE	KV Borçlar/ Rezevler(%)
Güney Kore	206
Endonezya	170
Tayland	145
Filipinler	85
Malezya	61
Hindistan	30
Tayvan	24

Kaynak: Philippe F. Delhaise, *Asia in Crisis, The Implosion of thr Banking and Finance Systems*, Singapore by Craft Print Pte Ltd, Singapore, 1998, p. 197

³³³ A.e.

Bazı ekonomistler krizin asıl nedeninin gayrimenkul spekülasyonu olduğunu belirtseler de Kıta Çin'inin ASEAN Ülkeleri ihracatlarının yavaşlamasında büyük rolü olduğunu belirtmektedirler. Çin, özellikle 1990'larda ihracatı destekleyen çeşitli reformların uygulanması ile birlikte diğer Asya ekonomileri ile rahat rekabet edebilir hale gelmişti. Daha önemli bir neden de dolara çapa ile bağlı olan Tayland ve Endonezya para birimleri doların değer kazanması ile birlikte değerlenmeleridir. Batılı ithalatçılar daha ucuz üreticiler aramaya yöneldiler ve para birimi Yuan'ı dolara karşı düşük değerde tutan Çin'de ucuz üreticileri buldular. Bu durum diğer Asya ülkelerini derinden etkilemiştir diyebiliriz.³³⁴

Güney Amerika'daki olaylar, özellikle 1994 Meksika peso krizi yüzünden güvenlerini kaybeden batılı yatırımcılar Doğu Asya ülkelerinde tuttıkları portföy yatırımlarını çekmeye başladılar. Oluşan domino etkisi sayesinde bir süre sonra küresel bir kriz oluştu.³³⁵

Radelet ve Sachs 1988'de yazdıkları bir makalede Asya Krizi'nin makroekonomik zayıflıktan çok, panik halinde gelen çok büyük sermaye çıkışlarından kaynaklandığı öne sürerler. Bu ülkelerin, büyük çapta bir sermaye çıkışına karşı herhangi bir kurtarma planları yoktu. Bu durum Dybvig'in bankacılık krizi modellerini andırmaktadır. Modelde mudiler para yatırdıkları bankanın davranışlarından ziyade diğer mudilerin davranışlarından etkilenerek paniğe kapılıyordu. Bu tarz bir davranışın Asya krizinde de önemli bir rol oynaması olasılık dahilindedir.³³⁶

Frederic Mishkin ise piyasalardaki bilgi asimetrisinin yatırımcılarda "sürü psikolojisi"ne yol açtığını ve reel ekonomideki küçük riski büyüttüğünü öne sürmektedir. Kriz aynı zamanda "piyasa psikolojisi"ne ilgi duyan davranış ekonomistlerinin de ilgisini çekmiştir.³³⁷

Krugman'a göre Asya Krizi yatırımın düşük ve azalan getirileri bağlamında, bir finansal baloncuğun sönmesidir. Yatırımlardaki düşük ve azalan getiriler, oluşan finansal baloncuğun

³³⁴

³³⁵

³³⁶ Gökhan Karabulut, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, s. 119.

³³⁷

sönmesine neden olmuştur. Ayrıca Krugman, toplam faktör verimliliklerindeki düşüş nedeniyle, bu ülkede yatırımın getirilerinin düşük düzeyde olduğunu iddia etmektedir.

Krugman'ın bu açıklamalarına eleştiri getirmek gerekirse, öncelikle bu baloncuklar uzun zamandan beri şişmekteydi ve günün birinde patlayacağı aşıkardı. Krugman'ın bu ülkelerdeki toplam faktör verimliliklerinin düşük olduğu yönündeki açıklamaları hem teorik hem de ampirik eleştirilere konudur. Yatırımlarının getirilerinin düşük olması ve azalması bir ülkeden sermaye çıkmasını değil bir ülkeye sermaye girmesini açıklayabilir.³³⁸

Krugman'a göre açık bir garantiden bahsedilemese de, finansal kurumların batmasına izin verilmeyeceği düşüncesi sebebiyle finansal kurumlar, aşırı riskli krediler vermişlerdir. Kredi hacmi hızla genişlemiş fakat finansal deregülasyon nedeniyle bu kurumlar gerektiği gibi kontrol edilememiş bu durum da ahlaki risk problemini hızla arttırmıştır. Riskli krediler finansal sistemi zora soktuğunda, kriz başlamış ve sürü psikolojisiyle yoğun sermaye çıkışları yaşanmıştır.

1995 yılında uzmanlar, Güney Doğu Asya ülkelerinin Latin Amerika tipi bir krizden etkilenip etkilenmeyeceğini tartışmaya başladılar. Tartışmalarda dikkatleri üzerinde toplayan en önemli gösterge bu ülkelerin cari işlemler açığıydı. Ayrıca, benzer bir endişe birkaç ülke açısından finansman sisteminin zayıflığı konusunda da duyulmaya başlandı. Sektör hakkında yeterli enformasyona sahip olmayan yabancı yatırımcılar ve tam anlamıyla libere edilmemiş yerli finans kurumları tarafından emlak gibi hayli spekülatif bir alana dev yatırımlar yapılmıştı.

Diğer bölgesel para krizlerinde olduğu gibi, bu krizde de finans piyasaları krizi çok geç fark edebilmişlerdir. Bölge genelinde kaydedilen rekor sayılabilecek nitelikteki büyüme oranları yetkilileri herhangi bir önlem almaya gerek olmadığı hususunda ikna etmeye yeterli olmuştur.

Bölge ekonomilerinin krize doğru sürüklenişlerine, birçok para biriminin sabitlendiği ABD Doları'nın Yen karşısında değer kazanması, önemli sektörlerde yaşanan gelişmeler ve azalan ihracat potansiyeli Çin'in artan rekabet gücüne bağlı olarak hız kazandırmıştır. İhracattaki artışın dalgalanmasıyla da özellikle Tayland'da emlak sektöründeki gelişmeler göze batmaya

³³⁸ Mustafa Özer, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999, Eskişehir, s. 126.

başlamıştır. Sonrasında, emlak fiyatlarındaki düşüş hisse senedi fiyatlarını çökertmiş ve finans kurumlarının çözülmeye başlamasına, bir başka deyişle, bu kurumların borçlarını ödemeye ne kadar muktedir olduklarının sorgulanmasına yol açmıştır.

1997 yılının ilk yarısında ise spekülâtörler, Tayland başta olmak üzere kriz belirtilerinin iyiden iyiye su yüzüne çıktığı ülkelerin, ekonomilerini tekrar harekete geçirmek için devalüasyon yolunu seçip seçmeyeceklerini merak etmeye başlamıştır. Hükümet her ne kadar gerek duyulmadığını iddia etse de, gittikçe artan şüpheler faizlerin artırılmasına neden olmuş, bu artış da finans kurumlarının nakit akışlarında problem yaratmış ve deflasyonist etkisiyle piyasadaki tansiyonu yükseltmiştir.

2 Temmuz'da Tayland baskılara dayanamayarak Baht'ın dalgalanmasına izin vermiş, bu durum diğer krizlerde olduğu üzere bölgedeki diğer paralara karşı spekülâtif hareketleri artırmış ve Baht'taki değer kaybını Malezya, Endonezya ve Filipinler'deki devalüasyonlar izlemiştir.³³⁹

Krizle beraber sermaye hızlı bir şekilde bölge dışına çıkmaya başlamış, Tayland'da başlayan panik havası, kısa bir sürede bahsi geçen diğer ülkelere de yayılmıştır.³⁴⁰

Devalüasyon dalgası ve bu dalganın gözler önüne serdiği finans piyasalarının durumu yatırımcılarda güven kaybına neden olmuş, kaybedilen güvenin yeniden tesis edilebilmesi içinse ülkeler katı maliye politikaları uygulamaya koyulmuşlardır. Tayland, finans sistemini revize etmek koşuluyla IMF'den acil durum kredisi almıştır.

IMF ile bu ülkeler arasında imzalanan ilk program ve verilen finansal destek yerel paranın değer kaybını ve rezerv azalmasını önleyememiş, negatif büyümede devam etmiştir. Ancak 1998 Şubatı'nda üçüncü programın imzalanmasının ardından piyasalara güven gelmiştir.³⁴¹

³³⁹ Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, s. 123.

³⁴⁰ A.e., s. 119.

³⁴¹ Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, s. 123.

IMF'ye göre krizin nedenleri şu şekilde sayabiliriz: aşırı borçlanma, gayrimenkul ve hisse senedi piyasalarındaki aşırı şişme(bubbles), baskılanmış döviz kuru politikaları ve finansal sistemin iyi kontrol edilememesi.³⁴²

Krugman, krizin asıl nedeni olarak bu ülkelerdeki bankacılık sorunlarını görmüştür. Ona göre bankacılık sistemini düzenleyen kurallardaki boşluklar, bankacılık faaliyetlerinin yeterince şeffaf olmaması, değişik biçimlerde verilen devlet garantileri ve bunların neden olduğu ahlaki tehlike sorunları, bu ülkelerdeki hem bankacılık hem de banka dışı kesimi aşırı borçlu duruma itmiş ve batık kredilerin artmasına katkıda bulunmuştur. Finansal baloncukların sönmesi bankaların krize girmesine, bu da diğer finansal kuruluşlarla birlikte bankaların hisse senedi piyasalarındaki hızlı değer kaybına neden olmuştur. Krugman'ın krizi sadece bir bankacılık krizi olarak görmesi onun en büyük eksikliğidir. Oysaki kriz bundan daha fazla şeyler ifade etmektedir.³⁴³

3.2.5.1. Asya Krizinden Alınması Gereken Dersler

Asya ülkelerinin 1980'li yılların başından 1990'lı yılların başlarına kadar ortaya koydukları hızlı finansal serbestleşme nedeniyle ekonomik krizlere daha duyarlı hale gelmişlerdir diyebiliriz.

Bir ekonomide finansal sistemin işlevlerini yerine getirebilmesi için güçlü yasal ve idari düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bütün gelişmiş ülkelerde finansal işlemler, ticaret ve yatırım faaliyetlerine oranla daha yakından ve sıkı bir şekilde düzenlenir denetlenir. Bu bağlamda Asya ülkelerinin finansal piyasaları denetim altına aldıklarını ve bu piyasaların iyi bir şekilde işlemesi için gerekli düzenlemeleri yaptıklarını söylemek mümkün değildir. Bu durum krizde önemli rol oynamıştır diyebiliriz. Kaminsky ve Reinhart'ın 1996'da yaptıkları çalışmaya göre, bankacılık krizleri finansal serbestleşmenin hemen ardındaki ilk beş yıllık sürede gerçekleşmektedir.

³⁴² A.e., s. 123.

³⁴³ Mustafa Özer, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, s. 127.

Asya Krizi de bu bulguları doğrulamış, faiz oranlarını serbest bırakmak, zorunlu karşılıkları düşürmek, finansal aracılığın gelişmesine katkı sağlamış; ancak bu durum finans kesiminin likiditesini azaltmış, bu nedenle de potansiyel bir kriz hazırlanmıştır.³⁴⁴

3.2.5.2. Krizlerin Bulaşması

Para krizleri iktisat literatüründe hem teorik hem de ampirik alanda geniş yer tutmaktadır.

Literatürde İkinci Nesil Modeller başlığı altında ele alınan bulaşma etkisiyle başlayan kriz modellerinde, yerli ekonomide ortaya çıkan kriz ile diğer ekonomilerde ortaya çıkan krizler arasında bir bağ kurulmaktadır.³⁴⁵

1990'lı yıllarda yaşanan krizler incelendiğinde bu krizlerin bölgesel nitelikte oldukları gözlenmektedir. Bir ülkede yaşanan döviz krizi sadece o ülkeyi değil bulaşma yoluyla diğer ülkeleri de olumsuz yönde etkileyebilmektedir.³⁴⁶

Bir ülkede başlayan krizin diğer ülkelere bulaşması farklı kanallarla olabilmektedir. Bu tür krizler sadece gelişmekte olan ülkelerin birbirlerini etkilemeleriyle ilgili değildir. Gelişmiş ülkelerin uyguladıkları ekonomi politikaları da gelişmekte olan ülkeleri krize sürükleyebilmektedir.

Musonal etki(monsoonal effects) olarak adlandırılan bulaşma türünde krizin asıl nedeni ülkelerin yanlış ekonomik politikalar uygulamaları değil, gelişmekte olan ülkelerin krize açık bir ekonomiye sahip olmalarıdır. Ülkenin dış borç düzeyini yüksek olması, bankacılık sisteminin zayıflığı gelişmekte olan ülkeleri kolayca krize sürükleyebilmektedir.

³⁴⁴ A.e., s. 139.

³⁴⁵ M. Eser Karadağ, “Finansal Krizler: Kuramsal Yaklaşımlar ve Yaşanan Örnekler”,MÜSBE, İstanbul, ty, s. 19.

³⁴⁶ Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, İstanbul, 2004, s. 82.

Gelişmekte olan bir ülkede yaşanan kriz, komşu ülkelerin makroekonomik büyüklüklerinde büyük olumsuz etkiler doğurabilmektedir.³⁴⁷

1992-1993 yılları arasında İspanya para birimine yönelik gerçekleştirilen spekülasyon atak sonucunda, daha önce hiçbir problem gözlemlenmezken, ihracatının büyük bir bölümünü İspanya'ya yapan Portekiz'in para birimi Eskudo'ya da spekülasyon bir atak gerçekleşmiştir.³⁴⁸

1990'lı yıllardaki para krizleri üç bölgesel dalga halinde ortaya çıkmıştır; 1992-93 yıllarında Avrupa'da yaşanan ERM krizi, 1994-95'te Latin Amerika'da görülen kriz ve günümüzde Asya'da halen süregelen para krizi. Peki neden krizler bölgesel dalgalar halinde olmaktadır? Bu sorunun cevabı krizlerin bulaşıcı özelliğinin ardında aranmalıdır.

Bulaşıcılığın en basit ve mantıklı anlatımı, ülkeler arasındaki bağlar ve ilişkilerdir: A ülkesindeki para krizi B ülkesindeki ekonomiyi yapısal olarak olumsuz etkilemektedir. Örneğin Güneydoğu Asya ülkelerinin farklı oranlarda spekülasyon müdahalelere maruz kalmalarının nedeni, dünya pazarlarına benzer ürünleri ihraç ediyor olmalarıdır. Tayland Baht'ındaki devalüasyon, Malezya'nın ihracatı üzerinde bir baskı unsuru oluşturacak ve zamanla ülkeyi krizin içine itecektir. 1992-93 yıllarında Avrupa'da görülen para krizinde de rekabete dayalı devalüasyon etkeninden söz etmekte yarar vardır. Sterlin'in devalüasyonu Fransa'nın dış ticaretini ve istihdamını olumsuz etkilemiş, ya da zamanla etkileyeceği düşünülmüş, böylelikle Fransız hükümeti üzerindeki sabit kur rejiminin terk edilmesine yönelik baskılar artmıştır.

Ancak gerçekte, gerek Avrupa'daki gerekse Asya'daki kriz tecrübelerinde, ülkeler arasındaki ticari bağımlılıklar teoride öngörülene nazaran daha zayıftır; 1995'teki Latin Amerika krizinde ise, yok denecek kadar azdır. Meksika, Arjantin için ne önemli bir ihracat pazarı ne de dış dünyada ciddi bir rakiptir. Peki neden bir Peso krizi diğerinin tetiğini çekmiştir?

Bu noktada, bağlantıları zayıf olan ekonomiler arasında krizin bulaşması konusunda iki ilginç rasyonel açıklama geliştirilmiştir. Bunlardan birincisi, ülkelerin tam olarak gözlenemeyen benzer özellikler taşıdıklarıdır. Bu durumu tasvir etmek gerekirse, Latin Amerika ülkeleri "Latin Mizacı"

³⁴⁷ A.e., s. 82.

³⁴⁸ A.e., s. 83

olarak adlandırılabilcek ortak bir kültürü paylaşırlar, ancak bu kültürün ekonomik aktivitelere olan yansıması belirsizdir. Yatırımcılar, bu kültürel geçmişi paylaşan ülkelerden birinin sabit kuru terk etme konusunda baskı hissettiğinin farkına varırsa, hemfikir etmişçesine diğer ülkelerin de benzer bir baskıya maruz kalacakları kanısına kapılırlar. 1982 yılında Latin Amerika ülkelerinin dolar ağırlıklı borçları yüzünden yaşadıkları kriz, para krizi psikolojisine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kriz Meksika'dan bölgenin diğer ülkelerine çok büyük bir hızla yayılmıştır. Filipinler ise, ekonomik durumu ve dış borç stoku en az Meksika, Brezilya ve Arjantin kadar kötü olmasına rağmen başlangıçta krizden etkilenmemiştir. Ancak bir yıl sonra yatırımcılar, Filipinler'in bir Asya ülkesi olmaktan ziyade eski bir İspanyol kolonisi olduğuna karar vermişler ve spekülasyon saldırılarına başlamışlardır.

Alternatif bir görüş olarak, sabit kuru sürdürmek için izlenen politikalar sürü psikoloji etkisini kendi içinde barındırmaktadır. Bu etki en iyi Avrupa Krizinde gözlenebilir. İngiltere ve İtalya Avrupa Döviz Kuru Mekanizması'nı terk ettikten sonra, benzer bir hareket Alman Markı karşısında para birimini sabitleyen İsveç için ekonomik ve politik açıdan daha az maliyetli hale gelmiştir.

Diğer bir yaklaşım da, krizin bulaşıcılığının, bireylerin rasyonel olmayan davranışları veya para yöneticilerinin karşılaştıkları asimetrik güdüler nedeniyle yatırımcılarda oluşan rasyonel olmayan beklentileri yansıttığıdır. Güney Kore'nin bölgedeki sorunlu ekonomilerle olan ticaret bağı oldukça azdır; bu duruma güvenerek yatırımlarını bu ülkeden çekmeyen bir fon yöneticisi, yakalandığı devalüasyon nedeniyle fon sahipleri tarafından yeterli çabayı göstermemekle suçlanabilir.

Sürü psikolojisinde olduğu gibi, olumsuz olayların yanında, olumlu beklentiler ya da etkiler de ülkeler arasında kolaylıkla yayılabilir. 1990'lı yılların başında Meksika ve Arjantin'deki reformlara bağlı olarak bölgeye hakim olan iyimserlik havası, ekonomik açıdan daha az çaba gösteren Brezilya'yı da pozitif yönde etkilemiştir. Aynı şekilde, Asya ekonomileri hakkında piyasalarca beslenen iyimser düşünceler de bölge ekonomisinin düzlüğe çıkmasında tüm ülkeler adına önemli rol oynayacaktır.³⁴⁹

³⁴⁹ “Para Krizleri”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr>, 05.04.2010

3.2.5.3. Ahlaki Tehlikenin Yol Açtığı Krizler

Ahlaki tehlike, iktisadi ajanların davranışlarının sonuçlarına katlanmadıkları durumda, kendi faydalarını maksimize etmek amacıyla başkalarının aleyhine olacak şekilde davranış göstermeleri şeklinde tanımlanmaktadır. Ahlaki tehlike bireylerin ya da kurumların farklı şekilde hareket edebilecekken, risk içeren davranış eğiliminde olmalarıdır. Bunun sebebi ise devletin ya da bir uluslar arası finansal kurumun, alınan riskin kötü sonuçlar doğurması halinde, bunun maliyetini kısmen veya tamamen üstleneceğine dair varsayımdır.

Borçlu olan kişi ya da kurum kredi veren açısından ahlaki olmayan veya istenmeyen faaliyetlerde bulunduğu, kredi veren bir risk ile karşı karşıya kalır. Kredi alan, aldığı krediyi yüksek risk içeren projelerde kullanmakta ise, bu projelerin başarılı olması durumunda yüksek kazanç sağlayan taraf olacak, projeler başarısızlıkla sonuçlandığı durumda ise bunun maliyetine kredi veren katlanma durumunda olacaktır. Kredi alan ile verenin arasında ahlaki tehlikenin neden olduğu bu çıkar çatışması, kredi verenlerin kredi vermeme kararları ile sonuçlanabilir. Bu durumda ekonomideki yatırımlar düşüş gösterecektir. Akerlof ve Romer'e göre bankaların olası olumsuz bir durumda, nasıl olsa kurtarılacağı inançları, aktif kalitelerini bozacak riskli plasmanları kabul etmeye teşvik edecektir. Aynı inançtan dolayı tasarruf sahiplerinin de ilerideki olası kayıplara karşı bankaları izleme ve takip etme motivasyonlarını da azaltacaktır.³⁵⁰

3.2.5.4. Finansal Paniğin Yol Açtığı Krizler

Finansal piyasalarda panik; kısa vadeli borçların, kısa vadeli varlıkları aşması ve kısa vadeli borçların ödenmesi için gerekli tüm krediyi tek başına sağlayacak büyüklükte bir kreditörün ve son kredi merciinin olmadığı durumlarda görülmektedir. Bu ortamda her bir kreditör için,

³⁵⁰ M. Eser Karadağ, “Finansal Krizler: Kuramsal Yaklaşımlar ve Yaşanan Örnekler”, MÜSBE, İstanbul, ty, s. 19.

borcunu ödeme kabiliyeti olmayan kurumlardan kredilerini geri çekmeleri, diğer kreditorlerin de kredilerini çekmeleri sonucunu doğuracaksa rasyonel bir davranış olmayacaktır.

Diğer yandan banka bilançolarının aktiflerindeki bozulma nedeniyle bankalar tasarruf sahiplerine karşı taahhütlerini yerine getirememeye başladıkları durumda tasarruf sahiplerini arasında panik çıkacak ve adeta bir sürü davranışıyla tüm tasarruf sahipleri süratle bankalardan mevduatlarını çekmeye başlayacaklardır.³⁵¹

3.2.5.5. Sürü Psikolojisi

Hem Kanonik Para Krizi Modeli hem de İkinci Nesil Modeller para piyasalarında var olan bilginin en iyi şekilde değerlendirildiği varsayımına dayanmaktadır. Fakat para piyasalarının bu şekilde davrandıkları yönünde elde çok az delil vardır, dahası piyasaların eldeki verileri etkin bir şekilde değerlendirmeleri ile çatışacak derecede kötü hareket ettikleri yönünde daha fazla örnekler de mevcuttur.

Para piyasalarını etkin bir şekilde davranmaktan alıkoyan etkenler nelerdir? En başta gelen etken sürü psikolojisidir. Sürü psikolojisi en iyi şekilde 1987 Krizi'ni araştıran bir çalışmada Shiller tarafından 1989'da yapılmıştır. Shiller satılan hisse senetlerinin tek sebebini fiyatların daha da düşeceği şeklinde piyasada var olan yaygın kanaate bağlamaktadır. Para krizleri açısından bakılırsa başlangıç sebebi ne olursa olsun bir satış dalgası, koyun güdüsüyle çok daha büyük miktarlara ulaşabilmekte ve o paradan sürü psikolojisi ile toplu çıkışlara yol açabilmektedir.

İnsanın kavrama yeteneğinin sınırları ve eğilimleri bir tarafa, sürü psikolojisi neden meydana gelmektedir? Bu konuda uzmanlar bireysel mantık ile tutarlı iki açıklama ortaya atmaktadırlar.

³⁵¹ A.e., s. 16.

Birinci açıklama yatırımcıların özel bir bilgiye sahip oldukları düşüncesinden kaynaklanan “bandwagon” etkisini incelemektedir.

Farz edelim ki 1. yatırımcı Tayland emlak piyasası hakkında, 2. yatırımcı bankaların finansal yapıları hakkında, 3. yatırımcı da hükümetin mali durumu hakkında kamuca bilinmeyen gizli bir bilgiye sahip olmuş olsunlar. Şayet birinci yatırımcı biraz olumsuz bilgi alırsa satışa geçebilir. 1. yatırımcının satışa geçtiğini gören 2. yatırımcı, kendi sahip olduğu bilgi nötr nitelikte veya biraz pozitif nitelikte olsa bile o da satışa geçer. Diğer taraftan 3. yatırımcı ise kendi sahip olduğu bilgi çok pozitif içerikli bile olsa, 1. ve 2. yatırımcının satışa geçtiğini öğrendiği zaman, gerçekte almamış olsalar bile o yatırımcıların kötü haber aldıklarını düşünür ve o da satışa geçer. Kehoe ve Chari 1996’da piyasalarda gizli bilgiye dayanan bu tür “bandwagon” etkilerin bir çeşit sıcak para oluşturduğunu ve ülkelerin ekonomik gelecekleri hakkındaki haberlere para piyasalarının bazen gereğinden fazla tepki vermesine yol açtıklarını belirtmektedirler.

Diğer açıklamada, krize eğilimli ülkelerde yatırım yapılan paranın büyük kısmının doğrudan ilk sahipleri tarafından değil de, aracı kurumlar tarafından idare edildiği gerçeğinin üzerinde durulmaktadır. Yükselen pazar fonlarına yatırım yapan sigorta fonu yöneticisini ele alalım. Şüphe yok ki bu yöneticinin halen popüler olmayan bir pazarda kaldığı durumda sonuçta kaybetme ihtimali, gözde bir pazarda kaldığı duruma göre daha fazla olur. Para fonu yöneticilerinin başarısının diğer fon yöneticilerinin durumlarına göre belirlendiği düşünülürse, yöneticilerin benzer şekilde hareket etmelerinin arkasındaki neden daha kolay anlaşılabilir.

Son bir nokta; 1990’larda yaşanan para krizlerini takip eden herhangi bir kimse “ters sürü güdüsü” kavramını duymuştur. Ters sürü güdüsü, piyasalarda her ne kadar bu tür krizlere yol açabilecek bazı işaretler mevcut olsa da, krizden kısa bir süre önce aşırı rahat davranıldığı durumu ifade eden bir terimdir. Para fonu yöneticileri kriz çıkma ihtimali ile olması gerekenden daha az düzeyde ilgilenmektedirler, zira herkes gibi davranmak istemekte ve öyle de davranmaktadırlar.³⁵²

³⁵² “Para Krizleri”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr>, 05.04.2010

Tablo-3.17: Bazı Krizlerde Finansal Sektörün Yeniden Yapılandırma Maliyetleri

ÜLKE	Yıl	Maliyet/GSYİH(%)	Batık Krediler/GSYİH(%)
Arjantin	1980-82	13-15	9
Arjantin	1985		30
Brezilya	1994-96	4-10	9
Şili	1981-85	19-41	16
Kolombiya	1982-87	5-6	25
Finlandiya	1991-93	8-10	9
Endonezya	1994	2	...
Japonya	1990	3	10
Malezya	1985-88	5	33
Meksika	1994-95	12-15	11
Norveç	1988-92	4	9
İspanya	1977-85	15-17	...
İsveç	1991-93	4-5	11
ABD	1984-91	5-7	4
Venezuela	1994-95	17	...

.....**Kaynak:** M. Eser Karadağ, ‘‘Finansal Krizler: Kuramsal Yaklaşımlar ve Yaşanan Örnekler’’,MÜSBE, İstanbul, ty, s. 139

3.2.5.6. IMF’nin Rolü

Dünya ekonomisi 1997 Temmuz ayında Tayland’da başlayan ve kısa zaman sürecinde hızla yayılarak bütün Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerini etkisi altına alan, kısa sürede içinde Rusya’yı ve hemen sonra da Türkiye’yi de etkisi altına alarak, Güney Amerika ülkelerini vuran bir mali krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu gelişmeler, IMF’nin tutumu ve uyguladığı politikalar nedeniyle, Uluslararası Para Fonunun durumunu tartışmaya açarken, kurumun işlevlerini tamamladığını ve artık faaliyetlerine son vermesi gerektiğini savunanlar bile olmuştur.

Asya Krizi adıyla bilinen krizin büyük ölçüde mali nedenlerden kaynaklandığı bilinmektedir. Bu da, uluslararası mali sistemin güçlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, mali sistemlerini yeniden yapılandırmak ve şeffaf bir yapıya kavuşturmak zorunda

kalacaklardır. Bu bağlamda, başta IMF olmak üzere, uluslararası mali kuruluşların çabaları ve programlarını güncelleştirmek gereği gündeme gelmiştir.³⁵³

3.2.5.7. Para Krizleri Önlenebilir mi?

Bir alternatif, dünyayı günümüzde krizlere yol açan sıcak para hareketlerinin engellendiği 1960'ların başındaki döneme geri götürmektir. Bu tür bir hareket yakın gelecekte mümkün görünmemektedir.

Diğer bir alternatif de, spekülörlerin müdahale edemeyecekleri kadar sağlam ve tutarlı ekonomik politikalar izlemektir. Bu konuda söylenecek çok şey vardır; krizlerin büyük bir çoğunluğu yurtiçi politikalarla döviz kuru rejimi arasındaki tutarsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Zaten “İkinci Nesil Modeller” in de çıkış noktası budur. Krizlerin gerçek nedeni, ne yapıyor olmanız değil, finans piyasalarının bunu yapmaya istekli olduğunuzdan şüphelenmeleridir. İngiltere'nin ERM altında izlediği para politikası doğru olabilir, ancak Soros ve diğerleri haklı olarak zamanı geldiğinde hükümetin işsizliği azaltmayı politik olarak döviz kuru istikrarına tercih edeceğinden şüphe etmişlerdir. Bu tip bir spekülatif saldırıdan korunmak için İngiliz hükümetinin yapması gereken uyguladığı politikalardan ziyade tercihlerini değiştirmektir.

Aynı zamanda bu yaklaşım para kurulu gibi yapısal düzenlemelerin neden olduğu spekülatif hareketlere karşı korunma sağlamadığını da açıklamaktadır. Rezervlerle desteklenen bir para birimi mekanik olarak bir devalüasyona zorlanamazsa da, bu geçmişte sabit kur sistemi izlemiş olan bir ülkenin gerektiğinde devalüasyona başvurmayacağını garanti etmez.

Bir ülke spekülatif hareketlerden korunmayı nasıl garanti edebilir? Uluslararası finans kurumlarıyla hükümetin prestijini arttırmaya yönelik ciddi anlaşmalar imzalayabilir. Para birimine karşı yapılacak spekülatif saldırılardan korunmanın en iyi yolu bağımsız bir para birimine sahip olmamaktır. Para krizlerine karşı çözüm oluşturulabilecek tek şey doğru para

³⁵³ Şevki Özbilen, “Küresel Mali Kriz ve IMF Politikalarının Ulusal Mali Sisteme Etkileri”, ty, s.1.

birliğıdır. Diğer bir seçenek de, para birimini savunmakta özellikle ısrar etmeyerek spekülörlere kolay bir hedef yaratmaktan kaçınmaktır. Dalgalı kura sahip olan bir ülkede, gelecekteki politikaların sonuçları da döviz kuruna yansiyacağından spekülörlerin beklentilerine gem vurulabilecektir. Dalgalı kurla belirlenen bir para birimine karşı pozisyon alan spekülör gerçek anlamda sabit kurda olduğundan çok daha fazla risk taşımak zorunda kalacaktır. Sonuç olarak; sabit kur sisteminden kaçınmalı, dalgalı kur ya da para birliğı seçilmelidir.³⁵⁴

3.2.6. RUSYA KRİZİ

3.2.6.1. Rusya Federasyonu ve Ekonomik Yapısı

Rusya Federasyonu 147,7 milyon nüfusu ve 1996 yılı verilerine göre 2.400 Amerikan Doları kişi başına milli geliri ile Türkiye açısından en önemli ticaret ortağı ülkelerden birisidir. 1991 yılında Sovyetler Birliğı'nin dağılmasıyla beraber Rusya Federasyonu'nda demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yönünde hızlı bir değişim süreci başlamıştır. Yedi yıllık geçiş dönemi boyunca önemli ekonomik reformlar gerçekleştirilmiş olmakla beraber ekonomik sistem henüz sağlıklı bir yapıya kavuşturulamamıştır. 1992-1998 döneminde, yurtiçi fiyatlar serbest bırakılmış, dış ticaret liberalizasyonu gerçekleştirilmiş, Rus parası Ruble'nin değeri piyasa mekanizması içinde belirlenmeye başlamış ve devlete ait işletmelerin büyük çoğunluğu özel sektöre devredilmiştir. Ancak Rusya'daki kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, bütçe gelirlerinin düşüklüğü ve finansal yapının zayıf oluşu ciddi sorunlar olmaya devam etmektedir.³⁵⁵

³⁵⁴ A.e.

³⁵⁵ Zafer Mustafaoğlu, “Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri”, DPT, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/rusya.pdf>, 12.04.2010

3.2.6.2. Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Ekonomik Politikalar

1991 yılında yaşanan ekonomik kriz Rusya'da piyasa ekonomisine geçişin ani ve hızlı olmasına yol açmıştır. 2 Ocak 1992'de fiyatlar serbest bırakılmış takip eden aylarda hızlı ve yoğun bir özelleştirme programı başlatılmıştır. Özelleştirme sürecinin ilk aşamasında (1992-1995 yıllarında) tarım, hizmet ve sanayi sektörlerindeki küçük ve orta ölçekli işletmeler özel girişimcilere verilirken, ikinci aşamada (1996 yılında) devlet kontrolündeki bazı büyük ve karlı işletmelerin yönetimi, bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla, alınan krediler karşılığı (loan-for-share) bankalara satılmıştır. 1997 yılında başlayan üçüncü aşamada ise devlet kontrolündeki işletmeler belirli ön hazırlık aşamalarından sonra tek-tek (case-by-case) satışa çıkarılmaya başlanmıştır. 1997 yılı sonu itibarıyla Rusya'daki toplam işletmelerin yaklaşık % 80'inin özel sektöre ait olduğu tahmin edilmektedir.³⁵⁶

Tablo-3.19: Rusya Federasyonu Cari İşlemler Dengesi (Milyar US\$)

	1994	1995	1996	1997
İhracat (fob)	67,8	82,7	90,5	88,7
İthalat (fob)	50	61,9	67,4	71,3
Dış Ticaret Dengesi	17,8	20,8	23,1	17,3
Cari İşlemler Dengesi	9	8	11,6	3,3

Kaynak: IFS

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yapılan önemli reformlardan biri de dış ticaretin serbestleştirilmesi olmuştur. Serbest dış ticaretle birlikte tüketicilere daha geniş mal çeşidi satın alma imkanı doğmuştur. Bugün Rusya'da tüketilen malların çoğunluğunu ithal mallar oluşturmaktadır. Bu durum, üreticilerin uluslararası rekabete açık olmalarını ve fiyatların daha serbestçe belirlenmesini de sağlamıştır. Bu gün ülkede yaşanan finansal krize rağmen Rusya ödemeler dengesi fazlası veren bir ülkedir. 1998 yılında ham petrol fiyatlarının son yılların en

³⁵⁶ Zafer Mustafaoglu, “Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri”, DPT, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/rusya.pdf>, 12.04.2010

düşük seviyesine inmesi büyük ölçüde ham petrol, doğal gaz ve maden ihracatçısı olan Rusya'da döviz gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır. Söz konusu gelişmelerin 1998 yılında Rusya'nın bir miktar cari işlemler açığı vermesine neden olacağı tahmin edilmekle beraber kriz öncesi ekonomik durum değerlendirildiğinde dış denge açısından ciddi bir sorun gözükmemektedir.³⁵⁷

Tablo-3.20: Rusya Federasyonu, Büyüme ve Enflasyon

	1994	1995	1996	1997
Cari GSYİH(Milyar USD)	277	357	440	150
Reel GSYİH Büyümesi (%)	-12,6	-4	-2,8	0,8
Enflasyon Oranı(%)	224	131	22	11
İşsizlik Oranı(%)	7	8,8	9,1	9,3

Kaynak: IMF, Carnegie Endowment for international Peace, Russian and Eurasian Program: Briefing on the russian Economy by Anders Aslund, June 8, 1998.

3.2.6.2. Asya Krizi Sonrası Ekonomik Durum

1997 yılı Temmuz ayında Asya Bölgesinde ortaya çıkan kriz dikkatleri Rusya gibi ekonomik sorunlarla karşı karşıya olan ülkelere çevirmiştir. Bu kapsamda, GSYİH'nın % 8,2'si oranındaki bütçe açığı ve kısa vadeli borçlar Rusya'da kaygılara yol açmakta idi. Ülkede yaşanan grevler ve son olarak 1998 yılı Mayıs ayında Rusya'nın en büyük ikinci firması olan "Unified Energy Sistem" ortaklık yapısında yabancı yatırımcılara sınırlama getirilmesi kaygıların daha da artmasına yol açmıştır.

Rusya'nın toplam borcunun GSYİH 'ya oranı %42'ler seviyesindeydi. Borç stoku diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yüksek değildi. Ancak sorun kısa vadeli borçların yüksek olmasından kaynaklanmaktaydı. Bütçe gelirlerinin düşük olduğu bir ortamda söz konusu kısa

³⁵⁷ Zafer Mustafaoğlu, “Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri”, DPT, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/rusya.pdf>, 12.04.2010

vadeli borç stoku 1997 yılı sonundan beri Rusya Federasyonu'na yönelik kaygıları artıran bir unsur olmuştur.

Söz konusu kısa vadeli borçlanmanın üretken yatırımları değil, maaş ve ücretler gibi cari harcamaları finanse etmede kullanılmıştır.³⁵⁸

Rusya'da krizinin nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Kronik bütçe açığı ile iç ve dış borç stokunun giderek artması,
- Sıkı para politikaları sonucu ruble'nin aşırı değerlenmesi,
- Az gelişmiş bankacılık sektörü,
- Ekonomik faaliyetlerin büyük bölümünün kayıt dışı olması ve bunun sonucu olarak toplanan yetersiz vergi geliri,
- Politik istikrarsızlığın artması,
- Asya krizinin etkisiyle düşen hammadde fiyatlarının Rusya'nın ihracatını olumsuz etkilemesi,
- Asya krizinin etkisiyle uluslar arası yatırımcıların yatırımlarını Rusya'dan hızla çekmeleri, ülkenin döviz rezervlerinin hızla erimesi ve bu gelişmeler sonucunda uygulanan yüksek faiz politikası.³⁵⁹

³⁵⁸ Zafer Mustafaoğlu, “Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri”, DPT, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/rusya.pdf>, 12.04.2010

³⁵⁹ İlker Parasız, **Modern Konjonktür Teorileri**, Bursa, 2006, s. 60.

3.2.7. MORTGAGE KRİZİ (2008 KÜRESEL KRİZİ)

Tablo-3.21: Ülkelerin GSMH Düzeylerine Göre Zenginlik Sıralaması(2008, Milyon USD)

Sıralama ve Ülke	GSMH	Sıralama ve Ülke	GSMH	Sıralama ve Ülke	GSMH
1. ABD	14.204.322	21. İsviçre	488.470	41. İsrail	199.498
2. Japonya	4.909.272	22. İsveç	480.021	42. Malezya	194.927
3. Çin	4.326.187	23. S. Arabistan	467.601	43. Singapur	181.948
4. Almanya	3.652.824	24. Norveç	449.996	44. Ukrayna	180.355
5. Fransa	2.853.062	25. Avusturya	416.380	45. Cezayir	173.882
6. İngiltere	2.645.593	26. İran	385.143	46. Şili	169.458
7. İtalya	2.293.008	27. Yunanistan	356.796	47. Pakistan	168.276
8. Brezilya	1.612.539	28. Danimarka	342.672	48. Filipinler	166.909
9. Rusya	1.607.816	29. Arjantin	328.385	49. BAE	163.296
10. İspanya	1.604.174	30. Venezuela	313.799	50. Mısır	162.818
11. Kanada	1.400.091	31. İrlanda	281.776	51. Macaristan	154.668
12. Hindistan	1.217.490	32. G. Afrika	276.764	52. Kazakistan	132.229
13. Meksika	1.085.951	33. Finlandiya	271.282	53. Y. Zelanda	130.693
14. Avustralya	1.015.217	34. Tayland	260.693	54. Peru	127.434
15. G. Kore	929.121	35. Portekiz	242.689	55. Kuveyt	112.116
16. Hollanda	860.336	36. Kolombiya	242.268	56. Libya	99.926
17. Türkiye	794.228	37. Çek Cum.	216.485	57. Slovak Cum.	94.957
18. Polonya	526.966	38. Hong Kong	215.355	58. Vietnam	90.705
19. Endonezya	514.389	39. Nijerya	212.080	59. Fas	86.329
20. Belçika	497.586	40. Romanya	200.071		

Kaynak: Development Indicators database, World Bank, 7 October 2009

2008 Küresel Krizi, 2008 yılının son aylarında ortaya çıkan ve dünyanın birçok ülkelerini olumsuz yönde etkileyen ekonomik gelişmelerdir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile kıyaslanan bu kriz özellikle Eylül 2008 ayında gözle görülür hale gelmiştir. ABD'deki taşınmaz mal piyasasının birden değer kaybetmesi ve bunun sonucu olarak tutulu satışlardaki(mortgage) kişisel iflasların artmasının bu krizi tetiklediği düşünülmektedir.³⁶⁰

2007 Ortalarında ABD konut piyasasında başlayan sorunlar giderek büyümüş ve gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ülkelere de sirayet ederek küresel bir boyut kazanmıştır. Küresel finansal kriz banka iflasları mali sistemdeki konsolidasyonlar ve devletleştirmelerden sonra reel sektöre de yansarak küresel büyüme oranlarını düşürmüş, enflasyonist etkiye yol açmış, ve regülasyon taleplerinin daha yüksek sesle dillendirilmesine neden olmuştur.³⁶¹

Tablo-3.22: Seçilmiş Bazı Ülkelerin Borsa İndeksleri ve Değişim Oranları (2007-2009)

Borsa Endeksleri	2007	2008	2009	Değişim Oranı(%) (2007-2008)	Değişim Oranı(%) (2008-2009)
ABD Nasdaq 100	2085	1212	1860	-41,9	53,5
ABD S&P 500	1468	903	1115	-38,4	23,5
Almanya DAX	8067	4810	5957	-40,4	23,8
Arjantin Merval	2152	1080	2321	-49,8	115
Brezilya Bovespa	63886	37550	68588	,41,2	82,7
Fransa CAC 40	5614	3218	3936	-42,7	22,3
G. Afrika FTSE/JSE	28958	21509	27666	-25,7	28,6
Hindistan BSE Sens	20287	9647	17465	-52,4	81
Hong Kong Hang Seng	27813	14387	21873	-48,3	52
İngiltere FTSE 100	6457	4434	5413	-31,3	22,1
Japonya Nikkei 225	15308	8860	10546	-42,1	19
Meksika IPC	29537	22380	32120	-24,2	43,5
Rusya RTS	2291	632	1445	-72,4	128,6
Türkiye İMKB 100	55538	26864	52825	-51,6	96,6

Kaynak: Sermaye Piyasasında Gündem, TSPAKB, sayı 89, Ocak 2010, s. 39

³⁶⁰

³⁶¹ Doğan Alantar, ‘‘Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme’’, (Çevrimiçi)

http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuclari_MFY81.pdf, 21.03.2010

2008 yılı ilerledikçe Subprime Mortgage Krizi'nin sadece küçük bir kesimi değil, bütün ABD mali sistemini etkilediği anlaşıldı. Düşük gelirli ailelere yüksek riskli kredi açan bu kurumlar kredi akitlerini birleştirip paketleyerek borsalarda alınıp satılabilen tahviller haline getirmişler, yatırım bankaları ve ticaret bankalarına satmışlardı. Elinde çok miktarda yüksek riskli konut kredisi tutan yatırım bankalarından Bear Stearns Mart ayında iflas ederek ABD hükümeti tarafından diğer bir yatırım bankası olan JP Morgan Chase'e satıldı. Bu iflası diğer bir yatırım bankası olan Lehman Brothers ve Merrill Lynch ve sigorta firması American International Group izledi. Washington Mutual ve Wachovia gibi bankalar iflas ederek diğer bankalara satıldılar.

ABD'deki kriz kısa zamanda Avrupa'ya da sıçradı. İzlanda'nın 3 büyük bankası iflas etti. 2008 yılında İzlanda Krona'sı Euro'ya karşı % 40 değer kaybetti ve İzlanda'daki enflasyon oranı % 15'e ulaştı. İngiltere'deki taşınmaz mal piyasası da aynen ABD gibi büyük bir düşüşe geçti.³⁶²

ABD de konut kredilerindeki özensizlik ve şişkinlik ile başlayan finansal problemler derinleşerek devam etmektedir. Konut kredilerinde ikincil piyasanın gelişmesi için oluşturulan Freddie Mac ve Fannie Mae'nin devlet kontrolüne geçmesinin ardından büyük yatırım bankası Lehman Brothers, ABD İflas Yasasının 11. maddesi kapsamında iflas başvurusunda bulunmuş, Merrill Lynch çok düşük bir bedelle Bank of Amerika ya satılmış ve dev sigorta şirketi AIG operasyonlarını devam ettirebilmek için FED'den(ABD Merkez Bankası) önemli tutarda kredi kullanmak durumunda kalmıştır. Krizin İngiltere, Avrupa ve gelişmekte olan ülkelerde de hissedilmesi ve küresel bir boyut kazanmıştır.³⁶³

Bu finansal kriz bazı açılardan eskilerine benzemekte bazı açılardan ise yenilikler taşımaktadır. Örneğin krize müdahale biçimi yeni değildir. 1929 Buhranı sonrası uygulanan Keynesyen politikalardan tutunda 1998'de ki hedge fon kurtarma operasyonlarına kadar devletin ekonomiye müdahalesi her zaman hissedilmiştir. Ancak son yaşanan mortgage krizi sonucunda ABD hükümetinin seri faiz indirimleri, banka birleştirme operasyonları ve en son mortgage

³⁶²

³⁶³ Doğan Alantar, “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”

kurumlarına el konulması “müdahaleci bir piyasa”nın neredeyse “normal” haline geldiğini göstermektedir. Bu gelişmeler ABD ve diğer gelişmiş ekonomilerin mali sistemini yeniden yapılandırılmasına, gelişmekte olan dünyanın sermaye hareketleri ile ilgili politikalarını yeniden gözden geçirmelerine ve dünya finans sisteminin başka bir mantalite ve başka gerçeklerle yeniden dizayn edilmesine yol açacaktır.³⁶⁴

3.2.7.1. Mortgage Küresel Finansal Krizin Nedenleri

2000'li yıllar boyunca başta petrol olmak üzere bütün emtia ve tarım ürünleri fiyatlarında büyük bir yükseliş gözlemlendi. Çin ve Hindistan gibi yüksek nüfuslu ülkelerde gözlenen ekonomik büyüme bu ürünlere olan talebi arttırdı ve fiyatların yükselmesine neden oldu. 2008 yılında gıda fiyatları tarihin en yüksek düzeylerine ulaştı. Altın ve petrol gibi değerli maddeler de tarihinin en yüksek değerini kazanırken, USD'nin değeri hemen hemen bütün diğer para birimleri karşısında önemli ölçüde düşmüştür.³⁶⁵

Buna paralel olarak 2008 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde özellikle konut fiyatlarında olmak üzere taşınmaz mal piyasasında büyük bir düşüş yaşandı. ABD'deki konut fiyatları 2000'li yıllar boyunca büyük bir yükselme göstermişti. Bu yükselmenin bir nedeni de kolaylıkla elde edilebilen tutulu satışlar (mortgage) idi. Sürekli olarak yükselen konut fiyatları piyasalarda aşırı derecede iyimser bir hava yaratmış, bankaların düşük gelirli ailelere konut almak için kolayca kredi sağlamalarına yol açmıştı. Konut fiyatları inişe geçince birden bire “subprime mortgage” (yüksek risk ve yüksek faizli kredi) denilen bu kredi piyasası çökmüş, kredi faizlerini ödeyemeyen düşük gelirli ailelerin konutlarına el konmasına neden olmuştur.³⁶⁶

³⁶⁴ A.e.

³⁶⁵

³⁶⁶

Krizin nedenlerini, likidite bolluğu ve bunun sonucunda verilen özensiz krediler, aşırı menkul kıymetleştirme, saydamlık eksikliği, derecelendirme kuruluşlarının etkinliğindeki yetersizlik ve düzenleyici ve denetleyici kuruluşların müdahalede gecikmesi olarak sıralayabiliriz.

3.2.7.1.1. Likidite Bolluğu ve Özensiz Krediler

2000 yılından 2006 yılının sonlarına kadar finansal piyasadaki likidite sürekli yükselmiştir. Kriz öncesindeki bollaşan bu likiditenin karlı operasyonlara dönüştürülmesi banka sisteminin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Bu operasyonların başında konut kredileri gelmektedir. Bankalar herhangi bir işi geliri veya varlığı olmayan kişilere bile kredi vermeye başlamışlardır. Bu uygulamalar varlık fiyatlarının özellikle konut fiyatlarının çok hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır. Bir kısım konut kredisinde başlayan geri ödeme problemleri sonucunda banka portföylerindeki hacizli konut sayısı artmaya başlamıştır. Bankaların bu konutları piyasaya arz etmesi konut fiyatlarında düşüşe yol açmıştır. Bu durumda halen kredisini ödemekte olan bazı konut kredisini kullanıcılarının ellerindeki evlerin değeri kalan kredi ödemelerinin net bugünkü değerinin altında kalmıştır. Dolayısıyla bu kişiler de evlerinin anahtarlarını zarflara koyup bankalara göndererek kredi geri ödemelerinden vazgeçmişlerdir. Burada dramatik olan şey kredi geri ödemelerinin bankalar tarafından diğer mali kuruluşlara satılması ve bu evleri teminat olarak alan sermaye piyasası araçlarının yaygınlığıdır. Bu nedenle zararlar domino taşları gibi bir mali kuruluştan diğerine sirayet ederek büyümüş ve mali sistemin temel taşları niteliğindeki kuruluşların iflasına yol açmıştır.³⁶⁷

3.2.7.1.2. Menkul Kıymetleştirme

Menkul kıymetleştirmeyi kısaca nakit akışlarının bir havuzda toplanması ve yatırımcılara satılmak üzere mali bir varlık olarak menkul kıymetler üretilmesi olarak tanımlayabiliriz. ABD’de likiditenin bol olduğu 2000-2006 döneminde menkul kıymetleştirme sayesinde bireyler normalden fazla kredi kullanmışlardır.³⁶⁸

³⁶⁷ Doğan Alantar, ‘‘Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme’’

³⁶⁸ A.e.

Risk paylaşımı, yüksek getiri iştahı, bankaların yasal sermaye yükümlölüklerini yerine getirmelerinde kolaylık sağlaması, risk taşımadan ya da daha fazla mevduata ihtiyaç duymadan bankaların yeni kredileri finanse etmelerinin sağlanması menkul kıymetleştirmeyi özendiren hususlardır.³⁶⁹

Menkul kıymetleştirmenin krizin sebeplerinden birisi olarak değerlendirilmesinin ana sebebi bu sayede riskin bir kurumdan diğerine aktarılmasının kolaylaşmasıdır. Örneğin mortgage kredisi veren bir banka kredilerin geri ödemelerini menkul kıymetleştirerek kısmen veya tamamen bir yatırım bankasına veya bir mortgage kuruluşuna satmaktadır. Bu mekanizma kriz durumunda mali sistemi kırılgan bir hale getirmektedir. Şöyle ki banka tarafından yapılan menkul kıymetleştirme sayesinde kredi ödemelerindeki aksama hem krediyi veren banka, hem de menkul kıymeti satın alan diğer finansal kuruluşlar için zarar anlamına gelmektedir. Nitekim FED Eski Başkanı Greenspan krizin sadece kredilerden kaynaklanmadığını, asıl nedenin bu kredilerin paketlenerek tekrar satışı olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁰

3.2.7.1.3. Saydamlık Eksikliği

Gelişmiş ölkelerde ve özellikle ABD’de neredeyse birbirinden ayrı her fonksiyon için ayrı bir mali kurum ve mali araç oluşturulmuştur. Bu kurum ve araçlar birbiri ile irtibatlı ve grift ilişkilere sahiptir. Örneğin faiz haddi türev piyasaları; forward, swap işlemlerinden dalgalı swap’a kadar bir çok finansal araç sunmaktadır. Finansal araçların bu karmaşık yapısının anlaşılmasında önemli bir zorluk söz konusudur. Sıradan yatırımcılar için her gün değişen yenileşen ve farklılaşan finansal araçları takip etmek mümkün değildir. Hele de özellikle anlaşılmamak istendiğinde ciddi bir saydamlık sorunu ile karşılaşılmaktadır.

³⁶⁹ A.e.

³⁷⁰ A.e.

Saydamlıktaki bir diğer eksiklik “asimetrik bilgi” diye adlandırılan olgudur. Bu halde, bilgi yatırımcılara firmalara ve diğer aktörlere farklı hızlarla ve farklı biçimlerde ulaşmaktadır. Örneğin “insider trading” (içerden öğrenenlerin ticareti) aslında bir tür asimetrik bilgidir. Yasal yaptırımlarla bu tür bilgilenmenin önüne geçilse bile suç teşkil etmeyen asimetrik bilgilenme/bilgilendirme problemini aşmak çok kolay değildir. Ampirik araştırmalar finansal krizle saydamlık eksikliği arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Saydamlık arttıkça daha az finansal kriz oluşmaktadır. Bu tür araştırmalarda gelişmekte olan ülkeler genellikle daha az şeffaf olarak tanımlanmıştır ancak ironik bir biçimde son küresel kriz şeffaflığın en fazla olduğu düşünülen “gelişmiş dünya”da baş göstermiştir.

Artık “saydamlığın” tanımı ve ölçütlerinin yeniden belirlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu krizde banka ve brokerların ne çeşit varlıklara sahip oldukları bu varlıkların değerinin ne olduğu hatta bunların muhatabının kimler olduğu yeterince şeffaf olarak belirlenmemiştir. Bu problemler, türev diye adlandırılacak kompleks ticari sözleşmelere sahip Lehman Brothers gibi firmaların iflasları sonucu ortaya çıkan riskin hesaplanması ve analiz edilmesini zorlaştırmıştır.

3.2.7.1.4. Derecelendirme Kuruluşları

Derecelendirme kuruluşları ile ilgili en önemli problem çıkar çatışmasıdır(conflict of interests). Bankalarla ve diğer mali kuruluşlarla ilgili notlar veren rating kuruluşları bu firmalar tarafından finanse edilmektedir. Hal böyle olunca derecelendirme kuruluşlarının objektif değerlendirme yapma kabiliyetleri azalmaktadır.

Diğer yandan derecelendirme kuruluşları firmaların finansal problemlerini her zaman tespit edememektedirler. Bazen de sorunu kısmen veya çok gecikmeli olarak görebilirler. Örneğin, Enron’un iflas başvurusundan çok kısa bir süre öncesine kadar derecelendirme kuruluşları firmanın problemleri olduğunu tespit edememiştir. Tabi ki bunda Enron’un gerçeğe aykırı şekilde hazırladığı mali tablolarının da etkisi vardır.

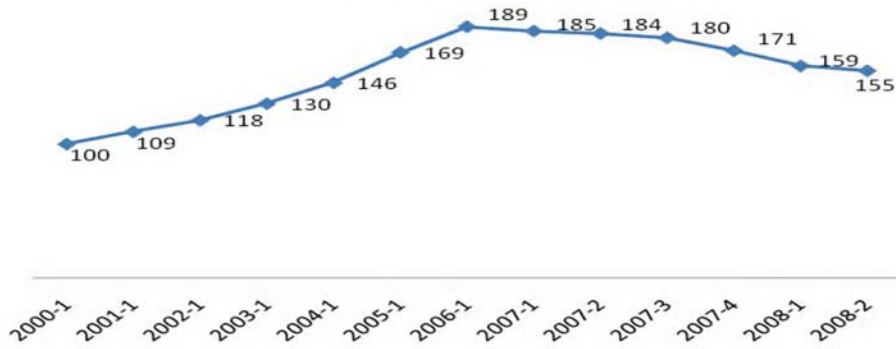
Derecelendirme kuruluşları finansal enstrümanları dizayn eden bankalar ve enstrümanın alıcıları kadar dayanak varlık hakkında enformasyona sahip olmayabilirler. Bir diğer sorun derecelendirme kuruluşlarının sadece temerrüt riskini derecelendiriyor olmasıdır. Halbuki likidite riski ve rating değiştirme riskinin de ölçülmesi gerekmektedir. Derecelendirme kuruluşlarından hizmet alanların derecelendirme hizmetlerinin bu dar kapsamından haberdar değildirler.

Son finansal kriz öncesinde de derecelendirme kuruluşları çok etkin çalışmamıştır. Ancak finansal kriz başladıktan sonra kredi notları düşürülmüştür. 2007'nin üçüncü çeyreğinden 2008'in ikinci çeyreğine kadar geçen bir yıllık dönemde iki büyük derecelendirme kuruluşu tarafından 1,9 trilyon dolarlık mortgage destekli menkul kıymetin notu düşürülmüştür.

3.2.7.2. Küresel Finansal Krizin Sonuçları

3.2.7.2.1. Konut Fiyatlarındaki Düşüş

Grafik-3.9: ABD Konut Fiyat Endeksi(2000-2008)

Kaynak: Doğan Alantar, “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_SonucLari_MFY81.pdf,

Konut fiyatlarındaki yükselişler küresel finansal krizin nedenlerinden birisi iken konut fiyatlarının düşmesi bu krizin sonuçları arasında yer almaktadır. Konut kredilerinin bir kısmının

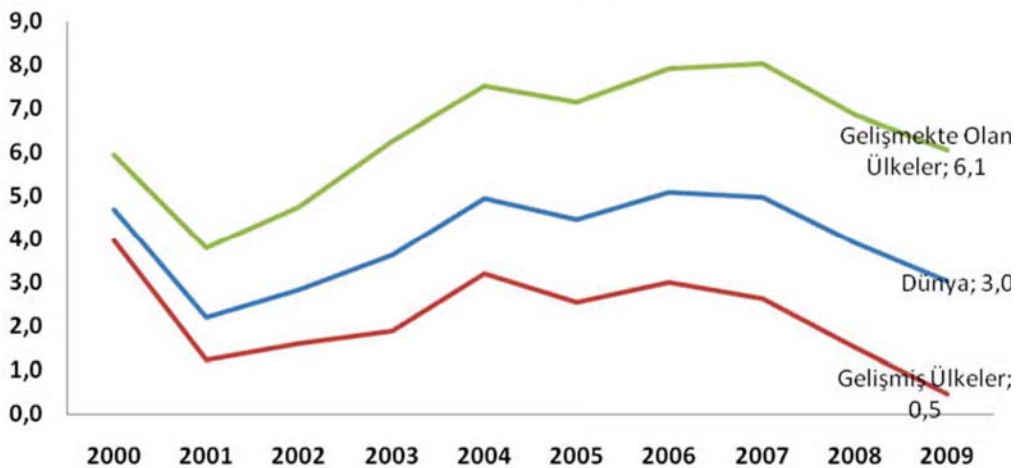
geri dönmemesi sonucu konut piyasası yukarıda belirttiğimiz kısır döngüye girmiş ve ABD’de 2007 yılının başından itibaren konut fiyatlarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Aşağıdaki grafikte S&P/CaseShiller Endeks’ine göre konut fiyatlarının gelişimi görülmektedir.

Grafik 3.9’da görüldüğü gibi 2001-2007 yılları arasında ABD konut fiyatları yaklaşık % 90 oranında artmıştır. 2007’nin başından itibaren de düşüş başlamıştır. Düşüş trendinin hala devam ettiği görülmektedir. Diğer ülkelerde de benzer düşüşler görülmüştür.

3.2.7.2.2. Büyüme Oranlarında Düşüşler

Finansal krizin reel ekonomiye yansımaları nedeniyle hem ABD ve Avrupa gibi gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarında düşüşler görülmüştür. Aşağıdaki grafikte 2007 yılından sonra hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarındaki düşüş eğilimi görülmektedir.

Grafik-3.10: Ülke Gruplarında ve Dünyada GSMH Değişimi(%)

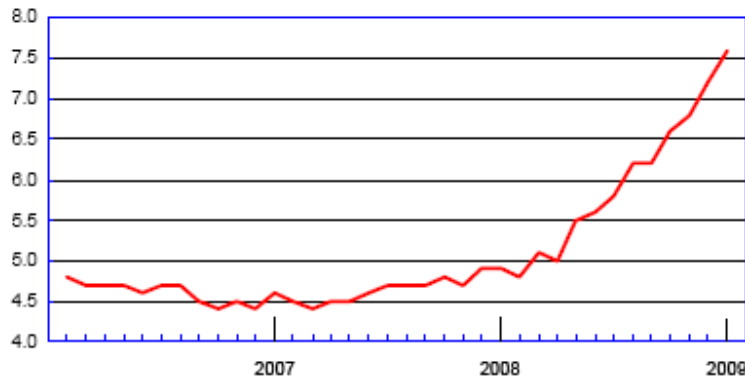

Kaynak: Doğan Alantar, “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuclari_MFY81.pdf,

3.2.7.2.3. İşsizlik Oranlarında Artışlar

Küresel kriz işsizlik oranlarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle ABD ve gelişmiş ekonomilerde yukarı yönlü trend göze çarpmaktadır.

Grafik-3.11: ABD’de Mevsimsellikten Arındırılmış İşsizlik Oranları(02.2006 - 01.2009, %)

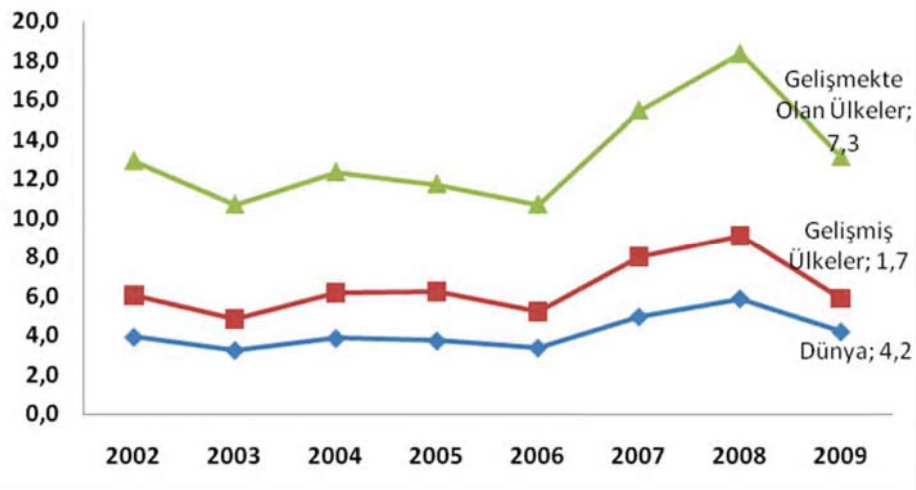
Kaynak: <http://globaleconomicanalysis.blogspot.com/2009/02/jobs-contract-13th-straight-month.html>

Türkiye’de ise 2006 ve 2007 yıllarında % 10’ların altına düşen işsizlik oranları tekrar % 15’ler civarında seyretmeye başlamıştır. Mart 2010’daki verilere göre % 13,7 oranında seyretmiştir.

3.2.7.2.4. Enflasyonist Etki

2007 ve 2008 yılında enflasyondaki yükselme sadece finansal krizden kaynaklanmamıştır. Bu dönem de petrol ve gıda fiyatlarındaki yükselmeler önemli miktarda enflasyonist etkiye yol açmıştır. Özellikle enerji talebi hızla artan gelişmekte olan ülkelerde enflasyon oranları hızla yükselmiştir. 2009 yılında ise petrol fiyatlarındaki düşüş ve krizin etkisinin azalacağından hareketle enflasyonist eğilimlerde düşüş beklenmektedir.

Grafik-3.12: Ülke Gruplarında ve Dünyada Enflasyon Oranları(%)

Kaynak: Doğan Alantar, “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuc_lari_MFY81.pdf,

3.2.7.2.5. Regülasyonlar ve Müdahaleci Yaklaşımlar

Finansal krizin bir diğer sonucu özellikle gelişmiş ekonomilerde regülasyon taleplerinin artması olmuştur. Hedge fonlar gibi hafif şekilde regüle edilmiş riskli araçlardan geleneksel bankacılık operasyonlarına kadar tüm finans alanında yeni regülasyonlar beklenmektedir. Artık piyasanın tüm sorunlarını kendiliğinden çözeceği veya self regülasyonlarla yetinilmesi tezi dillendirilmemektedir. Önümüzdeki süreçte düzenleyici denetleyici faaliyetler kapsamında, yeni yasaların çıkarılması, içerden öğrenenlerin ticareti (insider trading) gibi piyasanın kötüye kullanımı faaliyetlerinin kararlılıkla soruşturulması, finansal hizmet sunucularının lisanslanması, sermaye piyasası kurumlarına yeni kayıt mükellefiyetleri getirilmesi müşterilerin ve yatırımcıların korunması için şikâyetlerin ve ihbarların titizlikle değerlendirilmesi gibi hususlarla daha sık karşılaşılacağını öngörebiliriz.

3.2.7.3. Sonuç

Finansal kriz nedeniyle ortaya çıkan likidite sıkışıklığı gelişmekte olan ÷lkelerin finansal sermayeyi kendilerine çekme konusunda önceki döneme nazaran daha keskin bir rekabet içinde olmalarına yol açacaktır.

Birleşme ve devralmalarla mali sitemde gerçekleşen konsolidasyon da bu sürece katkı sağlayabilir. Bu noktada aşılması gereken en önemli problem küresel kredi mekanizmasının sadece bankalar arası piyasada değil bankacılık sektöründen reel sektöre aktarımını da içerecek şekilde yeniden çalışır duruma getirilmesidir. Diğer yandan doların değer kazanması ve petrol fiyatlarının düşmesi olumlu bir servet etkisine yol açarak harcamaları artırabilir. Bu da krizden çıkışı kolaylaştıracak bir unsurdur. Ancak ampirik çalışmalar göstermiştir ki konut kredisi kaynaklı krizler hisse senedi piyasasındaki krizler ya da kredi daralmalarından kaynaklanan diğer tür krizlere göre daha uzun sürmektedir.

Resesyon, en az iki çeyrekte negatif ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır. Bazı ekonomik uzmanlara göre kişi başına gelirden düşüşün olmaması nedeniyle ABD ekonomisi resesyon içerisinde değildir. Bazı uzmanlara göreyse enflasyon rakamları katılırsa ABD'nin son iki çeyrektir küçölme içerisinde yer aldığı söylemektedirler.³⁷¹

Tüm dünyayı sarsan bu kriz akıllara yaşanan ilk büyük kriz tecrübesi olan 1929 Krizi'ni getirmiştir. Birbirine oldukça benzeyen bu iki krizin müdahale ve alınan önlemler bakımından farklılaştıkları gör÷lmektedir. 1929 Krizi'nde yapılan hatalardan ders alan otoriteler 2008 Krizi'nde daha müdahaleci davranabilmiştir.

1929 Krizi'nin arkasından yaşanan siyasi ve ekonomik olaylar 2008 Krizi'nin sonrasında neler olabileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Açıktır ki bu kriz içinde yaşadığımız sistemin sorgulanmasına neden olmuştur.³⁷²

³⁷² Derya Yılmaz, Filiz Gayğusuz, “2008 Krizinin Yeni Global Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri”, (Çevrimiçi) <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma39.pdf>, 19.05.2010

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İŞÇEVİRLERİ ve UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

Ekonomik yapının geri kaldığı Osmanlı Devleti’nin son dönemi ile Cumhuriyet yönetimine geçişte sekiz yıl ve bu sürenin son dört yılındaki Anadolu’daki ölüm-kalım savaşı, Cumhuriyet dönemindeki iktisat politikası arayışlarını ve kurumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Bununla birlikte elde edilen başarılar veya başarısızlıklar tümüyle geçmişe bağlı değildir.

1923’ten günümüze kadar geçen süreyi üç genel döneme; 1923-1946, 1946-1980 ve 1980’den günümüze ve bunları da genel dönemlerden özü itibarıyla ayıramayan ve analizi kolaylaştıran alt bölümlere ayrılarak incelenmiştir.

1923-1946 yıllarını kapsayan birinci dönem henüz dünyada egemen bir düzenin olmadığı süreyi, 1946’dan 1980’e kadar ise dünya düzeninde böyle bir egemen gücün olduğu (Pax Americana) süreyi ifade etmektedir. 1923-1980 arasındaki sürecin Türkiye’deki iktisat politikalarını etkileyen ve şekillendiren unsurları ise 1930 sonrasında Keynesçilikle birleşen dönem-dönem hızlanan karma ekonomi ve ithal ikamesi ile sosyal refah devleti uygulamalarıdır.

4.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEM

4.1.1. 1923-1946 Dönemi

4.1.1.1. Dışa Açık Ekonomi Dönemi: 1923-1929

Genç Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde, dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı ve dış borçlanmalar, Duyun-u Umumiye İdaresi ile sürekli imtiyazların verilmiş olduğu bir iktisadi yapıyı devralmıştır. 1923-1929

arasındaki yıllar devlet işletmeciliği ve müdahalelerinin asgari düzeyde tutulduğu ve piyasa şartlarında sanayileşmenin benimsendiği yıllardır. Bunda iki önemli husus rol oynamıştır.

İlk yılların ekonomik tablosunu yokluklar belirlemektedir. Bu yoklukların başlıca sebebi ise milli ellerde sermaye birikiminin olmaması gelmektedir. İlk yıllardaki iktisat politikalarının atmosferinde ve daha sonraki uygulamalarda bu yoklukları ortadan kaldıracak, sermaye kazançlarını milli olmayan unsurlardan milli unsurlara aktaracak, kalkınma hamlesini devlet desteğiyle ve milli özel girişimci eliyle sağlayacak milli iktisat anlayışı bulunmaktadır. Ancak Lozan Antlaşmasının gümrüklerle ilgili düzenlemeleri nedeniyle korumacı, sanayileşmeci milli iktisat anlayışı arka planda kalmıştır.

Dönem içinde iktisat politikalarını etkileyen iki önemli gelişme, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış Antlaşmasıdır. Atatürk daha Cumhuriyet ilan edilmeden Şubat 1923'te İzmir'de, izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin tespiti için iktisat kongresini toplamıştı. Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmada Batının birtakım kurum ve kuralları alınarak en kısa zamanda iktisadi ve toplumsal gelişmeye ulaşılması istenmekteydi.³⁷³

Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan ekonomik anlamda iki önemli gelişme lehimize sonuçlanmamıştır. Antlaşma hükmü gereği, gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulması, sınai üretimi bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakmıştır. Ayrıca Osmanlı dış borçlarından bir bölümü genç cumhuriyet tarafından devir alınmış ve daha başlangıçta borç yükü altına girilmiştir. Bu tarihlerde iktisat politikası ile ilgili kararları uygulamak amacıyla bir dizi düzenleme de yapılmıştır. Ancak bütün çabalara rağmen ülke arzu edilen düzeyde hızlı bir sanayileşme atılımı gösterememiştir. Bunun nedeni yukarıda izah edilen faktörlerin yanı sıra, altyapı, sermaye, girişimci ve teknik eleman yetersizliğidir. Yabancıların belirsizlik nedeniyle yeni yatırımlara gitmemesi ve gayrimüslim azınlıkların ülkeyi terk etmesi sınai üretimi olumsuz etkileyen diğer nedenlerdir. Devletin sanayiye yatırım yapmak eğilimi vardır, ancak yetersiz kamu sermayesinin önemli bir

³⁷³ Nadir Eroğlu, "Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)", 80. Yılda Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, 29-31 Ekim 2003, İstanbul, (Çevrimiçi) <http://mimoza.marmara.edu.tr/~neroglu/iktisat-politikalari.pdf>, 10.05.2010

bölümü demiryolu yapımı ve yabancıların elindeki demiryollarının satın alınmasında kullanılmıştır. Milli iktisat anlayışı içerisinde sermayenin yerli ellerde toplanması istenmektedir.

Bu dönemde milli iktisat anlayışının da etkisiyle para politikasında sağlam ve istikrarlı para anlayışı hakim olurken maliye politikasında denk bütçe ve düzgün ödeme ilkesi benimsenmiştir. Genişlemeci bir maliye politikasından titizlikle kaçınılırken, açık finansmana ve borçlanmaya sıcak bakılmamış, önce gelirin edinilmesi sonra harcanması söz konusu olmuştur. Bu dönemde zaten merkez bankasının bulunmayışı kağıt para arzının artırılması ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Para ve kredi faaliyetlerini düzenleyecek bir milli bankanın kurulmasına ilişkin İzmir İktisat Kongresi'nde başlatılan faaliyetler 1930'da T.C. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır.³⁷⁴

4.1.1.2. Devletçi Dönem: 1930-1939

1930 ve 1931 yılları korumacı-devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu döneme geçişi temsil eden yıllardır. Dünya ekonomisinin girdiği büyük bunalım yıllarında Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girmiştir. Krizin hammadde fiyatlarını sanayi fiyatlarından daha çok düşürmesi sonucu bir önceki dönemdeki serbest ticaret-açık kapı politikalarının sürdürülmesinin dış ticarete yaratacağı olumsuz gelişmeler sezilmiştir. 1929'da Lozan'ın sınırlamalarının da son bulmasıyla ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurularak koruma duvarları altında eskiden ithal edilen sınai tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidildi. Böylece bunalım döneminde az gelişmiş ülkelerin sanayisi zayıf yapıyı değiştirmeye yönelik ilk adımlarına Türkiye de katıldı.³⁷⁵

Devletçi iktisat politikaları iki şekilde yürütüldü. İlki devlet işletmeciliği, ikincisi de fiyat mekanizması, dış ticaret gibi konularda iktisadi yaşamın kontrol yoluyla düzenlenmesi. Bu kapsamda bir dizi kanun ve düzenleme çıkarıldı.

³⁷⁴ A.e.

³⁷⁵ A.e.

Bu yıllarda Türkiye planlama deneyimi de yaşadı. Hatta Sovyetler Birliği'nden sonra dünyada ilk planlama deneyimlerinden birinin Türkiye'de yaşandığı söylenebilir.

Tablo 3.19'dan da kolaylıkla görülebileceği gibi 1930-1939 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunu da mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirmiştir.³⁷⁶

Gerek sabit ve gerekse cari fiyatlarla GSMH rakamları, tablodan da görüldüğü gibi oldukça düşük düzeylerde bulunmaktadır. Bu durum da üretim gücünün oldukça düşük olduğunu göstermektedir. 1929 yılında ihracat rakamlarının (75 milyon dolar) ithalat (124 milyon dolar) rakamlarının altında kaldığı görülmektedir. Dünya Buhranı'nın Türkiye ekonomisine yansısıyla birlikte, 1930-1933 yılları arasında ithalatta hızlı ve büyük daralma meydana gelmiştir. Bu daralma Türkiye ekonomisinde bir para krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Sanayileşme süreci hızlanmıştır. Borçların yeniden yapılandırılması için yeni anlaşmalar imzalamıştır. Merkez Bankası kurma kararı hızlanış ve yeni dış kredi bulma gereksinimini artmıştır. Bu durum 1947 yılından sonra değişmekte ve dış ticaret dengesi ithalat yönünde bir artış göstermektedir.

1929 yılındaki Dünya Ekonomik Krizinin ve olumsuz iklim şartlarının etkisiyle tarım sektörünün gerilemesi, büyüme oranını da düşürmüştür. 1939 yılında % 6,9 olan büyüme oranı 1940 yılına gelindiğinde % 4,9 oranında azalmıştır. 1939 yılında % 1,7 olan enflasyon oranı 1940 yılında % 25,4 gibi yüksek bir seviyeye yükselmiş ve bu yükseliş 1944 yılına kadar sürmüştür.

³⁷⁶ A.e.

Tablo-4.1: Büyük Buhran Yıllarında Türkiye Ekonomisi(1927-1960)

Yıl	Nominal GSMH (milyon TL)	Reel GSMH (milyon TL)*	İhracat (milyon USD)	İthalat (milyon USD)
1927	1 471	3 910	81	108
1928	1 632	4 341	88	114
1929	2 073	5 278	75	124
1930	1 580	5 394	71	70
1931	1 391	5 866	60	60
1932	1 171	5 235	48	41
1933	1 141	6 064	58	45
1934	1 216	6 430	73	69
1935	1 310	6 234	76	71
1936	1 695	7 680	94	74
1937	1 806	7 798	109	91
1938	1 895	8 537	115	119
1939	2 063	9 128	100	93
1940	2 403	8 678	81	50
1941	2 992	7 780	91	55
1942	6 196	6 217	126	113
1943	9 232	7 413	197	155
1944	6 685	7 038	178	126
1945	5 470	5.960	168	97
1946	6 858	7 864	215	119
1947	7 543	8 192	223	245
1948	9 493	37 065	197	275
1949	9 054	35 213	248	290
1950	9 694	38 506	263	286
1951	11 644	43 446	314	402
1952	13 389	48 521	363	556
1953	15 607	54 090	396	533
1954	15 914	52 460	335	478
1955	19 117	56 642	313	498
1956	22 047	58 428	305	407
1957	29 310	62 995	345	397
1958	35 000	66 844	247	315
1959	43 670	68 521	354	470
1960	46 664	70 869	321	468

Kaynak: Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Mevzuat Dergisi, sayı 136, Nisan 2009, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm>, 28.05.2010

*1948 Fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

Aynı dönemde, kamu iktisadi teşebbüslerinin ekonomide stratejik önemi olan alanlarda faaliyette bulunması, yerleşen devletçilik felsefesi ve uygulaması serbest piyasa modelinin çabuk kurulup işlemesini önleyen önemli etkenlerin başında gelmiştir. Kamu kesimi finansman dengeleri de yeterince kurulamadığından, özel kesimin finansman imkanları da daraltılmıştır. Bu dönemde yatırımlar finanse eden uzun dönemli kredi veren bankacılık sistemi gelişmediği gibi hisse senedi satışları yolu ile yatırımların finansmanı imkanları da gelişmemiştir. Bu nedenle özel sektör yatırımları büyük oranlarda öz kaynaklarla finanse edilmek durumunda kalmıştır.³⁷⁷

4.1.1.3. Savaş Yılları: 1940-1945

1940-1945 yılları, II. Dünya Savaşı yıllarıdır. Bu dönemde, savaşın çıkması ile birlikte seferberlik havasına giren Türkiye’de, faal nüfusun önemli bir kısmının silah altına alınması ve devlet bütçesinin giderek artan oranının savunma giderlerine ayrılması, kısaca ülkenin bir savaş ekonomisine girmesi söz konusudur.

Dönemin tümü dikkate alındığında temel ve ara malların dağıtımının devlet eliyle yapıldığı; resmen özel ticarete bırakılan alanlarda ise Milli Korunma Kanunu’nun öngördüğü polisiye tedbirlerinin ve fiyat kontrollerinin uygulandığı söylenebilir. Varlık vergisinin de aynı doğrultuda uygulandığı belirtilmelidir.

Savaş ekonomisi karaborsa, vurgun ve spekülasyon ortamını da beraberinde getirirken, Türkiye’de sermaye birikimine de yol açmıştır.³⁷⁸

³⁷⁷ Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Mevzuat Dergisi, sayı 136, Nisan 2009, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm>, 28.05.2010

³⁷⁸ Nadir Eroğlu, “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)”, 80. Yılda Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, 29-31 Ekim 2003, İstanbul, (Çevrimiçi) <http://mimoza.marmara.edu.tr/~neroglu/iktisat-politikalari.pdf>, 10.05.2010

4.1.2. 1946-1980 Dönemi

4.1.2.1. Yeni Dünya Düzeni (Serbest Dış Ticaret): 1946-1960

1929 Büyük Dünya Bunalımı ve devam eden yıllarda yaşanan İkinci Dünya Savaşı korumacı, ithal ikameci politikaları gündeme getirmiştir. Bu süreçte devletin ekonomiye müdahalesi ve teorik ve pratik altyapısının uluslararası Keynescilikle atılmış olması savaş sonrasında ithal ikameci birikim modelinin Az gelişmiş ülkelerde benimsenmesinin ön hazırlığı olmuştur. Bu çerçevede tek merkez devlet konumundaki ABD'den yayılan üretken sermaye, çevre ülkelerdeki sanayileşmenin yönünü belirlemiştir.

Türkiye'de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olan 1946 yılının ekonomik anlamdaki yansıması ise devletçilikten ayrılıp liberal ekonomiye yönelmeydi. II. Dünya Savaşı yıllarında, özellikle ticaret sermayesi birikiminin hızla artması ve bu kesimin iç ve dış etmenlerin de katkısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmelerde ön plana çıkması dönüşümün belirleyici özelliği olmuştur. Bu özellik, tarım kesiminde hızlı makineleşme, yeni alanların tarıma açılması, fiyat destekleme politikaları ile kırsal kesimin pazara yönelmesi ile destek kazanmıştır.

379

Savaş sonrasında yeterli döviz rezervi bulunan hatta dış ticaret fazlası olan Türkiye, dünya ekonomisindeki serbestleşme doktrininin etkisiyle dış yardım arama çabasına girişmiş ve Truman Doktrini, daha sonra da Marshall Planı çerçevesinde dış yardım almıştır. Marshall yardımlarının katkısı ile birlikte Türkiye ekonomisi, 1951 yılında %12 oranında büyümüştür. Bu dönemde uygulanan iktisat politikaları; ekonomide liberalizm ve serbest piyasa düzeninin kurulmasına geçiş, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve özel sektörün desteklenmesi amacına yönelik olmuştur. Ancak, ekonominin serbest piyasa ilkelerine uygun işlemesi hedef alınmış olmakla birlikte, serbest piyasa geleneği ve serbest piyasa mekanizmasını işletecek iktisat bilgisi,

³⁷⁹ A.e.

tecrübesi ve kurumları olmadığından bu hedefe sahip geniş kapsamlı, sistemli tutarlı bir iktisat politikasının hazırlanıp uygulanması mümkün olamamıştır.

Dönem içinde, özellikle de 1950’de Demokrat Parti’nin iktidar olmasından 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmiştir. Ancak, ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı; dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir.

Kronikleşen dış açıkların finanse edilme biçimi ise döviz bağımlılığı koşullarının yaratılma sürecini hızlandırmada büyük rol oynamıştır. Bu yıllarda her yıl dış açık verilmeye başlanmasına rağmen ülkeye verilen dış yardımlar döviz kıtlığı koşullarının oluşmasını bir süre engellemiştir. Bu süreç ise ilerde döviz bağımlılığını giderek belirgin hale getirmiştir.

1954 yılından itibaren gerek dış ticarete gerek tarım sektöründe meydana gelen tıkanmalar sonucunda tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikası terk edilerek, yerine sanayileşmeye öncelik veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikalar tercih edilmiştir. Türkiye bu dönemden itibaren iç pazara yönelik, tüketim malları üretimini ön plana çıkaran bir ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almaya başlamıştır.

Liberal dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulayan Türkiye, 1953 yılında ortaya çıkan döviz darboğazı sonucunda, ithal ikamesinin araçları olan kotaları, ithal yasaklarını ve yüksek gümrük duvarlarını uygulamaya başlamıştır. Enflasyonist politikalar ve aşırı değerlenmiş kur politikası da şiddeti giderek arttırılarak, 1958 operasyonuna kadar sürdürülmüştür. Planlı dönemin başında gıda ve tekstil gibi dayanıksız tüketim mallarının ithalatı, yerli üretimle ikame edilmiş, başka bir deyişle ithal ikamesinin ilk aşaması tamamlanmıştır. Ancak, 1963-80 dönemini kapsayan ithal ikamesine dayalı sanayileşme döneminde, ikinci aşama olan ara ve yatırım malları üretimine geçilememiştir.³⁸⁰

³⁸⁰ Salih Öztürk, Deniz Özyakışır, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik değerlendirmesi”, **Mezuat Dergisi**, sayı 94, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, 21.04.2010

İthal ikameci sanayileşmenin uygulandığı, dönemin ikinci yarısında da enflasyon oranı düşürülememiş, dış ticaret açıkları kapatılamamıştır. 1958 yılına doğru Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı dış yardımların gereken düzeyde sürdürülebilmesi için bir istikrar programının uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye dış yardımların kesilmesini göze alamadığından 4 Ağustos 1958’de istikrar programını uygulamaya konmuştur.

Programla devalüasyon yapılmış, dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş, para arzı kontrol altına alınmış, KİT ürünlerinin fiyatları yükseltilmiştir. Ancak bu yıllarda devalüasyon ve KİT fiyatlarının yükseltilmesi fiyatlar genel seviyesinin hızla yükselmesine yol açmış, fiyat artışları 1959 yılında da devam etmiştir.

Sonuç olarak 1958 istikrar programı da enflasyonu önlemede ve ödemeler dengesi açıklarını gidermede başarılı olamamış ve 1959 yılında ekonomide bir durgunluk baş göstermiştir.³⁸¹

4.1.2.2. Planlama ve İthal İkamesinde İlk Aşama : (1960-1970)

1950-1960 yıllarını kapsayan on yıllık dönem boyunca muhalefetin de etkisiyle sürekli, iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı olumsuz gelişmelerden söz edilmiş; bu durum kamuoyunda bir planlama özlemi doğurmuş ve Türkiye’de tüm sorunların planlama ile çözülebileceği kanısı uyanmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koyduğunda ekonomi 1958 bunalımından çıkmıştır, ancak 1950’lerin sonunda yaşanan maliye ve dış ödemeler dengesizliklerinin yarattığı piyasa kıtlıkları, iktisadi plan konusunu iyice gündeme oturtmuştur.

1960’larda planlama çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme stratejisinin temel hedefleri doğrultusunda başarılı sayılacak uygulamaların yaşandığı yıllar olmuştur. İthal ikameci

³⁸¹ Nadir Eroğlu, “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)”, 80. Yılda Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, 29-31 Ekim 2003, İstanbul, (Çevrimiçi) <http://mimoza.marmara.edu.tr/~neroglu/iktisat-politikalari.pdf>, 10.05.2010

sanayileşme politikası her ne kadar yoğun devlet müdahalesini zorunlu olarak içinde barındırsa da bu noktada müdahaleler daha çok özel kesimin sermaye birikim koşullarının sağlanmasına yönelik olmuştur.³⁸²

4.1.2.3. Planlama ve İthal İkamesinde İkinci Aşama: (1970-1980)

Türkiye ekonomisi 1960'lı yılların sonuna kadar tarım, hizmetler, sanayi ve diğer sektörlerde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Fakat bu gelişmelerin büyük bir bölümü dış borçlarla karşılanmıştır. Böyle bir gelişme stratejisinin ekonomiyi eninde sonunda büyük bir darboğaza sürükleyebileceği kolayca tahmin edilebilir. 1970 yılında söz konusu darboğazı aşabilmek, iç kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve yeni kaynaklar yaratmak amacıyla, dönemin hükümeti, bir yandan Finansman Kanunu ile yeni vergi düzenlemelerine giderken, bir yandan da ihracatın sürekli olarak plan ve programlarda gösterilen hedeflerin altında kalması nedeniyle %66,6 oranında devalüasyon yaparak Türk Lirası'nın değerini düşürmüştür.

Devalüasyondan sonra hızlanan ihracat ve işçi döviz girişi nedeniyle döviz rezervleri artmış, fakat daha sonraki yıllarda özellikle petrol fiyatlarındaki yükselme sonucu artan döviz gereksinimleri ve ihracatın gerilemesi nedeniyle rezervler kısa sürede erimiş ithalatı karşılamak için aşırı bir şekilde borçlanmaya gidilmiştir.

1973-1974 döneminde yaşanan petrol şokları ve Batıda beliren yüksek enflasyon, dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve cari işlemler dengesi açıklarının artmasına yol açmıştır. Uygulanan kur politikaları ile TL'nin aşırı değerlenmesinin önüne geçilememiştir. Dengelerin sağlanmasına yönelik olarak ithalat gerekli araçlarla baskı altına alınmış, döviz kontrolleri arttırılmıştır. 1980

³⁸² A.e.

yılına kadar, görece olarak dışa kapalı bir ekonomik model uygulanmış, ancak yinede dış konjonktürün yarattığı krizlerden ya da durgunluktan uzak kalınamamıştır.³⁸³

1970’lerde petrol fiyatının artması akabinde ortaya çıkan borç patlaması ve bunu takip eden borç krizleri politik mantığın iflasını sergiledi. Petrol şoku yaşanmasaydı bile, ithal ikameci sanayileşmeden kaynaklanan ödemeler dengesi sorunları iktisat politikasında önemli bir değişiklik getirecekti. 1974’ten sonra ise ulusal kalkınmacılığın sonuna gelindiği iyice belirginleşti.³⁸⁴

Borçlanmanın kolayca yürütülebilmesi için dış ticaret ve kambiyo rejimlerinde yeni ayarlamalara gidilmiş, dış kaynak bulabilmek için daha önce kullanılmış olan yöntemler tekrar güncelleştirilmeye çalışılmıştır.

Özetlemek gerekirse, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, Türkiye uzun bir süre ithal ikame sanayileşme politikası izlemiştir. 1954 yılı ve sonrasındaki döviz bunalımı yıllarında, ithal ikamesi sermaye birikiminin en önemli kaynağı olmuştur. 1960 sonrasında ise, ithal ikamesi, planlar ve diğer yasal ve kurumsal düzenlemelerle resmileşmiştir. Türkiye ekonomisi, ithal ikamesinin birinci aşaması sayılan ve birinci plan dönemini kapsayan 1963-1967 döneminden sonra, 1970’li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları ikamesi aşamasına geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak, dönemin sonunda ithal ikamesinin büyümeye olan katkısının negatif olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ekonominin ithalata olan bağımlılığı da artmıştır.

Türkiye’de, ithal ikamesi kapsamında yürütülen korumacı ve popülist politikalar, ülkeyi üretmeden tüketir hale getirmiş ve bu tüketim yapısı ısrarla sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu şekildeki bir yapılanma nedeniyle, özel kesim daha karlı bulduğu iç pazara yönelmiş, ithalata bağımlılık giderek artmış ve ithal ikamesinden beklenen dışarıyla rekabet edebilecek ve ihracata

³⁸³ Salih Öztürk, Deniz Özyakışır, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik değerlendirmesi”, **Mezuat Dergisi**, sayı 94, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, 21.04.2010

³⁸⁴ A.e.

yönelebilecek bir sanayi yapısı kurulamamıştır. Dönem içerisinde, işçi dövizleri ve kısa vadeli dış borçlar, söz konusu yapıyı 1979'a kadar taşımıştır. Ancak bu yıllarda, yeni petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkeyi tam bir çıkmaza sokmuştur.³⁸⁵

4.2. 1980 SONRASI DÖNEM

4.2.1. 1980-1994 Arası Dönemin Genel Değerlendirmesi

Türkiye'nin GSMH'sı, özellikle 1980'den sonra istikrarsız bir seyir izlemeye başlamıştır. Parasal değer olarak, sürekli bir artış meydana gelmektedir fakat burada önemli olan nokta, bir önceki yıla göre GSMH'da nasıl bir gelişme olduğudur. Tablo 4.2'yi incelediğimizde GSMH'nın yıllar itibariyle artmış olduğunu görüyoruz. 1980 yılında %-2,8 olan GSMH büyüme hızı, 1995 yılına gelindiğinde %8,1 olmuştur. İlk bakışta olumlu gibi görünen bu gelişme, büyüme hızına açısından bakıldığında değişik bir görünüm arz etmektedir. Çünkü bir ekonominin üretim değeri olarak büyümesinin yanında, istikrarlı bir seyir izlemesi de önemlidir. Fakat Tablo 4.2'yi incelediğimizde, Türkiye ekonomisinin son derece istikrarsız bir büyüme eğilimine sahip olduğunu görürüz.

³⁸⁵ Nadir Eroğlu, “‘Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)”, 80. Yılda Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, 29-31 Ekim 2003, İstanbul, (Çevrimiçi) <http://mimoza.marmara.edu.tr/~neroglu/iktisat-politikalari.pdf>, 10.05.2010

Tablo-4.2: Türkiye’de GSMH’nın Yıllar İtibariyle Gelişimi(1980-1995)

Yıllar	GSMH’nın Değeri (milyar \$)	Büyüme Hızı (%)
1980	50.870	-2,8
1985	63.989	4,3
1990	84.592	9,4
1991	84.887	0,3
1992	90.323	6,4
1993	97.677	8,1
1994	91.733	-6,1
1995	99.028	8,1

Kaynak: Nadir Eroğlu, “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)”, 80. Yılda Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, 29-31 Ekim 2003, İstanbul, (Çevrimiçi) <http://mimoza.marmara.edu.tr/~neroglu/iktisat-politikalari.pdf>

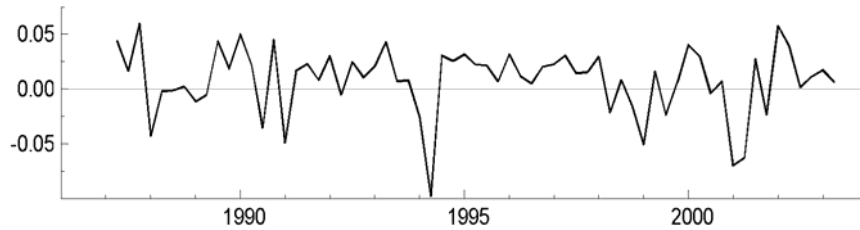
1980’de negatif bir büyüme hızına sahip olan ekonomi, 1990’da % 9,4’lük gibi son derece yüksek bir büyüme hızına erişmiştir. Fakat hemen arkasından 1991 yılında, büyüme hızı neredeyse sıfıra inmiştir. 1993 yılında yine yüksek bir büyüme hızına ulaşan ekonomi, 5 Nisan kararlarının alındığı 1994 yılında büyük bir çöküşe geçmiştir. 1995 yılında gerçekleşen % 8,1’lik büyüme hızı da sürdürülebilir nitelikte bir büyüme değildir. Çünkü bu büyümenin üretimle ilişkisi son derece zayıftır. Yüksek büyüme hızı, büyük oranda % 8,7 büyüyen ticaret sektörüne bağlıdır. Bu da büyüme hızının, tıpkı 1992 ve 1993 yıllarında olduğu gibi üretim ağırlıklı ve kalıcı olmadığına işaret etmektedir. Bu sonuçlar da bize, Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında sağlıklı bir büyüme göstermediğini ve neredeyse her beş yılda bir büyüme sınırlarını zorlayarak bir kriz dönemine girdiğini göstermektedir. Tablo 4.2 ve 4.3’de de bunu açıkça görmek mümkündür.

Tablo-4.3: Türkiye’de Milli Gelirin Seyri (1980-2004, Sabit Fiyatlarla)

Yıllar	1980	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
GSYİH	-2,4	4,2	9,3	7,2	7,4	-7,5	7,8	5,8	8,9
GSMH	-2,8	4,3	9,4	8,0	6,3	-9,5	7,8	5,9	9,9

Kaynak: DİE’nin ilgili sayfalarından derlenmiştir.

Grafik-4.1: Türkiye’de Mevsimsellikten Arındırılmış Büyüme Oranları (1987-2004)

Kaynak: Seyfettin Artan, “Türkiye’de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği ve Büyüme”, *Uluslar Arası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, sayı 1, yaz 2008, s. 121.

2001 yılında sabit fiyatlarla GSMH % 9,5; GSYİH ise % 7,5 oranında küçülmüş, 2002 yılında sabit fiyatlarla GSMH % 7,8 GSYİH büyümüştür. 2001 Krizinin ardından uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrasında 2002, 2003 ve 2004 yıllarında üst üste üç yıl önemli büyüme kaydeden Türkiye ekonomisi, 2004 yılında % 9,9 büyüme hızını yakalayarak, dünyanın en hızlı büyüyen ülkesi konumuna yükseldi.³⁸⁶

Türk Ekonomisi 2001 yılından 2008 yılının son çeyreğine kadar üst üste 27 çeyrek yıl büyüyerek kendi rekorunu kırmıştır. Küresel Kriz’in etkisiyle 2008’in son çeyreğinde % 7’lik bir

³⁸⁶ Salih Öztürk, Deniz Özyakışır, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik değerlendirmesi”, *Mezuat Dergisi*, sayı 94, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, 21.04.2010

daralmaya gerçekleşmiştir. 2009'un ilk çeyreğinde % 14,5; 2. eyreğinde % 7,7; 3. eyreğinde % 2,9 küçölürken son çeyrekte % 6 büyüme gerçekleşmiştir. 2010'un ilk çeyreğinde ise % 11, 7 büyümüştür. Ne vaki DİE'nin TÜİK'e dönüşmesinden sonra TÜİK'in hesaplama yöntemlerini mütemadiyen değiştirmesi sonucunda değişen büyüme rakamları kafaları karıştırmaktadır.

1970'lerin ikinci yarısında başlayan ve daha sonra artarak devam eden ekonomik istikrarsızlıklar, yapısal dönüşümler içeren bir istikrar paketini uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 kararları piyasa mekanizmasının etkin işleyebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve devletin küçölütölmesi gibi ekonomik sistemle ilgili araçları ön plana çıkartmıştır. Ayrıca, sektörel önceliklerde bir değişim gözlenmiş ihracata yönelik faaliyetler önem kazanmıştır. Bu çerçevede öncelikle alınan kararlar; ihracatın hızla artmasının ana strateji olarak benimsenmesi, esnek döviz kuru uygulanması, enflasyonun kontrol altına alınması, monetarist para ve kredi politikasının uygulanması, gerçekçi faiz politikası, özel yabancı sermayenin teşvik edilmesi, yeni yatırımlar yerine mevcut kapasitenin tam kullanılmasına öncelik verilmesidir. Bunların yanında ekonominin doğal kanunları içinde gelişmesine ortam hazırlanması, ekonomi yönetiminde karar bütönlüğü sağlanmasına yönelik kurumsal düzenlemelerin yapılması, kamu açıklarının kapatılması, KİT fiyatlarının piyasa kurallarına göre belirlenmesi, temel malların kapsamının daraltılarak sübvansiyonların kaldırılması, fiyat kontrollerinin ve fiyat tespit komisyonunun kaldırılması yönünde uygulamalara başlanmıştır.

Bu önlemlerin temel amacı, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin terk edilerek, ihracata yönelik bir sanayileşme stratejisinin uygulanmaya konulmasıdır. Bu durum büyük ölçüde, 1963-1979 döneminde uygulanan ekonomi politikalarının tersi yönde politikaların uygulanması anlamına gelmektedir.³⁸⁷

1980 yılı Türkiye ekonomisi açısından hayli önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu bağlamda 24 Ocak Ekonomik Kararları'yla artık piyasa ekonomisinin mantığına göre şekillenen bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. Öte yandan özellikle 1990'dan sonra ekonomi

³⁸⁷ Üzeyir Aydın, *Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi*, s. 71.

kamu kesiminin gerek içerden gerekse dışardan büyük oranlarda borçlanması ve bunun sonucunda döviz rezervlerinin hızla erimesi yeni bir ekonomik istikrar programını gündeme getirmiştir. Bu amaçla 5 Nisan Kararları olarak ekonomi tarihimizde yer bulan ekonomik istikrar kararları alınmıştır. Bu gelişmeler Türkiye ekonomisinde piyasa ekonomisinin teorik uygulamalarının birer sonuç yansımasıdır.³⁸⁸

Dolayısıyla sürecin daha iyi değerlendirilmesi için uygulanan liberal temelli ekonomi politikalarının özellikle temel makro ekonomik göstergeler açısından değerlendirilmesinde fayda vardır. Temel makroekonomik göstergelerin başında gelen GSMH'ya baktığımızda oldukça istikrarsız bir yapı görmektedir. Bazı yıllarda GSMH'de hızlı bir yükseliş yaşanmakta ardından da ani düşüşler gözlenmektedir. Bu istikrarsız yapı yaşanan ekonomik krizlere adeta davetiye çıkarır niteliktedir. Sonuç olarak 1980'den beri Türkiye ekonomisinin üretim değeri olarak önemli artışlar kaydetmesine rağmen istikrarlı bir ekonomik büyüme yakalayamadığını söyleyebiliriz. Öte yandan GSMH'nin sektörel analizine bakıldığında ileri derecede sanayileşmiş ülke ekonomilerinin çok gerisinde bir ekonomik yapı sergilediğimiz görülmektedir. Her ne kadar 1980-1995 Türkiye'sinin üretim yapısı tarım sektörü aleyhinde değişmişse de, yine de bu alanda gelişmiş ülkelerin çok gerisinde kaldık.³⁸⁹

Türk ekonomisine yönelik bu olumsuz gelişmelerin yanında özellikle dış ticarete önemli adımlar atılmıştır. Hatta 1980 sonrasında yaşanan en olumlu gelişmenin, ihracat miktarının artması ve ihracatın yapısında sanayi ürünleri lehine bir değişimin yaşanmasıdır. Özellikle 1980'den sonra ihracat bir fiyat sorunu olarak ele alınmış ve 1980'den bu yana, bu amaca yönelik olarak paranın dış değeri reel olarak % 50 oranında indirilmiştir. Ayrıca 1984 yılında uygulamaya konan ithalat rejimi sayesinde ithalatı engelleyen birçok mal üzerindeki gümrük ve tüketim vergileri azaltılmıştır. Dış ticaretteki bu olumlu gelişmelere karşılık özellikle 1990'lara

³⁸⁸ Salih Öztürk, Deniz Özyakışır, "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik değerlendirmesi", **Mezuat Dergisi**, sayı 94, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, 21.04.2010

³⁸⁹ A.e.

gelindiğinde ihracatın sadece tekstil gibi düşük katma değerli alanlarda yoğunlaşması sonucu ithalat oranları hızla artmıştır.³⁹⁰

Türk ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan en büyük sıkıntı özellikle dış borçlanma konusunda yaşanmıştır. Bu sıkıntıların başında borçlanma vadelerinin kısa oluşu gelmektedir. 1980 yılında 20 milyar dolar olan dış borç stokumuz 2000 yılına gelindiğinde 115 milyar dolara çıkmıştır. 2004 yılındaki dış borç stoku ise 161 milyar doları geçmiştir.³⁹¹

Bu sonuçlardan hareketle, Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında dışa açılmayı kısmen başardığını fakat temel makroekonomik göstergeler açısından oldukça kötü bir süreçten geçtiğini söylemek mümkündür. Ekonomide istikrarın sağlanmasına yönelik olarak hazırlanan istikrar programları hedeflenen amaçlara ulaşamamıştır. Dolayısıyla 1980’den beri uygulanan istikrar politikalarının, bir sektörden diğerine ve şahıs bazında bir kesimden diğerine zenginlik transferleri yaptıkları sıkça iddia edilmiştir. Devleti küçültme amacına yönelik olarak hazırlanan bu liberal politikalar kamunun üretimdeki payını daraltmış, fakat yükselttiği kamu borcundan dolayı ekonomide kamunun gerekliliğini de bir kez daha ortaya koymuştur.³⁹²

Sonuç itibariyle baktığımızda E.Yeldan’ın deyimiyle Türkiye ekonomisinde 1980’den sonra finansal serbestleşme ile birlikte rant ekonomisinin yükseldiğini görmekteyiz. Bu tespitle birlikte, aslında yaşanan ekonomik krizlerin, ekonomik kısır döngülerin ve büyüme rakamlarına yönelik tartışmaların da temel çıkış noktası olduğu söylenebilir.

³⁹⁰ Salih Öztürk, Deniz Özyakışır, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik değerlendirmesi”, **Mezuat Dergisi**, sayı 94, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, 21.04.2010

³⁹¹ A.e.

³⁹² A.e.

4.2.2. TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ ANALİZİ

Türkiye’de şimdiye kadar bilinçli bir ekonomik sistem ve düzen politikasının uygulandığını söylemek zordur. Uzun süredir uygulanmakta olan karma politikanın temel özelliği devlet ve özel girişimcinin bir arada ekonomide yer alması anlaşılmıştır. Bunun ötesinde ise malesef, ekonomide bir düzen ve sistem oluşturuu politikalar uygulanamamıştır.

Ülkemizde 1980’den bu yana serbest piyasa yaklaşımı uygulamaya çalışılmıştır. Serbest piyasa ekonomisi ile ekonomide olaylar kendi akışına bırakılarak “politikasızlık politikası” izlenmiştir.

Türkiye’deki bu politikasızlık politikası Türkiye’nin sahip olduğu potansiyel ile fiili gelişme düzeyi arasındaki fark açısından dünyanın en önde gelen ülkesi haline getirmiştir. Yıllardır yaşanan politik istikrarsızlık, uygulanan kısa vadeli ve popülist içerikli politikalar, yeni dünya düzeni ve global koşulları göz ardı eden vizyon Türkiye’yi olması gereken noktanın çok gerisinde bırakmıştır.³⁹³

³⁹³ Üzeyir Aydın, *Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi*, s. 85.

Grafik-4.2: Türkiye Ekonomisinde İktisadi Çevrimler (1923-1996)
(Fiili GSYİH'nın potansiyel GSYİH'dan sapmaları olarak hesaplanmıştır)

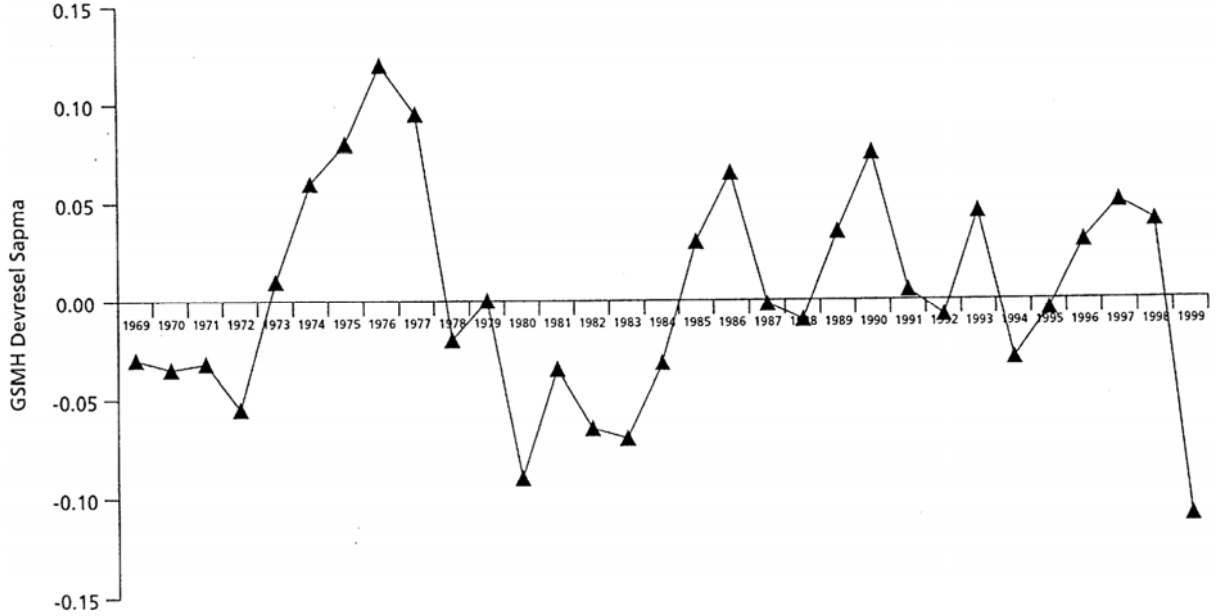
Kaynak: Rudiger Dornbush, Stanley Fisher, Çev:Salih Ak ve Diğerleri, **Makroekonomi**, İstanbul, 1998, s. 651

4.2.2.1.GSMH ve Büyüme Hızı Üzerine Etkileri

Atılan adımlar serbest piyasa ekonomisini bilinçli bir ekonomik sisteme dönüştürmemiş, tam aksine olayları kendi akışına bırakan bir sistem oluşturmuştur. Bunun da en somut göstergesi “bıçak sırtında duran” ekonomik büyümenin yıllar itibariyle istikrarsız bir biçimde dalgalanmasıdır.³⁹⁴

³⁹⁴ A.e., s. 87

Grafik-3.15: Türkiye’de Konjonktürel Dalgalar(1970-1999)

Kaynak: Erinc Yeldan, *Türkiye Ekonomisi*, 2001, s. 33.

24 Ocak 1980, Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktasıdır. 1970’lerin sonunda giderek derinleşen ve ödemeler dengesi krizi şeklinde patlak veren ekonomik ve sosyal kriz sonrası, politika uygulayıcıları bazı radikal tedbirler almak zorunda kalmışlardır. 1980 sonrası dönem, içe dönük ve ithal ikameci büyüme stratejisinden, dışa dönük büyüme stratejisine ve serbest piyasa mekanizmasına geçiş için ilk adımların atıldığı yeni bir dönemin başlangıcıdır.

Bu dönüşümü gerçekleştirmek amacıyla 24 Ocak 1980’de uygulamaya konan istikrar programı ile öncelikle ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, kaybolan uluslararası kredibilitenin yeniden kazanılması, enflasyonun düşürülmesi ve kısıtlıkların giderilmesi hedeflenmiştir. İstikrar programı çerçevesinde öncelikle yüksek oranlı bir devalüasyon yapılmış, (1\$ =47.1 TL’den 70 TL’ye çıkarılmış), KİT mal ve hizmet fiyatları artırılmıştır. Buna ek olarak ihracat sübvansiyonlarının artırılması, ithalatın serbestleştirilmesi ve yeni bir vergi reformu hazırlanması yönünde çalışmalar başlatılmıştır.

1980-83 döneminde uygulanan politikalar sonucu enflasyon hızla düşmüş, dış borçların yeniden düzenlenmesi ve sağlanan yeni dış kaynak ile ödemeler dengesi iyileşmiştir.

24 Ocak İstikrar Programı'nın hedefi sadece kısa dönemli ekonomik darboğazları aşmak değil, uzun dönemde yukarıda sözü edilen ekonomik dönüşümü gerçekleştirmek için dört temel alanda gerekli görülen reformları uygulamak idi. Dört temel alan; ticaret, finans ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ile kamu sektörünün serbest piyasa işleyişi içindeki rolünün yeniden belirlenmesi şeklinde özetlenebilir.

Borç krizinden çıkıp ekonomik istikrar arayan ülkelerde ekonomik politikalar belli bir sıra dahilinde uygulanmaktadır. Bu aşamalar şöyle sıralanabilir:

- 1) Makroekonomik ve mali istikrar
- 2) Ticaretin, finansal piyasaların serbestleştirilmesi ve kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması,
- 3) Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi.

Türkiye'de ise 1983 sonrası dönemde sırasıyla ticaretin, finans piyasalarının ve sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesine yönelik politikalar uygulanmıştır. Uygulanan politikalar sonucu dış dengede iyileşme sağlanırken, 1980'lerin sonuna doğru iç dengeyle ilgili problemlerin çıkmaya başlaması dikkatleri kamu sektörüyle ilgili yapılması öngörülen reformlara yöneltmeye başlamıştır.

1983 sonrası dönemde ödemeler dengesinin ticaret hesabının serbestleştirilmesi konusunda önemli adımlar atılmış, ithalatta "pozitif listeden", "negatif listeye" geçilmiş, tarife dışı engeller yerine gümrük tarifeleri ve fonlar konmuş, koruma oranları kademeli olarak düşürülmüş ve oldukça liberal bir ticaret yapısına geçilmiştir. İhracat dolaylı ve dolaysız teşviklerle yoğun bir şekilde desteklenmiş, ihracat patlamasıyla birlikte 1980-1985 dönemi dışa dönük büyümenin gerçekleştiği bir dönem olmuştur.

Öte yandan, ihracatın bu derece hızlı artmasında 1983-86 döneminde uygulanan kur ve ücret politikasının da etkisi olmuştur. 1983-86 döneminde reel kurun devamlı değer kaybettiği, reel ücretlerin de düşük tutulduğu görülmektedir.

Ticaret politikalarıyla aynı dönemde uygulanan değerlenmemiş kur ve düşük ücret politikası görece fiyat yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu etkenler ihracat artışına katkıda bulunmakla birlikte, gelir politikasının uzun dönemdeki sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmuştur. Nitekim, düşük ücret politikasının 1988 yılına kadar sürdüğü, 1989-91 döneminde ücretlerde % 50'lere varan oranlarda reel artışlar yapıldığı görülmektedir.

Ticaretin serbestleştirilmesinin yanında, finans piyasalarına yönelik düzenlemelerle yabancı bankaların kurulmasına izin verilmiş, faizler kademeli olarak serbest bırakılmış, 1985 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası yeniden organize edilerek faaliyete geçmiş ve yeni finansal araçlar piyasalara girmeye başlamıştır.

Faizlerin kademeli olarak serbest bırakılması, finans piyasalarının serbestleştirilmesindeki en önemli gelişmelerden biridir. Faizlerin serbest bırakılmasıyla birlikte yurtiçi tasarruflar, TL ve döviz tevdiat hesapları aracılığıyla bankacılık kesimine ve oluşmakta olan iç borçlanma piyasasına akmaya başlamıştır. 1981-1983, 1985-1988 ve 1990-1993 dönemlerinde reel faiz artışı, reel büyümenin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu gelişme kamu kesiminin iç borç stokunun arttığını ve özel kesimden kamuya borçlanma yoluyla kaynak aktarıldığını göstermektedir.

24 Ocak'la başlayan reform sürecinin devamında, ödemeler dengesinin sermaye hesabı liberalleştirilmiştir. 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı Türk parasının korunmasıyla ilgili karar ile kambiyo rejimi büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Sermaye girişlerinin artmasıyla birlikte reel kurun değerlenme süreci başlamıştır.

Böylece 1988 yılı, 1983-1987 döneminde uygulanan değerlenmemiş kur, düşük ücret politikasından değerli kur, yüksek ücret politikasına geçilen bir değişim yılı olmuştur. 1989

yılında ithalat tarife oranlarının ciddi ölçüde düşürülmesi, negatif reel faiz, değerli kur politikası ve yüksek ücret artışları birleşince, konjonktür, ithalatın ve iç talebin artması için çok elverişli bir hale gelmiştir. 1988 sonrası dönem, tüketim malı ithalatının toplam ithalat içindeki payının ağırlıklı olarak arttığı ve iç talep ağırlıklı büyümenin gerçekleştiği yıllar olmuştur.

Kur değerli tutulduğundan, 1989 yılından itibaren kısa vadeli sermayeyi çekmek için reel faizler yükselmeye başlamıştır. Öte yandan, 1984-1990 dönemi dış borçların geri ödendiği bir dönem olduğu ve 1990 yılında Merkez Bankası'nın hazırladığı para programı ile kamunun kısa vadeli avans kullanımı sınırlandırıldığı için, 1990-1993 döneminde kamunun iç borçlanma ihtiyacı yoğun bir şekilde iç piyasadan (özel kesimden) karşılanmış, böylece reel faizler yükselmiştir. 1990 yılının ortalarından 1993 yılına kadar reel faizlerin reel büyümenin üzerinde seyretmesi, 5 Nisan Krizi'ni hazırlayan finansal nedenlerden biri olmuştur.

Özetle, Türkiye'de 1983 yılından itibaren hedeflenen reformlar üç alanda hemen-hemen tamamlanmış fakat yukarıda tanımlanan reformlar yapılırken politika sıralamasına uyulmadığı görülmektedir. Sıralamaya göre, istikrar sürecinde kamu sektörü öncelikle ele alınması gerekirken, Türkiye örneğinde kamu sektörünün yeniden yapılanmasıyla ilgili reformların yeterince gerçekleştirilemediği, önceliğin ticaret, finans ve sermaye piyasalarına verildiği anlaşılmaktadır.

1980 sonrası süreçte kamu sektörü reform kapsamına alınmış olmasına rağmen, yapılması öngörülen politikalardan sapıldığı görülmüştür. Örneğin, 1985 yılında kamu sektörünün genişlemesine neden olan “bütçe dışı fonlar” kurulmaya başlanmış, 1989-1991 dönemindeki yüksek ücret artışları ve artan iç borç faiz yükü, kamu gelir ve harcamalarının kontrolünü giderek zorlaştırmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde ekonomik istikrarsızlığın bir göstergesi olarak enflasyon sorunu karşımıza çıkmaktadır. 1981 yılında enflasyon hızla % 40'lara düşmüş, 1981-1987 döneminde % 40'lar seviyesinde kalmış, 1988 yılında bir sıçrama ile % 60'lara yükselmiş ve bu seviyesini 1993 sonuna kadar sürdürmüştür. 1994 yılında kamu iç borçlanma krizi şeklinde patlak veren kriz

sonrası enflasyon, tarihinin en yüksek düzeyine ulaşmıştır. 1994 yılında uygulanan istikrar tedbirleri sonrasında enflasyon 1995 yılında ancak % 85-90'lar seviyesine gerilemiştir

Tablo-4.4: Türkiye’de Bazı Makroekonomik Değişkenler(1983-1995, %)

YILLAR	İŞSİZLİK ORANI	ENLASYON ORANI	BÜYÜME ORANI
1983	16,1	30,5	4,2
1984	16,1	50,3	7,1
1985	16,3	43,2	4,3
1986	15,8	29,6	6,8
1987	15,2	32	9,8
1988	16,8	70,5	1,5
1989	15	63,9	1,6
1990	14,5	52,1	9,4
1991	14,9	55,3	0,3
1992	15,4	62,1	6,4
1993	15,2	58,3	8,1
1994	16,6	120,7	-6,1
1995	14,2	89	7,6

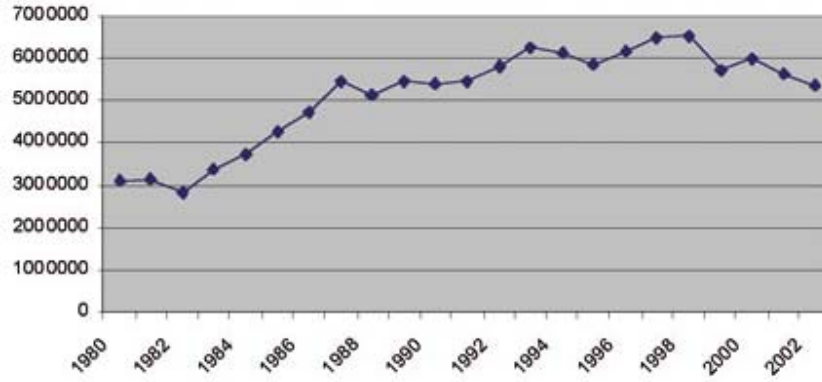
Kaynak: Üzeyir Aydın, *Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi*, s. 89.

Yıllar itibariyle Türkiye ekonomisi, ülke içi ekonomik ve politik koşullar ile dünya ekonomisinde gelişmelere bağlı olarak istikrarsız büyümektedir. Bu ekonomimiz için sorun diyebileceğimiz makro büyüklüklerden kaynaklanmaktadır. Ancak asıl neden büyümemizin itici gücü olarak öngörülen sanayi sektörü içindeki imalat sanayindeki meydana gelen dalgalanmalardır.³⁹⁵

İstikrarsızlık yaratan önemli faktörlerden biri de yüksek nüfus artış hızıdır. Türkiye nüfusu yıllık % 1,6 gibi yüksek bir hızla artmaktadır. Nüfustaki bu hızlı artış kişilerin net gelirlerinde belli bir yükselmeyi önlediği gibi ekonomik büyüme açısından kısa vadede verimsiz olan demografik yatırımların artmasına neden olmaktadır.1980 ile 2002 arasında konut yatırımları artmıştır.

³⁹⁵ A.e., s. 89.

Grafik-4.4: İnşaat Sanayi Üretimi(1980-2002, 1987 sabit fiyatlarıyla TL)

Kaynak: Türk İnşaat Sektörü Türkiye Müteahhitler birliği Raporu, <http://www.yapimagazin.com/detay.asp?y=489>

Ülkemizde yabancı sermaye girişi büyümeyi arttırırken, çıkışı da büyümeyi düşürmektedir. Sonuç olarak ekonomiyi büyütmenin zor olmadığını, zor olanın ekonomiyi istikrarlı ve sağlıklı bir biçimde büyütme olduğunu söyleyebiliriz.

Ekonominin istikrarsız olması beraberinde enflasyon, gelir dağılımının bozulması, yatırımların verimsiz alanlara kayması gibi ekonomik krizlere neden olabilecek makroekonomik sorunları ortaya çıkarabilmektedir.³⁹⁶

³⁹⁶ A.e., ss 90- 91.

4.2.2.2.İstihdam Üzerine Etkileri

Ülkemizde istihdam sorunu sadece işsizlere iş bulmakla bitmemektedir. Bugün mevcut çalışanların birçoğu TÜİK in belirlemiş olduğu aylık minimum geçim standardının altında bir asgari ücret almaktadır. Yine işgücü maliyetlerinin işverene yüksek gelmesinin de etkisiyle ülkemizde TÜİK' in yaptığı araştırmaya göre 2009'un Kasım ayında istihdamdaki toplam nüfus 21 milyon 741 bin olurken, bunun 9 milyon 505 bin kişisini herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kaydı bulunmayanlar oluşturmuştur. Kasım 2009'da toplam işgücünün % 43,9 kaçak çalıştığı saptanmıştır. Kendi adına çalışanlarda ise bu oran % 68,7 olarak tespit edilmiştir. Bu verilerde de görüldüğü üzere kayıt dışı çalışma ülkemizde çok yaygındır.³⁹⁷

4.2.2.3.Yatırımlar Üzerine Etkileri

İhracatı arttırma politikalarının dayandığı uygulamalar; devalüasyonlarla paranın değer düşürülmesi, iç talebin ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, ihracata sağlanan doğrusal parasal destekler olarak özetlenebilir.³⁹⁸

Faiz oranının yükselmesi, aşırı spekülative sermaye girişi ve aşırı kamu borçlanması, alınan kısa vadeli ve yüksek faizli borçların cari harcamalarda kullanılması kamuda faizi ve dış borcu gene dış borç ile ödeme dönemini başlatmıştır. Kamu harcamalarının en önemli kaleminin faiz ödemeleri olmuş, yatırım harcamaları neredeyse durma noktasına gelmiştir.

Bu olgu gerekli altyapı yatırımlarının yapılmasını engellerken özel sektör yatırımlarını kovucu bir etki(crowding out) de yapmaktadır. Yabancı kaynak girişlerin faiz oranlarını düşürmemesinin en önemli nedeni, bu kaynakların reel yatırımlara yönelmemiş olması ve spekülative yatırımlara yönelmesidir.

³⁹⁷ A.e., s. 92.

³⁹⁸ A.e., s. 93.

Türkiye’de görülen bu olgu dolayısıyla, finansal sektör reel sektöre kredi vermekten çok tüketici kredisi oranını arttırmış ve kamu iç borç senetlerine yönelerek kamu kağıdı ticaretinde yoğunlaşmıştır. Bankaların yüksek açık pozisyon kullanarak ülkeye akıtılan kaynak hem reel sektöre ve yatırımlara dönüşmemiş hem de tüketim artışı yaratarak enflasyonist baskıları körüklemiş, aşırı dolarlaşma ve likidite riski taşıyarak kırılgan hale gelmiştir.

Böylece finans sektörünün reel sektörden kopmasını, reel sektörün reel sektörden kopması izlemiş ve reel sektör karlarının önemli bir bölümünün faaliyet dışı karlara kaymasına neden olmuştur. Karlılığın yüksek olduğu sektörlerde bile yatırım eğilimi düşüş göstererek yatırımlara dönüşmeyen karlılık olgusu reel sektörde etkili olmaya başlamıştır.³⁹⁹

4.2.2.4. Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri

Gelir dağılımının adil olmaması sadece ekonomik değil, sosyal sorunlara da yol açmaktadır. Gelir dağılımının adil olmadığı ülkelerde ekonomik gelişme sağlanamazken, kötü beslenme, kötü eğitim ve düşük kültür seviyesi gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir.⁴⁰⁰

1980 sonrası dönemde uygulanan politikalar özellikle kamu borçlanma politikası, bir taraftan girişimcilere, yüksek oranlı faiz geliri sağlayarak, diğer taraftan da ücretleri baskı altında tutarak, emeğin ulusal gelirden aldığı payın gerilemesine neden olmuştur. Bu süreç yetersiz yatırım, yetersiz istihdam ve bastırılmış ücretlere ek olarak, girişimciye aktarılan rantlar, sermaye ve emek gelirleri arasındaki farkın daha da açılmasına neden olmuştur. Gelir dağılımında üretken olmayan kesimler lehine ortaya çıkan bu gelişmeler, rant ekonomisi ağırlıklı, üretken ve istihdam yaratma kapasitesi yüksek olmayan bir yapı yaratarak, ekonomik krizlere zemin hazırlamıştır.

³⁹⁹ A.e., ss 96- 97.

⁴⁰⁰ A.e., s. 98.

Tablo-4.5:Türkiye’de Hane Halkı Gelir Dağılımı(1987-2007, %)

Hanehalkı Yüzdeleri	1987	1994	2002	2007
1. % 20	5,2	4,9	5,3	5,8
2. % 20	9,6	8,6	9,8	10,6
3. % 20	14,1	12,6	14	15,2
4. % 20	21,2	19	20,8	21,5
5. % 20	49,9	54,9	50	46,9
Gini Katsayısı	0,44	0,49	0,44	0,41

Kaynak: 1987, 1994 ve 2002 verileri DİE’den, 2007 verileri TÜİK’ten alınmıştır.

Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabılır gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak beş gruba ayrıldığında, ilk % 20’lik grup geliri endüşük olan grubu, son % 20’lik grup ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

Tablo-4.5’de görüldüğü üzere; 1987 ve 1994 yılları arasında en zengin ve en yoksul arasındaki gelir farkı hatırı sayılır biçimde artarken, gini katsayısı da 0,43’den 0,49’a yükselmiştir.

2002 ve 2007 yıllarını incelediğimizde ise en zengin ve en yoksul arasındaki gelir farkının azaldığı görülmektedir. gini katsayısı da önce 0,44’e sonra da 0,41’e düşmüştür.

Bu istatistikler bize Türkiye’de 1987-1994 yılları arasında gelir dağılımındaki bozulmanın arttığını, 1994-2007 yılları arasındaki dönemde de giderek daha eşit bir gelir dağılımına ulaşıldığı göstermektedir.

Öte yandan gini katsayısı ve gelir dilimlerinin toplam gelirden aldıkları pay diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye en adaletsiz ülkeler arasında ön sıralara yer almaktadır.

4.2.2.5.Dış Ekonomik İlişkiler Üzerine Etkileri

1980 öncesi oluşan dış açığı kapatmak ve döviz darboğazını aşmak için, ülkeye döviz getirecek ihracat artışını sağlamak amacıyla TL % 32,7 oranında devalüe edilmiştir. Doğrudan ve dolaylı ihracatı teşvik edici uygulamalar başlatılmış, fiyatların idari kararlarla tespiti terkedilmiştir. İç talep ve işgücü maliyetleri düşürülmeye çalışılmıştır. 1980'lerde döviz ve efektif piyasaları kurulmuş, sabit kurdan kontrollü dalgalı kur politikasına geçilmiştir.⁴⁰¹

Türkiye 1980'den sonra sağlanan ihracat artışı üretim kapasitesini arttırma bakımından önemli sanayileşme atılımlarını gerçekleştirememiştir. İmalat sanayi üretim ve yatırım artışı ihracat artışının çok altında seyretmiştir. Bunun nedeni 1980'li yılların sonlarına kadar, daha çok 1980 öncesi dönemden devir alınan sanayi kapasitesinin daha etkin kullanılarak ve üretim maliyetlerinden ziyade, ihracat fiyatları düşürülerek, ihracat artışı sağlanmasıdır. Bu nedenle bu dönemde uygulanan politikalara ihracata yönelik sanayileşmeyi sağlayan politikalardan çok, ihracatı arttırma politikalarıdır diyebiliriz.⁴⁰²

1996'da Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla bazı sektörlerde sanayileşme sağlanmış, hatta bu sektörlerde Türkiye, Avrupa'ya en çok mal satan ülke haline gelmiştir. Ancak bu sektörlerde katma değer oranının düşük olması düşünülmesi gereken bir konudur.

İthalatta aşamalı olarak liberalizasyona gidilmiş, tarife dışı engeller kaldırılarak, yerine gümrük tarifeleri konmuş ve koruma oranları düşürülmüştür. Özellikle 1989 Finansal Liberalizasyonu ve 1996'da Gümrük Birliğine girilmesiyle ithalat ve ihracat daha serbest hale gelmiştir.⁴⁰³

Türkiye'de ekonomik büyüme hızı ile ithalat arasında güçlü bir ilişki vardır. Ne var ki Türkiye'nin teknolojik ürünleri ve hammadde ihtiyaçlarını yoğunlukla ithalat ile karşılamasından dolayı ihracat rakamlarını arttırması için bundan daha fazla ithalat yapması gerekliliği gibi bir denkleme sahiptir.

⁴⁰¹ Üzeyir Aydın, **Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, s. 101.

⁴⁰² A.e.,s. 102.

⁴⁰³ Üzeyir Aydın, **Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, s. 102.

Tablo-4.6: 1996-2008 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranı ile İhracat ve İthalat Değişim Oranları

Dönemi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İthalat Değişim Oranı (%)	İhracat Değişim Oranı (%)
2008	65,4	18,8	23,1
2007	63,1	21,8	25,4
2006	61,3	19,5	16,4
2005	62,9	19,7	16,3
2004	64,8	40,7	33,7
2003	68,1	34,5	31
2002	69,9	24,5	15,1
2001	75,7	-24	12,8
2000	50,9	34	4,5
1999	65,4	-11,4	-1,4
1998	58,7	-5,4	2,7
1997	54,1	11,3	13,1
1996	53,2	22,2	7,3

Kaynak : TÜİK

Büyüme hızı arttığında ithalat artmakta ve ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmektedir.⁴⁰⁴

4.2.3. 5 Nisan 1994 Krizi

5 Nisan krizi, 24 Ocak 1980’de Türkiye ekonomisi tarihi için bir dönüm noktası sayılan dönüşümden tam 14 yıl sonra yaşanan ikinci ciddi krizdir. Etkileri bakımından 1980 yılında yaşanan krizden daha hafif atlatılmıştır.

5 Nisan’da uygulamaya konan istikrar programında yüksek oranlı bir devalüasyondan sonra kur artışı, fiyat artışının altında olacak şekilde kontrol edilmeye çalışılmıştır.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ A.e., s. 104

⁴⁰⁵ “1994 Türkiye Deneyim: Kura Dayalı İstikrar”, (Çevrimiçi)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra4.pdf>, 06.04.2010

1988-1993 arasında kamu kesimi borçlanma gereği(KKBG) sürekli artmıştır. 1990'da GSMH' ya oranı % 8 civarından % 12 seviyelerine kadar çıkmıştır. İç borç stokunun GSMH'ya oranı da, 1985 yılından itibaren düzenli olarak artarken, 1990'da % 6,2 1993'de % 13,3'e ulaşmıştır. Dış borç içinde aynı durum geçerlidir. Dış borcun GSMH'ya oranı 1985'de 14,7; 1993'de 18,7'dir. İç borç stoku artışı, 1990-1993 arası hızlanırken, ortalama vadesi de azalıp, 1993'de 11,9 aya kadar düşmüştür.

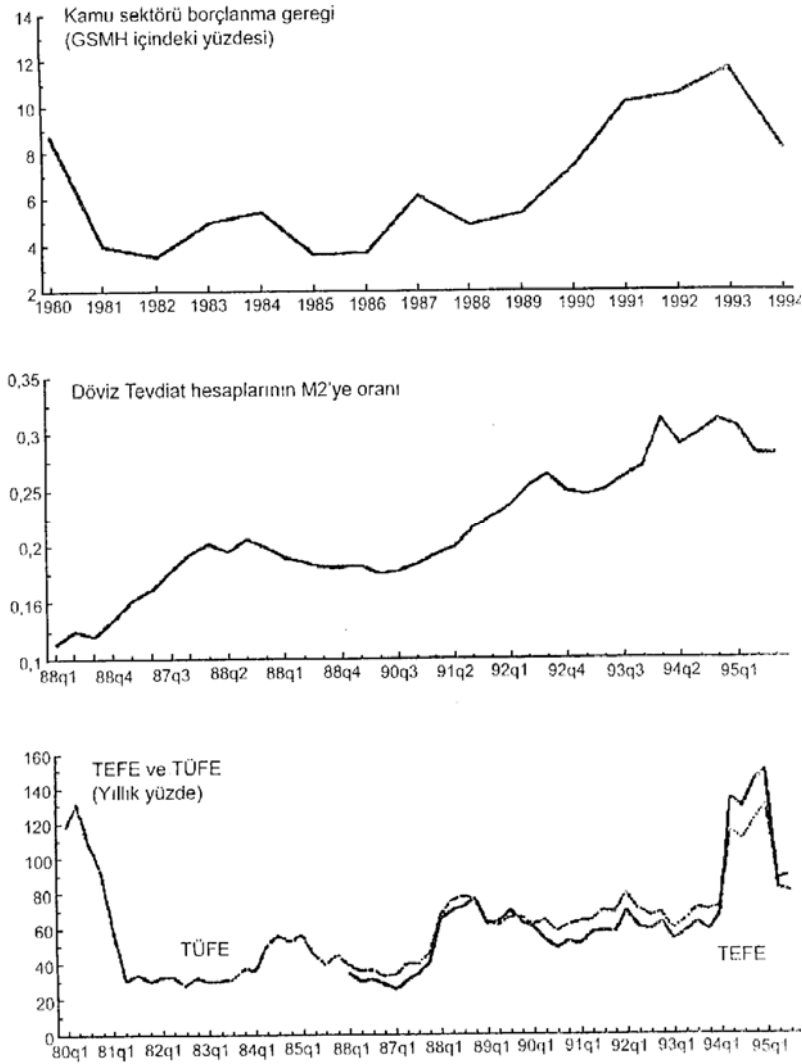
İç borçların getirdiği faiz yükü, 1990'dan itibaren bütçe açıklarında önemli bir rol oynamıştır. KKBG'deki artışın bir diğer nedeni 1989'dan sonra uygulanan ücret ve fiyat politikaları olduğu söylenebilir. 1992 ve 1993 yıllarında konsolide bütçe harcamalarında, cari ve transfer harcamalarının payı % 85'e ulaşmıştır. 1989'da ihracata ödenen vergi iadelerinin de kaldırılması ile iç borç faizleri transfer harcamalarındaki artışın en önemli nedeni haline gelmiştir. Cari harcamalar da ise personel giderleri en büyük payı oluşturmuştur. Örnek vermek gerekirse sadece 1988-1991 yılları arasındaki KİT'lerin satış gelirleri içinde personel giderlerinin payı üç kattan fazla artış göstermiştir. 1988-1994 arasında, savunma harcamalarının da sürekli artış göstermesi dikkat çekecek bir diğer konudur.

1988'de sermaye hesabının liberalizasyonunun ardından, özel sermaye hareketlerinde büyük bir artış yaşanmıştır. Bu artıştaki en önemli rolü bankalar oynamıştır diyebiliriz. Bankaların yabancı yükümlülüklerinin toplam yükümlülükleri içindeki payı 1992'de % 37; 1993'de % 43 ve 1994'te % 47'ye ulaşmıştır.⁴⁰⁶

1993 yılında hükümet, kısa vadeli ekonomik hedeflerinden birinin kamu bütçesi üzerinde baskı yaratan faizleri düşürmek olduğunu açıklamıştır. Böylece 1993 yılına kadar TL'nin USD'ye karşı değerlendirilmesine ilave olarak, yüksek faiz oranlarının düşürülmesi hedeflenince ekonomide adeta iki tane nominal çapa oluşmuştur. Aynı anda iki tane nominal çapa sağlamaya çalışmak, rasyonel ekonomi politikaları açısından sürdürülmesi zor ve maliyeti yüksek bir politika hedefidir.

⁴⁰⁶ Gökhan Karabulut, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, s. 125.

Grafik-4.5:Türkiye’de Çeşitli Göstergeler(1980-1995)

Kaynak: Gökhan Karabulut, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 125.

Q1=1. çeyrek, Q2=2. çeyrek, Q3=3. çeyrek, Q4=4. çeyrek

Yapılmaya çalışılan, kurların değer kaybetmesine izin vermemek ve aynı zamanda yapay ve geçici yöntemlerle faiz oranlarını da düşürmeye çalışmak olmuştur. Oysa 1993 yılına

gelindiğinde, 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren hızla artan kamu açıkları faizler üzerinde baskı yaratan en önemli etken olmuştur. 1988 yılında KKBG’nin GSMH’ya oranı % 4,8 iken, bu oranın 1993 yılında % 12’lere yükseldiği görülmektedir. ⁴⁰⁷

Tablo-4.7: Türkiye’de KKBG’nin GSMH’ya Oranı ve Borçlanma Şekli

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
KKBG/GSMH	3,6	3,6	6,1	4,8	5,3	7,4	10,2	10,6	12	7,8	5,4
Net İç Borçlanma ile	3,1	1,5	3,4	2,7	4,5	6,5	9,8	9	10,6	9,6	6,3
Net Dış Borçlanma ile	0,5	2,1	2,7	2,1	0,8	0,9	0,4	1,6	1,4	-1,8	-0,9

Kamu açıklarının artmasının yarattığı talep baskısı, toplam talebin ve reel büyüme hızının artmasına neden olmuş, yıllar itibariyle büyüme hızındaki istikrarsızlığın getirdiği belirsizlik ortamı iç dengesizlikler yaratırken, artan talep dış dengenin de bozulmasına neden olmuştur. 1992 yılında 8,2 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1993 yılında 14,2 milyar dolara yükselmiştir.

⁴⁰⁸

Dış dangedeki bozulmanın bir nedeni de uygulanan kur politikasıdır. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle yurt dışından sermaye girişlerinin artması, Türk Lirası’nın değerlendirilmesine neden olmuştur. Döviz kurunu değerli tutma politikası, döviz kurlarının enflasyonun altında seyretmesi sonucunu doğurmuş, dış açık daha da artarken faiz-döviz kuru makası da giderek açılmıştır. Dış açığın artmasıyla özellikle kısa vadeli dış borç stoku yükselmiştir. 1989 yılında 41,7 milyar dolar olan toplam dış borç stoku 1993 yılında 67,4 milyar

⁴⁰⁷ “1994 Türkiye Deneyim: Kura Dayalı İstikrar”, (Çevrimiçi)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra4.pdf>, 06.04.2010

⁴⁰⁸ A.e.

dolar'a çıkarken, 5,7 milyar dolar olan kısa vadeli dış borç stoku da 18,5 milyar dolar'a ulaşmıştır.

4.2.4. 2000 Kasım ve 2001 Krizleri

4.2.4.1. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Öncesi Gelişmeler

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllardan 2000'lere kadar, artan kamu açıkları, yüksek enflasyon ve istikrarsız büyüme ile kırılgan bir yapıya sahipti. Artan kamu harcamalarının yurtiçi mali piyasalar üzerindeki baskısı ile bu dönemde yaşanan 1994 Krizi ve 1998 Asya Krizlerinin de etkisi ile reel faizler hızla yükselmiştir. Artan reel faiz oranları, hali hazırda yüksek seyreden kamu açıklarını daha da arttırmış, borç faiz sarmalı sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Türk ekonomisinde ortaya çıkan bu yapı orta vadeli ve kapsamlı bir programın uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

4.2.4.2. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı

2000 Ocak'ta uygulanmaya başlayan programın temel amacı enflasyonu tek haneli rakamlara düşürmektir. Bu sayede diğer ekonomik büyüklüklerde de istikrar sağlanmış olacaktır. Programla birlikte üç yıllık süreçte izlenecek politikalar önceden kamuoyuna duyurulmuştur. Bu şekilde, piyasalardaki belirsizlik ortadan kalkarak, programa uygun politikaların izlenip izlenmediği kolayca anlaşılacaktır.⁴⁰⁹

Enflasyonu düşürme programının sürdürülebilmesi için en önemli faktörlerden biri kamuoyunun, hükümetin programı sürdüreceğine dair güvenin sağlanması idi. Hükümetin kredibilitesi programın sürdürülmesini kolaylaştıracaktı.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, s. 171.

⁴¹⁰ A.e., s. 172.

Geçmişte Türkiye’de hazinenin, finansman kaynağı olarak merkez bankasını kullanması, para politikasının fiyat istikrarını sağlamasını engellemiştir. Bu kronikleşmiş durum ortadan kaldırılmak istendi. Merkez Bankası’nın döviz kurunu çapa olarak kullanma politikası, kamuoyunun kurdaki değişimleri anında görebilmesi sayesinde piyasanın güvenini kazanma amacı ile de örtüşecekti.⁴¹¹

2000-2002 dönemini kapsayan bu ekonomik program 9 Aralık 1999’da uygulamaya konulmuştur. Bu program IMF tarafından üç yıllık bir süreyi kapsayacak stand-by anlaşması ile desteklenmiştir. Üç yıl sürmesi öngörülen enflasyonu düşürme programında döviz kuru çapa olarak kullanıldı. Bu anlaşmanın temel hedefleri şöyledir:

- 1) TÜFE’yi; yapısal reformlarla destekleyerek, tutarlı, güçlü ve itibarlı, süreklilik arz eden maliye, gelir, para ve kur politikalarının eşgüdümlü olarak uygulanması ile 2000 yılı sonunda % 25, 2001 yılı sonunda % 12 ve 2002 yılı sonunda % 7 ye indirmek.
- 2) Reel faiz oranlarını makul seviyelere çekmek
- 3) Ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak
- 4) Kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamak⁴¹²

Hükümetin bu hedeflere ulaşmak için uyguladığı politikalar ise şöyledir:

- 1) Kamu açıklarını ortadan kaldıracak hızlı ve kalıcı önlemler alınması, bu doğrultuda vergi gelirlerinin artırılması, yani sıkı maliye politikası uygulanması ve bu sayede faiz dışı fazlanın artırılması, kamu finansmanında kalıcı iyileşmeyi sağlayacak yapısal reformlar yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması,
- 2) Gelirler politikasının enflasyon hedefini olumsuz etkilemeyecek bir şekilde uygulanması,
- 3) Bu iki politikanın enflasyon ve reel faizde yaratacağı düşüşün desteklenmesi, enflasyonu düşürmeye yönelik para ve kur politikası uygulayarak ekonomik birimlere uzun vadeli öngörü sağlanması,

⁴¹¹ A.e., s. 173.

⁴¹² Üzeyir Aydın, *Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi*, s. 171.

Üç yıl öngörülen bu süreçte 18'er aylık iki dönemde farklı kur sistemi uygulanacağı açıklanmıştı. Programın ilk döneminde(2000 Ocak-2001 Haziran) “enflasyon hedefine yönelik kur sepeti”, ikinci dönemde (Temmuz 2001-Aralık 2002) “kademeli olarak genişleyen bant sistemi” uygulanması amaçlandı.

Tablo-4.8: İstikrar Programı Makro-ekonomik Hedefler ve Performans

	1999	2000 Hedef	2000 Fiili	2001 Hedef	2001 Fiili
Reel Sektör					
GSMH Büyüme Hızı	- 6,1	5 ila 5,5 arasında	6,1	5 ila 6 arasında	- 9,4
TEFE (%)	62,9	20	32,7	10 ila 12 arasında	88,6
TÜFE (%)	68,8	25	39	10 ila 12 arasında	68,5
Ortalama Hazine Bonosu Faiz Oranları (%)					
Nominal	106,2	-	38	81,1	100,4
Reel (geriye doğru) *	25,2	-	- 11,4	23,7	-
Reel (ileriye doğru) **	32	-	- 6,5	36,4	-
Kamu Sektörü 1					
Faiz Dışı Bütçe Dengesi	-2	2,2	2,8	5	5,5
Net Faiz Ödemeleri	22,1	17,2	21,9	22,6	25
KKBG (MB karları dahil)	24,2	15	19,1	17,1	19,5
Bütçe Dengesi	-12,4	- 7,4	- 6,6	- 3,2	-

Net Toplam Borç	61	58	58,4	56,5	93,5
Net İç Borç	40,9	-	38,8	44,3	53,9
Ödemeler Dengesi 2					
Cari İşlemler Dengesi	- 0,7	-1,5 ila – 2 arasında	- 4,8	-1,5 ila – 2 arasında	
Net dış Borç	34	34	37	44,3	51,8

Kaynak: Üzeyir Aydın, **Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, s. 172.

1 12 aylık

2 GSMH’nın yüzdesi olarak

* HB ihalesi yapıp nominal faiz oranının belirlendiği tarihten önceki bir yılda gerçekleşen enflasyon oranı kullanılarak hesaplanmış yıllık bileşik reel faiz.

** HB ihalesi yapıp nominal faiz oranının belirlendiği tarihten sonraki bir yılda gerçekleşen enflasyon oranı kullanılarak hesaplanmış yıllık bileşik reel faiz.

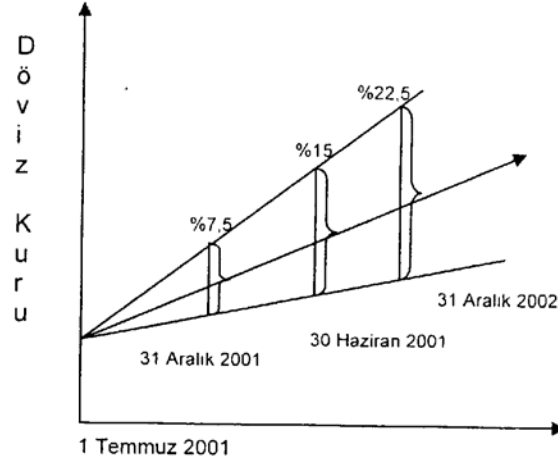
1 \$+0,77 € olarak belirlenen kur sepetinin günlük olarak açıklanması planlanmıştır. İlk 18 aylık süreçte, kur sepetindeki üçer aylık dönemdeki artışın belirlenmesiyle birlikte, sonraki 12 aylık süreçte kur sepetindeki artış oranının ne olacağı önceden bilinecekti. Bu sayede, enflasyonun yükselmesine neden olan kurdaki belirsizlik ortadan kalkacaktı. Ancak döviz kurunun önceden açıklanması belirsizliği azaltması açısından olumlu iken, kurun sabitlenmesinin getirdiği dezavantajlar beklenenden çok daha hızlı gerçekleşmiştir. ⁴¹³

Enflasyonu düşürme programında yarı sabit bir kur sistemi uygulanmıştır. 2000 Kasım ayındaki likidite krizi ve yaklaşık üç ay sonra yaşanan 2001 Şubat Döviz Krizi ile sabit kur terk edildi. ⁴¹⁴

⁴¹³ A.e.,s. 174

⁴¹⁴ A.e., s. 176.

Şekil-4.1: Temmuz 2001- Aralık 2002 Döneminde Uygulanacak Kademeli Bant

Kaynak: Aydan Kansu, Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s 176

Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonu düşürmek için döviz kuru sabit tutulduğunda yurtdışı fiyatların değişmediği varsayımı altında ithalat fiyatları sabit kalır. Buna bağlı olarak tüketici fiyat endeksine giren bazı malların fiyatları artmadığından enflasyon düşmeye başlar. Döviz kuruyla ilgili böyle bir stratejinin izlenmesi genellikle bir döviz krizi ile son bulur. Enflasyona para ve maliye politikalarıyla müdahale edilmesi gerekmektedir. Enflasyonun düşmesi için kullanılan döviz kuru politikası yardımcı bir araçtır ancak tek başına etkili değildir.

Programla birlikte uygulamaya konan sabit kur sistemi, merkez bankasının para politikasını bağımsız bir şekilde sürdürme imkanını sınırlamıştır. Döviz kuru sistemi tercihindan doğan bu sonuç, sabit kur, sermaye hareketleri ve para politikasının eş zamanlı ve bağımsız bir şekilde kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. Kurun sabitlenmesi ve sermaye hareketlerinin serbest olması Merkez Bankası'nın piyasaya sadece döviz karşılığında TL vermesini gerekli kılmıştır.

Kasım'da yaşanan likidite krizine başlangıçta müdahale etmek istemeyen merkez bankası daha sonra müdahalede bulunarak belirlenen performans kriterlerini aşmak zorunda kalmıştır.

2001 Şubat'ında kur sisteminin terk edilmesiyle beraber, 21 Haziran 2001'de kur ve para politikasına esneklik kazandıracak bant sistemine geçiş sağlanamamıştır. ⁴¹⁵

4.2.4.3. 2000 Kasım ve 2001 Krizleri

4.2.4.3.1. Kasım 2000 Likidite Krizi

Kasım ayında yaşanan krizi sadece bankacılık sistemine bağlamak yanlış olur. Aslında 2000 yılı programı dış şokların olmadığı varsayımı altında iki tür risk taşımaktaydı. Birincisi diğer ülke programlarında da karşılaşılan reform yoğunluğu ile mali reformların gerçekleştirilmesi için gerekli olan performans kriterlerinin yerine getirilmemesiydi. İkinci risk, ani para çıkışı sonucu piyasada oluşacak likidite ihtiyacının Merkez Bankasının kur ve para programı gereği müdahale edememesinden dolayı bankaların gecelik piyasalarda fonlama yapma imkanının daralması, böylece bankaların kırılganlığının artması idi. Programın uygulanması aşamasında her iki riskle de karşı karşıya kalınmıştır.

Program uygulamaya konmadan önce beş banka TMSF'ye devredilmiş, ancak bu önlem bankacılık sistemini güçlendirmek için yeterli olmamıştır. Programın uygulanması aşamasında meydana gelebilecek likidite ihtiyacının karşılanabilmesi için bankaların zorunlu karşılık oranlarında indirimle gidilmesi ve bu sayede bankalarda likidite sıkışıklığının engellenmesi hedeflenmişti. Fakat bu önlemler Kasım ayında bir bankada başlayan ve mali sistemde de sıkıntı yaratan likidite sıkışıklığının giderilmesi için yeterli olmamıştır. ⁴¹⁶

O dönem bankacılık sektöründe, kamu bankaları gibi özel bankaların da mali yapıları zayıftı. Rusya krizi de dış faktör olarak özel bankaların takipteki alacaklarında önemli artışlara sebep olmuştu. 2000 yılı programının uygulanmasıyla birlikte ekonominin canlanması, özel bankaların karlılıklarını arttırırken, sabit kurun sürdürüleceği beklentisiyle pozisyon almaları faiz ve kur

⁴¹⁵ A.e.,s. 177.

⁴¹⁶ A.e.,s. 178.

risklerinin 2000'in ikinci yarısında ciddi boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. 2000 Kasım'dan sonra dokuz banka TMSF'ye devredilmiştir.⁴¹⁷

Bankaların yurtdışından aldıkları kredilerin kısa vadeli olması kriz riskini arttırmıştır. Programın uygulandığı 2000 yılında alınan kısa vadeli yurtdışı kredileri önceki yıllardan daha yüksek düzeyde seyretmiştir. Bunun nedeni ise finansal serbestliğin olduğu bir ekonomide program gereği uygulanan para ve kur politikaları ile birlikte hükümetin açık ve örtülü bir şekilde uyguladığı garantilerin bankacılık sistemini teşvik etmesidir.⁴¹⁸

1994'te yaşanan krizin atlatılması amacıyla mevduata getirilen sınırsız garanti, bankacılık sektörünü daha çarpık bir duruma getirmiştir. Bankacılık reformu olarak adlandırılan düzenlemelerde, getirilen garantilerin sınırlandırılması kabul edilmesine rağmen, sonraki dönemlerde tekrardan hem mevduat garanti altına, hem de bankaların mevduat dışı borçlanmaları bu kapsama alınmıştır.⁴¹⁹

Reel sektöre aktarılması gereken kredilerin kişisel amaçlar doğrultusunda kullanılması neticesinde asli faaliyetlerini sürdüremeyen bankalar TMSF'ye devredilmişlerdir. Bu bankalar Türk ekonomisine büyük maliyetler yüklemişlerdir. Denetim ve gözetim eksikliği bu tür sorunların yaşanmasının nedenidir.

Sabit kur sistemi ile mevduat sigortasının bir arada olması, bir başka ifadeyle hükümetin açık ve örtülü garantileri, bankacılık sisteminin kur sisteminin terk edilme riskini düşünmeden, dövizdeki açık pozisyonlarını arttırmalarına sebep olmuştur. Hükümetin her iki garantisi bankacılık sistemini riskli politikalara teşvik etmiştir. Bu politikalar krizin oluşmasında önemli rol oynamıştır.⁴²⁰

Programla ilgili olarak faiz oranlarında beklenmedik bir gelişme yaşanmıştır. Kurun sabitlenmesiyle sermaye hareketlerinin serbest bırakılması nedeniyle, faizleri piyasaya bırakma

⁴¹⁷ A.e.,s. 179.

⁴¹⁸ A.e., s. 182.

⁴¹⁹ A.e., s. 183.

⁴²⁰ A.e., s. 184.

zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Üçlü açmazdan dolayı hükümet faiz politikasını istediği yönde kullanamamıştır. Başlangıçta programın sürdürülebileceğine yönelik oluşan güven ortamı faiz oranlarında düşüş yaratmış, ancak faizlerin beklenenden daha hızlı düşmesi programın sürdürülebilirliği açısından önemli bir sorun oluşturmuştur.⁴²¹

Tablo-4.9: Türkiye’de Aralık 1999-Aralık 2000 Dönemine Ait 12 Aylık Cari Açık / Döviz Rezerv Oranı(%)

Tarih	12 Aylık Cari Açık / Döviz Rezerv Oranı (%)
Aralık -1999	59
Ocak -2000	10
Şubat -2000	15
Mart -2000	21
Nisan -2000	23
Mayıs -2000	27
Haziran -2000	28
Temmuz- 2000	29
Ağustos -2000	33
Eylül -2000	34
Ekim -2000	39
Kasım- 2000	47
Aralık -2000	50

Kaynak: Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s 182

Programın asıl hedefi enflasyonu düşürmek olmasına rağmen, faizlerin düşmesi sağlanmış. Faiz düzeyinin aşağılara çekilmesiyle oluşan olumlu hava ile birlikte enflasyonu düşürme hedefinden sapılmıştır. Enflasyonu düşürme programı ile birlikte başlayan faiz düşüşünün yarattığı talep artışı cari açığın artmasına neden olmuş ve enflasyonun öngörülen hızda düşmesini engellemiştir. Faiz düşüşü programın yarattığı bir sonuçtur. 1994 Krizinde de faiz düzeyi önemli bir rol oynamıştır. Ancak o hükümet 1994 Krizi’nden önce para politikasını sınırlandıran sabit kur sistemi yerine, yönetimli dalgalanma uygulamaktaydı. Bu sistem, hükümetin tercihlerine esneklik kazandırırken, faiz politikasını bağımsız bir şekilde uygulama imkanı sağlamıştı.⁴²²

⁴²¹ A.e., s. 187.

⁴²² A.e., s. 188.

2000 yılı enflasyonu düşürme programında enflasyonun % 20'lere çekilmesi hedeflenmiş ve bu amaca ulaşmak için döviz kuru çizelgesi düzenlenmiştir. Ancak bu yapılırken, dış ticarete konu olmayan sektörlerdeki fiyat katılıkları göz ardı edilmiştir.

Gerçekleştirilen hedefler sonucunda iç borçlanma faizlerindeki hızlı düşüş sağlanmış, fakat enflasyon aynı hızda düşmemiştir. Faizlerdeki bu hızlı düşüş o dönemki ekonomi yönetimi tarafından başarı olarak algılanmıştır.⁴²³

Tablo-4.10: Ortalama Bileşik Hazine Faizi, 12 Aylık TÜFE ve TEFE Enflasyonu ile Beklenen TEFE Enflasyonu(Temmuz 1999-Ekim 2000, %)

Ay	Hazine Bileşik Faizi (ortalama)	TÜFE Enflasyonu (12 Aylık)	TEFE Enflasyonu (12 Aylık)	Beklenen TEFE Enflasyonu 12 Ay sonra	Beklenen TEFE Enflasyonu Yıl Sonu
1999- 7	101,4	65	52,4	58,3	59,8
1999- 8	116,5	65,4	53,7	60,2	61,3
1999- 9	113,2	64,3	54,4	60,5	62,1
1999- 10	109,3	64,7	55,2	57,1	61,3
1999- 11	96,4	64,6	56,3	53,4	60,5
1999- 12	*-	68,8	62,9	44,1	56,8
2000- 1	38,3	68,9	66,4	37,5	38,9
2000- 2	42,1	69,7	67,5	38,6	39,9
2000- 3	39,9	67,9	66,1	38	40,7
2000- 4	34,5	63,8	61,5	36,3	39,4
2000- 5	39,4	62,7	59,2	35,3	38,9
2000- 6	41,9	58,6	56,8	34,9	39,1
2000- 7	34,5	56,2	52,3	33	37,8
2000- 8	33,2	53,2	48,9	34	38,7
2000- 9	33,6	49	43,9	32,2	37,9
2000- 10	38	44,4	41,4	30,5	37,2
2000- 11	41	43,8	39,1	29,9	37,8
2000- 12		39	32,7	29,9	37
2001- 1		35,9	28,3	27,1	28,2

Kaynak: Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s 189

* 1999 Aralık ayında ihale yapılmamıştır.

⁴²³ A.e., s. 189.

Hükümetin ekonomide sağlanan olumlu gelişmeleri kendi döneminde gerçekleştirdiği ve sonraki dönemlerde yapılacak seçimlerde oy potansiyelini arttırma beklentisi, kısa dönemli kazanımları uzun dönemli olanlara tercih etmesine yol açmıştır.⁴²⁴

Kasım 2000’de bankacılık sisteminde yaşanan likidite krizinden sonra piyasaya çok yüksek faizle likidite sağlanmıştır. Merkez Bankası 30 Kasım 2000’de program gereği piyasaya sadece döviz karşılığı likidite vereceğini duyurmuş, bu açıklamadan sonra faiz oranları bankalar arası piyasaya % 800, repo piyasalarında ise % 1500 düzeyini aşmıştır. Bu durum dövize olan talebi azaltacağı yerde, aksine döviz talebini arttırmıştır.⁴²⁵

Tablo-4.11: Merkez Bankası Gecelik Basit Faiz Oranları(Temmuz 2000-Mart 2001, %)

Tarih	Gecelik Basit Faiz (Aylık Ortalama)
Temmuz 2000	26,5
Ağustos 2000	42,6
Eylül 2000	47,4
Ekim 2000	38,5
Kasım 2000	95,4
Aralık 2000	183,2
Ocak 2001	42,7
Şubat 2001	400,3
Mart 2001	81,2
Nisan 2001	81
Mayıs 2001	71,5

Kaynak: Aydan Kansu, Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s.198.

İkinci Nesil Modellerde, hükümetin sabit döviz kuru sürdürmek veya terk etmek konusunda yaşadığı ikilemi Kasım 2000 Krizinde görmek mümkündür. Kasım 2000 Krizi bir anlamda hükümetin sabit kuru sürdürmek veya terk etmek konusunda sağlanacak olan fayda ve zararların

⁴²⁴ A.e., s. 190.

⁴²⁵ A.e., s. 191.

karşılaştırılması için bir ortam hazırlamıştır. Hükümet programı yürütme kararı alırken, faizlerin yükselmesinin yarattığı maliyeti göz önüne alamamıştır.

Tablo-4.12: Ağırlıklı Ortalama Bileşik Faiz Oranları (2000, %)

	İMKB Tahvil ve Bono Pazarı	İMKB Repo-Ters Repo Pazarı	Hazine İhaleleri (1)	API Repo	Bankalar Arası Para Piyasası
Ocak	40,7	39,96	36,45	40,41	45,48
Şubat	40,3	65,11	40,31	55,87	66,37
Mart	36,7	48,26	35,79	53,01	48,49
Nisan	33,1	41,87	33,48	41,89	45,44
Mayıs	34,7	53,46	36,55	52,55	51,09
Haziran	37	54,05	39,82	54,37	54,61
Temmuz	33,3	28,97	32,38	30,09	30,76
Ağustos	33,2	49,98	33,24	35,77	55,64
Eylül	36,7	63,79	33,58	74,89	62,5
Ekim	38,1	50,51	37,46	50,1	48,37
Kasım	45,1	134,77	38,72	200,89	305,98
Aralık	78,1	991357,56	-	5143,86	33808,79

Kaynak: Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s 188

(1) Değişken faizli ihaleler dahil edilmemiştir.

Program gereği net iç varlıklara getirilen sınırlandırma sebebiyle Merkez Bankası faizlerin yükselmesine müdahale etmemiş, yüksek meblağda hazine bonusu bulunduran bankalar açısından sorun yaşanmaya başlanmıştır. Yüksek faizin, bankaların bankalar arası piyasadan borçlanmalarını zorlaştırması likidite sıkışıklığına neden olmuş ve faizler daha da artmıştır.

Faizlerdeki artışla birlikte önce ellerinde hazine bonosu bulunan yabancı yatırımcılar piyasadan çıkmış, bu durum faizleri bir kez daha yükseltmiş ve döviz talebini arttırmıştır.⁴²⁶

Bankaların bilançolarındaki vade uyumsuzluğu ve faiz oranlarının yarattı olumsuz etki bankaların mali yapılarını bozmuştur. Bankacılık sisteminde başlayan güvensizlik mali sistemdeki likidite ihtiyacı ile birlikte krize dönüşmüştür. Merkez Bankası piyasaya fon aktarmak zorunda kalmış ve programda belirlenen hedeften sapılmıştır.⁴²⁷

4.2.4.3.2. Şubat 2001 Krizi

Ekonomik yapının temel zaafı Kasım ayından sonra da aynen sürmekteydi. Kısa süreli bir istikrar sağlansa da, enflasyonu düşürme programının sürdürülebilir olmadığı kısa sürede açıkça ortaya çıktı. Yabancı para çok kısa bir vade ararken, yurtiçi borç verilebilir fonlar piyasasında da borç verenler, giderek daha kısa vadeler ve giderek yükselen risk primleri talep etmeye başladılar. Şubat ortasında faizler tekrardan % 70’ler seviyelerine çıkmıştı. Bu gelişmeler iç borç çevriminin sürdürülebilirliği konusunda ciddi tereddütleri doğurmuştur. Yükselen iç borç stoku, düşmemekte direnen enflasyon oranı ve Türk Lirasının aşırı değerlenmesi, kur çapasının sürdürülebilirliğini zorlamıştır. Piyasadaki kuşku nedeniyle, krizin başlaması sadece bir kıvılcıma kalmıştı. O kıvılcım da 19 Şubat 2001’de önemli bir hazine ihalesi öncesinde dönemin Başbakanı ile Cumhurbaşkanı arasındaki tartışma ile ikinci bir spekülasyon atak başlamış ve döviz krizi patlamıştır.⁴²⁸

21 Şubatta bankalar arası para piyasasında gecelik faiz oranları % 6200’e kadar çıkmıştır. 16 Şubat itibarıyla 27,94 milyar dolar olan MB döviz rezervi 23 Şubat’ta 22,58 milyar dolara inmiştir. Kasım krizinde saldırı yabancılarla sınırlı kalırken, Şubat krizinde bunlara yerlilerinde katıldığı gözlemlenmiştir. MB yüksek meblağdaki bu döviz talebine karşı likiditeyi kontrol etmeye çalışmıştır. Likidite sıkışıklığı özellikle kamu bankalarının aşırı düzeyde günlük likidite

⁴²⁶ Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s 192

⁴²⁷ A.e., s. 192.

⁴²⁸ Üzeyir Aydın, **Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, s. 198.

ihtiyacı duymaları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Bu ortamda TCMB'nın dövizde yapılan spekülasyonlara karşı dayanma gücü kalmamış ve kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Bunun anlamı 2000'de başlayan ve Kasım ayında yara alan enflasyonu düşürme programının sonunun getirilmesidir.⁴²⁹

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri bankacılık sektörünün içinde bulunduğu sorunları daha da ağırlaştırmış ve yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bankacılık sektörü Kasım Krizi sonrasında faiz riski, Şubat Krizi sonrasında ise hem faiz hem de kur riski sonucunda önemli kayıplarla karşı karşıya kalmıştır. Kurların dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte para ve likidite krizi, bankacılık krizine dönüşmüştür. Başta kamu bankaları olmak üzere, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması için ihtiyaç duyulan kaynaklar kamu maliyesi üzerine önemli bir yük getirmiştir.⁴³⁰

Yaşanan krizler; faiz oranlarında ve enflasyonda artış, döviz kurlarındaki dalgalanma ile birlikte tüm ekonomide bir belirsizlik ortamına yol açmıştır. Bu durum reel sektörü de derinden etkilemiş, reel kesime kredi imkanı ortadan kalkarken, kredi geri ödemelerinde de önemli sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır.⁴³¹

1994 yılında uygulanan istikrar programının başarısız olmasından sonra 1998 yılında IMF ile yakından izleme anlaşması imzalanmıştır. Fakat bu uygulama kapsamlı bir istikrar programı olmaktan çok uzaktı. Yine de bu anlaşma ile bütçe dengesi ve para politikası alanında bazı adımlar atılmış ve 9 Aralık 1999'da IMF ile imzalanan Stand-by anlaşmasının da gereği ile uygulamaya konulan enflasyonu düşürme programına bir ön hazırlık işlevini görmüştür.

İç borç stoğunun GSMH'ya oranı 1990'lardaki % 13'ler düzeyinden, 1999 yılında % 30'a kadar çıkmıştır.⁴³²

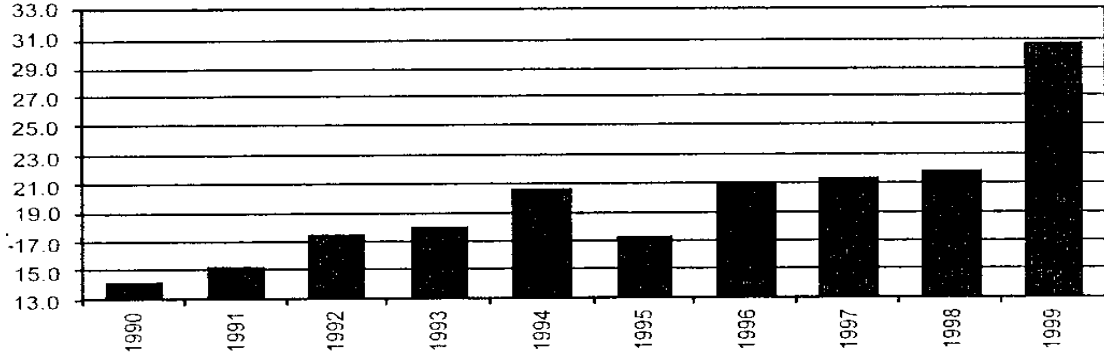
⁴²⁹ Üzeyir Aydın, **Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, s. 198.

⁴³⁰ A.e., s. 199.

⁴³¹ A.e.

⁴³² Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, s. 130.

Grafik-4.6: Türkiye’de İç Borç stokunun GSMH’ya Oranı(1990-1999)

Kaynak: Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, s. 131.

Sıkı bir maliye politikası uygulanarak enflasyon düşürülmeye çalışılmıştır. Kur politikasında sürünen sabit kur (crawling peg) uygulamasına gidilmiş, böylece enflasyonu düşürmek için döviz kuru nominal çapa olarak kullanılmıştır.⁴³³

Para politikasında ise para tabanının değişimi, net dış varlıkların değişimine bağlanmıştır.⁴³⁴

Program bankacılık sisteminde açık pozisyonların artmasını teşvik edici bir kur politikası içeriyordu. Programın gelirler politikasında maaş ve kira artış oranları % 25 ile sınırlandırıldı. Bütçe dengesini sağlamada özelleştirme gelirleri önemli bir rol oynamakta idi.

Bu programın sürdürülebilirliğine karşı ilk tehdit 22 kasım 2000’de bir spekülatif atakla meydana geldi. İnterbank gecelik faizleri % 873’e çıktı. Bu gelişme bankaları açık pozisyonlarını kapatma konusunda paniğe sevk etti. Döviz alabilmek maksadıyla bankalar likidite talebini yükseltince, faizlerde hızla yükseldi.⁴³⁵

⁴³³ A.e., s. 131.

⁴³⁴ A.e., s. 132.

⁴³⁵ A.e., s. 133.

Tablo-4.13: Türkiye’de Kasım-Aralık 2000’deki Gecelik Repo Faiz Oranları

Günler	Gecelik Repo Faizi(%)
1 Kasım	44,4
10 Kasım	29,7
15 Kasım	91,8
22 Kasım	153,4
28 Kasım	199,5
1 Aralık	727
4 Aralık	1275,2
15 Aralık	63

Kaynak: Aydan Kansu, **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s.195

Kasım 2000’de likidite sıkışıklığı yaşandığı bir gerçek bir olgudur. Fakat durumu Krugman Modelinin öngördüğü biçimde, kur politikasının uygulanabilirliğine ilişkin inancın zayıflaması nedeniyle oluşan spekülatif bir atak olarak yorumlamak daha doğru olur.⁴³⁶

Programın sürdürülebilirliğine dair şüpheyi soku en önemli gösterge ticaret dengesinde oluşan açığın hızla büyümesidir. Kasım 2000’den sonra ortaya çıkan ticaret açığındaki azalma, iktisadi durgunluktan kaynaklanmaktadır.⁴³⁷

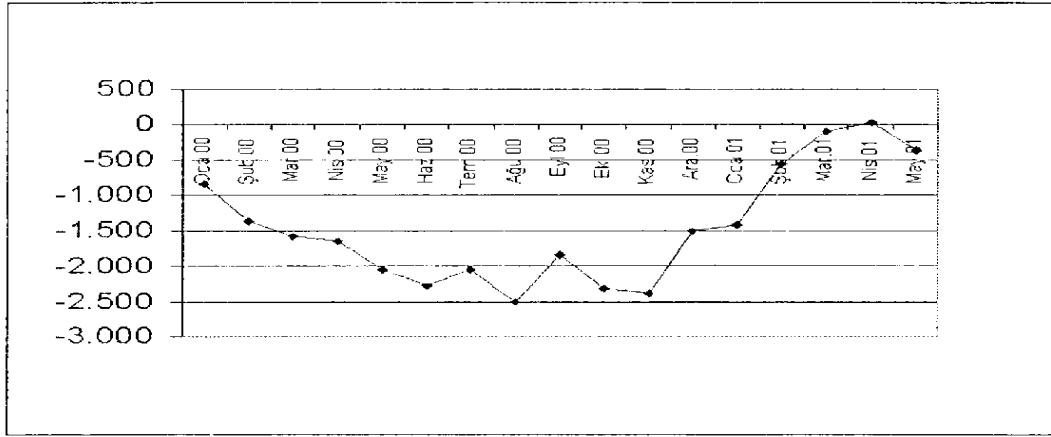
Bu dönem yaşanan dış ticaret dengesi açığının hızla artmasında, uygulanan kur politikasının yanında dünya petrol fiyatlarının % 50 üzerindeki artışı da büyük rol oynamıştır. Sonuç olarak Kasım 2000 öncesi enflasyon % 40’ların altına düştüyse de bu düşüş hedeflenenden çok daha yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir.⁴³⁸

⁴³⁶ A.e., s. 135.

⁴³⁷ A.e.

⁴³⁸ A.e., s. 136.

Grafik-4.7: Türkiye’de 2001 Şubat Krizi Öncesi Dış Ticaret Dengesi(milyar USD)

Kaynak: Gökhan Karabulut, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 136.

S.Fisher 2001’de döviz krizlerinin en önemli etkeninin cari işlemler açığı olduğunu ve nominal çapa olarak döviz kurunun kullanıldığı istikrar programlarında, bu ihtimalin çok yüksek olduğunu belirtmişti. Aynı zamanda Fisher son kriz hariç 1994’ten sonra dünyada yaşanan tüm krizlerin nedeninin bu tür bir çapa politikası olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda sıkı para ve maliye politikalarının krizi daha da derinleştirdiği ve durgunluğun süresini uzattığı iddiaları Türkiye’de de tartışılmaktadır. Bu tarz bir iktisadi durgunlukta, öncelikli sorunun enflasyon olmaktan ziyade işsizlik olduğu yönündeki düşünceler de mevcuttur.⁴³⁹

4.2.4.3.3. Şubat 2001 Krizinin Etkileri

Kriz öncesindeki programın en önemli dayanağı belirli döviz kuru, krizden sonra artık belirsizlik içinde kalmıştır. Kriz sonrasında TL, USD karşısında % 40 değer kaybetmiş, 1 USD 0,68 TL’sinden 0,96 TL’sine çıkmıştır. Ancak bu resmi devalüasyon yetmeyerek dalgalanmaya bırakılan kur 22 Şubat’ı takip eden iki hafta içerisinde 1,2 TL’yi, yıl sonunda ise 1,225 TL’yi bulmuştur.⁴⁴⁰

⁴³⁹ A.e., s. 137.

⁴⁴⁰ Üzeyir Aydın, *Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi*, s. 199.

Döviz kurundaki bu yükselmenin sebebi krizde yurt dışına çıkan yabancı fonların döviz arzında önemli bir azalma yaratması ve belirsizlik nedeniyle de döviz talebinde bir artış yaratmasıdır.⁴⁴¹

Yapılan gözlemler bize şunu göstermiştir ki; krizden sonra Türkiye gibi döviz kurunu dalgalanmaya bırakan ülkeler, her ne kadar kura müdahale etmeyeceğiz dedilerse de, genellikle pür dalgalanma gerçekleşmemiş, belirli müdahaleler yapılmıştır. Bu müdahaleler bilgi eksikliğinin ve piyasa sığlığının etkileriyle gelişmekte olan ülkelerin döviz kurlarının sık-sık spekülatif ataklara uğramalarını ve döviz kurlarının uç değerlere doğru kaymasını engellemek niyetiyle yapılmışlardır. Aynı sebeplerden ötürü TCMB’de döviz kuru politikasında yönlendirilmiş bir politika izlemektedir.⁴⁴²

4.2.4.4. 2001 Krizi Sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Krizden üç ay sonra 14 Nisan 2001’de hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı(GEGP), 3 Mayıs 2001’deki niyet mektubu ile IMF’ye iletilmiştir. 9 Aralık 1999’da IMF ile sağlanan “stand-by” anlaşmasıyla desteklenen Enflasyonla Mücadele Programının devamı niteliğinde olan bu güçlendirilmiş programın desteklenmesi amacıyla stand-by anlaşmasının 8 milyar USD kadar arttırılması, 2001 sonuna kadar yapılması planlanan kullanımların yeniden takvime bağlanması ve kullanımların Mayıs, Haziran, Temmuz, Eylül ve Kasım aylarında tamamlanması beklenen gözden geçirmelere tabi olması talep edilmiştir.⁴⁴³

Bu bildirim Türk Lirasının 22 Şubat 2001’de dalgalanmaya bırakılmasının ardından uygulanacak yeni ekonomik politika çerçevesini ortaya koymaktadır. Dalgalı döviz kuru rejimi, ekonomi politikalarını ve kısa vadeli politika hedeflerinin yeniden şekillendirilmesini

⁴⁴¹ A.e.

⁴⁴² A.e., s. 200.

⁴⁴³ A.e., s. 207.

gerektirmektedir. Ancak genel ekonomik stratejiyi değiştirmemiştir. Yıllardır Türkiye’nin büyüme potansiyelinin altında kalmasındaki temel iki neden üzerine gidilecektir. Enflasyonu düşürme ve kamu maliyesi hesaplarının güçlendirilmesi hedeflenecektir.⁴⁴⁴

Son 25 yılda kronik hale gelen yüksek enflasyon ve kamu açıkları Türkiye’nin en kısa zamanda çözmesi gereken iki temel sorun haline gelmiştir. Bu iki temel sorun çözüldüğü takdirde Türk ekonomisinin sağlıklı bir yapıya kavuşacağı ve istikrarlı bir büyüme trendine gireceğı umulmaktadır. GEGP’nin nihai hedefi Türk ekonomisinde böyle bir yapısal dönüşümü gerçekleştirmektir.

2001 yılında sabit fiyatlarla GSMH % 9,5; GSYİH ise % 7,5 oranında küçülmüş, 2002 yılında sabit fiyatlarla GSMH % 7,8 GSYİH büyümüştür. 2001 Krizinin ardından uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrasında 2002, 2003 ve 2004 yıllarında üst üste üç yıl önemli büyüme kaydeden Türkiye ekonomisi, 2004 yılında % 9,9 büyüme hızını yakalayarak, dünyanın en hızlı büyüyen ülkesi konumuna yükseldi.⁴⁴⁵

Türk Ekonomisi 2001 yılından 2008 yılının son çeyreğine kadar üst üste 27 çeyrek yıl büyüyerek kendi rekorunu kırmıştır. Küresel Krizin etkisiyle 2008’in son çeyreğinde % 7’lik bir daralmaya gerçekteşmiştir. 2009’un ilk çeyreğinde % 14,5; 2. çeyreğinde % 7,7; 3. çeyreğinde % 2,9 küçülürken son çeyrekte % 6 büyüme gerçekteşmiştir. 2010’un ilk çeyreğinde ise % 11, 7 büyümüştür. Ne var ki DİE’nin TÜİK’e dönüşmesinden sonra TÜİK’nin hesaplama yöntemlerini mütemediyen değiştirmesi sonucunda değişen büyüme rakamları kafaları karıştırmaktadır.

⁴⁴⁴ A.e., s. 207.

⁴⁴⁵ Salih Öztürk, Deniz Özyakışır, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik değerlendirmesi”, **Mezuat Dergisi**, sayı 94, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, 21.04.2010

4.3.TÜRKİYE’DE POLİTİK KONJONKTÜR HAREKETLERİ

Politik kararlarla ekonomi politikası kararları arasındaki etkileşimi inceleyen politik-ekonomik dalgalanmalar kuramı, ekonomik dalgalanmaların seçimlerin zamanlamasını yansıttığını ileri sürmektedir.

Politik-ekonomik dalgalanmalar kuramına göre; politikacılar iktidarın ilk yıllarında işsizliği artıran ve enflasyonu düşüren politikalar uygulamaktadır. Bu daralmanın gerekçesi olarak bir önceki yönetimin uygulamaları gösterilir. Seçim yaklaştıkça enflasyonu çok fazla arttırmayan, ancak işsizliğin düşmesini sağlayacak genişletici politikalarla iktidar partisi, seçmenlerin kararları üzerinde etkili olmaya çalışır.

Kısaca, Batı ekonomilerinde bu şekilde incelenen politik-ekonomik dalgalanmaların, temel öngörüsü olan işsizlik ve enflasyon verilerini kullanarak, kuramın Türkiye için test edilebilir ancak uygun olmadığı anlaşılabılır. Çünkü Türkiye için enflasyon ve işsizlik hükümetlerce kontrol edilebilen ve seçimlere göre yönlendirilebilen değişkenler olma özelliklerine sahip değildir. Bu nedenle yapılan çalışmada kullanılan değişkenler ve ortaya konulmaya çalışılan siyasal parti davranışları politik-ekonomik dalgalanmaların Türkiye açısından da büyük ölçüde geçerli olduğu izlenimini vermektedir.⁴⁴⁶

4.3.1. Politik Parasal Yapının Türk Ekonomisi Üzerine Etkisi

Politik parasal konjonktür hareketlerine ilişkin araştırmaların temel amacı, seçim öncesi ve sonrası dönemde parasal göstergelerde ortaya çıkan değişikliklerin (sapmaların) seçim ile ilişkisini ortaya koymaktır. Literatürdeki araştırmaların bulguları farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Bazı çalışmalar, seçim dönemlerinde parasal büyüklüklerin, diğer bir ifade ile para politikasının manipüle edildiğini kanıtlayan sonuçlara ulaşırken, bazıları, tam aksi sonuçlar elde etmiştir.

⁴⁴⁶ İbrahim Bakırtaş, “ Politik-Ekonomik Dalgalanmalar Kuramı Kapsamında Türkiye’deki Politik Yapının Ekonomi Üzerindeki Etkisi ”, **D. E. Ü. B. F. Dergisi**, s. 59. , (Çevrimiçi) http://www.iibf.deu.edu.tr/dergi/1139575529_1.pdf, 25.02.2010

Burada, Türkiye’de para politikasının manipüle edilip edilmediğini ele alınmaktadır. Çalışmada 1986-2005 dönemi esas alınmıştır. Söz konusu dönemde parasal büyüklüklere ilişkin veriler GARCH yöntemi ile test edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de esas alınan dönemde politik kaynaklı parasal konjonktür hareketlerinin varlığına işaret etmektedir.

Parasal konjonktür hareketlerinin varlığını araştıran bu çalışmanın bulguları, Türkiye’de, para politikasının manipüle edildiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Türkiye’de, diğer birçok gelişmekte olan ekonomide olduğu gibi, partizan eğilimlerden ziyade fırsatçı eğilimlerin varlığına işaret etmektedir. Seçim dönemlerinde para politikasının manipülasyonu, Nordhaus Modeli’nin geçerliliği açısından bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Esas alınan dönemin son yıllarında parasal otoritenin bağımsızlığı, hesap verebilirliği ve şeffaflığı konusunda pozitif gelişmelerin ortaya çıktığını belirtmek gerekir. 2001 yılında T.C. Merkez Bankası Kanunu’nda yapılan değişiklik, parasal otoritenin politik baskılardan uzak kalmasını sağlamak üzere atılmış ciddi bir adımdır. Yeni dönemde para politikası kararlarındaki değişiklikler ile seçim dönemi ilişkinin araştırılması, yasal düzenlemelerin fiili bağımsızlığa yaptığı katkıların ortaya konması açısından önemlidir.⁴⁴⁷

4.3.2. Politik Parasal Konjonktür Hareketleri: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme

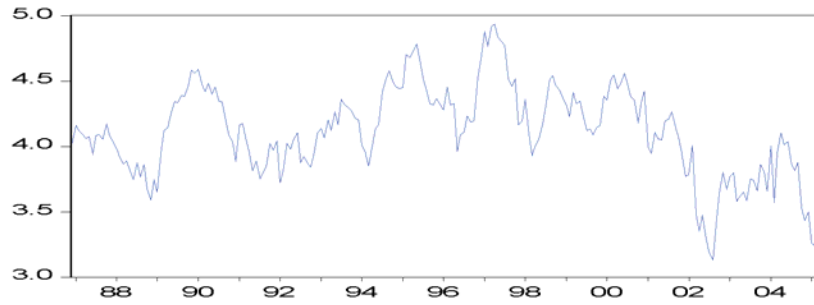
Türkiye’de politik konjonktür hareketlerinin varlığını test eden araştırmaların bulguları, Fırsatçı Modelin varsayımlarını desteklemektedir. 2002’de para ve maliye politikasına ilişkin üçer aylık verileri 1986-2000 dönemini esas alarak test eden Derin, Türkiye’de Nordhaus’un Modeli’ni destekleyen kanıtlar elde etmiştir. Derin’in çalışmasının sonuçlarına göre, seçim dönemlerinde kamu harcamalarındaki artış, parasal genişlemeye yol açmıştır. 2000’de 1985-1999 dönemini esas alarak, vergi gelirleri, kısa vadeli avans, personel harcamaları ve yatırım harcamaları gibi mali değişkenlerin yanı sıra; interbank faiz oranı, rezerv para, M1, M2 ve M2Y

⁴⁴⁷ A.e.

gibi parasal değişkenlere ait aylık verileri test eden Ergun'a göre; Türkiye'de seçim öncesi dönemde genişletici iktisat politikası uygulamaları tercih edilmiştir.

2005'te Asutay, 1986 – 2002 dönemini esas alarak, M1 değişkenine ilişkin aylık verileri test etmiştir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'de fırsatçı parasal konjonktür hareketlerinin varlığını ve Nordhaus tarafından geliştirilen fırsatçı modelin geçerliliğini kanıtlar niteliktedir. 2003'te 1986 – 1997 dönemini esas alarak, Probit ve Logit modelleri yardımı ile M1 değişkenine ilişkin aylık verileri test eden Telatar, Türkiye'de hükümetlerin yeniden seçilebilmek amacıyla seçim dönemlerinde genişletici talep politikalarına başvurduğunu, diğer bir ifade ile reel para arzını arttırdığını saptamıştır.⁴⁴⁸

Grafik-4.8: M1 Değişkenine İlişkin Görünüm(Aralık1985-Mart 2005)

Kaynak: Seyfettin Erdoğan, Hilal Bozkurt, ‘ ‘Demokratik Rejimlerde Parasal Konjonktür Hareketleri: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir inceleme’’, **Doğuş Üniversitesi Dergisi** 10/2, 2009

Grafik 4.8’de tahmin dönemi içinde M1 değişkenine ilişkin görünüm incelendiğinde, seçim dönemlerinde söz konusu değişkenin artış, seçim ertesinde ise düşüş eğilimine girdiği gözlenmektedir. Bu görünüm, Türkiye ekonomisinde Politik Parasal Konjonktür Hareketleri Teorisi’ni doğrular niteliktedir.

⁴⁴⁸ Seyfettin Erdoğan, Hilal Bozkurt, ‘ ‘Demokratik Rejimlerde Parasal Konjonktür Hareketleri: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir inceleme’’, **Doğuş Üniversitesi Dergisi** 10/2, 2009 ‘Çevrimiçi’
<http://journal.dogus.edu.tr/13026739/2009/cilt10/sayi2/M00220.pdf>

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Türkiye'nin yaşadığı krizlerin zaman boyutu şaşırtıcı bir düzen gösterir: Türkiye her on yılda bir dönemin sonuna doğru (on yılın 7. ile 9. yılı arası) şiddetli ya da hafif bir kriz yaşamıştır; yirmi yılda bir, 8. yılda başlayan krizler (1958, 1978, 1998) olağanüstü şiddette ve uzunlukta olmuş ve Türkiye'ye izlenecek politikalarda özgürlük bağlamında çok pahalıya patlamıştır. Bu değerlendirme özellikle 1978 ile başlayan dönem için geçerlidir.⁴⁴⁹

Krizlerin on yıllık devresel niteliği, konjonktür dalgalanmaları yazınında “Juglar Dalgaları” diye bilinen ve olgun kapitalist ekonomilerin dalgalı büyümelerini saptayan ekonomi kuramını anımsatmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, kendileri, sermaye karlılığına bağlı dalgaları kendi içsel dinamikleriyle yaratmadıklarına göre, bunların dünya bağlantılı olmaları beklenebilir bir olgudur.⁴⁵⁰

4.4. TÜRKİYE’DE STOK YATIRIMLARIN KONJONKTÜREL DALGALANMALAR ÜZERİNE ETKİLERİ VE İLGİLİ BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

Genel olarak stok yatırımları milli hasılanın küçük bir oranını teşkil etmesine rağmen, konjonktürel dalgalanmalardaki önemi bu küçük orandan çok daha büyüktür. Konjonktürel dalgalanmalarda stok yatırımları ile GSMH arasında yüksek bir korelasyon vardır. Bu ilişki temelde üç farklı yaklaşımla açıklanmaktadır:

Bunlardan birincisine göre stok yatırımları sadece önemli bir yayılma mekanizmasıdır. Ekonomik faaliyetlerdeki konjonktürel dalgalanmaların nedeni değildirler. İkinci grup çalışmalara göre stok yatırımları önemli bir parasal transformasyon mekanizmasıdır. Üçüncü

⁴⁴⁹ Gülten Kazgan, “Türkiye’de Ekonomik Krizler: (1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme”, ty, s.4,

⁴⁵⁰ A.e.

grup çalışmalara göre de stok yatırımları ekonomik faaliyetlerin en önemli şokunu yaratarak konjonktürel dalgalanmalarda önemli bir rol üstlenmektedirler.

Bu alışmada Türkiye’de 1987’nin ilk üç ayından 2006’nın ikinci üç ayına kadar olan döneme ait stok değişimleri ve GSMH verileri kullanılarak, stok yatırımları ve konjonktürel dalgalanmalar arasındaki ilişki, otoregressif bütünleşik hareketli ortalamalar(ARIMA) ve HP filtre analizi modelleri çerçevesinde incelenmiştir.⁴⁵¹

Makro ekonomik teori içerisinde stok davranışlarının konjonktürel dalgalanmalar üzerinde önemli etkisi olduğu üzerine yaygın bir inanç vardır. Yıllık veriler incelendiği takdirde stok yatırımlar GDP’nin düşük bir kısmını teşkil etmektedir. Ancak 3’er aylık stok veriler incelendiğinde stok yatırımların GDP’nin önemli bir yüzdesini oluşturduğu görülmektedir. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde stok yatırımlar reel üretim üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Stoklardaki birikimin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde çok az bir etkisi söz konusu iken, aynı birikim konjonktürel dalgalanmaların en önemli parçası haline gelmektedir.

Stok yatırımlarının konjonktürel dalgalanmalardaki rolünü inceleyen bu çalışmada, stok yatırımlarının konjonktür öncesi bir değişken olmadığını görmekteyiz. Bu nedenle Türkiye ekonomisi için stoklardaki değişimlerden yola çıkarak, ekonominin konjonktürün hangi devresi olduğu hakkında bir tahminde bulunmak mümkün değildir.

Konu ile ilgili kuramsal literatürde yaygın kanaat olan, stokların, konjonktürün ve özellikle de durgunluğun, ekonominin bütününe yayılmasında önemli bir mekanizma işlevi gördüğü iddiasının t ve t+1 dönemleri için tespit edilen istatistiksel olarak anlamlı korelasyonlardan yola çıkarak, Türk ekonomisi içinde geçerli olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁵²

⁴⁵¹ Nebiye Yamak, Ferhat Topbaş, ‘‘Stok Yatırımları ve Konjonktürel Dalgalanmalar’’, (evrimii) http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/nyamak.pdf, 19.02.2010

⁴⁵² Nebiye Yamak, Ferhat Topbaş, ‘‘Stok Yatırımları ve Konjonktürel Dalgalanmalar’’, (evrimii) http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/nyamak.pdf, 19.02.2010

SONUÇ

Konjonktür 19. ve 20. yy'ın başlarında klasik ve neo-klasik iktisatçılar tarafından sistem dışı öğelerle açıklandı. Başta Karl Marx olmak üzere kapitalist sistemi eleştiren bazı iktisatçılar bunalımları kapitalist sistemin iç dinamiklerinden kaynaklandığını öne sürdüler.

Keynesyen devrime kadar, dalgalanmaları açıklayan öğeler; tarımsal üretim, iyimserlik ve kötümserlik dalgaları, tahminlerde yanılmalar, yeniliklerin uygulanması, para ve kredi sistemi, yatırımlar gibi değişkenler ileri sürüldü.

Keynesyen Devrim ile birlikte konu yeniden ele alındı ve teoriler üretildi.

Keynes dalgalanmaları belirleyen motör gücün, tüketim ve yatırımlardan oluşan toplam talebin olduğunu ileri sürdü. Keynes'in ardılları, onun gösterdiği yolda giderek yatırımlara çarpana ve hızlandırana önem verdiler. 1960'dan sonra Monetaristler dalgalanmaları para arzındaki değişmelerle açıkladılar.

Konjonktörü yaratan güçler çok karmaşık bir niteliktedirler. Bu güçler içsel ve dışsal olabileceği gibi reel ve parasal da olabilmektedir. Bu öğelerden birine ya da birkaçına öncelik verilerek kurulan teoriler uyumsuzluk yaratmıştır. Halbuki gelişme ve daralma birden çok kuvvet tarafından yaratılmaktadır.

Oluşturulan teorilerin hangisinin geçerli olduğu istatistiki araştırmalarla saptanamaz. Çünkü bir dalgalanmanın incelenmesiyle bulunan sonucu genelleştirmek mümkün değildir. Ayrıca dalgalanmaların saptanması için ex-ante değerlere ihtiyaç vardır. Oysaki elde olan ex-post değerlerdir.

Yine milli gelir ile bir öge arasında korelasyonun bulunması, nedenselliği göstermez. Neden olarak bu ögeyi öne sürmek, yalnızca bir olasılığı gösterir. Fark edilmeyen başka bir öge de dalgalanmanın nedeni olabilir. Özellikle neden ile sonuç arasında gecikme varsa, durumu saptamak daha da güçleşir.

Her dalgalanmanın nedeninin aynı olması gerekmez. Yine bir dalgalanmayı açıklayan teorinin bütün dalgalanmaları açıklaması beklenmemelidir. Bu nedenlerle her teori tamamen ya da kısmen doğrudur ya da hatalıdır diyebiliriz.

İktisat biliminin tarihsel süreci incelendiğinde, bulundukları dönemde geçerli olan bazı teorilerin zaman içinde meydana gelen değişikliklerle birlikte geçerliliklerini yitirdikleri gözlenmektedir.

İçsel ve dışsal ögelerin açıklayıcı önemi ekonomik yapıya göre değişir. Çünkü farklı yapılardaki konjonktürlerde farklı şekilde gelişir. O halde yapı ile konjonktür arasında karışık bağlar vardır. Konjonktür teorileri hep batı toplumları yapılarına göre kurulmuştur.

1914'ten beri parasal yapı, Pazar yapısı ve psikolojik yapıların değişmesi, konjonktürel gelişmeyi liberal dönemden farklı kılmış, her defasında teoriler gelişmeyi arkadan izlemişlerdir. Herkesin kabul edebileceği bir teori henüz kurulamamıştır. Bu nedenle olayları anlamak, önlemek ve yorumlamak için bütün teorilerden yararlanmak gerekir. İhtiyaca göre oluşturulacak bir sentezin olayları daha doğru açıklama ihtimali yüksek olacaktır.

Ekonomide tespit edilen ilk dalgalanmalar 17. ve 18. yy'da gerçekleşse de, Bazen toptan ticarete bazen de menkul kıymetlerdeki spekülasyondan kaynaklanan bu dalgalanmalar gerçek konjonktür dalgası olarak kabul edilmemektedirler.

1929 Bunalımı, batı dünyasının yaşadığı en büyük ekonomik krizdir. 1929 yılından itibaren tüm dünya ülkelerinde ekonomik sistemler yeniden sorgulanmaya başlanmış ve klasik kapitalizmin serbest piyasa düşüncesinin güvenilirliği tartışmalı hale gelmiştir. Bu deneyim iyi

bir ekonomik performansın sürdürülebilmesi için aktif bir politikanın gerekli olduğu düşüncesini ön plana çekmiştir.

Keynes, bir ekonomik gerilemenin daha da bularak bunalıma dönüşme işaretleri vermesi durumunda, vergilerin azaltılması ve kamu harcamalarının arttırılması gerektiğini, bu tür politikaların uygulanması durumunda bunalımın derinleşmesinin önlenebileceğini iddia etmiştir.

M.Friedman ve A.Schwartz; 1929 Büyük Bunalımı'nın 1867 yılından beri uygulanan para politikalarındaki yetersizliklerden dolayı ortaya çıktığını ve bu bunalımın para arzındaki mutlak düşüşle yakından ilişkili olduğunu savunmuşlardır.

1933-1937 arasında önemli yasal ve yönetsel değişiklikler görülmüştür. Bu dönemde Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu gibi bir takım düzenleyici kuruluşlarda kurulmuştur. Buhran ertesinde güçlü bir ekonomi için enflasyonun ve ücret artışlarının gerekli olduğu düşüncesiyle ABD'de sendikalaşma da özendirilmiştir.

Bunalım her ne kadar geçici yoksulluk olup, ardından rasyonalizasyon önlemleriyle daha çok zenginleşmeye olanak sağlasa bile; bu rasyonalizasyonun yönü, genişliği ve temposu üretimin yapısındaki orantılı durumu bozacak yanlışlar yapılmasına engel değildir.

Amerika'da 1945 ile 1970 arasında hiçbir ciddi resesyon görülmemesinden dolayı bazı ekonomistler, iş çevrimlerinin ehlileştirildiğini, uysallaştırıldığını hatta bittiğini iddia ettiler. Ne yazık ki iş çevrimlerinin sonu bildirimi erken ortaya konmuştu. OPEC'nin sayesinde 1973 Sonbaharında petrol fiyatlarını dört katına çıkı. Dünya ekonomisi şiddetli bir resesyona girdi. 1970'lerde petrol fiyatının artması akabinde ortaya çıkan borç patlaması ve bunu takip eden borç krizleri meydana gelmiştir.

19 Ekim 1987'de dünya piyasalarında hisse senedi değerleri büyük bir düşüş yaşadı. Bu düşüş 1914 yılından beri bir gün içerisinde görülen en büyük düşüş olmuş ve 1929 Borsa Çöküşünü bile gölgede bırakmıştır. Söz konusu gelişmelerin ardından borsada çeşitli koruyucu önlemlerin alınması borsaya karşı güveni arttırmıştır. Gelişmiş ülkeler için borsa krizlerinin

makroekonomik krize neden olmasını engellemenin yolu genişletici para politikası ve faizlerin dalgalanmaya bırakılmasıdır.

1980’li yılların başlarından 1990 yıllarına kadar uzanan dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, mali sistemlerini serbestleştirmek amacıyla bir dizi reformlar yapmışlardır. Ekonomik büyümeyi hızlandırma amaçlı finansal serbestleşme politikalarından etkilenen birçok ülke 1980-1990 yılları arasında bu politikaları uygulamış ancak birkaç Güney Doğu Asya ülkesi dışında bu politikaların birçoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Finansal serbestleşme politikaları bekleneni verememekle kalmamış, uygulandığı ülkelerin birçoğunda finansal krizlere neden olmuştur.

1990’lı yıllardaki para krizleri üç bölgesel dalga halinde ortaya çıkmıştır; 1992-93 yıllarında Avrupa’da yaşanan ERM krizi, 1994-95’te Latin Amerika’da görülen kriz ve 1997’de başlayan Asya Krizi.

ERM krizi bize sermaye hareketlerinin yüksek olduğu bir dünyada döviz rezervleriyle krizler arasındaki ilişkinin çok az olduğunu göstermiştir.

Günümüzde spekülâtörler, hükümetin izledikleri tutarsız politikaların imkansızlıklarını görüp, bundan kazanç sağlamaya çalışırlar. Spekülâtörlerin müdahale edemeyecekleri kadar sağlam ve tutarlı ekonomik politikalar izlemek gerekir. Para krizlerinin büyük bir çoğunluğu yurtiçi politikalarla döviz kuru rejimi arasındaki tutarsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Para krizlerine karşı çözüm oluşturulabilecek en etkili çözüm para birliğidir. Bu uygulanamıyorsa hükümet, para birimini savunmakta özellikle ısrar etmeyerek spekülâtörlere kolay bir hedef yaratmaktan kaçınmalıdır.

Asya Krizinden sonra iyi bir gelecek tahmincisi olarak ün yapan Krugman’a göre; Doğu Asya ekonomileri yüksek büyüme hızlarını verimlilik artışına yol açan sermaye yatırımlarına borçluydular. Ancak, toplam faktör verimliliği çok az artmıştı. Krugman'a göre sermaye yatırımları değil, toplam faktör verimliliğindeki artış sürdürülebilir büyüme sağlayabilirdi. Krugman krizin asıl nedeni olarak bu ülkelerdeki bankacılık sorunlarını görmüştür. Ona göre bankacılık sistemini düzenleyen kurallardaki boşluklar, bankacılık faaliyetlerinin yeterince şeffaf

olmaması, değişik biçimlerde verilen devlet garantileri ve bunların neden olduğu ahlaki tehlike sorunları, bu ülkelerdeki hem bankacılık hem de banka dışı kesimi aşırı borçlu duruma itmiş ve batık kredilerin artmasına katkıda bulunmuştur.

Bir ekonomide finansal sistemin işlevlerini yerine getirebilmesi için güçlü yasal ve idari düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bütün gelişmiş ülkelerde finansal işlemler, ticaret ve yatırım faaliyetlerine oranla daha yakından ve sıkı bir şekilde düzenlenir denetlenir. Bu bağlamda Asya ülkelerinin finansal piyasaları denetim altına aldıklarını ve bu piyasaların iyi bir şekilde işlemesi için gerekli düzenlemeleri yaptıklarını söylemek mümkün değildir.

Akerlof ve Romer'e göre bankaların olası olumsuz bir durumda, nasıl olsa kurtarılacağı inançları, aktif kalitelerini bozacak riskli plasmanları kabul etmeye teşvik edecektir. Aynı inançtan dolayı tasarruf sahiplerinin de ilerideki olası kayıplara karşı bankaları izleme ve takip etme motivasyonlarını da azaltacaktır. Bu bakımdan devletin mevduata garanti sağlaması sorgulanması gereken bir konudur.

Para piyasalarını etkin bir şekilde davranmaktan alıkoyan etkenlerin başında sürü psikolojisi gelir. Başlangıç sebebi ne olursa olsun bir satış dalgası, koyun güdüsüyle çok daha büyük miktarlara ulaşabilmekte ve o paradan sürü psikolojisi ile toplu çıkışlara yol açabilmektedir.

1990'lı yıllarda yaşanan krizler incelendiğinde bu krizlerin bölgesel nitelikte oldukları gözlenmektedir. Bir ülkede yaşanan döviz krizi sadece o ülkeyi değil bulaşma yoluyla diğer ülkeleri de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Musonal etki(monsoonal effects) olarak adlandırılan bulaşma türünde krizin asıl nedeni ülkelerin yanlış ekonomik politikalar uygulamaları değil, gelişmekte olan ülkelerin krize açık bir ekonomiye sahip olmalarıdır. Ülkenin dış borç düzeyini yüksek olması, bankacılık sisteminin zayıflığı gelişmekte olan ülkeleri kolayca krize sürükleyebilmektedir.

Asya Krizi'nde IMF'nin tutumu ve uyguladığı politikalar nedeniyle, Uluslararası Para Fonunun durumunu tartışmaya açarken, kurumun işlevlerini tamamladığını ve artık faaliyetlerine son vermesi gerektiğini savunanlar olmuştur.

2007 Ortalarında ABD konut piyasasında başlayan sorunlar giderek büyümüş ve gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ülkelere de sirayet ederek küresel bir boyut kazanmıştır. Krizin nedenlerini, likidite bolluğu ve bunun sonucunda verilen özensiz krediler, aşırı menkul kıymetleştirme, saydamlık eksikliği, derecelendirme kuruluşlarının etkinliğindeki yetersizlik ve düzenleyici ve denetleyici kuruluşların müdahalede gecikmesi olarak sıralayabiliriz. Mortgage Krizi sonucunda ABD hükümetinin seri faiz indirimleri, banka birleştirme operasyonları ve en son mortgage kurumlarına el konulması “müdahaleci bir piyasa”nın neredeyse “normal” haline geldiğini göstermektedir.

Tüm dünyayı sarsan bu kriz akıllara yaşılan ilk büyük kriz tecrübesi olan 1929 Krizi’ni getirmiştir. Birbirine oldukça benzeyen bu iki krizin müdahale ve alınan önlemler bakımından farklılaştıkları görülmektedir. 1929 Krizi’nde yapılan hatalardan ders alan otoriteler 2008 Krizi’nde daha müdahaleci davranabilmiştir. Açıktır ki bu kriz içinde yaşadığımız sistemin sorgulanmasına neden olmuştur.

Ekonomik yapının geri kaldığı Osmanlı Devleti’nin son dönemi ile Anadolu’daki ölüm-kalım savaşı, Cumhuriyet dönemindeki iktisat politikası arayışlarını ve kurumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Bununla birlikte elde edilen başarılar veya başarısızlıklar tümüyle geçmişe bağlı değildir.

Bu dönemde Türk ekonomisini Lozan’dan kalan Osmanlı dış borçları ödemeleri zorlamıştır. Yıllık borç ödemeleri genel bütçe harcamalarının yaklaşık %15 gibi önemli bir kısmını oluşturuyordu.

1923-29 arası dönemde Milli İktisat anlayışının da etkisiyle para politikasında sağlam ve istikrarlı para anlayışı hakim olurken maliye politikasında denk bütçe ve düzgün ödeme ilkesi benimsenmiştir. Genişlemeci bir maliye politikasından titizlikle kaçınılırken, açık finansmana ve borçlanmaya sıcak bakılmamış, önce gelirin edinilmesi sonra harcanması söz konusu olmuştur. Bu dönemde zaten merkez bankasının bulunmayışı kağıt para arzının artırılması ihtimalini de ortadan kaldırmıştır.

1930-39 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunu da mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirmiştir. Hatta Sovyetler Birliği'nden sonra dünyada ilk planlama deneyimlerinden birinin Türkiye'de yaşandığı söylenebilir. Ancak ülkede global krizin ve olumsuz iklim şartlarının etkisiyle tarım sektörü gerilemiştir.

Türkiye' de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olan 1946 yılının ekonomik anlamdaki yansıması ise devletçilikten ayrılıp liberal ekonomiye yönelmeydi. II. Dünya Savaşı yıllarında, özellikle ticaret sermayesi birikiminin hızla artması ve bu kesimin iç ve dış etmenlerin de katkısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmelerde ön plana çıkması dönüşümün belirleyici özelliği olmuştur. Bu özellik, tarım kesiminde hızlı makineleşme, yeni alanların tarıma açılması, fiyat destekleme politikaları ile kırsal kesimin pazara yönelmesi ile destek kazanmıştır.

1950 yılında, serbest seçim sonucunda kurulan iktidarın katkısı ile büyümeyi hedefleyen talep yanlı politikaların uygulanmaya başlanması ve Marshall yardımlarının katkısı ile birlikte Türkiye ekonomisi, 1951 yılında %12 oranında büyümüştür. Bu dönemde uygulanan iktisat politikaları; ekonomide liberalizm ve serbest piyasa düzeninin kurulmasına geçiş, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve özel sektörün desteklenmesi amacına yönelik olmuştur. Ancak, ekonominin serbest piyasa ilkelerine uygun işlemesi hedef alınmış olmakla birlikte, serbest piyasa geleneği ve serbest piyasa mekanizmasını işletecek iktisat bilgisi, tecrübesi ve kurumları olmadığından bu hedefe sahip geniş kapsamlı, sistemli tutarlı bir iktisat politikasının hazırlanıp uygulanması mümkün olamamıştır.

Liberal dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulayan Türkiye, 1953 yılında ortaya çıkan döviz darboğazı sonucunda, ithal ikamesinin araçları olan kotaları, ithal yasaklarını ve yüksek gümrük duvarlarını uygulamaya başlamıştır. Enflasyonist politikalar ve aşırı değerlenmiş kur

politikası da şiddeti giderek arttırılarak, 1958 operasyonuna kadar sürdürülmüştür. Planlı dönemin başında gıda ve tekstil gibi dayanıksız tüketim mallarının ithalatı, yerli üretimle ikame edilmiş, başka bir deyişle ithal ikamesinin ilk aşaması tamamlanmıştır. Ancak, 1963-80 dönemini kapsayan ithal ikamesine dayalı sanayileşme döneminde, ikinci aşama olan ara ve yatırım malları üretimine geçilememiştir.

1960’larda planlama çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme stratejisinin temel hedefleri doğrultusunda başarılı sayılacak uygulamaların yaşandığı yıllar olmuştur. İthal ikameci sanayileşme politikası her ne kadar yoğun devlet müdahalesini zorunlu olarak içinde barındırsa da bu noktada müdahaleler daha çok özel kesimin sermaye birikim koşullarının sağlanmasına yönelik olmuştur. 1960 sonrasında ithal ikamesi, planlar ve diğer yasal ve kurumsal düzenlemelerle resmileşmiştir. Türkiye ekonomisi, ithal ikamesinin birinci aşaması sayılan ve birinci plan dönemini kapsayan 1963-67 döneminden sonra, 1970’li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları ikamesi aşamasına geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak, dönemin sonunda ithal ikamesinin büyümeye olan katkısının negatif olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ekonominin ithalata olan bağımlılığı da artmıştır. Bu yıllarda, yeni petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkeyi tam bir çıkmaza sokmuştur.

1980’den beri Türkiye ekonomisinin üretim değeri olarak önemli artışlar kaydetmesine rağmen istikrarlı bir ekonomik büyüme yakalayamadığını söyleyebiliriz. Bu istikrarsız yapı yaşanan ekonomik krizlere adeta davetiye çıkarır niteliktedir. Türk ekonomisi neredeyse her beş yılda bir büyüme sınırlarını zorlayarak bir kriz dönemine girmiştir. Bu durum yapısal dönüşümler içeren bir istikrar paketini uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Kararları piyasa mekanizmasının etkin işleyebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve devletin küçültülmesi gibi ekonomik sistemle ilgili araçları ön plana çıkartmıştır. Ayrıca sektörel önceliklerde bir değişim gözlenmiş ihracata yönelik faaliyetler önem kazanmıştır. Ekonomi yönetiminde karar bütünlüğü sağlanmasına yönelik kurumsal düzenlemelerin yapılması, kamu açıklarının kapatılması, KİT fiyatlarının piyasa kurallarına göre belirlenmesi, temel

malların kapsamının daraltılarak sübvansiyonların kaldırılması, fiyat kontrollerinin ve fiyat tespit komisyonunun kaldırılması yönünde uygulamalara başlanmıştır.

Türk ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan en büyük sıkıntı özellikle dış borçlanma konusunda yaşanmıştır. Bu sıkıntıların başında borçlanma vadelerinin kısa oluşu gelmektedir.

Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında dışa açılmayı kısmen başardığını fakat temel makroekonomik göstergeler açısından oldukça kötü bir süreçten geçtiğini söylemek mümkündür. Ekonomide istikrarın sağlanmasına yönelik olarak hazırlanan istikrar programları hedeflenen amaçlara ulaşamamıştır. Dolayısıyla 1980’den beri uygulanan istikrar politikalarının, bir sektörden diğerine ve şahıs bazında bir kesimden diğerine zenginlik transferleri yaptıkları sıkça iddia edilmiştir.

1980 sonrası dönemde maalesef ekonomide bir düzen ve sistem oluşturucu politikalar uygulanamamıştır. İktidara gelen hiçbir hükümetin orta ve uzun vadeli bir kalkınma planı yoktur. Ülkemizde 1980’den bu yana serbest piyasa yaklaşımı uygulamaya çalışılmıştır. Serbest piyasa ekonomisi ile ekonomide olaylar kendi akışına bırakılarak ‘‘politikasızlık politikası’’ izlenmiştir. Türkiye’deki bu politikasızlık politikası Türkiye’nin sahip olduğu potansiyel ile fiili gelişme düzeyi arasındaki fark açısından dünyanın en önde gelen ülkesi haline getirmiştir. Yıllardır yaşanan politik istikrarsızlık, uygulanan kısa vadeli ve popülist içerikli politikalar, yeni dünya düzeni ve global koşulları göz ardı eden vizyon Türkiye’yi olması gereken noktanın çok gerisinde bırakmıştır.

Türkiye’de makroekonomik ve mali istikrar, ticaretin ve finansal piyasaların serbestleşmesi ve kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi alanlarında yapılan reformlar yapılırken politika sıralamasına uyulmamıştır. Sıralamaya göre, istikrar sürecinde kamu sektörü öncelikle ele alınması gerekirken, Türkiye örneğinde kamu sektörünün yeniden yapılanmasıyla ilgili reformların yeterince gerçekleştirilemediği, önceliğin ticaret, finans ve sermaye piyasalarına verildiği gözlenmiştir.

1983 sonrası dönemde ödemeler dengesinin ticaret hesabının serbestleştirilmesi konusunda önemli adımlar atılmış, ithalatla “pozitif listeden”, “negatif listeye” geçilmiş, tarife dışı engeller yerine gümrük tarifeleri ve fonlar konmuş, koruma oranları kademeli olarak düşürülmüş ve oldukça liberal bir ticaret yapısına geçilmiştir. İhracat dolaylı ve dolaysız teşviklerle yoğun bir şekilde desteklenmiş, ihracat patlamasıyla birlikte 1980-1985 dönemi dışa dönük büyümenin gerçekleştiği bir dönem olmuştur.

24 Ocak’la başlayan reform sürecinin devamında, ödemeler dengesinin sermaye hesabı liberalleştirilmiştir. 1989 yılında çıkarılan Türk Parasının Korunmasıyla ilgili karar ile kambiyo rejimi büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Sermaye girişlerinin artmasıyla birlikte reel kurun değerlendirme süreci başlamıştır.

1988 sonrası dönem, tüketim malı ithalatının toplam ithalat içindeki payının ağırlıklı olarak arttığı ve iç talep ağırlıklı büyümenin gerçekleştiği yıllar olmuştur. Kur değerli tutulduğundan, 1989 yılından itibaren kısa vadeli sermayeyi çekmek için reel faizler yükselmeye başlamıştır. Öte yandan, 1984-1990 dönemi dış borçların geri ödendiği bir dönem olduğu ve 1990 yılında Merkez Bankası’nın hazırladığı para programı ile kamunun kısa vadeli avans kullanımı sınırlandığı için, 1990-1993 döneminde kamunun iç borçlanma ihtiyacı yoğun bir şekilde iç piyasadan (özel kesimden) karşılanmış, böylece reel faizler yükselmiştir. 1990 yılının ortalarından 1993 yılına kadar reel faizlerin reel büyümenin üzerinde seyretmesi, 5 Nisan Krizi’ni hazırlayan finansal nedenlerden biri olmuştur.

1990’lı yıllara gelindiğinde ekonomik istikrarsızlığın bir göstergesi olarak enflasyon sorunu karşımıza çıkmaktadır. 1994 yılında kamu iç borçlanma krizi şeklinde patlak veren kriz sonrası enflasyon, tarihinin en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

İstikrarsızlık yaratan önemli faktörlerden biri de yüksek nüfus artış hızıdır. Türkiye nüfusu yıllık % 1,6 gibi yüksek bir hızla artmaktadır. Nüfustaki bu hızlı artış kişilerin net gelirlerinde belli bir yükselmeyi önlediği gibi ekonomik büyüme açısından kısa vadede verimsiz olan demografik yatırımların artmasına neden olmaktadır.

Ekonominin istikrarsız olması beraberinde enflasyon, gelir dağılımının bozulması, yatırımların verimsiz alanlara kayması gibi ekonomik krizlere neden olabilecek makroekonomik sorunları ortaya çıkarabilmektedir.

Ülkemizde istihdam sorunu sadece işsizlere iş bulmakla bitmemektedir. Bugün mevcut çalışanların birçoğu TÜİK in belirlemiş olduğu aylık minimum geçim standartının altında bir asgari ücret almaktadır. Yine işgücü maliyetlerinin işverene yüksek gelmesinin de etkisiyle ülkemizde 2001 yılında TÜİK' in yaptığı araştırmaya göre 9 milyon kişinin kaçak çalıştığı saptanmıştır.

Kamu harcamalarının en önemli kaleminin faiz ödemeleri olmuş, yatırım harcamaları neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu olgu gerekli altyapı yatırımlarının yapılmasını engellerken özel sektör yatırımlarını kovucu bir etki “crowding out”da yapmaktadır. Yabancı kaynak girişlerin faiz oranlarını düşürmemesinin en önemli nedeni, bu kaynakların reel yatırımlara yönelmemiş olması ve spekülative yatırımlara yönelmesidir. Türkiye’de görülen bu olgu dolayısıyla, finansal sektör reel sektöre kredi vermekten çok tüketici kredisi oranını arttırmış ve kamu iç borç senetlerine yönelerek kamu kağıdı ticaretinde yoğunlaşmıştır. Bankaların yüksek açık pozisyon kullanarak ülkeye akıtılan kaynak hem reel sektöre ve yatırımlara dönüşmemiş hem de tüketim artışı yaratarak enflasyonist baskıları körüklemiş, aşırı dolarlaşma ve likidite riski taşıyarak kırılgan hale gelmiştir.

Böylece finans sektörünün reel sektörden kopmasını, reel sektörün reel sektörden kopması izlemiş ve reel sektör karlarının önemli bir bölümünün faaliyet dışı karlara kaymasına neden olmuştur. Karlılığın yüksek olduğu sektörlerde bile yatırım eğilimi düşüş göstererek yatırımlara dönüşmeyen karlılık olgusu reel sektörde etkili olmaya başlamıştır.

1980 sonrası dönemde uygulanan yetersiz istihdam ve bastırılmış ücretlere ek olarak, girişimciye aktarılan rantlar, sermaye ve emek gelirleri arasındaki farkın daha da açılmasına neden olmuştur. Gelir dağılımında üretken olmayan kesimler lehine ortaya çıkan bu gelişmeler, rant ekonomisi ağırlıklı, üretken ve istihdam yaratma kapasitesi yüksek olmayan bir yapı yaratarak, ekonomik krizlere zemin hazırlamıştır. Öte yandan gini katsayısı ve gelir dilimlerinin

toplam gelirden aldıkları pay diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye en adaletsiz ülkeler arasında ön sıralara yer almaktadır.

Türkiye’de 1980’den sonra sağlanan ihracat artışı üretim kapasitesini arttırma bakımından önemli sanayileşme atılımlarını gerçekleştirememiştir. İmalat sanayi üretim ve yatırım artışı ihracat artışının çok altında seyretmiştir. Bunun nedeni 1980’li yılların sonlarına kadar, daha çok 1980 öncesi dönemden devir alınan sanayi kapasitesinin daha etkin kullanılarak ve üretim maliyetlerinden ziyade, ihracat fiyatları düşürülerek, ihracat artışı sağlanmasıdır. Bu nedenle bu dönemde uygulanan politikalara ihracata yönelik sanayileşmeyi sağlayan politikalardan çok, ihracatı arttırma politikalarıdır diyebiliriz.

1996’da Gümrük Birliği Anlaşması’nın imzalanmasıyla bazı sektörlerde sanayileşme sağlanmış, hatta bu sektörlerde Türkiye Avrupa’ya en çok mal satan ülke haline gelmiştir. Ancak bu sektörlerde katma değer oranının düşük olması düşülmesi gereken bir konudur.

Türkiye’de ekonomik büyüme hızı ile ithalat arasında güçlü bir ilişki vardır. Ne var ki Türkiye’nin teknolojik ürünleri ve hammadde ihtiyaçlarını yoğunlukla ithalat ile karşılamasından dolayı ihracat rakamlarını arttırması için bundan daha fazla ithalat yapması gerekliliği gibi bir denkleme sahiptir.

Türkiye’de hükümlerin ekonomide sağlanan olumlu gelişmeleri kendi döneminde gerçekleştirdiği ve sonraki dönemlerde yapılacak seçimlerde oy potansiyelini arttırma beklentisi, kısa dönemli kazanımları uzun dönemli olanlara tercih etmesine yol açmıştır.

S. Fisher 2001’de döviz krizlerinin en önemli etkeninin cari işlemler açığı olduğunu ve nominal çapa olarak döviz kurunun kullanıldığı istikrar programlarında, bu ihtimalin çok yüksek olduğunu belirtmişti. Aynı zamanda Fisher son kriz hariç 1994’ten sonra dünyada yaşanan tüm krizlerin nedeninin bu tür bir çapa politikası olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda sıkı para ve maliye politikalarının krizi daha da derinleştirdiği ve durgunluğun süresini uzatması Türkiye’de tartışılmaktadır. Bu tarz bir iktisadi durgunlukta, öncelikli sorunun enflasyon olmaktan ziyade işsizlik olduğu yönündeki düşünceler de mevcuttur.

1986-2005 döneminde parasal büyüklüklere ilişkin verileri GARCH yöntemi ile test edilen bir çalışma sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye’de esas alınan dönemde politik kaynaklı parasal konjonktür hareketlerinin varlığına işaret etmektedir. Parasal konjonktür hareketlerinin varlığını araştıran bu çalışmanın bulguları, Türkiye’de, para politikasının manipüle edildiğini ortaya koymaktadır. Ancak son yıllarda parasal otoritenin bağımsızlığı, hesap verebilirliği ve şeffaflığı konusunda pozitif gelişmelerin ortaya çıktığını belirtmek gerekir.

Türkiye’de politik konjonktür hareketlerinin varlığını test eden araştırmaların bulguları, fırsatçı modelin varsayımlarını desteklemektedir. 2005’te Asutay, 1986 – 2002 dönemini esas alarak, M1 değişkenine ilişkin aylık verileri test etmiştir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye’de fırsatçı parasal konjonktür hareketlerinin varlığını ve Nordhaus tarafından geliştirilen fırsatçı modelin geçerliliğini kanıtlar niteliktedir. 2003’te 1986 – 1997 dönemini esas alarak, Probit ve Logit modelleri yardımı ile M1 değişkenine ilişkin aylık verileri test eden Telatar, Türkiye’de hükümetlerin yeniden seçilebilmek amacıyla seçim dönemlerinde genişletici talep politikalarına başvurduğunu, diğer bir ifade ile reel para arzını arttırdığını saptamıştır.

Türkiye’nin özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, yaşadığı krizlerin zaman boyutu şaşırtıcı bir düzen gösterir: Türkiye her on yılda bir dönemin sonuna doğru (on yılın 7. ile 9. yılı arası) şiddetli ya da hafif bir kriz yaşamıştır; yirmi yılda bir, 8. yılda başlayan krizler (1958, 1978, 1998) olağanüstü şiddette ve uzunlukta olmuş ve Türkiye’ye izlenecek politikalarda özgürlük bağlamında çok pahalıya patlamıştır. Bu değerlendirme özellikle 1978 ile başlayan dönem için geçerlidir.

Krizlerin on yıllık devresel niteliği, “konjonktür dalgalanmaları” yazınında “Juglar Dalgaları” diye bilinen ve olgun kapitalist ekonomilerin dalgalı büyümelerini saptayan ekonomi kuramını anımsatmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, kendileri, sermaye karlılığına bağlı dalgaları kendi içsel dinamikleriyle yaratmadıklarına göre, bunların dünya bağlantılı olmaları beklenebilir bir olgudur.

KAYNAKÇA

- Abel, Anrew B., Bernanke, Ben S.: **Macroeconomics**, 4th edition, Von Hoffmann Press, USA, 2001
- Achuthan, Laksman, Banerji, Anirvan: **Beating the Business Cycle**, USA, 2004
- Agénor, Pierre R.: “Business Cycles, Economic Crises, and the Poor: Testing for Asymmetric Effects”, The World Bank, Washington, 2001 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServ er/IW3P/IB/2001/11/28/000094946_01110804334882 /additional/111511322_20041117161025.pdf, 21.01.2010
- Alantar, Doğan: “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_S onuclari_MFY81.pdf, 21.03.2010
- Aydın, Üzeyir: “Türkiyede 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi ”, **İktisadi Araştırmalar Vakfı Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışması 2006/6**, İstanbul, 2006
- Bakırtaş, İbrahim: “ Politik-Ekonomik Dalgalanmalar Kuramı Kapsamında Türkiye’deki Politik Yapının Ekonomi Üzerindeki Etkisi ”, **D. E. Ü. B. F. Dergisi**, s. 59., (Çevrimiçi) http://www.iibf.deu.edu.tr/dergi/1139575529_1.pdf, 25.02.2010
- Columbia Encyclopedia: **Columbia Encyclopedia**, Business Cycles, (Çevrimiçi) <http://www.answers.com/topic/business-cycle>, 22.01.2010

- Çetinkaya, Murat: “Finansal Krizler ve G-8 Ülkelerinin Finansal Krizlerin Yayılmasındaki Etkileri”, (Çevrimiçi) <http://bsy.marmara.edu.tr/Konferanslar/2008/26.pdf>, 26.04.2010
- David A. Bowers: “Business Cycle”, **Business Encyclopedia**, (Çevrimiçi) <http://www.answers.com/topic/business-cycle>, 24.01.2010
- David A. Bowers: Business Cycle, “Survey Of Current Business: Business Cycle Expansions and Contractions” **Business Encyclopedia**, (Çevrimiçi) <http://www.answers.com/topic/business-cycle> Wikipedia, 24.01.2010
- Dornbusch, Rudiger, Fisher, Stanley, Çev: Ak Salih ve Diğerleri: **Makroekonomi**, 1998, İstanbul
- DPT: (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra4.pdf>, 06.04.2010
- DTM: DTM: “Para Krizleri”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr>, 05.04.2010
- Duijn, J.J. Van: **The Long Wave in Economic Life**, London-Boston – Sydney, 1983
- Ekodialog: “Ekonomik Konjonktür”, (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/Acik_ogretim_iktisat/disa_a_cik_makro_ekonomi.html, 27.12.2008
- Ekodialog: “Ekonomik Konjonktür”, (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/Konular/konjonktur_tur.html, 29.01.2009
- Erdoğan, Seyfettin, Bozkurt, Hilal: “Demokratik Rejimlerde Politik Parasal Konjonktür Hareketleri: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, (Çevrimiçi), <http://journal.dogus.edu.tr/13026739/2009/cilt10/sayi2/M00220.pdf>, 26.01.2010

- Eroğlu, Nadir “‘Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)”, 80. Yılda Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, 29-31 Ekim 2003, İstanbul, (Çevrimiçi)
<http://mimoza.marmara.edu.tr/~neroglu/iktisat-politikalari.pdf>, 10.05.2010
- Fabricant, Solomon: “‘Toward a Firmer Basis of Economic Policy: The Founding of the National Bureau of Economic Research’” 1984, (Çevrimiçi)
<http://www.nber.org/nberhistory/sfabricant.pdf>
- Freeman, Cristopher: **Long Wave Theory**, Cheltenham, 1996
- Gökal, İsmail: “‘Hollanda Gülleri ve Para Piyasalarında Deja Vu’”, DTM,
www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../hollandasay_i4.doc, 12.05.2010
- Güloğlu, Bülent, Altunoğlu, A. Ender : “‘Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri’”, İÜSBF Dergisi, sayı 27, Ekim 2002
- Haberler, Gottfried Von: **Prosperity and Depression**, London, 1958
- Hansen, Alvin H.: **Business Cycles and National Income**, New York, 1951
- Kalça, Adem,Ekinci, Aykut: “‘Yeni Ekonomi : “‘Bir Konjonktür Dalgası mı? Yeni Bir Ekonomik Süreç mi?’” , s. 2. (Çevrimiçi)
<http://iibf.ktu.edu.tr/kisisel/ademkalca/PDF>, 14.01.2010
- Kanpalta, Fatih: “‘Uluslar Arası Anayasal İktisat Görüşünün Parasal Krizlere Bakışı’”, İstanbul, 2000
- Kansu, Aydan: **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, İstanbul, 2004, s. 82.

- Karabulut, Gökhan: “Konjonktürün Dönüm Noktalarının Tahmini İçin Bir Propit Modeli: Türkiye Örneği”, **D.E.Ü.İİ.B.F Dergisi**,
http://www.iibf.deu.edu.tr/dergi/1160493444_1.pdf,
25.12.2008
- Karabulut, Gökhan: **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 31.
- Karadağ, M. Eser: “Finansal Krizler: Kuramsal Yaklaşımlar ve Yaşanan Örnekler”, MÜSBE, İstanbul, ty
- Kaya, Vedat, Yılmaz, Ömer: “Para Krizleri Öngörüsünde Logit Model ve Sinyal Yaklaşımının Değeri: Türkiye Tecrübesi”, Türkiye Ekonometri Kurumu Tartışma Metni, 2007/1, (Çevrimiçi)
http://www.tek.org.tr/dosyalar/ERKEN_UYARI2.pdf,
08.05.2010
- Kazgan, Gülten: “Türkiye’de Ekonomik Krizler: (1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme”, ty, s.4,
- Kılıç, Nabi: Ders Notları, (Çevrimiçi) <http://www.nabikilic.com>,
27.05.2010
- Kökocak, A. Kadir: “Türkiye Ekonomisi Konjonktür Hareketlerinin Yeni Klasik Analizi”, **Mevzuat Dergisi**, sayı 90, Haziran 2005, (Çevrimiçi)
<http://www.mevzuatdergisi.com/2005/06a/06.htm>,
06.04.2010
- Kraay, Aart, Ventura, Jaume: Comparative Advantage and the Cross-section of Business Cycles”, The World Bank Policy Research Working Paper, 1948, (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/1998/07/01/000009265_3980901110226/Rendered/PDF/multi0page.pdf, 10.12.2009

- Kutlu, Erol: “Ekonomik Dalgalanmalar, Konjonktür Dalgalanmaları”, (Çevrimiçi), http://www.gazikitabevi.com.tr/iktisadagiris/bolum_19.pdf, 29.12.2008
- Laidler, David: **Fabricating The Keynesian Revolution**, Cambridge, 1999, p. 3.
- Mandel, Ernest: Mandel, Ernest: **Long Waves of Capitalist Development**, Cambridge, 1995
- Matthews, R.C. O.: **Trade Cycle**, 1966, 5th print
- Mullineux, A.W.: **The Business Cycle After Keynes**, New Jersey, 1984
- Mustafaoğlu, Zafer: “Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri”, DPT, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/rusya.pdf>, 12.04.2010
- NBER: “The NBER’s Recession Dating Procedure” , Recession, (Çevrimiçi), <http://www.nber.org/cycles/recessions.html> , 02.03.2010
- Oğuz, Hacer: “Devresel Dalgalanma Teorileri ve Türk Ekonomisindeki Devresel Dalgalanmalar”, Ankara, 1995
- Özbilen, Şevki: “Küresel Mali Kriz ve IMF Politikalarının Ulusal Mali Sisteme Etkileri”, t.y.
- Özer, Mustafa: Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999, Eskişehir
- Öztürk, Salih, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan

- Özyakışır,Deniz: Dönüşümlerin GSMH Dış Ticaret ve Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi”, **Mevzuat Dergisi**, sayı 94, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, 06.04.2010
- Parasız, İlker: **Modern Konjunktür Teorileri**, Bursa, 2006
- Polat, Eralp: “Konjunktürel Dalgalanmalar ve Sermaye Piyasası İMKB Örneği”, 2004
- Szostak, Rick: Business Cycle, “Different Types of Cycles”, **Business Encyclopedia**, (Çevrimiçi) <http://www.answers.com/topic/business-cycle> Wikipedia, 24.01.2010
- Teymen, Aytaç: “Krizin Tanımı ve Özellikleri”, (Çevrimiçi) http://aytacteymen.blogcu.com/krizin-tanimi-ve-ozellikleri_43321421.html, 07.05.2009
- TCMB Terimler Sözlüğü: “Resesyon”, (Çevrimiçi), http://www.tcmb.gov.tr/yeni/gen_sek/sozluk.htm, 11.09.2009
- Ünay, Cafer: **Ekonomik Konjunktür**, Marmara Üniversitesi Kütüphane Dökümantasyon Dairesi, Bursa, 1996, s. 88.
- Yılmaz, Derya, Gayğusuz, Filiz: “2008 Krizinin Yeni Global Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri”, (Çevrimiçi) <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma39.pdf>, 19.05.2010
- Yılmaz, Ömer, Kızıltan, Alaattin ve Kaya, Vedat: “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, sayı 24, 2005, ss 77-96, (Çevrimiçi), <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/oyilmaz.pdf>, 21.03.2010

EKLER

Tablo-4.14:Dünya Olayları ve Krizler

	Pazarlarda Ekonomik Durgunluk ve/veya Savaş	Dış Ticaret Hadlerinde Aleyhe Dönüş	Pazarlarda ve/veya Rakiplerde Devalüasyon	Reel Faiz Haddi Artışları	Kısa Vadeli Sermaye Kaçışı ve/veya Çekilişi	Dış Toplam
1929-31	1	1	½	½	1	4
1958-61	½	1	½	½	1	3 ½
1978-81	1	1	1	1	1	5
1982-3	½	½	1	1	½	3 ½
1988-9	½	0	½	½	½	2
1991	1	½	½	1	1	4
1994	½	0	1	1	1	3 ½
1998	1	0	1	½	1	3 ½
1999	½	½	½	½	½	2 ½
2000	½	½	0	½	1	2 ½
2001	1	½	0	1	1	3 ½
Toplam	8	5 ½	6 ½	8	9 ½	

Kaynak: Gülten Kazgan, “Türkiye’de Ekonomik Krizler: (1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme”, ty, s.4,

Tablo-3.36’daki başlıklar ve rakamlar ile ilgili açıklama:

Pazarlarda ekonomik durgunluk: Avrupa ve ABD’de GSMH artışı yılda, %1’in altındaysa 1 puan

%1-2 arasındaysa ½ puan, , %2’nin üstündeyse 0 puan;

Dış Ticaret Hadlerinde aleyhe dönüş: %10-20 arasındaysa 1 puan; %5-10 arasındaysa ½ puan,

%5’in altındaysa 0 puan;

Pazarlarda ve rakip mal satanlarda yerli paraların devalüasyonu: ihraç pazarı olan veya bu pazara benzer malları/hizmetleri satan ülke paralarının %20 veya daha yüksek oranda devalüasyonu 1 puan, %10-20 arası ½ puan, %10'un altında 0 puan;

Dünya veya bölgesel ya da Türkiye için kredilerde reel faizlerindeki fırlamalar: reel faiz %10'un üstündeyse 1 puan, %6-10 arasındaysa ½ puan, %6'nın altındaysa 0 puan;

Kısa vadeli sermaye kaçıışı veya çekilişi: ihracat gelirinin %10'nu aşan net çıkış 1 puan, %5-10 arasında çıkış ½ puan, %5'in altında çıkışı 0 puan;

Tablo-4.15: İç Etkenler ve Krizler

	Uygunsuz Ekonomi Politikaları	CİB açıkları	Kamu İç- Dış Borçları	Bk/şirket KV Dış Borçları	Makroekonomik İstikrarsızlık	İç Toplam
1929-31	1	1	½ *	½	0	3
1958-61	1	1	0	1	½	3 ½
1978-81	1	1	0	1	1	4
1982-3	1	½	½	1	1	4
1988-9	1	1	½	1	1	4 ½
1991	1	1	½	1	1	4 ½
1994	1	1	1	1	1	5
1998	1	0	1	1	1	4
1999	1	0	1	1	1	4
2000	1	1	1	1	1	5
2001	1	0	1	1	1	4
İç Toplam	11	7 1/2	7	10 1/2	9 1/2	

* Osmanlı borçları bağlantılı tahmini değerlendirmedir; bu yıllar için GSMH tahminleri de çok güvenilir değildir.

Kaynak: Gülten Kazgan, "Türkiye'de Ekonomik Krizler: (1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme", ty, s.4,

Tablo-3.37'deki Başlıklar ve Rakamlarla İlgili Açıklama:

Uygunsuz ekonomi politikaları: Kriz öncesi yıllarda dış ticaret ve/veya mali piyasalarda (kişisel değerlendirmeme göre) dönemin ekonomisinin taşıyamayacağı çapta ve nitelikte serbestleşme yapılması 1 puan; mali piyasaları denetimli planlı ekonomi 0 puan;

CİB açıkları: CİB açığı GSMH'nin %4'nün üstündeyse 1 puan, %2-4 arasındaysa ½ puan, %2'nin altındaysa 0 puan;

Özel kısa vadeli dış borçlar: özel kısa vadeli borçların krizde konsolide edilip, IMF ile anlaşma çerçevesinde uzun-orta vadeli kamu borcuna dönüştürüldüğü durumlarda, bu borçlar özel borç sayılmıştır; çünkü hesaba katılan borçlar kriz öncesi yıldaki kısa vadeli birikimdir. Bunlar toplam net uluslararası rezervlerin %75 ve daha fazlasına eşitse 1 puan, %50-75 arasıysa ½ puan, %50'nin altındaysa 0 puan;

Kamu iç ve dış borçları: Bu toplamın GSMH'ya oranı %50'nin altındaysa 0 puan, %50-60 arasındaysa ½ puan, %60'ın üstündeyse 1 puan; %60'lık sınır AB'nin kamu borçları için koyduğu sınırdır.

Makroekonomik istikrarsızlık: (Bunun göstergesi olarak) yıllık enflasyon oranı %20 ve daha fazlaysa 1 puan, %10-20 arasındaysa ½ puan, %10'un altındaysa 0 puan.

Tablo-4.16: Krizlerin Ekonomik Mirası

	İzleyen 5 Yılda Hızlı Büyüme	Olumlu Yapısal Dönüşüm	Bölüşümde İyileşme	İç ve Dış Borç Yükü Azalışı	Toplam
1929-31	1	1	1	1	4
1958-61	1	1	1	½	3 ½
1978-81	0	½	0	½	1
1982-83	1	1	0	0	2
1988-89	½	½	0	0	1
1991	½	½	½	0	1 ½
1994	½	½	½	½	2
1998*	0	½	0	0	½
1999	0	½	0	0	½
2000	0	½	0	0	½
2001	0	1/2	0	0	
Toplam	4 1/2	7	3	2	

*1998 krizinin izleyen yıllardaki uzantıları o yıla ilişkin sonuçlarla değerlendirilmiştir.

Kaynak: Gülten Kazgan, “Türkiye’de Ekonomik Krizler: (1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme”, ty, s.4,

Tablo-3.38'deki başlıklar ve rakamlarla ilgili açıklama:

Hızlı büyüme; krizi izleyen en az 5 yıllık sürede ekonomi yılda ortalama en az %5 oranında reel GSMH artışı yaşadıysa 1 puan; eğer %5 artışı sadece 2-4 yıl yaşadıysa ½ puan, 2'den az yıl yaşadıysa 0 puan; veya GSMH artışı %3-4'de kaldıysa süreden bağımsız olarak ½ puan; %3'ün altındaki büyüme 0 puan almıştır.

Yapısal dönüşüm: üç bağlamda düşünülmüş, bunların herhangi birinin gerçekleşmesi ayrı-ayrı ele alınmıştır. Burada kıstas GSMH'de sınai katma değer payının veya ihracatta mamul mal payının ya da teknoloji-yoğun malların ihracat payının krizi izleyen 3 yılda sürekli artışıdır. Eğer bunların sadece birincisi varsa 1, eğer hepsi varsa yine 1 puan, sadece ikinci veya sadece üçüncüsü varsa ½ puan almıştır. Eğer bu üç ögeden hiçbiri yoksa sıfır puan almıştır.

Gelir bölüşümünde iyileşme: bunu ancak bazı göstergelere göre saptamak mümkün olabilmiştir. Bu göstergelerden herhangi birindeki olumlu saydığımız yönde değişme gelir bölüşümünde iyileşme sayılmıştır. Krizi izleyen 3 yılda tarımda çalışan görelî ya da mutlak faal nüfus payında azalma; sınai istihdamda en az 20 bin kişilik artış; reel ücretlerde en az %5 artış. Eğer bunların hepsi bir arada gerçekleşiyorsa, bu, 1 puan; eğer bunlardan herhangi biri gerçekleşiyorsa ½ puan verilmiştir. Eğer herhangi biri gerçekleşirken aynı zamanda atıl işgücü oranı yükseliyorsa ya da hiçbiri gerçekleşmiyorsa 0 puan almıştır.

İç/dış borç yükü azalışı; yine GSMH'ya oran olarak ölçülmüştür. Eğer bu oran toplam olarak düşüyorsa 1 puan; eğer bu oran düşmese de kısa vadeli dış borçlar mutlak olarak azalıyorsa ½ puan, eğer azalmak bir yana borçların GSMH'ya oranı artıyorsa 0 puan verilmiştir.

Tablo-4.17:Türkiye’de Temel Ekonomik Göstergeler(2000-2008)

Yıl	GSYİH (Milyar Dolar)	Kişi Başına Gelir (Dol)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (Milyar Dol)	İthalat (Milyar Dol)
2000	260	1.818	9,0	20,1	105,0	44,9
2001	306,6	2.147	5,1	21,5	101,9	53,8
2002	345,1	2.413	4,7	15,8	107,3	60,9
2003	431,5	3.021	7,3	13,7	135,9	76,1
2004	588,8	4.119	7,2	10,9	183,5	96,3
2005	766,0	5.203	6,4	12,7	243,6	125,3
2006	988,3	6.873	6,7	9,7	302,3	162,7
2007	1.289,6	9.084	8,1	11,9	354,0	225,3
2008	1.645,2	11.602	6,0	13,3	469,0	292,5

Kaynak: DPT

Tablo-4.18: Üst Orta Gelir Ülkeleri

Amerikan Samoası	Kazakistan	Peru
Arjantin	Kolombiya	Polonya
Belarus	Kosta Rika	Romanya
Bosna-Hersek	Küba	Rusya Federasyonu
Botsvana	Letonya	Saint Kitts ve Nevis
Brezilya	Lüblan	Saint Lusya
Bulgaristan	Libya	Saint Vincent ve Grenadinler
Cezayir	Litvanya	Seyşeller
Dominika	Makedonya	Sırbistan
Dominik Cumhuriyeti	Malezya	Surinam
Fiji	Mauritius Cumhuriyeti	Şili
Gabon	Mayotte	Türkiye
Grenada	Meksika	Uruguay
Güney Afrika	Nambiya	Venezuela
Jamaika	Palau	
Karadağ	Panama	

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo-4.19:OECD işsizlik oranları (1959-2009, Toplam İşgücünün Yüzdesi Olarak)

	1959-67	1979	1990	1998	2009
Belçika	2,4	8,7	6,7	8,8	7,9
Kanada	5	7,4	8,2	8,3	8,3
Danimarka	1,4	5,3	7,7	5,1	6,1**
Finlandiya	3		3,2	11,4	8,2
Fransa	0,7	6	9	11,7	9,1
Almanya	1,2*	3,4*	4,8*	9,4	7,7
İrlanda	4,6	7,5	13,4	7,8	11,7
İtalya	6,2	7,5	9,1	12,2	7,3**
Japonya	1,4	2	2,1	4,1	5,1
Hollanda	0,9	4,1	6,2	4	4,9
İspanya	4,5		16,2	18,8	18
İsveç	1,4		1,7	8,2	8,3
Birleşik Krallık	1,8	5,3	7,1	6,3	7,6
ABD	5,3	5,8	5,6	4,5	9,3

Kaynak: OECD

*sadece Batı Almanya

**tahmini değer